

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 594 804

www.libtool.com.cn

3d. Nov. 1934

HARVARD LAW LIBRARY

Received

www.libtool.com.cn

3d. Nov. 1934

HARVARD LAW LIBRARY

Received

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

ЗАКОНИК СТЕФАНА "ДУШАНА"

" ЦАРА СРПСКОГ "

1349 и 1354

НА НОВО ИЗДАО И ОБЈАСНИО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Јанко Милосављевић
Коларче

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1898

1
3-1
C40

www.libtool.com.cn

ПРЕГЛЕД

	СТР.
Предговор	I
Приступ.	
I. Постанак писаних закона у српском народу .	V
II. Установа сабора у старој српској држави . .	XVI
III. Како је постао и како је склопљен Законик Душанов	XXXII
IV. Оригинал и преписи Душанова Законика . .	LX
1. Струшки препис, ...	LXV
2. Призренски препис, ...	LXVI
3. Атонски препис, ...	LXVIII
4. Студенички препис, ...	LXX
5. Бистрички препис, ...	LXXII
6. Хиландарски препис, ...	LXXIII
7. Ходошки препис, ...	LXXIV
8. Шишатовачки препис, ...	LXXVI
9. Раковачки препис, ...	LXXVII
10. Раванички препис, ...	LXXIX
11. Текелијин препис, ...	LXXX
12. Софијски препис	LXXXII
13. Београдски препис, ...	LXXXII
14. Карловачки препис, ...	LXXXIII
15. Загребачки препис, ...	LXXXIII
16. Далматински препис, ...	LXXXIV
17. Љубишин препис, ...	LXXXIV
18. Стратимировићев препис, ...	LXXXIV
19. Борђошки препис, ...	LXXXV
20. Ковиљски препис, ...	LXXXVI

V. Како стоје преписи међу собом, и који су ста- рији, који су млађи и најмлађи, ...	LXXXVIII

VI. О овом издању	CL

Део први. *Текст и поређење преписа.*

Цара Стефана наредба о законодавној радњи, око

1346. Из преписа Раковачкога	3

Законъ благовернаго цара Стефана, чл. 1—201	6—148

Цара Уроша потврда законодавне радње оца му цара Стефана, 10 априла 1357	147

Део други. *Читање текста и објашњења.*

Закон благовернаго цара Стефана, чл. 1—201	151—267

Део трећи. *Преглед и регистар.*

Преглед чланака Душанова Законика по садр-

жини и по преписима	271

Регистар	283

Исправке	311

Има већ равно двадесет и осам година од како је изашла наша књига „Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354. У Београду, 1870.“

У тој књизи је први пут објављен један знатан, стари, дотле неиздан и непознат, текст Законика Душанова. То је био текст Призренски, по реду објављивања четврти¹ а по старини текста свакојако од првих.

У начину објаве тога текста учињена је тада грдна погрешка, што се хтело да се чланци текста по начину нашега времена распореде. Тога ради је раскварен ред чланака старог рукописа (у ком иначе ништа није мењано), ма да је и у том реду ваљало чувати као остатак старог времена оно што су о томе знали, осећали или хтели да покажу српски законописци XIV века. Пок. Ђ. Даничић² опazio је и изложио ту погрешку. На скоро по том руски професор Зигељ задовољио је науку и у том погледу, наштампавши, у своме делу о Законику Душанову, тај исти, Призренски, текст редом самога рукописа.³

При свем том знање о Законику Душанову остало је непрестано, у главном, при дотадашњем видику, због

¹ До тада су били издани текстови: Текедијин (Ј. Рајић, Ј. Ђорђевић), Раковачки (В. Магарашевић, П. Ј. Шафарик) и Ходошки (П. Ј. Шафарик и Ф. Миклошић).

² Rad Jugoslav. Akademije, XV, 178.

³ О. Зигељ, Законникъ Стефана Душана. I выпускъ. Печатано издѣленіемъ Имп. Слб. Университета. Санктпетербургъ, 1872.

тога што је стајала једнако неиздана грађа, за коју се морало претпостављати да би попунила баш оно у чем се тада празнина осећала.

Године 1888, кијевски професор Т. Флорински учини и у томе корак напред својим знаменитим делом „Памјатники законодательной дѣятельности Душана, царя „Сербовъ и Грековъ. Хрисовули. Сербскій законникъ. „Сборники византійскихъ законовъ. Кіевъ 1888.“ Главна је заслуга професора Т. Флоринског што је у тој књизи предао ученоме свету четири, дотле скоро само по имену позната текста, међу којима су најзнатнија она два од старих преписа што су се налазила у збирци пок. Вик. Григоровића. Без та два преписа, који су у Григоровићевим рукама стајали са свим сакривени скоро четрдесет година, заиста није било могућно ни мислити на потпуно издање Законика, као што је, у опште, немогућно било изрећи суд о тексту пре него што се упореде и изуче сви преписи. Велика је и неоцењена заслуга професора Т. Флоринског што је те преписе објавио. Тим је попунио главну празнину у познавању Законика, јер је изнео на видик сачуване одломке једнога од најстаријих преписа и један потпун текст преуређене версије (Атонски), без којег се не би могао лако ухватити онај развитак који је данас у преписивању и у прерађивању Законика очевидан.

Узимљући перо у руке да се на ново бавимо о предмету о коме смо се бавили пре двадесет и осам година, имамо да напоменемо да се овај посао сад ради са свим из нова, по грађи сада познатој, без икаква обзира на наш пређашњи посао, ма да с њиме један натпис носи. У овоме новом делу, свеколико је наше старање било,

да у целини изнесемо шта нам је о овом предмету из разних времена ~~написе~~ ~~стари~~не остало и да према силама својим покажемо шта је што значило и како се разумевало, а осим тога да свима версијама и разликама њихово постање и њихово значење обележимо.

Као што ће се видети, Приступ расправља питање о почетку писаних закона у српској држави; покушава да предизније обележи знатну установу Сабора који је у старој краљевини с владоцем законодавну власт делио; разлаже како је сам Законик постао и како управо стоји с његовим оригиналима и преписима; разматра склоп и израду Законика по споменику самом; утврђује стварним обележјем међусобну везу преписа, и, на послетку, износи на видик начела овога издања. За тим следују у три дела: *текст и поређење преписа* у првом, *читање текста и објашњења* у другом, а *преглед чланова Законика и регистар* у трећем делу.

www.libtool.com.cn

П Р И С Т У П

I

Почетак писаних закона у старој српској држави.

Као што могу бити различити поводи и правци којима се отпочиње, упућује или оснива образованост и уљуђивање једнога народа, тако исто мора бити различито и образовање друштвенога, просветног и државног живота које се за тим у датој правцу развија.

Осим тога, ваља узети на ум да образованост може бити самородна и каламљена.

Самородном се може звати она образованост која није и развија се у народу самом, с његовим природним племенским и народним животом, која се множи и усавршава природно, оним што племена или народи теку искуством или уче од својих непосредних суседа. Таква је, на прилику, била она образованост коју су Словени имали пре него што су се растурили на народности и пре него што су се раселили из своје старе домовине. Таква је била просвета мексиканска, перуванска у Америци, индијска или халдејска у Азији, а по том у неколико и грчко-римска у Европи.

Каламљеном се пак може назвати образованост с неким особитим правцем, образованост која се наврће или на право дивљаштво или на неку до тада већ створену образованост другојачије врсте.

Самородна се образованост, по томе, развија сама из себе и допире до онога ступња који јој прилике њенога развијања

и живота могућним учине; каламљена пак или споља унесена образованост претпоставља или некакву самородну или старију накаламљену образованост, и задатак јој је, као год револуцији, да оно што је дотле основано или постигнуто, преврне или неким другим правцем обрне, у основу предругојачи и промени.

У историји образованости српскога народа јасно се распознају ове две мене. Ни пре досељења у садашња своја седишта Срби нису били народ без икаква развитка. Онај општи ступањ образовања за који се зна да су га Словени имали пре расељења и распада на народности имали су свакојачо и Срби, још пре досељења у своје садашње земље. Доселивши се у садашње своје земље, они су већ одмах с почетка изложили се како утицајима ондашње грчко-римске просвете тако и ономе великоме просветном преврату који је са собом на све стране носило хришћанство. Криза и лом међу начелима хришћанске и међу основима оне самородне образованости коју су Срби у својим дотадашњим традицијама имали, почела се од почетка насељења, па се свршила, у Србији коначно тек у XII и XIII веку, општим пријемом хришћанских начела у целини и идентификовањем српске народности с византијским разумевањем хришћанства, које се отпочело истом у XII веку.⁴ Тиме је каламљени дух византијских установа, византијских идеја, византијски схваћенога целокупног хришћанства међу Србима и балканским Словенима узео мах над многим тадашњим традицијама домаће и самородне просвете, над честим колебљивим предомишљањем. Народ је са хришћанством управо примао и сву образованост византијску као своју; прилазио је као део у ону моралну целину којој је у то време Цариград био представник и средиште, и од старијега, самородног, наслеђеног од старине, остало је оно и онолико колико није сметало томе новоме духу и новоме правцу. И како је поменутој византијској образованости средиште било у вери; како је у целој организацији тога средишта све било задахнуто вером, све се везивало с вером, и што је с вером било и што није било у

⁴ Види о томе карактеристику у нашем делу Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 135—140.

вези, тако се тај правац привио и навртео и нашој новој просвети. Зато ми њега, и само њега видимо у средњовековној српској образованости без разлике.

Из тога узрока, ако у историји просвете српске ма чему потражите почетак, ви ћете га наћи или међу почетцима хришћанства међу Србима или у хришћанству самом. Тражите ли почетак писмености — наћи ћете га у почетку хришћанске књижевности и у преводу Св. Писма; тражите ли почетак забавне књижевности — наћи ћете га у хришћанским и још нарочито у јеретичким причама; тражите ли архитектуру или уметност — наћи ћете је у зидању храмова. Приватни живот, друштвени ред, сваколика уљуђеност носила је тип хришћански. Хришћански и византијски тада се управо у пракси сматрало као једно исто. Оно је било по хришћански што је било по византијски; оно пак нехришћански и погански — што је било по старим обичајима народним.⁵ И борба међу једним и другим, међу просветом новом и старом, међу старинском и накаламљеном, отпочела се и наставила све већим побеђивањем новог византијског реда, све већим привијањем старијега реда, тако да је, након више векова, у српским земљама византијски начин сматрања усвојен био као обичан признат начин образованости и просвете, према коме су се останци старијега реда сматрали само као простота и незнање. Тако се обично свршавају сукоби међу наследном или самородном и међу накаламљеном просветом када год накаламљена просвета припада вишем ступњу, без обзира на њене унутрашње мане и недостатке.

Као год књига, писменост, уметност и друштвени ред у опште — тако су и закони међу Србе дошли с вером, као прост и обичан део реда за који се мислило да вери самој при-

⁵ На другоме месту написали смо о томе ово што иде: „Константин Порфирогенит, причајући баш о покрштавању Срба, сачувао је белешке како су Срби покрштавање сматрали не само као прелажење у веру, него још и као јаче подчињавање под царску власт Цариграда. Тога ради је било обичаја да се и хришћанство оставља кад се од власти цариградске одметање почне. — Налик на ту радњу Цариграда, да путем хришћанске вере одржи своју власт радили су после и освајачи Турске у XV веку, тражећи у ширењу мухамеданства средство да своје освојење утврде.“ Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима. Београд 1893, стр. 157.

пада и који се тога ради с вером и установама њеним уносио. У патријархалноме друштву српском, нов основ породице који је уносило хришћанство, старање верско о браку, о деци, о тестаменту и наследству, посредовање свештеника при рођењу, при причешћу, којим се очитовала заједница вере, при венчању и при смрти, уносила је тиме самим нове основе у друштво. Тај исти је свештеник још поучавао и хвалио, корио и проклињао, и он се простодушним а крепким духовима нових досељеника показивао као нова, њима донде непозната морална сила. Вера је та носила собом и нову философију, нов поглед на свет, нова крепка морална начела, којих у старој вери није било. Она се јављала с неба, од Бога, у име сина Божијега, независно од свега земаљскога, она је проповедала једнакост међу свима, међу племићем и простаком, међу богаташем и сиромашом, међу мужем и женом; она се свима моралним средствима старала да уђе у срце и да у њему остане и пошто прође она стварна византијска власт, немила и непријатна, која је за тим покретом нахрамала. И колико год је оним људима вера долазила као *нова вера*, толико им је исто, и може бити још више, долазила и као *нов закон*. Отуда је, ваљда, у српском језику и постао синоним *вере* и *закона*, те се законом и вера зове.

Па при свем том, међу балканским Словенима у први мах се другојачије гледало на државне законе него у Византијском Царству.

У Римско или Византијско Царство вера је хришћанска унесена с поља, и ушавши у то царство она је у њему затекла готове, раније утврђене државне законе. Тога ради су се у Византијском Царству и у почетку и после непрестано разликовали закони државни и закони црквени, и ако је и тамо касније, током времена, све више превлађивало неко извесно претпостављање црквених закона.

Нове хришћанске државе на Балканском Полуострву, Србија и Бугарска, нису у почетку ту разлику ни осећале. Свештеници и хришћански књижевници, а не световни људи или правници у данашњем смислу те речи, били су они посредници који су из богате правне књижевности грчко-римског света из-

налазили оно што је било за потребу нових следбеника хришћанства. И они су налазили и преводили оно што је припадало чисто хришћанској књижевности. Као што је с вероисповедног гледишта изналажена књижевност, тако су изналажени и закони. И онако исто као што су прве књиге, тако су исто и прве писане законе Србима дали свештеници. И као што су свештеници били први учитељи, први књижевници, први писари у народу српском — тако су они били и први законознаоци, први правници наши. На словенски су, већ од IX века, превођене само оне законске збирке византијске у којима су црквени и грађански закони били помешани, јер се у тима налазило све што треба за црквену управу и за грађанско суђење, које је, у извесним деловима својим, у старим областима Византијског Царства које још држе Турци, хришћанско свештенство Васељенске Патријаршије, по наследству из XIV и XV века, до дана данашњег задржало. Отуда се тај ред и у старој држави српској био утврдио, и отуда је порекло своје водила та страна старинских наших законских уредаба под свештеничким старањем.

Византијска је књижевност познавала правна дела која су основ Римскога Права; она је имала, позније, и својих компилација и прерада тога права у самосталним делима, без везе са канонима.

Али та дела, с малим изузетком, нису никако превођена на словенски.

Међу тим са самим почетком књижевности словенске, још у Панонији, за живота словенских апостола Ђирила и Методија, помиње се један превод *црквено-световнога законика* или *номоканона*, и тај се превод везује баш с именом самога апостола и архиепископа Методија.

Тај се превод могао извршити међу 865 и 885. Животописи Методијеви спомињу да је он превео и *номоканон*. Пошто је Методију, после ране смрти брата му Ђирила, остала управа и организација нове словенске цркве, а он је и раније, пре те своје словенске мисије, био у царству дуже времена управни чиновник, са свим је природно да је он помишљао да за нову цркву преведе осим Светог Писма и законик, у коме

су уредбе и правила св. отаца. Међу тим, осим тога помена, никакав траг самога дела није до нас дошао. Претпоставља се да је Методије могао превести *Номоканон* (црквено-световни законик) који је око 550 саставио Јован, онда схоластик и пресвитер у Антиохији, који је позније (565—577) као Јован III био патријарх цариградски. Номоканон је тај распоређен у 50 титула, које се баве црквеним правом, а у додатку има изводе из Јустинијанових новела, у познијим преписима распоређене у 87 глава.⁶ Ту, дакле, већ видимо мешавину световних и црквених закона, која је, позније, све јаче облађивала, потискујући све више и више назад саставне делове грађанскога права. Поменути извод Јустинијанових новела у 87 глава у номоканону Јована Схоластика, за који се може претпостављати да га је превео сам Методије, долази и у осталим познијим номоканонима, па и у ономе што је преведен по наредби св. Саве, а зна се и да се налази у старијем преводу у рукописима XI—XII века, али се опет не зна је ли то превод Методијев,⁷ или чиј други.

Може се претпостављати да је Методијев превод тога номоканонског зборника са свршетком IX века прешао и у Бугарску са књигама словенским и да се тамо даље ширио. А може се претпостављати да је 870 с установљењем бугарске самосталне цркве под Борисом тај књижевно-правни посао на ново затребао, и да је он касније негде на ново израђиван. До сада се зна за трагове старијих превода који би могли припадати томе времену, али који још нису довољно испитани. Сумње нема да се црквена управа у Бугарској од 870 до 1019 морала нечим помагати у вршењу управе и суђења, које је црквама припадало. Тешко је претпоставити да се у то време, за тако живу потребу пространих балканских земаља које су се у цркви словенским језиком служиле, ништа није од законских дела превело. Ново раширење византијске власти над свима југословенским земљама, које наста 1019 године под царем Василијем, застрло је све новом завесом, која је под собом са-

⁶ Lingenthal, Geschichte d. griech.-römischen Rechts, 3 A. Berlin 1892, 7—8.

⁷ Срезневски И. И. Starine III. 196—202.

кривала даље преображаје и даље сазревање нових балканско-словенских народности.

Крсташки ратови који су мало по мало довели до латинског заузећа Цариграда дали су повода да се међу западним племенима балканских Словена пробуде мисли на подизање јачега државног средишта. То је образовање српске државе, започето под Стефаном Немањом, а настављено под његовим синовима. Нарочито је у погледу црквене и државне организације знаменита радња св. Саве, првога архиепископа. Он је 1219 вештом политиком изradio самосталност српске цркве, поставивши тиме основ, на коме је 1220 у унутрашњим земљама васпоставио раније (1077) у приморју основано краљевство. У то време нестало беше са Балканског Полуострва старог Источно-Римског Царства, које се пред латинским освојењима Цариграда и других балканских градова (1204—1261) беше повукло у Никеју у Малу Азију. На Балканском Полуострву источно-римску власт поче васпостављати Епирски Деспотат који после буре латинског освојења први диже главу. С њиме иђаше устопице и Охридска Архиепископија, те се међу овим новим поборницима грчко-хришћанске власти и међу пређашњим заступницима старог Источно-Римског Царства и Цариградске Патријаршије, у тај мах у Никеји, бејаше развило супарништво, којим се св. Сава вешто користио. Из те исте велике радње, којом су положени основи државне и црквене организације у Србији, изашла је и прва знатна и велика радња законодавна, која је српској правној књижевности и законима грађанским, државним и црквеним положила основ. То је био по наредби св. Саве извршени превод великога, онда најновијега номоканона. Тиме је тада српска држава, као што ће се одмах видети, ушла међу православне Словене (Бугаре и Русе) с руководним учешћем у раду на увођењу византијско-римских закона и установа. Као што се из напред казаног види, ово је после панонског (865 до 885) и бугарског (870—1019) покушаја црквено-законске организације трећи по реду покушај те организације међу православним Словенима. Један од блиских потомака, који је собом преписивао номоканон, преведен по заповести св. Саве, ево овако

говори године 1252 (само 16 година после смрти св. Саве) о томе великом делу: *Изиђе-же на светъ нашего языка божественое се писаніе потъштаниѣмъ и любовію многою и желаніѣмъ изъ млада оскѣштенаго и благочестива и прѣосвященнаго и прѣлага архієпископа вѣсѣе сръбскыѣ земли кѣр-Савы, сына прѣподобнаго отъца Симеона, прѣлага наставника вѣсѣи сръбсѣцѣи земли; съ-же благочестивыи архієпископъ и краљевство обнови и освети въ сръбсѣцѣи земли.*⁸ Питање је какво је дело дао превести св. Сава?

У то време, у Цариграду је правни развитак већ био узео са свим други, чисто византијски пут. Године 1045 установио беше цар Костантин Мономах правну школу у Цариграду, која је дала прилике прибирању и пречишћању старе књижевности правне и новог уређивања закона.⁹ Али, из разлога горе наведених, наши нису много на то гледали. Св. Сава је тражио правне зборнике *црквене*, и нашао је онај који се у то време сматрао као најсавршенији и најбољи. Прераду старијега номоканона, онога што га је још архиепископ Методије за Панонију (865—885) преводио, и што се веже с именом Јована Схоластика, предузеше у Цариграду већ око године 883. Позније се та прерада приписивала патријарху Фотију, али се данас сумња у поузданост тога предања.¹⁰ Тај би номоканон могао послужити потреби у 870-тој установљене нове цркве бугарске, нарочито пошто се у Бугарској после 885 настанила словенска књижевност. Од тога превода налазе се по Русији по рукописима разни трагови, али му у нас, колико је до сад познато, трага нема. За тим је једну прераду номоканона предузимао за владе цара Васпиља (976—1025) Симеон магистар и логотет, а око 1090 Теодор Вестес, за владе цара Алексија Комнена (1081—1118), па је по том за владе цара Јована Комнена (1118—1143) Алексије Аристин писао објашњења некој збирци канона, и на послетку је још та објашњења писао и Јован Зонара у време међу 1159—1169 годином, служећи се

⁸ Арх. Н. Дучић. Крмчија Морачка, Београд 1877. стр. 27. Тај се исти запис налази у главном и при другим преписима. Види И. И. Срезневскога Starine III, 200—201.

⁹ Lingenthal Geschichte d. griech.-römischen Rechts, 3 A. Berlin 1892, 29—30.

¹⁰ Lingenthal, Geschichte, 22.

и Аристиновим објашњењима.¹¹ Још се и други спомињу, али ћемо ми њих оставити на страну, зато што нашем послу потребни нису.

Колико су до сад проучени рукописи словенских превода, они показују да су Словени, готово стопу у стопу, пратили развитак те црквено-правне књижевности у Византинаца. Пошто је у то време књижевност у Срба, Бугара и Руса била једна, извесно је да су у тој од св. Саве старијој радњи, Срби учествовали само преписивањем послова који су рађени у Бугарској. Изгледа, али није извесно, и да је неко онај текст што га је објашњавао Аристин (1118—1143) преводио на словенски. Кад је пак, као што смо напоменули, и св. Сава смислио да самостално уђе у тај посао, он је — као што се види по преписима колико су до сад испитани — изабрао за тај посао горе поменути номоканон с објашњењима Зонариним, дакле прераду која је у Цариграду постала 1159—1169 године.¹² Изгледа да је та прерада онда била највише цењена, и њу су, без сумње, препоручили св. Сави добри знаоци, код којих је он распитивао шта треба за потребу своје цркве да да превести. Изгледа да је од почетка XIII века то постало главно законско дело за православне Словене. По једноме запису из 1262 године, у време бугарскога цара Константина Теха, тројица су бугарских писара, по налогу деспота бугарскога Јакова Светислава, преписали тај превод за митрополита кијевскога Кирила II. Из тога су потекли данашњи руски преписи, којима је главни представник *Рјазанска Крмчија* од 1284 године. Њен текст је употребљен и при штампању Крмчије у Русији, те је по том и сад у употреби.¹³ Опис И. И. Срезневскога у *Starinama* III (189 стр. и даље) даје мислити да је то исти превод, који је израђен у Србији старањем св. Саве. То се види и из једнога упоређења једних и других преписа које је у својим белешкама навео В. Јагић.¹⁴ Из тога би се дало извести да су текст номоканона с објашњењима Аристиновим и Зонариним, који је

¹¹ Lingenthal, Geschichte, 27, 34, 37.

¹² У преписима тога дела који су из Бугарске однесени у Русију 1262 године цело се то дело назива *Зонаром*. V. Jagić, Opisi i izvodi, Starine VI, 116, 117.

¹³ И. И. Срезневски, Starine III, 202, Jagić, Starine VI, 116.

¹⁴ Starine VI, 148--149.

постео у Цариграду међу 1159—1169, а који је преведен око 1219 старањем св. Саве за Србију, преписали на скоро по том Бугари за своју земљу и цркву, као најновије дело црквено-грађанскога права, а да су од Бугара преписали га за своју потребу Руси.¹⁵ Изгледа да су овој књизи Руси први дали име *Крмчија* или *Крмчаја*. Наши записи на преписима из XIII века зову књигу *номоканомом*; преписач морачки од 1613 године назива књигу *закоником*, а тек се позније она назива *крмчијом*. Најзнатнији, ако не најстарији помен тога руског имена биће онај у Мемоарима проте Матије Ненадовића, где прота приповеда како је 1804 првome суду нове Србије вадио из *Крмчије* законске одредбе по којима ће се судити.¹⁶ Ту је живот обновљене Србије, као на толиким другим местима, испод рушевина изналазио и настављао оно што је остало од старине, и из тога се види како се и самом позном традицијом овим зборницима придавало значење општега правног и законског извора.

Што се пак тиче самога састава свето-савскога номоканона, уведенога у Србији око 1219 године, довољно је да напоменемо да се у њему налази и горе поменути навод из Јустинијанових новела у 87 глава и цара Василија Маћедонца (867—886) *Πρόχειρος νόμος*. Цар Василије је рад био да олакша и унапреди употребу Јустинијановог права, које се готово било заборавило, па је наредио да се садржина Институција, Дигеста и осталих законских наредаба у једно збере и пререди, да се остави што је застарело, да се дода понешто ново што је потребно и да се све грчким језиком изради. И то је *Πρόχειρος νόμος*. Тај посао назвао је преводник св. Саве *Градскии Законъ*.¹⁷

¹⁵ Упућујемо и на леп посао др. Никодима Милаша (сада епископа задарскога): „О каноничним зборницима православне цркве. Написао др. Никодим Милаш. У Новом Саду 1886.“ То је управо приступ у дело „Зборник правила.“ К овоме предмету припада и спис г. др. Н. Милаша „Крмчија Савинска, Задар 1884“ на по се штампан из „Извештаја Православне Богословије у Задру за 1883—84 год.

¹⁶ Мемоари проте Матије Ненадовића. 9. Српска Књижевна Задруга: „Сад требало је народу суд оставити. Ја сам имао Кормчију и читао законе Јустинијанове и Мојсејову строгост над Јеврејима, и написах неколико параграфа из Кормчије“, стр. 106—107.

¹⁷ Цео свето-савски превод *Градског Закона* штампао је архимандрит Н. Дучић у Гласнику 2-ог одељ. књ. VIII, у којој је описана Крмчија Морачка. Види још Lingenthal, Geschichte, 22.

Ето тако су у српски народ први пут дошли писани закони, црквени и грађански, који су, и једни и други, *путем цркве* пуштени у употребу у земљи, у којој су се, као и свака друга новост, утврђивали мало по мало. Очеvidно је како су закони, грађански исто тако као и црквени, сматрани као саставни део вере и њезиних уредаба и како никоме није ни на ум падала потреба каквога новог претреса или каквога новог рада законодавне власти. За историју Римског Права ова је чињеница од ванреднога значаја.

Како су после у српској држави и нови закони, за унутрашњу потребу издавани и како је и зашто цар Стефан осетио потребу да овоме делу светог Саве и краља Стефана Провенчаногa други облик даје, показаће се даље у реду ових разматрања.

II

Установа Сабора у старој српској држави.

У самим првим врстама Законика казује нам се знаменита чињеница: да је Законик постао учешћем *Сабора Земље Српске*, којему се и састав казује.

У томе Сабору Земље Српске били су, по речима и по реду Законика: патријарх кир-Јоаникије; сви архијереји и црковници мали и велики; цар Стефан; сва властела мала и велика. Сабор Земље Српске састављао се дакле, од свештенства и властеле.

Сабор се као установа спомиње и осим тога више пута у Законику. У члану 8 спомиње се и *доба саборно*, израз који нам сам собом каже да су се у то време сабори састајали чешће, у неким одређеним роковима. С тога је потребно да и по осталим споменцима разгледамо шта се зна о саборима, о саставу и о радњи њиховој.

Јер, донста, не показује се тада први пут у држави српској нити тај Сабор као законодавни чинилац с којим државни владалац (краљ или цар) има да се споразумева, нити је само Законик познат као дело пословања Цара и Сабора. И ако не можемо показати од којег је времена у Србији Сабор почео деловати као законодавна установа, нити се да докучити каквим је путем та установа добила онај облик који се распознаје у споменима из друге половине XIII и XIV века, довољно је да је њу време Душаново готову из ранијег времена наследило.

Најстарије, врло неодређене белешке о установи Сабора имамо још у животопису Стефана Немање. Животописци његови,

два сина његова, помпну општим изразима Сабор који је Стефан Немања сазвао онда када је сину своме хтео владу да преда. Св. ~~Сава~~ *приповеда* како је тада Стефан Немања сазвао *све избране бољаре, мале и велике*. Краљ Стефан Првовенчани у животопису оца свога пише мало јасније да је, у томе тренутку, Ст. Немања, осим жене своје и синова, позвао још и архијереја Калиника и још ~~приставнике~~ *дѣлома* (чиновнике), *кнези земље своје иже над властми, војеводи же и војини*. Такав је, по причи краља Ст. Првовенчаног, био Сабор, на ком је Ст. Немања предао власт своме сину. Пре тога прича исти Ст. Првовенчани да се на једном Сабору, на ком су били *епископ Јевтимије, одлични калуђери и властела* (велможе), *расправљало питање о искорењавању јереси у Србији, и из приче би се те дало извести да је по одлуци саборној* Ст. Немања јерес искорењавао. Само се то изреком не казује.¹⁸

Животопис краља Драгутина показује нам да је Драгутин у са свим сличној прилици сазивао Сабор државе своје у 1316, кад је видео да му се самртни час приближује. Животописац његов белесни да је он тада послао *писаницу ка јерископом и игумену и ка властелем васем, јелици силни отацствија јего*. Мало даље то се зове *вас сабор отацствија јего*.¹⁹ Ту већ видимо Сабор у оном истом саставу у коме нам се показује у другој половини оновремене државе, под краљем Милутином, и какав нам се обележава у самоме заглављу Душанова Законика.

Али ни у једној од прилика доведе напоменутих нема помена о каквој год законодавној радњи, пошто се на то није могло мислити у приликама смрти и предаје власти владалачке.

У прелису једне повеље краља Уроша I (1254—1264) сачувао нам се из средине XIII века спомен о једном Сабору, на коме је баш законодавни посао рађен. Обнављајући христову свога оца, којим је била утврђена баштина манастира св. Петра

¹⁸ Р. Ј. Šafařík, Рамátку Житиѣ св. Свѣтлана, 7. Оволико споменик казује и оволико ја истичем. Дедукције које је из ових истих места животописа Немањина изводио др. Вл. Николић у књижици „Стеван Првовенчани краљ. Земун 1897“, не даду се потврдити и остају — претпоставке.

¹⁹ Ђ. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских. Загреб 1866. 47—49.

на Лиму, задужбина великога кнеза хумског Мирослава, краљ Урош помње да изгубљену хрисовуљу обнавља *са архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и са властелима великим и малим краљевства*.²⁰ Ту је већ јасан састав Сабора, и ако још није са свим јасан помен законодавне радње саборске. Краљ Урош на томе месту приповеда како је отац му, краљ Ст. Првовенчани, са братом својим св. Савом потврдио хрисовуљом оно што је поменутом манастиру дао био стриц му, велики кнез хумски Мирослав. Пошто су Бугари у њиховом ондашњем нападу на Србију (год. 1254) потрли били баштину св. Петра, а хрисовуља се краља Ст. Првовенчаног била изгубила, то се краљ Урош трудио да са тадашњим архиепископом Арсенијем (1233—1263) изда нову хрисовуљу, сличну оној коју су раније издали били краљ Ст. Првовенчани и св. Сава. Хотећи то да уради, Краљ каже да је разбيراо како је што било у оној хрисовуљи и да је *то чинио с архиепископом Арсенијем и са свима епископима и игуманима и с властелима великим и малим из Краљевине*,²¹ па по том каже како је слично хрисовуљи издатој од оца му и стрица, св. Саве, он с архиепископом Арсенијем *поставио златошчатни крусовољ*. Према томе би изгледало да је радња Сабора као законодавне власти, која је при великим хрисовуљама потребна, зато што те хрисовуље свагда садрже више или мање законских наређења, тада још била у питању и да није била чврсто уређена. Састав пак Сабора, онакав исти какав видимо у заглављу Душанова Законика, већ се у томе документу показује јасно одређен.

Али под краљем Милутином, за којег ћемо касније видети да у српском законодавству заузима знатно место, налазимо више јасних и несумњивих помена о радњи Сабора. У великој животописној повељи, којом он прича своја главна дела, краљ Милутин помиње сарадњу и припит Сабора управо *уза све своје главне радње*. Краљ у тој знаменитој повељи сам приповеда како је при другом рату на Грке (1283) узео *благословеније и држно-*

²⁰ Љуб. Стојановић, Споменик III, 8.

²¹ *Изъвиѣдѣвъ отъ брата краљевства мн, съ архиепископомъ Арсениемъ и съ всеми епископн и съ игюмени и съ властели великими и малими краљевства мн.* Споменик III, 8.

веније од архијереја и свега сабора.²² Исто то казује и за војну на Епир (1284—85) ~~оде каже~~ да је узео благословеније од архијереја и всего сабора српскога. Кад је ишао с братом Драгутином на Куделина и Дрмана, онда је узео благослов од архијереја и всего сабора српскога — *посланијем*. Исто то се помиње при експедицији на Видин и при шиљању талаца Ногеју, цару татарскоме. Сабор се помиње и при ослобођењу краљевића Стефана (потоњег краља Дечанскога) и талаца, и при одлуци да се помоћ пошаље Грцима у Малу Азију против Турака.²³ Само што је на свима наведеним местима помен Сабора још толико несигуран, што се може узети да значи и сабор архијерејски, ма да се назив *Сабор Српски* такоме разумевању противи. Има, међу тим, из времена краља Милутина један спомен о Сабору несумњивији и јаснији. То је прво спомен о Сабору који је године 1316 изабрао архиепископа Никодима. У животопису краља Милутина читамо како је исти краљ, тражећи правога кандидата за архиепископски престо, скупio *вас сабор отачаствија си, васечастније епископи и игумени и чрнци и велико-славије властели*.²⁴ Тиме се објашњава и оно што би у наводима мало више поменутих могло бити сумњиво и нејасно. Али имамо из истог времена од самог изабраника саборског, архиепископа Никодима, још јаснији помен о томе истоме сабору. Уз Светостефански Хрисовуљ имају две потврде: једна краља Драгутина који је, собом и потомством својим, имао пречих права на престо српски, а друга архиепископа Никодима, по старим обичајима. Архиепископ Никодим у тој својој потврди казује опширније и како је био састављен тај *Српски Сабор* који је њега изабрао за архиепископа. У њему су били епископи: зетски Михаил, рашки Павао, хумски Данило, хвостански Јован, топлички Јоаникије, будимљански Никола, дабарски Јован, моравички Никола, скопски Стефан, дабарски Јован призренски Арсеније, липљански Игњатије, браничевски Мојсије, мачвански Јован — свега њих четрнаест; по том игумани: сту-

²² Љ. Стојановић, Споменик III, 20.

²³ Љ. Стојановић, Споменик III, 22.

²⁴ Ђ. Даничић, Животи, стр. 152.

денички Теодор, милешевски Гаврил, сопотски Атанасије, бањски Сава, градачки Исаија, моравскога Градца Јефрем, рашки Јевстратије, кончулски Јевстатије, модрички Вртоломеј, хтетовски Теодор, гостиварски Данило, ораховички Гаврило, нагорички Венијамин, скопски Никодим — опет њих четрнаест, и по том *вас богосабрани лик српскије земље*.²⁵ Тим речима архиепископ Никодим понавља оно што животописац краља Милутина називље *великославније властели* и што се на другим местима називље *Српским Сабором*. Опширније о овоме истом сабору још говори сам краљ Милутин у горе поменутој својој повељи. На једном месту он ту говори како је *са архијепископом Никодимом и Сабором Српским* обнављао старе хрисовуље хиландарске, што је, очевидно, било раније, па по том наговештава како су тада, кад је писао поменуту хрисовуљу о селишту Уљарима и о својим делима, били *при архијепископу Никодиму и при краљу епископи и игумани* (сви по реду и по имену као горе другога „дабарског Јована“) и *вас богосабрани лик васе српскије земље*.²⁶ Из почетка те хрисовуље изгледа да се све то вршило у Пећи, приликом избора Никодимова. Краљ помиње како је архиепископ Никодим њему и *васем сабором* говорио како треба приликом записивања дарова и потврда црквама записати политичку радњу, да не пропадне за потомство. Тим се јасно казује и година које је написана и горе поменута Милутинова хрисовуља о селишту Уљарима а и Светостефански Хрисовуљ. Тиме нам је јасно показано како су се, у ком саставу и за какве послове држали сабори за дуге, плодне и корисне владе краља Милутина.

Овако утврђена установа Сабора при краљу тако моћном и вештом као што је био Милутин, продужила је свој опстанак и даље.

У хрисовуљи Дечанској Стефан Дечански помиње сам како је 6 јануара 1321 венчан на краљевство руком архиепископа Никодима, свих епископа и свега Сабора Српекога.²⁷

²⁵ В. Јагић. Светостефански хрисовуљ 44—45.

²⁶ Љуб. Стојановић. Споменик III, 24.

²⁷ Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 2.

Кад је дошло до подизања велике задужбине тога краља, манастира Дечана, краљ сам у хрисовуљи казује како је сазвао Сабор Земље Српске: *архиепископа Данила и епископе и игумне и казнаце и теиције и војводе и слуге и ставилце*, како се с њима договорио и како је, што се тиче прилога, за тај посао благослов примио од архиепископа Данила, свију епископа и свију игумана, а свет о прилозима од свега Сабора Српскога.²⁸ На Сабору је, за владе Ст. Дечанскога, изабран и архиепископ Данило II на то место после смрти Никодимове 1325. У животу архиепископа Данила читамо да је и то било на Сабору који су састављали *епископи и игумни и вси велемоштни земље српскије*.²⁹ Тај сабор је био пре онога о Дечанима, који би се могао поставити негде у годину 1330, по другом једном месту хрисовуље, на које ћемо касније наићи.

Из овога излази да је Стефан Душан кад је заузео власт, затекао Сабор као установу добро организовану, која је, наспрам самодржавне краљевске власти, представљала жеље, мисли и расположења свештенства и властеле, с којима се имало да рачуна све више, јер су с општим напредовањем државе и они напредовали. Тим се објашњава и оно учешће властеле које се у историји Немањића осећа при променама на престолу. Прва ствар коју је под владом Ст. Душана Сабор имао на се да узме било је његово властито неуредно ступање на престо, насилним уклањањем с власти оца му, краља Стефана Дечанскога.

Први Сабор који је држан под владом краља Стефана Душана био је 8 септембра 1331, кога је дана извршено крунисање. У животу Стефана Душана записано је да су на томе Сабору учествовали: архиепископ, епископи и игумни и *сав Сабор Земље Српске*.³⁰ Држао се тај Сабор у царском двору краљеву у Сврчину (у околини Приштине).

Старајући се нарочито да боље промотримо радњу сабора за време Душаново, изнашли смо поуздан спомен скоро о десет

²⁸ Дечанске хрисовуље, Гласник II од. књ. XII, стр. 65 и 136. Miklosich, Monumenta serbica, 90, 99.

²⁹ Б. Даничић, Животи краљева, 176.

³⁰ Б. Даничић, Животи краљева, 218—220.

различитих сабора који су за време тога владоца радили послове државне. Пређи ћемо их у кратко по споменицима у којима се помињу, да би се видело како је та установа била већ силно утврђена у ондашњој српској држави.

Први Сабор за који поуздано знамо, то је мало пре споменути приликом крунисања Душанова на краљевство, 8 септембра 1331 године.

Други Сабор је по обичају морао се држати приликом смрти архиепископа Данила, кад је Душан, као што животописац сухопарно бележи, *поставио својег логотета на престољ светга Савы*. То је било у јануару 1338. И ако не стоји изреком записано, тада се, по више пута раније понављаном обичају, Сабор морао сакупљати.

Око истога тога времена, 1335 од прилике, Стефан Душан је имао потребу да своје оружје обрне на Угарску, откуда се краљ Карло Роберт беше дигао на државу његову. У животопису стоји: *кѣ тѣ часѣ повелѣ събраномѣ быти въстѣмъ коюмѣ велико дрѣжавѣ њего, и великомынитѣмъ своѣ великоже призванѣ и съвѣштаниѣ съ тѣми сътворѣ.*³¹ Ми држимо да је и тада држан Сабор, ма да изгледа да није био потпун и у свечаном свом облику. Слично нешто као да је било и приликом борављења Кантакузинова у Србији 1342 године, што је сам Кантакузин у својим запискама описао.³²

За овим нам је познат свечани Сабор ускршњи од 16 априла 1346 којим је цар крунисан на царство. Пошто је тај Сабор само за извршење крунисања, јер је проглашење царства извршено негде после узећа Сера, то би претпостављало нов сабор који би имао бити у јесен или у почетку зиме 1345 године.

Велика потврда задужбине Олпверове у Леснову показивала би на сабор 1347 или 1348 (после проглашења царства). Година је обележена са 1347, али је индикција погрешна. У тој потврди цар Стефан говори: *Зговорих се на збору са господином*

³¹ Б. Даничић. Животи краљева итд. 228.

³² Гласник XIII. 310 и даље. Кантакузин спомиње 24 властелина који су се на Двору уз цара налазили и прича да су их цар и царица на саветовање позвали. Ту нису били ни архиепископ нити ико од свештенства. Али то се није ни могло рачунати као редовни сабор.

и оцем светаго царства ми кир-Јоаникијем и са архијерејскопом Охридским кир-Николом и са архијерејскопом Скопским, рекше митрополитом, кир-Јоаном, и са всеми митрополити и епископи и игумени же и ликом јерејским и властели. и са всем збором светаго царства мојега.³³ По том додаје: *Сије же зговореније бист са всеми теми и са госпождеју превисокоју царицеју Јеленоју и са превазлюбљеним сином светаго царства ми, краљем Урошем.*³⁴ Овде је састав Сабора из првих година царства показан довољно јасно. Приликом расправе закона о лесновској задужбини урађено је ово: Епископија Скопљанска постала је првопрестолном митрополијом, због тога што је од краљевства начињено царство, а од архијерејскопије — патријаршија. Тражећи да ново-установљеној митрополији скопљанској нађе област, цар Стефан је склонио деспота Оливера да се његова задужбина у Леснову од игуманије начини епископијом и стави под власт новог митрополита скопљанскога. За тим долази потврда Оливерових поклона са законским одредбама за властелинство лесновско.

Иза тога Сабора мислимо да има доћи онај Сабор који је утврдио хрисовуљу Арханђеловског Манастира, велике задужбине цара Стефана у Призрену. И у тој хрисовуљи пише изреком да је узаконена у договору са Сабором који се у њој именује и Збор.³⁵ Само је, по несрећи, та хрисовуља непотпуно сачувана, те се не зна година њена постања поуздано. Докучити се може приближно околинским путем. У самој хрисовуљи цар Стефан сам каже: *отъ основаниа растрѣнѣвъ начехъ зѣдати къ оутѣшению мнишескому чиноу, и рекохъ югоже николиже быти архіепископни ни митрополни ни епископни тѣмко игоумени.*³⁶ По томе би се могло узети да је хрисовуља издата у почетку зидања. Томе у потврду долази исто тако место у хрисовуљи краља Ст. Дечанскога где пише да се хрисовуља дечанска записивала а храм зидао у лето 1330, а зна се да је манастир много позније готов био. Дан основања Арханђелове Цркве за-

³³ Гласник XXVII, 289.

³⁴ На истом месту.

³⁵ Гласник XV: с ксим зборомъ, стр. 269; съ снмъ богосъбранымъ светымъ с'боромъ, 269; съ всѣмъ зборомъ срѣскимъ, 309.

³⁶ Гласник XV, 268—269.

писао је сам цар у другој једној хрисовуљи, дајући поклон Арханђелској Цркви у Јерусалиму. У тој хрисовуљи пише на крају: син хрисовуља писа и подписа царство ми въ всако оутвержде-
 ние мѣсца априла .кд. днь оу Призрѣни, кѣда постакии царство
 ми темелие архангела Михаила.³⁷ Цркву светог Арханђела цар Стефан је, дакле, почео зидати 1348, априла 29. Има друга једна хрисовуља којом је он дао у баштину цркву једну у Шињи серскоме митрополиту Јакову, године 1353. Серски митрополит Јаков помиње се у Арханђеловској хрисовуљи као *први игуман Арханђелов*.³⁸ Црква у Шињи с имањем својим даје се њему лично у баштину, с тим да после његове смрти остане св. Арханђелу у Призрену, а у повељи те цркве у Шињи, која има тачан датум 1353 године, помиње се хрисовуља Арханђеловска као *готова*.³⁹ Она је, дакле, написана пре 1353, а да ли је написана кад се почела зидати црква 1348, или позније — за сад се нема чим поуздано расправити.

Сабор који се био скупио на празник Вазнесенија, 21 маја 1349 и на ком је утврђен Законик, довољно је познат по Законику самом.

О томе или о неком другом Сабору који је држан у исто време, после 1346, налази се помен у једној хрисовуљи цара Стефана од 21 маја без означене године. У тој хрисовуљи цар Стефан помиње свечаним речима сабор у Скопљу: *Прииде же вселенни въси събракии се радостно оу Скопи на зборѣ*. У хрисовуљи се назначује да су на Сабору били патријарх Јоаникије, царица Јелена. У хрисовуљи се куле од стране светих отаца и јеванђелиста, па и од „*снѣга збора*“.⁴⁰ И тај Сабор морао се држати негде после 1346, пошто је царство и патријаршија установљена, али нема начина да се расправи имамо ли посла с неким непознатим или с неким од већ поменутих сабора.

Још имамо помен о сабору од 1354, и то са две стране. Прво је белешка о избору патријарха Саве наместо првога па-

³⁷ Миклошић, Monumenta serbica, 135.

³⁸ Гласник XV, 276.

³⁹ Гласник XXIV, 244.

⁴⁰ Гласник XXIV, 238.

тријарха Јоаникија. Јоаникије је умро 3 септембра 1354. Живо-
тописац архиепископа српских забележио је да је по смрти па-
тријарха Јоаникија цар Стефан сазвао **сбора српских и грчских**
въ градѣ Скроу,⁴¹ где је патријарх Сава изабран. Пошто је Јо-
аникије умро у почетку септембра, тај се Сабор могао држати
у јесен. С друге стране имамо помен о сабору те године с тач-
ним индиктом у другој мањој половини Законика, или у другом
Законику, како се понегде назива. Не би се дало мислити да
је друго кодификовање закона, о коме ћемо на свом месту го-
ворити, рађено припадом, при изненадном сазиву Сабора поводом
смрти патријархове. По томе се Сабор у 1354 састајао, по свој
прилици, двапут, једанпут у пролеће пред рат те године с Ма-
царима, а други пут у јесен, поводом смрти патријархове. На
једноме је од тих састанака постао и други Законик, онај од 1354.

На послетку имамо помена још о једноме Сабору, коме нема
записане године, али који се по другим поузданим знацима мора
ставити у годину 1355. То је Сабор у Крупиштима, који је држан
а о коме нема назначене године. Спомен о томе Сабору сачу-
вао се у једној хиландарској хрисовуљи, којом цар Стефан по-
тврђује и даје манастиру разна права. У самом почетку те хри-
совуље цар помиње да је сабор на Крупиштима држао са патри-
јархом Савом, с митрополитима, епископима, игумнима, калуђе-
рима светогорским и властелом српском, грчком и поморском.⁴²
Пошто се у хрисовуљи, ако је тачна, помиње патријарх Сава,
а хрисовуља носи запис од 2 маја, то се поменути сабор могао
држати само 1355, јер 2 маја 1354 још је био жив патријарх
Јанићије, а 2 маја 1356 није већ било у животу цара Стефана.

Још би се имао узети у рачун Сабор који се помиње у
повељи којом цар Стефан потврђује дар севастократора Дејана
Матери Божјој у Архиљевици,⁴³ али пошто година не одго-
вара помену патријарха (јер се с 1348 помиње Сава а не Јо-
аникије), а индикат не одговара ни тој години, нити којој год

⁴¹ В. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, 380.

⁴² Флоринскій Аѳонскіе акти и фотографическіе снимки. СПбербургъ 1880.
стр. 73.

⁴³ Миклошић, Monumenta serbica, 142.

у којој би цар Стефан и патријарх Сава могли радити заједно — то је остављамо на страну.

Из тога се лепо види како су сабори радили као установа са широком основом, дубоко укореењена у оновременим обичајима државним, како су радили по правилима која су се предањем чувала а по потреби ширила и мењала. Док је у цркви био само један епископ, он је са свитом својом представљао цркву: кад је црква добила архиепископа, видимо на саборима архиепископа с епископима, а кад се поглавар цркве уздигао до достојанства патријарха, ми видимо где цркву на саборима заступају патријарх, митрополити и епископи с осталим црквеним заступницима. Што сам Законик помиње црковнике, објашњава нам се наводима мало час истављеним, из којих се види да је црква лицима различитога чина на Сабору учествовала.

Колико су те саборске установе дубоко биле ушле у живот народни види се већ и по томе што се пије пропуштало да се нарочитим законским одредбама утврђује и где ће ко седети. Светостефанском хрисовуљом краља Милутина утврђује се за светостефанскога игумана да на Сабору (разуме се — државном) седи на четвртом месту међу игуманима.⁴⁴ Према томе је и краљ Ст. Дечански оснивајући своју задужбину Дечане наредно за игумана дечанскога да на Сабору седа *према игумну светаго Стефана*.⁴⁵ Кад је позније цар Стефан (1348 — 1353) издавао хрисовуљу своје Арханђеловском Манастиру у Призрену, он је ту наредбу о месту игумана још јасније утврдио. *И милостију Божијом и благословенијем господина патријарха кир-Јаникија и всега збора повеле царство ми да седа игуман светаго Стефана (бањски) и Пандократоров (дечански) и Архангелов на особне трапезе са игумни забрдрским*.⁴⁶

Кад се погледа на све те, и ако ретке, одредбе које су нам се о саставу Сабора у старој српској краљевини сачувале, види се да је сабор тај био чисто аристократски, свештенички и великашки дом, који се уз краља налазио од стране та два

⁴⁴ И игуман на с'корѣ да имаѣ мѣсто четвѣрты. В. Јагич. Светостефански хрисовуљ. 38.

⁴⁵ Гласник II од XII. 63 и 134.

⁴⁶ Гласник XV, 306.

главна друштвена сталежа. Тај склоп Сабора Српскога наглашава се и страшно утврђује нарочитим једним чланом Душанова Законика. У члану 69 цар Стефан ово говори: *Себрова сабора да нест; кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде подвочије*. Треба знати да себар значи човека неплеменита, слободна грађанина ма којег реда, који није ни свештеник ни племић. Тим, дакле, људима, ма ко и ма какви они били, цар Стефан забрањује, са страшном казном, држање сабора. Члан се има разумети, чини нам се, не само за сабор државни него и за остале жупске или градске потребе, ако не би где противан рад нарочитом повластицом допуштен био. Из тога чланка видимо на једној страни да је оновремено законодавство држало много на то да састав Сабора, такав какав је био, одржи и даље. Уз то изгледа да се није чинио немогућан и покушај да се себарски сабор где скупи, чим се сматрало за потребно да се то нарочитим законом а тако страшном казном закрађује. Сабор Српски је, дакле, састављен био од свештенства и властеле, и чланом 69 још се нарочито настојавало да се Сабору тај састав одржи. Тиме је показана једна врло карактеристична црта оновремених погледа на живот и на уређење државно, црта која се и иначе свуда кроз Душанов Законик са следственошћу проводи. Очеvidно је како време цара Стефана никако није хтело да зна за Народну Скупштину. Њој се, извесно, пресецао пут наредбом члана 69 о сабору себрову. Којим би, пак, путем она дошла до својих права, узалудно је нагађати кад знамо да је природни даљи развитак оновремене државе српске насилно пресечен.

Ми смо баш за време цара Стефана аутентичним белешкама утврдили чешће и готово периподично правилно састајање Сабора, правилно и за извесне случајеве, као што су промена на престолу, крунисање, избор црквенога поглавара. То што смо, у том правцу, посастављали из споменика, утврђује се и самим Закоником. У члану 83 помиње се *доба саборно — до сјега-зи дока съборнаго*. Тим се хоће да каже оно што се сад по угледима на туђе језике и називе зове *сесија* — *сазив*. Само то што се у ондашњем државном и законском језику налази

назив *доба саборно*, сведочи нам да се Сабор у старој српској краљевини, барем за владе цара Стефана, скупљао у извесно *знано или прописано доба*. На исто нас изводи и узимање Сабора на ком је нешто узакоњавано, као границе времену, што наилазимо у члановима 39, 123 и 124: *до сиега-зи сѣбора и у члану 164: прѣжде сиега сѣбора*.

Да се пак на саборима доиста радило на законима, то нам, осим осталих помена, сведочи и један члан закона приповедајући. У члану 142 цар наређује за непослушну властелу што је налазио за потребно, и каже шта ће јој бити ако је она *затрла прѣзъ законъ што естъ царство ми оузаконило на сѣборѣ*. Ту нам се, дакле, поврх свега још и начином приповедања казује да су се на саборима узакоњавали закони.

Са свим су познате ствари, те их тога ради имамо само да напоменемо, да и о самим разним потребама специјално српскога живота има закона старијих од Душанових. Манастирске хрисовуље, почињући од Немањине Хиландару, па свршавајући са Душановом манастиру светих Арханђела код Призрена, имају или поједина законска наређења или целе законике, мање или веће. Врло знатно место у томе погледу заузима Жичка Повеља, па по том Грачаничка, Свето-Стефанска, Дечанска и Арханђеловска Хрисовуља. Оне су горе где треба споменуте, и на тим је местима забележено како су све постале са саучешћем Сабора.⁴⁷ Не пише да су саучешћем Сабора постајали уговори с Дубровником, али су и они пуни наредаба које се тичу утврђења и уређења трговине. Видеће се даље на свом месту, како је Душанов Законик многе од тих наредаба у своје чланке уносио. Али да је у држави српској и пре Душанова Законика било о појединим потребама државнога реда и судства засебних специјалних закона, то нам посведочава сам Законик, који изреком пменује неке раније законе краља Милутина и позива се на њих. Такав је некакав Суд о међама и о земљама о којима се села међу собом препиру. Члан 79 за-

⁴⁷ То нема ни у Жичкој ни у Грачаничкој. Али ми данас обе те хрисовуље не познајемо по оригиналима него по преписима на зиду манастирском. Доста је да се напомене како је баш краљ Милутин оваке ствари нарочито радио са сабором.

кона пише: *А за међе и за земљу што се потварају села међу собом, да иште судом от светого краља кади се је преставил.* Још кад смо 1870 први пут издавали законик, написали смо да последња реченица наведеног места значи „да тражи по неком закону краља Милутина који је он пред смрт издао.“ Даље, у другој половини Законика, спомиње се још једанпут закон краља Милутина. У чл. 152 наређује се што треба за пороту у споровима грађана српских, па се изреком спомиње *„Како јест бил закон у деда царства ми, у светого краља.“* У члану 153, где се наређује што треба за пороту иновераца и трговаца, опет се каже да је *половина Србаљ а половина њих дружине — по закону светого краља.*⁴⁸ Могућно је да је и она наредба за сеоске међе била како год везана за та наређења о поротској уредби, јер су и њих судили сведоци од једне и од друге стране, што се онамо у члану 80 казује, и што је у самим народним обичајима у Србији до јуче живело. Из свега тога јасно видимо: а. да је краљ Милутин издавао и других закона осим оних у манастирским хрисовуљама; б. да је цар Стефан те законе у свој законик уносио и тиме их потврђивао. У томе видимо са свим јасно један од начина којима се из раније грађа за Душанов Законик приготовљавала.

Још нам ваља једно питање додирнути пре него што ово истраживање о нашем старом Сабору закључимо.

По нашим споменицима изгледа да Сабор у Србији није био празна формалност, него да је имао живљега утицаја на послове. Такво разумевање са свим се подудара с утицајем који је властела у више прилика потврдила утицајем на сам престо (као што је збачење Ст. Дечанскога) и оним што је властела чинила, кад је, после смрти цара Стефана, средишња власт са свим ослабела. Ми смо сами, међу тим, у толико прилика, истицали једнакост наших државних установа са византијским, као што и овде, при различитим законима, непрестано наила-

⁴⁸ Хрисовуља којом је цар Урош, 25 априла 1357, потврдио раније уговоре с Дубровчанима. помиње изреком те законе са завршетком: *по закону, како соу имали оу родителѣ и прародителѣ царства ми њ оу светого краля.* Моп. serbica 162. Ту се, при томе закону, изреком помињу и краљ Милутин и краљ Ст. Дечански и цар Стефан.

зимо на преводе са грчкога, и на просто, тако рећи, преписивање византијских установа. Тога ради је знатно питање: је ли и ова установа Сабора пренесена у Србију из установа византијских, или је некако другојачије постала?

Штета је што се о томе не зна толико колико би било потребно за са свим тачан одговор на постављено питање, али оно што налазимо у најбољих познавалаца византијских установа даје мислити више на самосталнији развитак српскога Сабора, или на утицај с друге стране и из других прилика. Ц. Ф. Лингентал, највећи досадашњи познавалац византијскога права, истиче веће самодржавље у управи В. Царства него што би оно излазило по споменицима у Србији, ма да и наши споменици показују усредсређење државне власти у краљу или у цару према угледима византијским. Лингентал обележава прву половину VIII века као време кад се под царевима Исаварске Династије почело образовати оно што се данас разуме под Византинизмом. Држави је, по тим установама, глава цар — самодржац, њему је власт од Бога, он је у вршењу своје власти неограничен и њему закона нема, пошто је он сам извор закона. Цар је, по тим мислима, постављао и збацивао патријархе и владике, наређивао је што је требало за свештенство, уздизао је владичанства у митрополије и наређивао што треба о њиховом првенству, издавао је заповести о калуђерима и манастирима, о празницима и славама црквеним, о крштењу и венчању, па и о самим начелима вере, договарајући се о томе, каткад, са патријархом и његовим Синодом, а радећи, каткад, и насупрот јакоме противљењу свештенства. У својим државним пословима цар је, каткада, договарао се са највишим чиновницима и достојанственицима; призивао је, каткада, на та саветовања и свештенство, али тај Сенат (*σύνκλητος*) није имао више никаква учешћа у законодавству и служио је више за увеличање свечаности приликом обнародовања царских заповести.⁴⁹

Исту оцену налазимо и у другога познаваоца византијског права, Француза Мортреља. Владалачка се моћ сваколика, пише

⁴⁹ Z. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3 Aufl. Berlin 1892, XII—XIV. где се наводе многобројне потврде из закона византијских.

он, налазила у личности царевој; он је једини био поглавар државни, једини законодавац, једини управник; он је био неограничен, и једино му је ограничење било у обичајима и у ономе што је здравим разумом препоручено било. Уз цара је ишла свакада свита која царску власт прати, али у Цариграду није било, као на западу, независне властеле, нити племства које би какав год утицај по наследству уживало; цариградско или грчко племство није имало нити политичког положаја, нити каквога год утврђеног достојанства. Велике породице нису имале чак ни права да се скупљају у Сенат. Цар Лав Мудри (886—911), укинуо је изреком Сенат једним нарочитим законом, и ако се он и даље помиње. То ће бити она формалност коју спомиње Ц. Ф. Лингентал. Нићифор Фока (963—969) је наредио да се државни послови могу претресати на скупштинама првих државних чиновника, али то већ није налчило на Сенат као на слободну установу, већ је више личило на царски савет или одбор, који је цар по својој вољи сазивао из лица околине своје. Мортрељ наводи још знака да су поједини цареви у појединим приликама оживљавали стару установу Сената, али се ни из чега не види нити да је она имала своја утврђена права, нити да се у њој држала каква утврђена организација, нити да се редовно састајала, што би могао бити један од првих знака независне организације Сената.⁵⁰

Из овога је очевидно да су у пословима са Сабором наши владоци одвајали се од својих угледа византијских, следејући у томе или давнашњем народном обичају или угледима с друге стране. Та разлика је од великога значења за карактеристику наших старих државних обичаја, и студија о пореклу или развићу ове установе тражи нарочите пажње. И колико је карактеристично то, толико је исто карактеристично што се скоро све друге одредбе о самодржавној царској власти по византијским појмовима могу потврдити и местима из разних српских споменика!

⁵⁰ Mortreuil, Histoire du droit byzantin et du droit romain dans l'Empire d'Orient. Paris 1846, III, 34—37.

III

Како је постао и како је склопљен Законик Душанов.

Кад буде дошло на ред да се промотри састав Законика, видеће се да Законик представља не само неку врсту кодификације, него да у њему има и засебних нарочитих наредаба којима је очевидан задатак да нову царску државу у извесном правцу истакну. У том погледу упућујемо као на пример, на *наредбе о татима и гусарима, о трговцима, о цариницима, о путовима*, о ванредним и тешким јемствима која су тражена да се од сваке самовоље, нереди и случаја по што по то ујемчи сигурност имања, слобода промета и безбедност путова. Законодавац је отворено хтео да тим законодавством, у коме је тврдим везама осигуравао ондашња лична и имовна права свију редова своје државе, нарочито дџ печат и тип најчвршћега реда и безбедности, какав се као неки идеал могао замишљати у оно расклиматано време. Учвршћење администрације и јакога административног реда ванредним мерама општега, чиновничког и међусобног јемства и одговорности остаће — нама се чини — као главни тон и црвени конач Законика. Може бити да је баш у томе оно што је у то време у државама Балканскога Полуострва највише оскудевало, па је цар Стефан имао разлога да тежи да баш то истакне и тиме к својој држави све елементе привуче.

На ову мисао не долазимо ми сами, него је она донекле и исказана у једноме, на жалост рђаво сачуваном писму Душановом које нас упућује на проглашење царства, и у коме, како по томе тако и иначе, треба да тражимо зачетак мисли о Законнику и целога реда других поступака и послова Душанових.

Писмо о коме је реч сачувало се само уз Раковачки препис Законика, на крају рукописа. П. Ј. Шафарик му при штампању тога преписа није ни пажње поклонио, а ми смо га 1870 при првоме издању Законика први извукли из заборава, давши му место у предговору, без икаква објашњавања. Сада, по данашњем разумевању тога писма, дајемо му место пред Законом самим. Писмо нема године ни дана кад је писано, али је састав његов свечанији, и на једном месту је и забележено кад је састављено. Тим је свечанији што се у њему крупним цртама побраја дотадашња радња цара Стефана. Најпре, разуме се, долази борба са Бугарима, по том распра с оцем, где се Душан пореди с Јосифом, а на завршетку се каже како је Божија воља помогла да се то све савлада и да он постане крепак и моћан, да му се даду у руке велики градови Царства Грчкога, те да од краља постане цар. Ту се напомиње каквим је начином и од којих лица извршено крунисање о Ускрсу 1346. За тим се износи како је цар, са сином краљем Урошем и са царицом кира-Јеленом, тражио како ће штогод добро да учини, да „постави законе вере православне“ како приличи да буду по земљихъ-же и градовехъ по православној цркви ико да не оумножитъ се въ дрѣжавѣ царствіа нашего некоемъ злоба и злое оумноженіе и лоукавое ненавидѣніе, не паче да поживемъ въ вѣсакон тиxости и безмълвенѣмъ житіи и въ православленѣи вѣри съ вѣсими людьми царства нашего, малимъ-же и великимъ. Цар у томе писму нити вели да је законе поставио, нити вели које законе поименце поставља, него говори о томе управо као о послу још неурађеном.

На једном месту, при средини писма, где се говори о пријему власти од оца, писмо вели: и постави ме господина и съдржителѣмъ вѣсонъ земли отъчѣства моего, и царствова лѣтъ 21. Пошто се узме на ум да је цар Стефан као краљ примио владу пред јесен 1331, то излази да је ово писмо могло писати се у лето 1347, јер се тада навршивало шеснаест година од навршења владе. Кад узмемо на ум да је Законик проглашен 1349 године, онда је јасно да је то писмо наредба за израду законика, може бити за превођење или истраживање згоднога грчког дела

за тај посао, и прикупљање оне грађе која је била потребна за израду српског Законика. И свечанији тон, и цео склоп писма упућују нас на то, а белешка, по којој изналазимо кад је писмо писано, утврђује нас у томе са свим и меће Законик у ред оних дела, којима је цар Стефан хтео да освешта, оправда, утврди и прослави проглашење царства у Србији. Овако разумевање тога писма узрок је, те смо му сада, у овоме новом издању, одредили место у почетку, пред самим Закоником, као предговору, пошто му, по самоме смислу и значењу његовом, то место најбоље одговара.⁵¹

С тим се и опет враћамо на целину дела и поступака цара Стефана што су у вези с проглашењем царства. На другом једном месту⁵² ми смо јасно иставили да је мисао о проглашењу царства, која је могла из раније сазрети у глави Стефана Душана, избила на видик поводом узећа Сера о Митрову-дне 1345. Ту је истакнуто домишљање да се тај акт могао извршити на сам Арханђелов дан 1345. У горе поменутом писму цар Стефан сам у неколико тврди да је узеће Сера с тим у вези, јер говори: *даста ми въ роуцѣхъ ѡкоже и великому Кон-
стантиноу цароу земље и въсехъ страни и поморіа и велике
градоу е царства грѣкаго*. У први мах нови цар је морао имати доста посла да спреми крунисање и потпуно признање у самој својој земљи. И време од новембра 1345 до Ускрса 1346 без сумње је испуњено тиме. За тим се цар бавио читавим низом других знатнијих и мање парадних и формалних послова, ко-

⁵¹ Пренис је тога писма очевидно рђав, и преписач је по својој глави по-
нешто мењао. Дан боја на Велбужду метнуо је 27 јула, и ако је бој био 28 јула
и по дану недељном који он спомиње и по другим боље сачуваним записима. Ускрс
1346 записао је да је био 14, а он је био 16-ог априла. Сумњиво је што цар Сте-
фан ту говори за цара Михаила: *мѣчимъ главоу њего отиехъ*, пошто се баш из наших
извора зна да тако није било. Али се све то извесно може натоварити самоме пре-
писачу, који и у тексту Законика није све чувао. У сам акт не би се могло с
разлогом не веровати, пошто се фалсификати обично налазе или у позније доба,
из уображених моралних, или још чешће из материјалних интереса. Ни једно ни
друго не да се претпоставити за преписача из 1701 или за онога који је пред њим
био или за онога из чијега је рукописа тај вадио. Арх. И. Руварац објаснио је
помен седам царева у Гласнику XLIX, стр. 17—25.

⁵² Српск Краљевска Академија Глас XXXVI. Струмска област у XIV веку
и цар Стефан Душан, стр. 24.

јима је мислио да проглашење царства оправда и образложи. Пребројани у кратко, ти би се послови налазили у овоме:

1. Цар Стефан је, поводом тим, учинио нарочит прилог манастиру Бањској, где му је била сахрањена мајка краљица Теодора као *свећу гробу материну*.⁵³

2. За спомен свога деда краља Милутина и оца краља Стефана одредио је да се св. Николи у Бару у Италији, цркви коју су оба та краља српска особитом оданошћу почастовала, даје од 20 августа 1346 индикта XIV двеста перпера од дохотка дубровачкога за куповање воска (про сега emenda) тој цркви, *за душу* краља Милутина и Стефана Дечанског. Ова се повеља попуња с оном под 1 наведеном, и може бити да је и она прва истога дана издана.⁵⁴

3. Извршио је заједно с царицом походу светогорских манастира, раздавши им многе поклоне, зими 1347—48 године. С тим је путовањем царевим у вези читав низ повеља.

4. Основао је у престоници самој, у Призрену, а не у даљини од средишта као што су до тада обично владоци, претходници његови, радили, задужбину, манастир светих Арханђела, обдаривши га сјајним поклонима. Као што је сам назначио, тој цркви је положио темељ 29 априла 1348.⁵⁵

5. Пошто је ту задужбину, као велики војсковођа, посветио арханђелима Михаилу и Гаврилу, сетио се старије задужбине својих старих, цркве арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму, и уступио јој је неке дохотке и 500 перпера од Дубровника, и у хрисовуљи којом је то наредио записао је дан када је положио темељ цркви св. арханђела у Призрену.

6. Дао је сковати за спомен нарочите новце, на којима је насликано како два анђела цару међу круну на главу.⁵⁶

⁵³ Српска Краљевска Академија, Споменик IX, стр. 1. Хрисовуља цара Стефана гробу мајке му краљице Теодоре.

⁵⁴ Fr. Rački, Rad XVIII, 229—230.

⁵⁵ Miklosich, Monumenta serbica, 135.

⁵⁶ S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, стр. 109—112. Љубић је ту описао равно 64 варијетета тога новца — без сумње од разних заатара, ко-
ваних по једном пропису и наредби.

7. Подигао је, одмах у почетку, дотадашњу автокефалну Архиепископију на Патријаршију, а неколике епископије (у споменацима се помињу после тога времена као митрополије дотадашње епископије: Скопљанска, Призренска, Хвостанска) на митрополије.

8. Издао је наредбу, о којој смо горе говорили, да се спреми што треба за прераду или обнову, утврђење или допуну закона земаљских.⁵⁷

По томе наредба за писање закона коју смо горе истакли улази у ред већег броја државничких дела, која су извршена у намери да се проглашење царства прослави или образложи. Питање је сад шта се разуме под Закоником и шта треба, у опште разумевати под Закоником Душановим? Чег се управо тиче наредба о којој сад баш говоримо?

Дуго времена, док је знање о времену цара Стефана било стешњено и док се сви данас познати извори нису обзнанили или наштампали, мислило се да је Законик цара Стефана само онај збор од 100—200 чланака који нам је под тим именом старина сачувала. Кад се позније сазнало да је за времена цара Стефана преведена и Синтагма Матије Властара, почело се мислити да је управо то Законик цара Стефана или да под Закоником ваља разумевати поглавито те *грчке* законе преведене и објављене за владе цара Стефана, и да су уз те грчке законе они посебни и нарочити домаћи закони оно што би данас некоме главном закону биле измене и допуне. Састављајући и штампајући 1877 „Примере књижевности и језика старог и српско-словенског“⁵⁸ ми смо сами први пазали с том мишљу,

⁵⁷ Гласник XXVII, Хрисовуља Лесновска, стр. 289: И по милости Божијев, како подвигохъ самъ краљевъскимъ на царство, и архіепископію на патриаршество и епископію на митрополитства, такожде и подвигосмо всьсчестноіу Скопнію (? епископію) частнаго и славнаго града Скопни Троицеоручицоу на прьвепрѣстолаіу митрополию, поискасмо пискоупникъ подложити въ область митрополіи свѣтѣи Троицеоручице Скопльскѣи, итд. Није, дакле, проглашавање ишло форме ради, него су се по правилима патријарху тражили митрополити а митрополитима епископи за подвлашће. У том је погледу то место Лесновске Хрисовуље врло значајно. Призренска се епископија под Ст. Дечанским још помиње као епископија Гласник XLIX, 355) а Арханђеловска је хрисовуља (Гласник XV) зна као митрополију.

⁵⁸ Друго издање, Београд 1888.

и онде смо у састав одељка „Примери закона државних и црквених и споменика правних и историјских“ узели, као *одломке из византијско-римских закона*, чланке из Јустинијанових закона и чланке из Властарова зборника по преводу XIV века, не имајући под руком ништа из Градскога Закона тако зване Фотијеве Крмчаје, која је по наредби св. Саве преведена. На томе месту написали смо тада (1877) ово: „Што се тиче значења Душанова Законика — кад се узме на ум садржина „Фотијева Номоканона, који је још св. Сава увео и у коме има „и грађанских закона: кад се, по том, обрати пажња, да и „Душанов Законик у рукописима долази увек као додатак тим „законима и да у њему нигде наредбе цео предмет не исцрпљују, нити се у каквом самосталном карактеру показују, онда „изгледа као најзгодније, да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као *додатке и исправке* или као *измене* „и *допуне* византијско-римским законима који су још од св. „Саве уведени. Посебном истраживању задатак је да ову ствар „опширно расветли.“⁵⁹

На исто ово умовање дошли су и руски истраживаоци А. С. Павлов и Т. Флорински са свим самосталним путем, и не узимљући на ум горе изнесене мисли, које су узгред и у једној више школској књизи исказане. Т. Флорински пише: да су главну основу српскога кодекса састављали византијски јуридички чланци; они се налазе на првом месту у Зборнику Закона; у њима су сви знатнији државни закони, и сам Законик Душанов није могао бити друго што по допуна к законима византијским.⁶⁰ Међу тим, кад се Т. Флорински прихватио да упореди поредак у Душанову Законику са поретком у Властаровој Синтагми,⁶¹ није му испало за руком да у поретку ухвати јачу и очевиднију сличност, јер, на послетку, одредбе о хришћанству и дужностима грађана према вери налазиле би се на првом месту и иначе, кад и не би тако било у Синтагми. Остале су једнакости случајне, и оне су такође саме собом до-

⁵⁹ Примери, 304—305.

⁶⁰ Памятники законодат. дѣятельности Душана, 287.

⁶¹ Памятники 444—446.

пле. Знаменити зналац словенско-византијскога права професор А. С. Павлов дошао је до истих закључака, посматрајући Би-
 стрички препис. А. С. Павлов је извео да се *Закоником* зове не само збор Душанових Закона, него цео Зборник, у коме су Душанови закони само један саставни део.⁶²

Међу тим, ма да је и нама ласкало кад смо видели где су чувени руски књижевници својим самосталним мишљењем дошли до истога мишљења о главној карактеристици Законика, опет смо данас, држећи пред собом цео материјал и размишљајући о њему на ново, дошли до са свим другојачије оцене, не мењајући у главноме ову оцену општега значаја.

Ако бисмо хтели *ми данас*, по нашим данашњим мислима и оценама, без обзира на оцене у време цара Стефана, да начинимо преглед од свега онога што је тада *као писан закон* вредило у царству, онда би се морао саставити зборник у коме би се налазили

а. тако звани *закони светих отаца* (по данашњем: преводи византијских грађанских и црквених закона разне врсте и порекла, колико их се онда у земљи налазило);

б. закони, повластице или законске одредбе у хрисовуљама манастирским, у повластицама градским или личним;

в. закони старијих краљева, као што су закони краља Ми-
 лутина о пороти и о сеоским границама, које сам цар Стефан помиње;

г. закони цара Стефана;

д. законске наредбе и повластице, дате путем трговачких уговора Дубровчанима и још коме другоме.

То би био потпун зборник писаних закона из времена цара Стефана, схваћен погледом из данашњег времена, с обзиром на праву и потпуну целину грађе, без обзира на оно што се у оно време мислило о свима саставним деловима такога зборника.⁶³

⁶² Цитат Т. Флоринскога у Памятники, 447.

⁶³ Један зборник правних споменика старе српске државе у овоме опсегу ми смо сами почели да израђујемо. Узели смо за основу Синтагму Матије Вла-
 старе, а из повеља смо почели vaditi оно што год нешто законски наређује. Други послови учинили су те је тај рад и сад још недовршен.

У оно пак време мислило се о свему томе другојачије. И ако се Душанов Законик ни у једном рукопису не налази сам, него се с њим обично налазе и Синтагма Матије Властара и Јустинијанов Закон, опет зато не треба мислити да је у оно време једну целину или један исти посао чинило све што је у једној књизи до нас дошло. Књиге су се онда састављале другојачије него данас, што се може видети по свима оновременим зборницима. У једну су се књигу онда обично метале ствари које за једну потребу требају, макар биле и различите по постању или по значају свом. Што се закони Душанови обично налазе у *једној књизи* (која, при том, није оригинал него обично препис за практичну потребу) са законима Јустинијана и осталих царева и са зборником М. Властара, не може значити да су они тим делима *додатак*, пошто се њихово постање објашњава са свим самосталним путем. Истом када би се то видело у *оригиналу*, делом изведено и изреком назначено, било би допуштено поменуто разумевање. Што се тако састављена књига зове *Закоником*, не може имати никаквога широког значења, пошто у нашем старом језику *Законик* значи само зборник или књигу закона, били какви год и били различити или не били. Из самих рукописа и текстова XIV и познијих векова видимо да се *Закоником* зове књига у којој су Властаров Зборник, Јустинијанови закони и Душанови Закони, а *Законик* сам назива обично *Закоником* баш сам зборник Душанов, а *Закоником светих отаца* зборник Властаров, упућујући, тим zgodним називом, и на сваку другу књигу у којој се могу наћи закони светих отаца, јербо се и других таквих књига заиста налазило (у зборнику преведену старањем св. Саве). А као год што се сваки зборник закона у нашем старом језику називље *Закоником*,⁶⁴ тако се зборник молитава назива *молитавником*, зборник приручних свештеничких текстова *требником* итд. Из тог излази као правило да у *Законик цара Стефана* не треба самовласно метати ништа више осим онога што је под тим именом сма-

⁶⁴ Пред нама је један рукопис чисто црквених закона из књижице Јерусалимског Метеха у Фанару у Цариграду (бр. 590), коме у натпису пише *Номоканон сиречь Законикъ*.

трало и разумевало Душаново време, макар какве биле наше данашње мисли о законодавству Душанову, о целини оновремених закона, о опсегу те целине, итд.

Овоме сматрању и поступању имамо још један врло знатан разлог. Цар Стефан и његови савременици у Србији нису сматрали да *законе светих отаца* (по њиховој терминологији римско-византијске црквено-грађанске законе) *треба узаконјавати* нити је ма ко онда могао мислити да те законе треба саборском и владалачком одлуком у живот уводити као други какав закон који није постојао. Ако не још из раније, *закони светих отаца* ступили су у важност и у пуну практику за краља Ст. Првовенчаног, кад је св. Сава, с организацијом српске цркве пустио у практику и у живот превод Фотијевске Крмчаје. О томе је напред на свом месту казано што треба. Знатно је што се из животописа св. Саве јасно види да је он увођење црквено-грађанских византијских закона сматрао као ствар вере, па ју је извршио од своје стране, чисто архиепископском влашћу, *без учешћа и краља и Сабора*. Оригини су се тих закона и даље чували у архиепископији. У време цара Стефана, као и раније, мислило се непрестано да су ти закони саставни део вере и верске организације, и извесно би се сматрало за повреду вере да је ко поменуо да се на ново проглашују. Ниједан препис, доиста, и нема при тим законима онаке потврде или формуле обнародовања каква се чита у свима преписима закона Душанових. Али су се у време цара Стефана прилике биле иначе измениле. Држава се била раширила; у њу су ушле земље и градови грчки, којима је требало потребу правде и судства задовољити по начину на који су они били из раније навикли. Знало се да правна књижевност у Цариграду и у Царству Грчком није стајала, него да се на њој даље радило. И то су били разлози што је цар Стефан сам могао помислити да га дужности новог положаја и нових освојења позивљу да нешто учини за неговање правде. Сам цар, који је та места познавао, освајао их и често обилазио, који је с људима од онуд често у додир долазио и пред којим су се највише све потребе царства састајале, могао је најпре поменути дужност и потребу

осетити, и у томе му се није требало много обзирати на саветнике. Отуда су те потребе дошле у приступно писмо о коме смо мало час говорили. Мисао је царева могла бити двојака. И не помишљајући да узакоњава грчке законе — законе светих отаца — који су већ по православљу као закон вредили, цар је могао мислити да Фотијевску Крмчају, књигу замашну и непрегледну, замени нечим новијим, делом подеснијим и прегледнијим, које би се лакше могло употребљавати по многим судовима које је цар установљавао и које је намеравао да уреди и утврди. Иста се потреба, тога истог времена, осетила и у Царству Грчком, и баш у земљама којих је скоро целина дошла под Србију. У Солуну се јавио правни зналац Матија Властар, који је за потребу лакше употребе старијих закона, црквених и државних, саставио своју Синтагму. Не можемо нагађати (јер друго чинити не бисмо могли, пошто нам ништа записано није остало) да ли је цар Стефан сам упутио да се Синтагма Матије Властара преведе, или су њу изнашли и изабрали они људи којима је то, по царској заповести, наређено. Али Синтагма се није могла сматрати као нов закон, пошто се оно што у њој стоји и дотле као закон сматрало; тада је само израђен нов *превод* тога новог облика, тога новог распореда старих закона светих отаца. Главно, на што је могло упућивати писмо царско, могло је бити и било је нови *Законик* — законик српски, о ономе што је раније појединце од самог цара Стефана или од његових претходника узакоњавано и наређивано, или што се као обичај или општа одредба у земљи као закон сматрало. Смисливши да по судовима свога царства преводом подеснијега и краћег дела рашири и распространи *законик светих отаца*, цар Стефан је имао срећну мисао да уз то погледа и на законе Земље Српске, на *Законик српски*, и да га сакупи и уреди. И ту је било појединих делова који су већ вредили као закон — али је мисао царева била да све то скупи у целину и да по примеру *Законика светих отаца* и он скупи *Законик своје земље и да му да своје име*. Ми данас не мислимо да треба чудити се што у закону нема системе или „целине.“ Ту бисмо опет мисли свога времена подметали Србима XIV века. Ономе је времену и ред

који се сада види изгледао довољан; у осталом такав је био и у осталим оновременим зборницима закона. А цар Стефан је баш и рад био да по примеру *Законика светих отаца* — свој или српски законик начини.

Тако нам данас изгледа постаће Душанова Законика, и тога ради мислимо да под тим именом треба и даље да сматрамо оно што нам је од старине завештано и што се под тим именом и до сад сматрало. О саставу Душанова Законика говориће се на другом месту.

* * *

О другом питању, о начину којим је склопљен Душанов Законик, може се опет нешто и нешто с поузданошћу казати.

„Извори су нашему законiku — пише др. В. Богичић — „били не само обичаји народни и установе на тому сабору утврђене него и пријашњи закони и владалачке наредбе. Лако је „да су свиколици чланци који у Законiku почимљу са пове- „лѣни: царско овога посљедњег порекла.“⁶⁵

Да су писци уносили у Законик народне обичаје, могло би се тврдити тиме што многи чланци Законика у народним обичајима и данас живе. То смо у објашњењима другога дела често назначавали. У свима тим случајима могуће су две претпоставке: једна је да је обичај у народу постојао, да га је Законик, ради боље тврђе, у текст унео, и да је обичај, после, кад је Законика нестало, продужио свој живот у народу; друга је, да обичаја није било, него да је Законикова наредба први извор, који је, прешавши практиком из књиге у живот, онде свој живот даље продужио, и пошто се књига као законик изгубила или заборавила. Навике о општем јемству сеоском, о вези војничких дужности са баштинским правима и о граничењу села могле би послужити као пример једнога и другога. Има извесних правних средстава које живот сам изради потребама и тежбама својим. Та су средства свагда најбоље срачунана са стањем и потребама којима треба да послуже, и тога ради и средства трају докле год траје стање и потребе које их рађају.

⁶⁵ Dr. V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*. Zagreb 1872, стр. 35.

Средствима онштега јемства којима се Душаново Законодавство служило у XIV веку — оставићемо на страну да ли оригинално или по ондашњим народним обичајима — морало се и у XIX веку против хајдучије и паљевине послужити законодавство нове државе српске.

Има случаја, где је Законик улазио у борбу против где-којих, начелима хришћанства противних народних обичаја, па је та борба остала безуспешна. Примера ради упућујемо на оно што смо у објашњењима (стр. 158 и д. напред) писали о законској забрани да се гробови (вамписки) откопавају. Зао тај обичај преживео је Законик, и искорениће га, извесно, само шира просвета, једино средство против таквих зала.

По томе се види да су се писци Законика обраћали животу и да су црпили из њега. Не мање се да посведочити да су писци Законика црпили и из старијих закона. Др. В. Боггишић је врло правилно обратио пажњу на мноштво осталих писаних зајонских наредба, које су нам сачували споменици у манастирским повећама и у наредбама или у уговорним повластицама о трговини.⁶⁶

Кад, на прилику, узмемо па разгледамо једну за другом повластицу по повластицу, које су краљеви и господари српски од краја XII века давали Дубровчанима, ми ћемо видети да је тек краљ Милутин за првих година своје владе, увео новчану казну од 500 перпера за оне који би у Србији што учинили противно наредби краљевској у дубровачким повластицама. Дотле су се сви клели и обећавали, али оваке мере није наредио нико. Мера је та, међу тим, врло знатна, јер обележава читав обрт у политици, и она је тек прави темељ потоњем јачем трговачком саобраћају међу Србијом и Дубровником. Краљ Милутин је ту казну наредио у два писма, у једном издатом у Дугом Пољу, без године и дана, и у другом без икакве белешке.⁶⁷ Та иста наредба о сигурном путовању трговаца и о

⁶⁶ Dr. V. Bogišić, *Pisani zakoni*, стр. 23 и даље.

⁶⁷ Miklosich, *Monumenta serbica*, LII, стр. 51 и LIV стр. 53. По разлозима дра К. Јиречка, *Bergwerke* 43, приписујемо их првим годинама Милутиновим противно Миклошићу, који их је приписивао Урошу.

слободној трговини увршћена је у Законик као члан 118. Њу је, дакле, узаконио прво краљ Милутин; њу су потврђивали владоци за њим; њу је цар Стефан само као готову законску повластицу у Законик унео.

Тај је исти случај скоро са свима осталим наредбама о трговини. Већ је др. В. Богишић обратио пажњу на везу међу Законом и дубровачким повластицама.⁶⁸ Предмет откупљивања залогe, о коме говори чл. 80 Законика, улази такође у тај ред, и јасније се разуме кад се прочита оно што о њему говори доле назначена Душанова велика повластица Дубровчанима. Занимљиво је како је Душан, издавши Законик 21 маја 1349, те исте године у септембру обновио дубровачке повластице, и у том акту, стилем какав таком акту приличи, поновио оно што има у Законику.⁶⁹ Међу тим Законик је у главним цртама поновио оно што је раније од краља Милутина и од самога цара Стефана Дубровчанима учињено, у колико су те наредбе имале опште вредности за земљу, па је требало да и у Законик уђу. А праву своју хрисовуљу с повластицама Дубровнику цар Стефан је издао оне исте године кад и Законик. Јасно је за свакога како је цар Стефан хтео прво да уреди послове своје земље Законом, па је после, на основу томе, ушао у давање повластица. Карактеристично је и то, што је та повластица Дубровнику, од 20-ог септембра 1349, прва Душанова главна и велика повластица, и што је она, сакупивши у себи коначни развој српско-дубровачких веза, дужности и права, остала за потоња времена углед, од којег се није одступало. У овоме је још један пример с којим су се брижљивошћу и пажњом на двору првога цара српског радили законодавни послови.⁷⁰

⁶⁸ Pisani zakoni, 47 и д.

⁶⁹ Miklosich, Monumenta serbica, CXXVII, стр. 146—149.

⁷⁰ Та се повластица понавља у свима својим главним цртама: 24 априла 1357 под царем Урошем; 9 јануара 1387 под кнезом Лазарем: како што има саучини записали прва господа сва српска престава и закони; 20 јануара 1387 под Вуком Бранковићем за његове земље; 2 децембра 1405 под деспотом Стефаном; 29 децембра 1405 под Гргуром и Ђурђем Бранковићем и братом им Лазаром; 27 децембра 1428 и по том (после ослобођења Србије и обновљења владе Ђурђеве) 17 септембра 1445. На истој су основи Дубровчани касније и са султанима уговарали.

Исту везу коју видимо међу Закоником и чланцима ранијих трговачких повластица налазимо, колико се да прегледати, и иначе. Међу наредбама о црквама и манастирима у Законнику, има их које су у вези с разним законским наредбама у манастирским хрисовуљама. У објашњењима другога дела на то је, овде онде, упућивано. Примера ради можемо обратити пажњу на члан 14 о постављању игумна, на чл. 23 и 26 где се у општу наредбу претварају посебне наредбе појединих манастирских повластица. С те исте стране могу се схватити чланови: 30 о безбедности црквенога човека, 33 о суду црквених људи, 34 о работи црквених људи, 68 о меропашким дужностима спрам господара, 194 о глобама, итд.

Законик гдегде и сам наводи своје изворе. Тако се на два три места изреком помињу, увршћују и потврђују закони краља Милутина. Томе краљу се отворено приписују наредбе о пороти и о сеоским међама. Али има законских наредаба Милутинових које су унете у законик без помена имена Милутинова. Тако у члану 98 Законика читамо: *И ако се оскоуѣкта два себра, мѣхоскоуѣнне .с. перперъ.* А у грачаничкој повељи Милутиновој читамо: *мѣхоскоуѣнна .с. динарь.*⁷¹ Има случаја где се о понекоме предмету у манастирској хрисовуљи говори другојачије него-ли у Законнику. Примера ради упутићемо на оно што смо при члану 81 (стр. 194—195) навели о различитом схватању Законика и Дечанске Хрисовуље о својини планина.

Исти је такав случај и према законима римским, који се у нашој оновременој терминологији зову *законима светих отаца*, зато што су у наш народ ушли путем цркве заједно са законима црквеним. Можемо упутити на члан 109 о мађинику и отровнику, где је, без сумње ради тачнијега вршења, римска казна просто поновљена, и можемо упутити на члан 145, 146 и 147 (у другом делу у објашњењима) где је законодавство Душаново нашло разлога да са свим одступи од римских закона и да за казну разбојника и крадљиваца нарочите посебне мере уведе.

⁷¹ Miklosich. Monumenta serbica, 565.

На послетку, Законик је имао много и новог, што је оно-времено законодавство само установљавало по потребама државним. Већ из овога што је до сад казано види се да је главна мисао ондашњег законодавства била да у Законик као у зборник прикупи и оно што је у старијим законима или повластицама као закон вредило и оно што се у животу народном као законски обичај држало. Нови онога времена закони без сумње су и онда издавани као што се и сад издају кад је потреба била. Не треба ни учешће Сабора, друге законодавне половине, сматрати сувише очима данашњег времена. Очевидно је да се са Сабором рачунало, али бисмо се преварили, ако бисмо за рад Сабора тражили правила данашњих устава и пословника европских. Цар је могао договарати се са Сабором о главним стварима онда кад је Сабор на окупу; цар је радио пуном снагом своје законодавне власти, договарајући се, може бити, једино с главнијим људима свога Двора,⁷² онда када Сабора није било на окупу, и непрестано, у току вршења своје царске власти. У самој Душановој Законику имамо неколико оваких посебних закона, који су, без сумње, раније, снагом царске власти, издани били за потребу у њима назначену, а после су, са Сабором у договору, прикупљени, у Законик као саставни му део унесени, и потврђени. Они у Законику, у најстаријој редакцији, носе натпис **Повелџа царство ми**, и види се да су у пуном облику оригиналне цареве наредбе просто преписани на оно место. Ми смо таквих наредба нашли равно пет у Законику и ево их. Прва обухвата чл. 140 и 141, натпис јој је **Повелџа царство ми**, садржи оштру забрану примања туђих људи (насељеника) без царског допуштења, и има, као што се види, два члана. Друга обухвата равно шест чланака, 145—150 закључно, носи натпис **Повелџа царство ми**, садржи разне мере против разбојништва и крађе, врло оштре и изузетне, у којима Душаново законодавство одступа од правила права римског, руководећи се околностима оновременог народног живота у држави српској. Трећа обухвата четири чланка, 151, 152, 153 и 154, у

⁷² Примера ради можемо упутити на оно што приповеда Ј. Кантакузин и што је на свом месту наведено.

којима се наређује што треба за пороту, и она носи натпис **Покѣлка царство ми**. Четврта носи натпис **Ѣште повѣлка царство ми**; у њој се заповеда да у случају сукоба међу каквим царским писмом и законом закон треба да остане старији. Та је наредба исказана такође у два члана, у 171 и 172-ом и она измеђује наредбу члана 105, којим се, првога законодавства, 1349, о истоме предмету другојачије наређивало. С тога је без сумње и стављено оно **Ѣште повѣлка царство ми**, што је наредбом том, у корист грађанских права, ранији закон измењен. Сва је прилика да је тој измени повода дао некакав конкретни случај. На послетку има и пета засебна наредба која има само један, 181-ви, члан и која носи натпис **Повѣлка царство ми соудіамъ**. У томе се члану издаје налог судијама да извесне тешке предмете суђења доносе цару и да у опште о свакоме своме суђењу записују пресуде.

При овим заповестима или новелама царским које су у закон просто уписане, имамо да напоменемо, као врло карактеристичан знак њихов, да оне сведоче велику моћ законодавног чиниоца у лицу владалачком. Оне доказују да је тај чинилац у извесној мери, по начину римско-византијском, уживао пуну законодавну власт без ограничења. Осим тога знаменито је да ниједне царске заповести нема у првоме дѣлу законика; свих пет су у другом, у ономе од 1354 године. По нашем мишљењу српско законодавство, ударивши у години 1349 прве основе своје кодификације, продужило је свој рад и даље, служећи се и снагом самодржавног законодавства царског, по начину византијском, и обичајем саборским, којему порекло није могућно тако тачно одредити. Све горе поменуте заповести издате су, по нашем мишљењу, у току времена међу 1349 и 1354, кад се за коју доспело или је иначе згодно било; свака је та заповест издата била у облику хрисовуље или наредбе; свака је била објављена по земљи, а кад је 1354 Сабор био позван да се и опет законодавством бави, онда су те заповести у нови тога времена зборник (или Законик) уврћене, заједно с оним законским наредбама за које се онда нашло да их узаконити треба.

Из овога се види како је материјално скупљан Законик. Њ оное што је узето из старијих закона, нпр. од краља Ми-
лутина, из манастирских и дубровачких повластица (које су, опет, једна врста старијих закона); њ оное што је узето из царских наредаба у разним приликама и потребама, додане су многе са свим нове наредбе, смишљене и издате на самом Сабору, у договору с њиме, без сумње и по предлозима разних чланова Сабора. Зар се у многим повластицама Законика којима се утврђују права цркве и духовништва не види лично старање епископа, архимандрита и свештеника који су на Сабору тако угледно место састављали и у толиком броју представљени били? Зар се у разним мерама Законика, којима се законодавац по неколико пута враћа на питање насељеника (меропаха) спрам њихових господара, на њихову привезаност за земљу свога господара (осетљивост коју Законик свуда показује спрам преотимања и одбегивања насељеника и спрам свих који томе послу помажу) не види учешће властеле, која се на Сабору старала да главни извор свога богатства и своје снаге, раднике својих земаља, сачувају и обезбеде? Законик Душанов по томе је зборник у који су предмети и грађа притицали с разних страна, и из обичаја и старијих законодавних радова, и из оновременог, ранијег, законодавног рада, и из живота самог, тј. из потреба и интереса оних staleжа који су у састављању Законика као законодавно тело учествовали, о чем нам се самим Законом сведочи. Њ тим главним изворима придошле су остале потребе. Таквим је начином Законик Душанов, по самој одредби свога творца, зборник, у који се извесним, и ако лабавим редом записивало што је на ред дошло, по материјалу који је био раније прибран или који се прибављао онде на месту, у току саветовања и редиговања.

Каквим током теку предмети чланака, једнога по једног редом, у целом Законику, може се видети у нарочитом прегледу садржине при крају другог дела. Овде смо ради да изнесемо још групе предмета како у Законику теку једна за другом, те да покажемо, како су често веће гомиле чланака везане једна за другу заједницом главног предмета око којег

су састављене, и како је Законик у своме кодификовању ипак ишао неким редом, и ако се није имало ни потребе ни намере да се прибегава неком већем систематисању.

*

Пошто је свему у оновременоме животу била темељ црква, природно је да Законик почиње чланцима о цркви, у којима можемо читати жеље, тежње и погледе оновременога свештенства нашега с једне стране, а вољу цара Стефана и његових људи с друге стране, да својој државној власти створе тврду основицу у наслону на православље и у неговању вере православне. Кад се узму на ум мисли цара Стефана о задатцима његова југословенског царства на истоку и на југу Балканског Полуострва, ова ће тежња бити разумљивија. О разним црквеним предметима без прекида се бави свих 38 чланака у почетку. Та група, како смо је ми схватили, највећа је од свих осталих, најкомпактнија и најбоље сачувана. Ретко се где у њој разилазе рукописи, нарочито што се тиче реда у чланцима.

Пошто је Законик у чланцима 1—38 исцрпао оно што је тадашње Законодавство имало да каже о црквеним и верским пословима, потребама и интересима, узимље се на ред *баштина*. Одмах после цркве и вере баве се о разним странама баштине равно 9 чланака 39—47. Ко да не види у томе како су законодавци наши у XIV веку први основ свога опстанка гледали у вери и како им је после вере на прво место долазила баштина, и права с њоме скопчана, врло значајна и замашна у оном времену?

Са тога предмета, који се под једнако тицао и властеле и цркве, прелази се на неколике предмете који се властеле лично тичу. Тако члан 48 говори о коњу и о оружју властелском, којим се знаком обележавала преданост властеле цару као државном поглавару; члан 49 изриче одговорност крајишне властеле за сигурно чување границе; члан 50 (с којим је у вези члан 55 тако да изгледају случајно или невештином састављени) говори о увреди властелина и властеличића, а члан 51 о одговорности за човека који се у Двор за службу доводи.

Све доведе, а то је равна четвртина чланака које ми признајемо за Душанове, нема се шта приговорити реду, нарочито кад се човек отресе мисли данашњег времена, па се стави на гледиште наших законодаваца XIV века, које смо раније обележили. Али сад долази ређање без везе. У члану 52 (с којим је опет у вези члан 71 тако да такође изгледају случајно или невештином растављени) полаже се начело одговорности куће (које још има неку везу с начелом јемства за дворане о коме говори чл. 51), па се онда у чл. 53 и 54 говори о силовању и блуду, па се, по том, у члану 55 враћа на раније започети предмет о увреди властелина и у очевидној вези са чл. 50 говори се о увреди властелина и себра, а по том се у члану 56 (који је опет у јакој вези са чл. 62) прелази на судски поступак и наређује се како треба позивати на суд властелина.

Пет чланова који за тим следују, 57—61, држе опет неку везу међу собом, пошто сви говоре о разним пословима јавнога права, и то: чл. 57 — о приселици, чл. 58 — о забрани грабежа у селу коме би умро господар, чл. 59 — о пронији тј. уживању радне снаге народне којом је владалац у извесној мери располагао, па је могао уступити је једноме или другоме, чл. 60 о подвозу или преносу који се мора давати цару кад путује, а чл. 61 о праву одмора које су имали сви војници кад с војске кући дођу, и то се наставља у чл. 62 о позивању великога властелина на суд, којем би члану или било место мало више при члану 56, или би, на послетку, тај члан 56 ваљало наместити овде, с овим заједно, пошто оба о једном истом предмету говоре, ма да се, у неку руку, и тај недостатак везе међу 56, 61 и 62 може објаснити гледиштем писаца XIV века, који су међу тим предметима тражили везу не по оним странама по којима је данас ми тражимо него по другима, по којима се веза заиста може да нађе.

Тај исти ред лабаве везе по предметима јавнога права везује и даљих 11 чланова Законика 63—73 закључно. Члан 63 наређује каква је права спрам грађана имао кефалија што се тиче дохотка или издржања; чл. 64 изриче ослобођење сиротнога женскиња од дужности работа; чл. 65 утврђује права

попова на земљу и на храну; чл. 66 наређује како се кућа заступа у парницама; чл. 67 утврђује како ће се терети работе делити међу меропсима (насељеницима) и отроцима (робовима) кад они заједно у једном селу живе; чл. 68 побраја меропашке дужности што се работе тиче; чл. 69 изриче забрану себарског (неплемићског) збора; чл. 70 изриче да куће треба бројати нѐ по огњишту (које може бити и неодвојено) него по имању (које може бити одвојено и онда кад је огњиште неодвојено); чл. 71 говори о одговорности куће за кривице и погрешке; чл. 72 утврђује какр на двору цареву ваља чинити правду свакоме невољном осим отрока властеоскога, а чл. 73 утврђује сироти право да у парници има заступника.

У читавоме томе низу долази оно што се и на другим местима догађа. По нашим мислима уредник је имао овде да уврсти члан 52 уз члан 71 или овај члан да пренесе ка члану 52, пошто оба говоре о јемству и о одговорности куће (или задруге) у случајима кривичним. Али се не може одрећи да је и оновремени уредник имао својих разлога, пошто оба та члана имају других својих страна које их са садашњим њиховим суседством у вези држе.

Колико суседство и веза чланака значи, може баш овде на једном члану да се најлепше покаже. Члан 69, у ком се изриче забрана себарског збора може данашње посматраоце оновремених установа живо да интересује. По данашњем сматрању, сваки је расположен да тај члан посматра поглавито са гледишта политичног. Међу тим кад погледате у коме је суседству тај члан; кад видите да су пред њим чл. 67 о једнакој подели работе међу меропсима и отроцима, и члан 68 о дужностима работе које су се од меропаха по закону имале изискивати, а за њим члан којим се утврђује да се кућа не броји по огњишту одвојеном или неодвојеном већ по имању одвојеном или неодвојеном, пошто имање може остати одвојено и мимо неодвојеног огњишта; кад при томе узмете на ум да *себар* и данас у живом говору (у Дубровнику) значи тежака, — онда је јасно да забрана збора себарског није толико политична и не тиче се толико права сталешких, колико је проста практична

мера полицијске природе, којом је властела хтела да својим радницима сваке врсте (себрима) пресече договарање. Тежња је властеле била да радници њојзи уредно работају и да јој се од радне снаге ништа не закида; тежња је себара (властели против-положене стране) била да што олакше прођу. У тој тежњи могло је бити случаја да су себри покушавали да се нарочито састају и договарају у појединим селима на сеоском збору или у појединим средиштима између више села. Законик је то спречавао, и према суседству и вези чланака рекли бисмо да је то главно и једино значење горе поменутога члана 69 о забрани збора себарског.

За овим долази нов низ чланака у коме је још више међусобне везе.

Најпре су чл. 74—77 у којима се говори о пасиштима.

За тим су чл. 78—80 у којима се говори о земљама и међама сеоским. С тим је у вези и чл. 81 у коме се изриче коме припадају планине. На то се, такође, наставља и чл. 82 у коме се прописују дужности главних планинских становника и путника, влаха и арбанаса, и најпосле, с почетком ове групе у вези је и чл. 83 који наређује шта да се чини кад би се догодило да се за неку земљу изнесу два писмена царска, као докази својине.

За овим долази већи број чланака који се тичу судскога поступка, испреплетан час по са казним наредбама. Ако би се узело да наредбе казненога права и наредбе судскога поступка нису тако различите природе како ми то данас узимамо, онда би одмах, с том самом променом гледишта, веза у чланцима постала још јача. Пошто и чл. 83, који је горе наведен, по својој природи, иде такође овамо, ова група судских и казних наредба тече скоро непрекинута до члана 118, у којем се у Законик увршћују наредбе за трговце. Ево како је та група 83—117 склопљена у целини.

Као што је и горе назначено, чл. 83 наређује шта се ради кад се изнесу две исправе за својину једне исте земље; чл. 84 наређује шта суд да ради с оним који би вадио мазију, и наређује још по нешто за поступак при парницењу; чл. 85

прописује казну за бабунску реч; чл. 86 и 87 наређује поступак и казне за убиство, предмет који се, у погледу разликовања по сталежима и сродству, наставља у члановима 94—96, који би, по нашем мишљењу, имали или да се ставе у једну групу са 86 и 87, или би ова два имала да се преместе пред 94—96. Између тих тако растављених пет чланака (86 и 87, па 94, 95, 96) о убиству, наређује се у члану 88 како ће се осигурати плаћање кад властелин у једној парници нешто изгуби; у члану 89 како парницу губи позивалац или покретач кад позове супарника па овај дође и одстоји на суду, а позивалац се никако не јави; у чл. 90 како се залогe откупљују (очевидно у вези с дубровачко-српским уговорним правом); у чл. 91 наређује се што треба о употреби пристава при парницењу; у чл. 92 наређује се што треба кад ко позна под неким свога украденог коња или другу животињу; у чл. 93 наређује се казна или управо накнада коју је био дужан дати ко би некоме одводио радника. За овим наредбама следује равно девет чланака казненога права 94—102, од којих прва три наређују што треба за убиство, друга два, 97 и 98, наређују казне за чупање браде према једнакости или разлици сталешкој оних који су се почупали; трећа два, 99—100, садрже познату врсту казнених наредба о јемчењу села или околине за паљевину, којих је правна основица и данас крепко укореењена у правним осећајима масе народне; а завршна два, 101 и 102, изричу мере против личнога насиља и напастовања и против парничнога двобоја (уздања).

Том чисто казненом групом прекинути ред чланака из врсте судскога поступка за тим се опет наставља. Чл. 103 наређује о чем ће и отроцима судити царски суд, а о чем њихови господари; чл. 104 како ће се поступати кад се жене на суд позивају; чл. 105 шта ће се радити кад су закон и какво царско писмо у супротности; чл. 106 како ће се за кривице моћи правдати, у датој прилици, властеоски дворани. За тим се опет почиње мешавина.

Чл. 107 изриче казну за оне који би одбили судијскога човека; чл. 108 наређује какве ће се таксе плаћати при предаји

различитога имања, а чл. 109 иде опет у казнено право, утврђујући казне изречене у Законику Светих Отаца за мађинике и отровнике; чл. 110 наређује да судије приликом путовања по области не смеју ни од кога ништа силом изискивати; чл. 111 наређује како ће се казнити они који би срамотили судију. У члановима 112 и 113 изриче се право прибежишта у Двору Цареву, а чл. 114 наређује да јемство престаје кад се из бегства врате они који су утекли били. Чл. 115 говори о туђим радницима како се могу задржати само кад имају милосну књигу цареву; чл. 116 наређује да се нађене ствари не задржавају у претпоставци да их неће нико познати; чл. 117 говори за спорове о људима радницима или о стоци који би коме прешли били из стране земље пре него што је била освојена.

Иза ове групе, која је прилично шарена, и за коју би се, може бити, могло рећи да је таква зато што је при крају, долазе опет две три мање групе са више везе међу чланцима. Тако су у чл. 118—122 наредбе о трговцима, којима је, као што смо назначили, извор у српско-дубровачком уговорном праву; у чл. 123, који је, по ондашњим околностима, с том групом у вези, говори се о Сасима (који су били рудари) и о горосечи за потребу њихових тргова (варошица). С тим имају неку везу и чл. 124—127 у којима се прво (чл. 124) освојеним градовима потврђују њихове повластице, а за тим се за све градове (чл. 125) укида право гостовања ма чијега у граду, и на послетку се (чл. 126) наређује јемство околине градске за оно што би се украдо или преотело око града, и одређује се (чл. 127) ко ће зидати и оправљати што би се на граду покварило или срушило.

У члану 128 опет се одступа од везе и говори о општој помоћи коју је сваки дужан био чинити цару кад би имао сина женити, или би имао крштење, или би хтео што да зида. За овим долази до краја првога зборника још 7 чланака. Међу њима пет чланака 129—132 и 135 говоре о разним потребама и пословима на војсци, а међу њих су уметнута два члана без везе и то чл. 133 о страним посланицима и о ономе шта им се по дужности чинило, и чл. 134 о таксама које су се да-

вале за царска баштинска писма. Тешко је објаснити како су могли ти чланови да се на то место, баш у средину чланова о војсци, поставе, кад није тешко било поређати их барем пошто би чл. 135 постао чл. 133, а они би заузели место садашњег 134 и 135! И веза страних посланика и баштинских писама с војевањем, која је, може бити, редактору пред очима била, видела би се опет!

С овим се завршује рад законодавства од 1349. То је управо *први Законик*, како на једном месту у самом Законику пише, или зборник прве законодавне периоде, како бисмо ми данас казали.

Има писаца који сумњају да је Законик рађен на два сабора.⁷³ Они то чине тога ради што сви рукописи немају назначене оне две године које читамо у Призренском и у другим преписима. Ми не можемо делити то мишљење. И тога ради нећемо се позивати само на чл. 164, при коме смо у објашњењима о овоме истом предмету говорили, и из кога се то јасно види, него ћемо упутити и на друге чланке у којима се, према потреби, мења, исправља или допуњује по нешто из првога Законика. Од таквога доказа не може се тражити бољи да одржи мишљење, основано, у осталом, на записима рукописа, да је Законик рађен на два сабора. Тога ради можемо упутити на објашњења другога дела, из којих се то само собом види, без особитог тражења.

Цео склоп *другога Законика* (да говоримо оновременим стилем) упућује на друге околности, у којима се први пут започетом раду приступало с мислима још више сређеним и сталоженим, тако да се по раду другог Законика и многе особине првога Законика лепше виде. Примера ради можемо показати оно просто увршћивање царских заповести, ~~показаних~~ ^{показаних}, онде где им је место одређено. Разматрајући ниже оне исправке размештаја, натписивање појединих група и почетак некога систематисања које се види у преписима Атонске групе, смотрили смо и то како се уредник чувао да помеша чланке првога и другог Законика; он се у премештању и састављању појединих чланака кретао само у границама једнога и другог Законика. Упућујући и на то и налазећи да после онога што смо говорили у

⁷³ Флорински Памјатники, 270.

објашњењима није потребно да даље улазимо у тај предмет, приступићемо да по досадашњем изложимо склоп другогa Законака.

Тако први чланци имају облик наредба које се или вежују за наредбе првога Законака или га попуњују. Члан 136 наређује шта да се ради кад негде дође царска наредба а није могућно извршити је; чл. 137, наслоњајући се, очевидно, на мало час наведени чл. 124, и ширећи оне наредбе на све градове царства утврђује и у том ширем смислу вредност повластица које би градови имали; чл. 138 опет, наслоњајући се на раније опште одредбе о крепости хрисовуља којима се ишло на утврђивање стечених права, допуња те наредбе наредбама против оних који би се служили злоупотребама, па у хрисовуље додавали што у њима од искони није било, или мењали у своју корист брисањем, дописивањем или предругојачавањем оригинална писма.

Са те полазне тачке иде се и даље, и ми за тим читамо још равно 6 чланака којима су свима општа подлога наредбе против злоупотреба права или власти.

Јер чл. 139 наређује да се меропах или радник може с успехом судити са својим господаром; чл. 140 и 141 са страшном казном забрањује свакоме, па и цару, царици, цркви и властелину (који би то могли чинити злоупотребом свога положаја у држави), примање туђега радника; чл. 142 наређује шта ће се чинити властелима којима би цар дао на уживање земљу и градове а они би чинили злоупотребе и насиља противно закону; чл. 143 говори о властелину крајишнику који људе преко границе упусти мењајући и поопштравајући оно што је раније, у првом Законику, чл. 49 наређено; чл. 144 наређује да се не сме грабити и развлачити имање онога који би утекао.

За том групом долази у чл. 145—150 наредба царска о разбојништву и крађи, и одмах за њом, чл. 151—154, закон о поротн, у којем се изреком помиње и утврђује ранији закон краља Милутина о мешовитој пороти.

У члановима 155—156 други Законик се опет враћа на предмет приселице, о коме се говорило у чл. 57 и 125 у првом Законику, и укида приселицу са свим за целу земљу.

За тим у чл. 157—160 изричу се наредбе и јемства за сигурност путника и трговаца.

Иза тога долази седам чланака од којих се у пет говори о судском реду или поступку, а два су казнене природе. Тако чл. 161 у вези са 167 (који би по нашем данашњем гледању с њиме и местом везан бити) говори да парничар у суђењу не меша друге ствари које би противника његова теретиле или окривљивале, него да се држи предмета, а чл. 167 наређује да се између различитих или супротних парничарских исказа верује ономе који је први казан. Чл. 162 наређује приставима (извршницима) да се тачно држе онога што им наређује судија; чл. 162 наређује судијама да пресуде записују; чл. 164 наређује од када ће вредити нова наредба о преузимању радника. Чл. 165 је казнени, јер изриче казну за варалице а тако и 166, у ком се изричу казне за преступе учињене у пијанству.

После тога следује Закон о златарима у чл. 168—170.

Иза тога се опет враћа на судство и то у смислу коначне независности судске.

Чл. 171, на прилику, међа опет, апсолутно у корист Законика, што је раније наређивано (у чл. 78 и 105 првог Законика) о сукобу каквога царевог писма и Законика; у вези с тиме чл. 172 наређује судијама да се држе искључиво Законика.

Ту се, опет, прекида ред, јер 173 изриче да свак јемчи и одговара собом за крађивца или разбојника, ако би га у Двор довео, а чл. 174 говори о земљама које су работом оптерећене да се и оне могу уступити другоме, али да се работа и радник морају осигурати господару, иначе уступ не може вредити.

На другоме месту казаће се да међу главним старијим рукописима у реду следовања чланака озбиљних разлика нема, а казаће се и како се садашње главне разлике објашњавају. С тога се у овоме излагању и објашњавању следовало искључиво препису Призренскоме, зато што се он у реду са свим слаже с другим најстаријим преписом, Струшким, и што је од овога другога потпунији. Пошто се пак препис Призренски прекида на чл. 186, то нам остаје још свега 12 чланака у којима можемо посматрати старији првашњи ред следовања законских чланака.

У свих ових 12 чланака што још остају, Законик се једнако бавио редом или поступком судским и уредбама те природе.

Тако чл. 175 утврђује судијске области; чл. 176 наређује што је потребно за суђење у градовима; чл. 177 наређује који ће суд бити за цареve двoране; чл. 178 утврђује вршење и слушање судских наредаба изричући казне за оне који то чинили не би; чл. 179 наређује судијама да своју област обилазе; чл. 180 утврђује свод као обранбено правно средство у окривљењима крађе или разбојништва; чл. 181 утврђује извесне кривице и спорове за које се мора ићи на царски или државни суд; чл. 182 (у очевидној вези са чл. 175 коме би требало да је примакнут) наређује грађанима да парничаре зову не куда ко хоће него сваки пред свога судију; чл. 183 наређује за која дела и пастири морају ићи пред суд државни. Чл. 184 и 185 одређује како ће се кривци примати у тамнице, а чл. 186 (последњи, недовршени члан Призренскога преписа) почиње неку наредбу о споровима старијим од Законика, која није довршена.

Остали чланци пометани су у садашњи ред нашом руком и њихова веза нема никаква значења за ову расправу. С тога с последњим чланом Призренскога преписа и њу завршујемо.

*

Ово је, по нашем мишљењу, оригинални или први распоред чланака у првоме и другом Законику. Недостатци су само прави доказ његове оригиналности, а при оцени преписа овај распоред може и треба да послужи као још један доказ за старину и оригиналност сачуваног текста. Изгледа да је уреднику било више за тим стало да грађу и наредбе у Законик унесе, и да је бригу о томе у какав ће се ред међу собом те наредбе понаместати стављао на друго место, остављајући, може бити, то другоме времену и другим радницима. У 135 чланака првога Законика и у још мањем броју другог доиста није тешко било оријентовати се. Сувишних и са свим очевидних погрешака реда, где се два чланка који о једном истом предмету говоре налазе на малој даљини један од другог а не састављени, нема врло много. Остало показује ипак неку врсту реда и следовања; врсту

реда која одговара тежњи редакције, а ова није тежила ни за чим другим ни вишим него да у Зборник — Законик — покупи што је онда по уговорном праву, по обичају, по старијем или по новијем закону као закон вредило или што се хтело тада, у току самога тога посла, као закон да прогласи. Намера је била да се српске, домаће уредбе те врсте у Законик покупе, а та намера није обухватала никакво систематисање. Ми познајемо из старе књижевности више зборника другојачијег материјала, и они су сви оваке природе, и саставни делови њихови следе један за другим слободно, без великога обзира на везу и без великога тражења везе. С том мишљу и с таквом тежњом склапан је и Законик, и кад станемо на то гледиште које су сами писци заузимали, што једино може бити правилно, онда ћемо са свим бити задовољни с онолико везе колико се у сачуваном тексту види.

Да су државна снага и ред у Србији мало дуже потрајали, за Законикима од 1349 и 1354 године следовали би и други, од Сабора до Сабора, чешће или спорије, и позније би дошла и потреба јаче систематичности. Али се цео посао пресекао без наставка.

Међу тим старији преписи показују две редакције и што се тиче текста и што се тиче распореда.

Од те две редакције једна се показује као старија и првобитнија, а друга као она која је у тој првој покушала неке промене и у тексту и у распореду. Промене места чланцима у тој исправљеној редакцији истичу несумњиву тежњу к јачој систематичности; променама текста као да је тражена већа прецизност израза, законском тексту тако потребна. Очевидно је, дакле, да се у животу, самом практичном употребом Законика, показала потребна већа срећеност редакције и да је иста у истину покушана. То нам није нико записао, али ми то лако изводимо као главни резултат самим поређењем текстова; то ћемо, с тога, и расправљати даље, у одељку који ће имати за задатак да покаже карактеристику преписа и међусобну везу њихову.

IV

Оригинал и преписи Душанова Законика.

Пошто се оригинал Душанова Законика нигде није сачувао, а нити га је ко описао, нити је у Законику саму игде назначено како је изгледао, остало нам је да се по другим поузданим споменицима домишљамо какав је управо био тај оригинал. По ономе што из оних времена сигурно знамо о другим законским актима, о њиховом облику и о њиховим формулама морамо потражити да докучимо како је изгледао оригинал Душанова Законика.

Из онога што смо до сад излагали могло се видети да има сачуваних правих оригинала гдекојих законских докумената старих српских владалаца. У том су реду на првом месту основне хрисовуље великих манастира. За тим долазе трговачки уговори или, боље, писмене законске обавезе наших владалаца о повластицама трговачким граду Дубровнику. У обе те врсте споменика, од којих су нам се ипак прави оригинали у више прилика сачували, ми гледамо пред собом стварне законске повеље, којима се дају права и повластице и којима се за грађане, трговце или властелинства (каткад врло опширна) појединих манастира, понајвише пак с обзиром на целу земљу, издају различите наредбе које нису ништа друго него закони. С тога ми те споменике не можемо сматрати другојачије него као закопе (што они у истини и по својој суштини и јесу), и пуно права имамо да по њима истражујемо облик који је оригинал Душанова Законика имао. Између осталог, то нам се препоручује и тога ради што су баш у Законик сам увршћиване за целу земљу наредбе које се у истим поменутих документима наводе или као наредба за поје-

дино манастирско властелинство или као државна обавеза према граду Дубровнику?⁷⁴ Уз то се за гдекоје манастирске повластице бележи да су баш и постале онако исто као што је постао Законик, тј. договором цара, као државног поглавара, и Сабора. Како у тим актима самим, тако исто и у Законику на више места та се врста писмена или списка зове *хрисовуљом*, *златопечатним писменом*. Оригинал Душанова Законика морао би, по томе, бити писмено или књига са златним печатом царства (хрисовуља), јер се у томе печату поглавито показивала као у неком видљивом знаку она законска снага, која је, тим начином, томе документу придевана од стране државнога поглаварства. Данашњим правним језиком говорећи, закон је, у оно време, тим златним печатом добијао своју потврду. Да су ова наша домишљања тачна, имамо и доказ у једној хрисовуљи, којом је цар Стефан дао трговачке повластице Дубровчанима баш оне исте године које је издан и први зборник његових законских наредба. Могло би се рећи да је та повластица са самим Законом у вези. У тој хрисовуљи читају се на завршетку ове речи: *И сим-зи образом писа царство ми. Записах три хрисовуље: једна да стоји у царства ми, а друга у Бнецијех (Млецима) у дужда, а третија у Дубровнице. И записа се сиј златопечатни хрисовуљ царства ми ва лето 6858, индикта 3, месеца септембра 20 дан.*⁷⁵ Овде нам сам цар Стефан врло јасно каже какав су облик имали оригинали његових закона. А што је вредило за поједине законе, без сумње је вредило и за општи Законик.

С друге стране знамо да су у погледу законских формалности у Србији вредили потпуно канцеларијски обичаји Византијског Царства. С тога ће корисно бити да овде у кратко изложимо какве су биле старе византијске формуле при потврђивању и објављивању закона и законских наредба, како би се још боље појмило наше домишљање о оригиналу Душанова Законика.

Законским или царским актима у Византијском Царству није се законска снага давала, као што је обичај данас, цар-

⁷⁴ Bogišić, *Pisani zakoni*, стр. 39—55.

⁷⁵ Miklosich, *Monumenta serbica*, 146 и д.

ским потписом (ма да се каткада и то чинило) него *уписивањем у сиремљени препис месеца и индикта*.⁷⁶ Надно тога преписа закона или наредбе, секретар или писар стављао би формулу о објављивању, оставивши празно место за *месеца и индикат*. И то би двоје цар својом руком испунио, обично *црвеним мастилом*. Каткада би се тај посао и поверавао некоме који би ову дужност вршио по нарочитој царевој наредби. Али није био једино тај начин царске потврде закона и наредаба. Коначна царска потврда вршила се још и придавањем владалачког печата, који се о наредбу, повељу или закон утврђивао свиленим концем. Хрисовуљом, златопечатним писмом, утврђивани су закони, повластице, наредбе већега значаја. Нико други осим владоца није могао издавати хрисовуље. Осим обичаја, који нам је познат с више страна и из српскога старог живота, нас о томе уверава и Душанов Законик свима чланцима где се говори о хрисовуљама. Хрисовуља је свагда царска или владалачка, и у средњовековном језику њоме се казује иста замисао која се данас исказује речју *закон*.

Кад је, у староме Цариграду, закон добио који год од мало час назначених начина потврде, који су се и по временима мењали, он се као потврђен и снажан предавао архивама на чување и за будућу употребу. Има помена да су у Цариграду неки закони и у цркве на чување остављани. Могло би се претпоставити да се тај обичај у Србији вршио много чешће. Велики логотет (служба коју и у Србији Душанов Законик помиње) имао је у Цариграду дужност да нови закон или наредбу, царским златним печатом утврђену, разашље областима. Помињу се случаји где је цар наређивао и како ће се закон или наредба обнародовати. Једанпут је за неки пов закон наређено да се објави у свима црквама и по том да се разашље свима судовима, а други пут је, опет, закон упућиван патријарху.⁷⁷ И у нас има поуздан спомен да су се први наши закони црквени

⁷⁶ Индикат је круг од петнаест година који се покрај године од створења света бележио и по коме су се нарочито порески послови водили. Хронолози држе да је белешка индикта у старим писменима и записима много поузданија него белешка године: свакојако се тражи да се и година и индикат подударају.

⁷⁷ Mortreuil, Histoire du droit byzantin, III. Paris 1846, 125—130.

и државни, они што их је увео у живот св. Сава, чували у Архиепископији. На то ћемо се мало после вратити.

Оригинал Душанова Законика могао је, такође, бити предат на чување или царској архиви, која би у Србији тога времена заступала и државну архиву, или Суду Царевога Двора (Дворском Суду) или каквој цркви (на прилику митрополијској цркви у Скопљу). На некакву државну или царску архиву опомињале би нас речи *у царства ми* мало више споменуте хрисовуље; Суд Дворски спомиње се у самоме законуку, и ништа није немогућно да под Судом као и под архивом треба разумевати једне исте цареve опште канцеларије; црква би се могла мислити ради великог значаја који је закону приписиван и ради поштовања које се свуда према цркви вршило. На цркву је могао упућивати и обичај, пошто су се у цркви чували и први закони, дати Србији од св. Саве и од краља Стефана Првовенчаног.

Кад све ово узмемо на ум, па разгледамо опис преписа Душанова Законика који су нам познати, сместа видимо да се ти знаци не налазе ни у једном од сачуваних преписа. Сумње бити не може да оригинали Душанова Законика до наших руку никако дошли нису.

Кад кажемо *оригинали*, мислимо прво и прво на два Зборника, на онај од 1349 и на онај други од 1354. Осим та два зборника, изгубљене су и оне наредбе (*повелкини*) које су у оба та зборника унете, а које су раније засебно издаване и ра-зашиљане, као што се види и по самом облику њихову. И оригинали тих наредаба, којих се сав облик тако добро види у другом зборнику Законика, морали су се такође чувати на неком од горе поменутих места. Ово све видимо из споменика самих, а тога је, извесно, било више, па се изгубило не оставивши никаква трага.

Најпосле, да завршимо напоменом о месту чувања и о начину распростирања првих наших закона.

Горе је, на свом месту, казано како су први писани закони уведени у Србији старањем св. Саве путем црквене организације, као саставни део хришћанске вере и усавршења њеног. Тога ради је послом тим и руководио сам св. Сава. Доментијан

приповеда како је св. Сава изабрао међу својим ученицима људе који су у стању упућивати народ по божанственом закону, по предању апостолском и по упутствима св. отаца. Те људе он је рукоположио за епископе, па их је поставио у одређене и обележене епархије предавши свакоме *књиге законске*.⁷⁸

Оригинал тога првога српског Законика за црквене и грађанске послове чувао се у Архиепископији. Сачуван је један препис тога Законика који је 1251 будимаљски владика Теофило израдио за своју епархију или потребу и на коме стоји да је преписан *из архиепископских књига*.⁷⁹ Законик, дакле, установљеном у Србији с крајем прве четвртине XIII века, знао се оригинал, и коме је требао добар препис, ишао је тамо на место да га изради. Али нити се тај оригинал сачувао, нити нам је описан, те ни за њ не знамо какав је био. Свега нам је забележено да се за њ знало и да се с њим поступало по потребама посла и времена ондашњега.

Као год, дакле, што се за Законик уведен старањем св. Саве знало које му је и где се налази оригинал; као год што нам је записано како је св. Сава сам законик у преписима раширивао, тако и за Законик Душанов можемо замислити слично поступање, у онолико различно у колико је то собом доносила разлика закона државнога и потребе веће и раширеније државе. Може се претпостављати да су одмах раширени преписи за потребу појединих обласних старешина, манастира, судовâ, итд. Описи сачуваних преписа Душанова Законика показују нам се као преписи рађени за потребу манастира. За најглавнији, Призренски, наведени су на свом месту разлози по којима се може замишљати да је припадао Епископији Призренској.

С овим општим напоменама о облику оригинала и о постању преписа приступићемо к побрајању преписа данас нама познатих. У томе прегледу прво место дајемо преписима који су већ штампом објављени, међући их у ред по оној старини текста коју смо сами поређењем утврдили. Тек по том следују

⁷⁸ В. Даничић, Живот св. Симеона и св. Саве. Београд 1865, 233.

⁷⁹ Starine II.

остали преписи, пошто се они сви налазе у вези и у сродству са објављенима.

www.libtool.com.cn

1. Струшки препис.

Руски професор, покојни В. И. Григоровић, путовао је године 1843 ради испитивања језика и дијалеката балканских Словена, по Светој Гори, Македонији и Бугарској. У томе путу нашао је он у Струзи и однео са собом одломке једног преписа Душанова Законика, непотпуне, на 15 пола иструлелих листова, писане на памучној хартији, полу-уставним словима. У хартијама Григоровићевим записано је да је он тај препис нашао у Струзи, на Охридском Језеру. Сад је, с осталим Григоровићевим рукописима, и тај рукопис у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја. Рукопис тај нема ни почетка, ни свршетка; нема, дакле, ни записа о времену писања и о писцу, ако се био записао. У опису тога рукописа⁸⁰ забележено је да у тих сачуваних 15 листа има опет две празнине, после 2-ога и после 9-ога листа. Поређењем се види да је на првом месту изгубљено више листова, а на другоме је изгубљен само један лист, пошто толико чланова недостаје колико се на један лист смешта. Осим тога има доста и изедених речи на крајцима листова. Подела чланова се у свем потпуно слаже с поделом преписа Призренскога, а које у целини, које у одломцима Струшки препис нам показује свега 103 члана.

Из поређења с осталим сачуваним преписима види се да одломци Струшкога преписа припадају к најстаријем сачуваном тексту Душанова Законика. О томе ћемо, у осталом, имати прилику да даље нарочито говоримо кад предузмемо упоредну оцену текстова у свима до сад сачуваним преписима.

Издао је овај текст први пут Т. Флорински године 1888 у његовој књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, стр. 1—13 „Приложенія“. Флорински је томе препису дао име „Первый Григоровичевъ списокъ (Стружскій)“. Али ми то назвање нисмо задржали, поглавито зато што се и остали

⁸⁰ Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ Москва 1879, стр. 24.

сви рукописи махом зову именом места где су нађени, а осим тога и зато што место где је препис нађен има некога значења за посао који ми радимо. Штета је што се не зна каква је у целини била она књига из које се сачувао текст преписа Струшкога, и да ли се у њој Законик Душанов налазио сам (што нигде није случај) или се покрај њега још што налазило.

2. Призренски препис.

Препис Душанова Законика који се сад зове Призренски донео је из Призрена у Београд пре 1862 године г. Никола Мусулин, некадашњи учитељ призренски. Он је саопштио да је тај рукопис сачувала породица попа Симе из Дворана, близу Призрена, оца попа Јована из Призрена. Позније је пок. И. Јастребов у сина попа-Симића, Стојана попа-Симића Дворанца, нашао христовуљу краља Ст. Дечанског епископијској цркви св. Богородице у Призрену, која је штампана у Гласнику XLIX. На томе месту И. Јастребов бележи да је породица тога попа Симе вајкадашња породица поповска у селу Дворанима близу села Мушутшта, три сата од Призрена на исток. Зна се да је та породица дала народу 21 попа. Поп-Сима је по белешци И. Јастребова умро око 1878.⁸¹ Та породица је сачувала рукопис који се сада зове Призренски. У томе рукопису има сада 165 листа, и писан је на осмини. Раније је рукопис био у неком манастиру, у ком је и сачуван, јер се на дасци друге корице налазе старинским словима прошлога века уписана као за поменик имена шесторице јеромонаха, једнога монаха, двојице јерођаконa и још шест мушких имена. Сви листови рукописа нису сачувани. У почетку нема првога и другогa листа, што се види по крњадцима од њих и по томе што први четвртак (кватернион) нема 8 листа као остали четвртаци него само 6. У књизи су ови списи: 1. Синтагма Матије Властара; 2. Правила св. Јована Постника (штампао В. Јагић у Starinama VI под 6); 4. Светогa Василија питања и одговори о цркви. 5. Цара Јустинијана закон о записану; 6. Законик Стефана цара. На 3-ем (сада 1-ом) 4-ом и 5-ом листу долази садржина Син-

⁸¹ Гласник XLIX, 355.

тагме Властарове без икаква помена осталих дела, по чему изгледа да писац није у почетку мислио и остало у свој рукопис стављати, него се томе досетио касније, па једно за другим уписивао у сашивену или склопљену књигу. Законик Душанов почиње на другој страни садашњег 131-ог листа, па се, без прекида и без икаквог изгубљеног листа у четвртацима, свршава на листу 156, где се на дну листа прекида без свршетка започетог члана (види чл. 186). Кад се погледа тај четвртак рукописа, по белешци «к», види се у њему само 5 место 8 листа. У томе четвртаку су, дакле, очевидно била још 3 листа. Нико не може знати да ли су та изгубљена три листа била свршетак законика, нити шта је још могло бити на њима. Пошто је на том прекиду недовршен последњи члан што је у том препису сачуван, једино је сигурно да је у рукопису било још нешто, ма колико, од Законика, и не може се прежалити штета што је то изгубљено. Иза Душанова Законика на листу 157 почиње се Епископ, имено *васеџмотрѣтеле рекше* и свршава се на 165 листу, који је последњи у рукопису. Ту су правила за свештенство, писана и додана позније. По томе и садашњи повез није првакњи, него је рукопис позније превезиван, и онда је и тај текст на крају додан.

Ни за Призренски се рукопис не зна кад је писан, и могући записи о томе изгубљени су с првим повезом и с почетним и завршетним листовима рукописа. Али правопис тога рукописа није више старински, као што га видимо, нпр., у Струшком Рукопису, него је следствено изведен по правилима Константина Философа, и по томе не може бити старији од прве четвртине XV века, када су, од прилике, та правила из Бугарске у Србију донесена и Ресавском Школом усвојена. У томе нам је доказ да Призренски текст није ништа друго него препис, извршен не раније од прве четвртине XV века. Али Призренски рукопис иначе показује у свем тако добар текст, и слаже се толико с преписом Струшким, очевидно најстаријим, да се мора узети да је писац Призренскога преписа имао пред собом или оригинале саме Законика, или некакав рукопис једнак са Струшким, који је у старије време с оригинала преписиван.

Призренски препис, зато што је њиме највише чланака, а у најбољем тексту сачувано, узет је и овоме издању за основу. С тога ће се о њему говорити на ново онде где се буде говорило о основама који су за ово издање постављени.

Призренски препис штампали смо први пут ми у књижици „Законик Стефана Душана цара српског. Београд 1870,“ с промењеним редом чланака; по том га је штампао руски професор Зигел као прилог уз расправу „Законикъ Стефана Душана“ у Петербургу 1872, и најпосле др. Х. Јирчек у делу *Svod zakonů slovanských v Praze 1880*, стр. 273—306.

3. Атонски препис.

Покојни В. II. Григоровић, о коме је говорено напред при Струшком препису, нашао је, приликом истог путовања, у Светој Гори, у манастиру Св. Павла, и онај препис Душанова Законика који је од стране издавача Т. Флоринског назван „Второй Григоровичевъ списокъ (Аѳонскій)“, а који ми овде, из разлога напред наведених, називамо Атонским. И тај се рукопис сада храни где и Струшки, у збирци Московскога Публичног и Румјанцовског Музеја у Москви, и описан је, где и онај.⁸² По опису изгледа да је рукопис цео и да му недостаје само један лист с почетка. У рукопису се налази: 1. Скраћен превод Синтагме Матије Властара, текста и превода онога истог који се чита и у Призренском препису; 2. Правила Јована Посника; 3. Цара Јустинијана закон о записању; 4. Анастасија, патријарха антиохијског и Кирила александријског о вери; 5. Зашто су се од нас одвојили Латини; 6. св. Максима о вери; 7. Писмо цариградског патријарха Михаила патријарху антиохијском; 8. Исповест римског папе о вери; 9. Закон цара Стефана.

У овоме рукопису био би један од старијих преписа *у иотшности сачуван а са највећим бројем чланака*. Издао га је први пут Т. Флорински године 1888 у књизи „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, Приложеніе, стр. 14—35.

⁸² Отчетъ московскаго публичнаго и румянцевскаго музеевъ за 1876—78 годъ. Москва 1879, стр. 22.

Ни за овај рукопис није записано кад је, за кога и за чију употребу ~~уписано~~ ~~Али~~ као у Призренском, тако и у овом рукопису правопис је још следственије изведен по правилима Константина Философа, те по томе ни он не може никако бити старији од прве четвртине XV века. Међу тим, и ако у томе Атонски препис има једно исто обележје са преписом Призренским, он се од њега разликује на више места, значајним разликама текста и реда чланака. И претпоставка коју смо горе утврдили за Призренски препис да нам, само с промењеним познијим правописом, представља просту копију једнога од првобитних текстова Законика, не може се никако распрострајети и на препис Атонски. Исти препис нам представља и неке промене у тексту, промене које указују не на промене преписача, но на промене законодавне, већега значаја, које су се могле вршити само по одобрењу владоца или законодавца. И у колико Струшки и Призренски препис представљају варијанте једне исте редакције, Атонски, очевидно, показује донекле *неку другу редакцију, и другу кодификацију*, не много различну, али другојачију од оне која се види у препису Призренском. Струшки и Призренски препис остали би, по томе, сами као представници првобитне законске редакције; Атонски је, међу тим, представник некакве позније исправљене редакције Законика Душанова.

Даље ће на свом месту бити назначени основи, по којима се, с приличним разлогом, може мислити да се промена редакције и кодификације, што се види у Атонском и у осталим старијим рукописима који њему следују, извршила за владе деспота Стефана, с почетком XV века. Осим тога има један податак који утврђује ово време и другојачије. Из описа осталих преписа Душанова Законика видеће се да Бистрички и Атонски препис једну групу чине. По срећи, Бистрички преписима записану годину у којој је израђен, а то је година 1444. По томе и промена у редакцији и кодификацији Душанова Законика, коју у Атонском препису видимо, извршена је негде пре 1444, што ће рећи свакојакo пре прве пропасти Србије под деспотом Ђурђем Бранковићем. Владање деспота Стефана у XV

веку од 1402—1427 и иначе је за тај посао било најпогодније у целом времену што га је српска држава од постања Закона Душанова па до своје пропасти проживела.

Атонски препис разликује се од Призренскога: 1. по кодификацији глава или чланака који се и у осталим преписима Атонске версије прилично подударају; 2. по промењеном оригиналном облику законских чланака и заповестй, који се скоро само у Призренском и у Струшком доследно чува, а у преписима се Атонске версије замењује; 3. по променама самих законских наредаба, што би се данас рекло изменама и допунама, које се такође виде при појединим чланцима. У чем се управо састоје те разлике, изложиће се посебно ниже, где је за то место одређено.

4. Студенички препис.

Садашњи митрополит Хаџи-Сава Косановић послао нам је негде око 1872 опис једног рукописа у коме се налазе закони Душанови, приложивши и препис тих чланака. Рукопис је тај обичан зборник не само законџа него и других списа. Налазио се у оно време у Јована Јошиловића златара у Сарајеву (и као што смо се известили и сад се у њега налази); писан је на већој осмини и имао је 273 листа, али се видело да је листовџа још било, али да су, и с почетка и с краја и из средине погубљени. У зборнику су се томе налазиле поучне беседе, и приче о богоугодном пустињачком животу, по том: лични опис Исуса Христа по Епифанију; житије Богородичино; писмо Авгара Едеског Исусу Христу и Христов одговор Авгару; прича о Христовом убрусу; епископа патарскога Методија *указаније* о последњим данима и царевима, а после тога синтагма Матије Властара на 64 листа, и на крају свега Душанов Законик. Очеvidно је неко позније, при повезивању, из разних рукописа овако саставио ову књигу, јер је при повезу уметнут међу саме законе Душанове један лист од нечега другог. На листовима по том Законик је продужен, али другим мастилом и другом руком. Мало ниже навешће се на ком је месту тај прекид. После последњег члана законског долази овакав запис

ГЛАВА ТИ $\overline{W}$ чє и $\overline{снє}$ и $\overline{стїн}$ $\overline{дшє}$

^{3 3 3}
www.libtool.com.cn
^{S S S}

S S S S

тихѡ а сѣ разоумѡм ѡкѡ самѡмѡ царѡ

Б Б Б Б

Д Д Д Д

с с с с

Т Т Т Т

Х Х Х

п п п п

ѡ ѡ ѡ ѡ Ф Х Ф П

б ѡ ч д к х.

Иза тога, много позницјом руком долази овакав запис: $\overline{Сїє}$ $\overline{стѡє}$ и $\overline{дшє}$ пол'зноє писанїє приложи велицѣи цркви Студеницѣ попу Макаріє, Богъ да га прости. Я тко те ѡ $\overline{Шинити}$ $\overline{Ш}$ велицен цркви Студенице да јестъ проклетъ и ва си вѣкъ и вѣдшти. Яминъ. Штета што се не зна ни кад је запис писан, али се види да сва клетва није помогла, јер је неко ипак одузео од манастира Студенице тај поклон попа Макарија, те се неким начином докотурао до Сарајева.

Наша је претпоставка да је овоме Зборнику горе описани састав дао књиговезац, склопивши га од разних рукописних одломака. Од законика има у њему само 61 члан и то, држећи се реда који је напред, овим следовањем: чл. 12, 14, 15, 16, 17, 18 — 29, 30, 31 — 20, 21 — 32, 33 — 50, 51, 52, 53 — 102, 104, 107, 108 — 112, 113 — 118, 120, 121, 122 — 132, 134 — 138, 140, 143, 144, 145, 146, 147 — 151 (после овога је члана уметнут лист од нечега другог, па је по том законик другом руком настављен) 54, 55 — 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77. 79, 80 — 152, 153, 154 — 159, 161, 162, 165, 166 — 174 — 180 — 173. По следовању чланака, како их је исписао г. Косановић, види се да су у рукопису са којег је препис рађен, листови доиста били испретурани, али бисмо рекли да су или онај који је рукопис прегледалице писао или овај други уз то још и по вољи вадили и уписивали или прескакали и остављали на страну чланове Законика, по своме свиђању. Чланови који су сачувани упоређени су сви са преписом Призренским и разлике су њихове назначене где је томе место. О распореду ових чланака што су преписани и сачувани говориће се напред, где буде реч о распо-

реду чланака у свима преписима. Текст је у сачуваним чланцима добар, а препис г. Косановића марљив; штета је што тих чланака није још више сачувано. Сви чланци Студеничкога преписа налазе се и у Призренском. Иначе се текст преписа Студеничкога слаже са текстом Атонским при променама којима се тај текст карактерише. Само што Студенички препис није онако марљиво као Атонски брисао реч *царство ми, царства ми, царствоу ми* итд., него је тај, очевидно старински обрт, остао на више места сагласан с преписом Призренским. Упућујемо ради потврде на чланке 30, 112, 138, 140, 144, 145, 151, 159 и 173, напред у првом делу.

5. Вистрички препис.

Што се овде саопштава о томе препису, писано је све по белешкама Т. Флоринскога, штампаним у његовој књизи „Памятники“, стр. 217 и даље.

Рукопис у коме је Бистрички препис припадао је манастиру Бистричком у Румунији, и писан је 1444 године. Некада је тај рукопис био својина Н. Надеждина, чега ради се, у старијим списима о Душанову Законику, називао Надеждиновим (нпр. у Шафариковим Рамáтк-ама), а одатле и у нашем првом издању. Сада је тај рукопис својина г. Е. В. Барсова, секретара Московскога Друштва Историје и Старина Руских. Из његових руку рукопис је дошао пред очи познатога канонисти и научнику руском г. А. С. Павлову, који је о њему реферовао на једном састанку поменутога московског друштва (Чте́нія 1885, IV у протоколима). Рукопис је познат за сад само по белешкама и по препису г. А. С. Павлова, којима се послужио и Т. Флорински. Целога текста још нико није штампао. Великој дубавости г. Т. Флоринскога имамо да захвалимо што нас је преписом тога рукописа послужио, те смо га у своме послу употребили и разлике из њега унели где је требало.

У томе рукопису, после прегледа садржине, има 1. Властарова Синтагма; 2. Закон Јустинијанов; 3. Законик Душанов. На крају тога Законика има запис у коме се каже: *Слава съвършителю боу въ вѣкы аминъ ѣсцне гѣ* (6952—1444).

Т. Флорински бележи да Бистрички препис има *свих 175 чланака* што их има препис Атонски, и да су тих 175 чланака *написани скоро са свим онако као што су и у препису Атонском*. Осим тога Бистрички препис има још 10 чланака што их има препис Призренски, а Атонски их нема, и има један члан који се не наводи ни у ком препису. Што се тиче реда чланака, Флорински напомиње да се и у томе Бистрички препис слаже највише с Атонским, и ако се понегде Призренском ближе примиче него-ли Атонски. Флорински још једанпут истиче блискост Бистричкога преписа са преписом Атонским и каже да она напомиње блискост међу преписима Атонским и Ходошким, тако да текстови Атонски, Ходошки и Бистрички чине у главном једну групу и један главни тип. То је за нас доста, јер смо ми већ пронашли главна обележја тога типа и дали му место које међу преписима Законика, по нашем мишљењу, заузима. Само што међу Атонским и Ходошким има знатних формалних разлика, које су при говору о Ходошком препису јасно показане.

6. Хиландарски препис.

То је препис који се још до половине овога века налазио у Хиландару, а од тога доба се за њ ништа не зна. В. И. Григоровић је први а и последњи који је о њему писао. Ево шта он о њему пише у своме опису путовања на месту где се бави прегледом рукописа Српске Хиландарске Лавре: „Скраћени по-моканон и на крају непотпун Законик Стефана Душана. Ово су „чланци који се налазе у Законнику: 1. О христѣ; 2. о доуховномъ дългоу; 3. о доуховницѣхъ; 4. о епископѣхъ; 5. о игоуменехъ; 6. о еретицѣхъ кон телеса мрътвыхъ жгоутъ; 7. о црковныхъ людехъ; 8. о поновѣхъ; 9. о людехъ црковныхъ и иште о игоуменехъ; 10. о хрисокоуленхъ; 11. о властелехъ оу-мрьшихъ; 12. о наслованіи; 13. о злобѣ; 14. о прони; 15. о кѣфалехъ; 16. о сиротѣхъ и неропѣхъ; 17. о законоу; 18. о скороу севровоу; 19. о пашѣ; 20. за попашоу; 21. за пот-коу; 22. о прѣни соуда; 23. о мигахъ; 24. за мегіе сельскіе; 25. о планинахъ; 26. о властѣхъ и арбанастѣхъ; 27. о вистѣхъ; 28. (забрѣан натпис); 29. о позваніи; 30. о провожденіи; 31.

„о пкостн; 32. о оуѣнстѣ; 33. о скоуѣжи; 34. о западенн; „35. о узданин; 36. о соуѣ; 37. о позиканин; 38. о кин- „гахъ царскихъ; 39. за отеон; 40. о узданин;“ 41. о соу- „дѣхъ; 42. о людѣхъ властельскихъ; 43. о овертели; 44. о трѣ- „гоу; 45. о пркелницахъ. Тим се чланком рукопис прекида.“⁸⁴

Из овога што је пок. В. И. Григоровић забележио види се да се главе у свем слажу, и по реду и по тексту, с Атонским и Ходошким преписом. По томе сумње нема да овај Хиландарски рукопис припада тој групи познијега систематисања. Има чак, под 16, облик *ниропскѣхъ* који се налази само у рукопису Ходошком. Пошто од текста није наведен ниједан члан, немамо начина да одредимо да ли тај Хиландарски препис припада типу који је представљен у Атонском препису, типу оригиналнијем и старијем, или ономе другоме, Ходошком, који је граматички и стилистички прерађиван. На ову другу претпоставку упућивала би нас она реч *ниропскѣхъ*, али она сама није довољна да нас утврди у каквој год карактеристици овако озбиљног значења. Григоровић, који је још имао прилике да упореди Хиландарски и Атонски препис, опазио је такође сличност у поретку глава, али о језику није забележио ништа.

Чудновато је да се у Хиландару за тај препис више не зна и да се некуда без трага изгубио. О њему не говори ништа ниједан од новијих походаца, нити су што за њ сазнали Љуб. Ковачевић и епископ Димитрије, који су дуже време претресали хиландарску књижницу, нити га, на послетку, помиње најновији опис и списак Саве Хиландарца.⁸⁵

7. Ходошки препис.

Ходошки рукопис носи то своје име по једној забуни. Нити има манастира, нити каквога другог места, с којим би се то на-

⁸⁴ Очеvidно погрешка пера или штампе; *оузданин* се помиње већ под 35, а овде је у Ходошком и у Атонском *о изданин*. *Оузданин* се у Закону помиње само једанпут.

⁸⁵ В. И. Григоровича *Очеркъ путешествія по европейской Турци* 2. изд. Москва 1877, стр. 32; *Флоринскій Памятникъ*, Киевъ 1888, стр. 262.

⁸⁶ *Věstník kral. české společnosti nauk. VI. Rukopisy a starotisky chilandské*, Prag 1896.

звање могло у везу довести. Рукопис је, извесно, писан негде у Старој Србији, па је допало до руку попа Тодора из Стојнога Београда у Угарској. Поп-Тодор га преда у Пешти „*хоѹдомѡ мниѡѡ Ѧеофанѡ Хоповцоѹ расодеѡѡ*“ године 1688. У запису се помиње како су тада спаљени многи манастири и четири лавре, Хопово и Милешева, Рача и Раваница, у ком су последњем месту многи калуђери мачем погубљени. Она реч *хоѹдомѡ* написана је тако да изгледа као да се од *м* хтело правити *ш* или обратно, јер су у једно састављене и црте од *ш* и црте од *м*. У томе је узрок, те је пок. Шафарик при издању законика у Рамáтк-ама (Праг 1851) рукопис назвао *Ходошким*, помисливши при брзом читању, да је оно *хоѹдомѡ* — *ходошѡ* — име тога имаоца. Исти тај рукопис П. Ј. Шафарик назива *Belgradensis* у брошурици *Monumenta illyrica etc. Pragaе 1839*. Пошто се пак данас с именом *Ходошки* саставио тај рукопис, ни ми га не мењамо као што то ни други нису чинили. Рукопис се с осталим рукописима пок. П. Ј. Шафарика налази сада у Чешком Народном Музеју у Прагу. Појединости о нацрту речи *хоѹдомѡ* имамо из записака г. К. Јиречка, који је био добар да нам цео опис тога рукопис на расположење стави.

На основу пасхалијске таблице од 6898 до 6916 (1390 до 1408) Шафарик је узимао да је рукопис писан 1390. Али то може сведочити више за онај рукопис из којег је *Ходошки* преписиван, него за *Ходошки* сам. Јиречек нам је јавио да се рукопис ни по чему не разликује од рукописа XVI века. Флорински узима да је без сумње знатно старији од краја XVII века. Шта се налази у *Ходошком* рукопису описивали су већ неколики; о њем је и у нашој књижевности писао В. Јагић (*Starine X*, 81—126). Описивао га је и Флорински у својој горе поменутој књизи.

Ходошки текст има јасне знаке који га карактеришу и који му међу другим рукописима место одређују. Први је од тих знака, што се тај рукопис готово у свем ономе разликује од *Струшкога* и *Призренскога*, у чем се од тих најстаријих рукописа рукопис *Атонски* разликује. И као што смо горе казали за *Струшки* и *Призренски* рукопис да су представници првобитне

редакције, а за Атонски да је представник некакве позније исправљене редакције. Законика Душанова, тако за Ходошки препис можемо рећи да је у томе следбеник Атонскога. Али и међу Ходошким и Атонским има једна разлика — у језику, о којој ће се даље нарочито говорити. Кад се погледа напред у текстовима на паралеле Ходошкога и осталих старијих од њега рукописа, видеће се да Ходошки свуда следствено показује језик већма *књижевни и словенски*, а остали језик већма народни. Некада се то узимало за доказ веће близине к првобитном оригиналу, и према томе се узимало да је и рукопис старији него што је. Сад је, међу тим, јасно да је истина на обратној страни. Оригинал је писан оним народним језиком, а неко је касније, као што би се могло мислити, после промене извршене у ономе што показује Атонски препис, пошао још даље, па је законодавну и кодификаторску редакцију Атонскога преписа дотеривао и у језику по начелима школе Константина Философа. Још више о томе говориће се даље на своме месту.

Текст Ходошкога преписа употребио је Шафарик при издавању Раковачкога рукописа у Кухарскога *Antiquissima monumenta juris slovenici* 1838 за бележење исправнијих варијаната; по том у Рамáтк-ама 1851, где је препис Ходошки издан с допунама из преписа Раковачкога. То исто издање прештампало је 1856 у Бечу пок. Ф. Миклошић за потребу својих ученика (*Lex Stephani Dušani* 1656), а оно је и опет штампано у другом попуњеном издању Шафарикових Рамáтку године 1873. Штампано га је на ново и др. Х. Јиречек у делу *Svod zákonův slovanských, v Praze* 1880 стр. 307—331 по издању Шафарикову, подесивши распоред чланака према чланцима текста Призренскога.

8. Шишатовачки препис.

Ни за Шишатовачки се препис не зна зашто је тако прозван, пошто се у самом рукопису манастир Шишатовац нигде не помиње. Пошто се тај рукопис сада налази у Чешком Народном Музеју међу рукописима који су некада били својина П. Ј. Шафарика, биће да га је П. Ј. Шафарик из Шишатовца добавио, па му је по томе и име дао. У самом рукопису на-

лази се, по саопштењу дра К. Ј. Јиречка, на листу 120 а, руком која је и рукопис писала, запис овакав: **Сѣ стѣн законикъ писахъ къ Стѣн Горѣ въ лѣто жъздъ (1541) мѣца юуліа въ днь.** То је био узрок, те је П. Ј. Шафарик тај рукопис у књижици *Monumenta illyrica, Pragaе 1839* назвао *Chilandarensis 1541*. Касније је то променио, назвавши рукопис Шишатовачким, које му је име и остало. По белешкама дра К. Јиречка рукопис су тај писале две руке, једна до листа 120, а друга од листа 120 и даље. За ову другу руку напомиње др. К. Ј. Јиречек да личи на руку која је писала препис Ходошки, али је Законик Душанов на листовима 97—111, које је писала прва рука.

Што се тиче садржине Шишатовачког рукописа, у њему су: 1. Одломци неких молитава, грчких писаних, за које Флорински мисли да их је, може бити, књиговезац случајно уметнуо; 2. Властар, редом и речима као и у рукопису Ходошком, само језиком више посрбљеним (**Павалъ; там'ницахъ; къ касакъ; казвѣштають,** итд.); 3. Јована Посника правила; 4. Јустинијанови закони; 5. Душанов Законик; 6. Правила васељенских сабора.

Душанов Законик овога рукописа има исти почетак и свршетак, исте главе и исти ред као и Ходошки, само што је језик држао и у писму српски изговор, где је Ходошки још следовао словенском. Тако гласи белешка дра К. Јиречка, а Флорински мисли да је Шишатовачки препис или рађен по самој препису Ходошком или по оној истом оригиналу, по коме и препис Ходошки. Тога ради се по тексту Ходошком познаје и Шишатовачки, те овај последњи рукопис нико није ни штампао.

9. Раковачки препис.

Из бележака дра К. Јиречка видимо ове податке о томе рукопису.

И тај је рукопис с осталим рукописима П. Ј. Шафарика данас у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији у великом формату лепим уставним словима. На листу 50-ом записано је да је рукопис писао **къ прѣдѣли Срѣмскон Горы, къ цркви стѣн шенителъ монастырѣ Раковѣѣ** раб Божји Пахомије јеромонах, године жъздъ (1701). На другоме месту је с го-

дином 1779 записано да је књига била Исаије Париводића, раковачкога намесника. Т. Флорински напомиње да се тај рукопис дуго времена чувао у библиотеци Новосадске Гимназије, те да се по томе називао и Новосадским. Данас на крају рукописа недостаје неколико листа који су одсечени, али нигде нема ни печата ни белешке, по којима би се могло судити да је тај рукопис припадао Новосадској Гимназији. Међу тим то се сведочи белешком првога издаваоца рукописа, Ђ. Магарашевића, Срб. Летопис 1828, III, 44, који је забележио да законик издаје „по рукопису који се у библиотеци Гимназије Новосадске храни.“ И у томе, као и у осталим рукописима, у почетку се налази Синтагма Матије Властара али другојачијим редом него-ли у Призренскоме и Ходошкome препису; по том иде 2. Јустинијанов закон; и 3. Душанов Законик.

Раковачки је рукопис у целини штампан двапут. Први пут га је, као што је горе напоменуто, штампао Ђ. Магарашевић у Срб. Летопису за год. 1828, III, 44 и д., IV, 51 и д. Издавалац тај није спазио да су испречетани листови текста који су били пред раковачким преписачем Пахомијем. Нити је Пахомије, преписујући, опазио да су пред њим листови испречетани, нити је издавалац Ђ. Магарашевић где показао да му је то у очи пало. Осим тога и ценсура је угарска, коју је тада вршио Јован Витковић парох будимски, избрисала неколико чланака о јеретицима. Много боље је издао тај текст П. Ј. Шафарик у делу Кухарскога *Antiquissima monumenta juris slovenici Varsaviae* 1838, стр. 92—226. У томе издању долази прво потпун текст по Раковачком препису, напореда са транскрипцијом латинским словима на супротној страни. По том су, исто тако, наведени, руским језиком, главни варијанти Ходошкога преписа; иза тога је Шафариков немачки превод Законика и на крају значајне Шафарикове напомене (*Anmerkungen*). Позније пак П. Ј. Шафарик је узео за основу новоме своме издању препис Ходошки, па пошто тај препис има само 130 чланака, допунио га је из преписа Раковачкога у свем што је овај — као један од најпотпунијих преписа — више имао. Тако је Раковачки препис извесним својим делом штампан трећи, четврти, пети и шести

пут, у два издања Шафарикова дела *Památky*, у Миклошићеву издању и у Јиречкову *Svodu zákonů slovanských* у Прагу 1880.

Што се тиче карактеристике Раковачкога преписа, њему, међу свима млађим преписима, припада прво место после старијих до сад наведених преписа. Као год што Призренски препис не заузима оно место које му доноси његов век него оно које би заузимао оригинал са којег је Призренски препис рађен, тако се исто и Раковачком препису барем донекле мора дати онај век који би имао оригинал са којег је преписиван. Из поређења напред види се да преписач Пахомије, радећи свој посао 1701 године, много којешта већ није разумевао и да је понешто и мењао. Али је он ипак и много којешта сачувао, и није пошао до оне мере предругојачавања, коју су себи допуштали и неки старији његови савременици. Према подели коју смо већ до сад обележили међу рукописима, Раковачки, ма да је сачувао много старине, не припада ка старијој групи коју представљају преписи Струшки и Призренски него к оној другој, у којој видимо преписе Атонски, Ходошки, Шипатовачки и Бистрички. Позније учињене промене находе се и у њему.

Рукопис Раковачки завршује ред преписа у којима се сачувао старији текст, макар да се у њему налази више промена него у осталима, раније наведеним. Рукописи о којима ћемо још писати показују већ текст мање више предругојачаван, често са свим превођен и прерађиван, у којем се за познање старог текста и састава Законика мало користи наћи може.

10. Раванички препис.

Раванички препис налази се такође с осталим рукописима П. Ј. Шафарика у Чешком Народном Музеју у Прагу. Писан је на хартији, у малом формату. На листу 56-ом има запис од 7195 (1687) који бележи да је рукопис манастира Раванице. На другој страни последњег листа Т. Флорински је прочитао један запис о грађењу неке куће на Сави из године 1676. По томе је рукопис тај писан негде пре 1676, али много раније бити не може, нити, у опште, може бити много старији од средине XVII века, у ком је стара писменост српска почела па-

дати и слабети, јер би, у противном случају, сав рукопис морао имати карактер другојачији и са већом старином сагласнији. Рукопис Раванички штампан је г. Флорински у својој књизи у целини (Памятники, приложение, стр. 36—51).

Што се садржине тиче, у рукопису се Раваничком налазе ови чланци: 1. Закони Јустинијанови; 2. Закон цара Стефана; 3. Суд цара Леона и Константина, и по том још неколико ситнијих ствари. Т. Флорински очевидно налази у овом рукопису више него што се може с оштром критиком примити. У осталом, он сам овако карактерише Раванички препис у целини: „Што се тиче стила и језика, чланци несумњиво показују промену прве, најстарије редакције Душанових Закона. По некада се закон излаже обликом веома раширеним; по некада опет веома у кратко; понекада вас прерада опомиње на Ходошки, а понекада на Призренски препис. Старински технички називи, као: *„меропах, отрок, ексарх, космик, властел* и остали замењени су новима, познијима, као што су: *посадник, архијереј, белаи, господар* и др. Неколики су чланци прерађени са свим не верно и изврнуто због неразумевања старог језика. Памятники, 234).“ У нашем поређењу текстова напред ми смо узели у посао и препис Раванички као првога и по нашем мишљењу најстаријега представника читаве групе најмлађих преписа Душанова Законика, у којима је текст више прерађиван и превођен него-ли чуван и преписиван. Видеће се, кад се на дотично место при појединим чланцима погледа, да се често текст није могао ни поредити и да је преписач, не разумевајући већ више ни језик ни ствар, уносио у Душанове законе оно што у њима није могло бити. Какво смо гледиште спрема тога преписа у нашем раду заузели, показатељемо напред где буде реч о поређењу преписа по ономе што је у ком од њих сачувано. На том ће се месту изложити и остало што има да се каже за карактеристику овога преписа или прераде.

11. Текелијин препис.

Овај препис може бити узет за представника целе групе преписа, по свему једнаких, који с Раваничким имају сви један

исти састав, али су у кварежу и у преради отишли још даље од њега.

Текелијин препис, на који сад наилазимо, у саставу је зборника са свим једнак са Раваничким, али су у њему сви знаци прераде, посрбљавања и кварења старог текста изведени још у већој мери но у Раваничком. Напред се, у поређењу при појединим чланцима, види какав је овај текст. Ону редакцију коју, у првome њеном склопу, представља препис Раванички, неко је позније истим правцем развијао још даље. П. Ј. Шафарик се (Gesch. d. südsl. Lit. III, 225—227) врло оштро изјаснио о овој новој преради већ прерађенога Раваничког преписа. „Уверен сам, вели он на том месту, да су ти закони нова „скорашња творевина, постала пре 150—200 година (око 1830 „писано), и да данас, кад су нађени прави стари закони Душанови, није више ни од какве користи тај посао некаква „залудна калуђера који је праве старе законе прерађивао, да „јући им на много места облик према својим властитим погледима или жељама. Кад би се то овде могло, навео бих цео „низ примера да докажем како прерађивач на више од сто места „или није схватио шта оригинал каже или га је квариио навлаш „(правећи нпр. од *меропах* — *меро*, од *приселице* — *пришлеци*) „и да посведочим како се ниједно место правих старинских законна том прерадом не објашњава, већ како се право логично „разумевање добија само кад се прерада са својим оригиналом „упореди. У преради тој ишчезава све што је оригинално, старинско, јер је прерађивачу било тамно и непојмљиво. Називи „као што су *лице*, *меропах*, *себар*, *пронијар*, *туцак*, *приселица*, „*узданије*, итд. за њ су били јероглифи.“ То је критика првога критичара преписа Душанова Законика, којој се ни сад нема шта додати, ван што сад, при ширем познавању прошлости, можемо све боље објаснити. Како пак ова прерада XVII века стоји према старинским текстовима, показано је, напред на своме месту, члан по члан.

Чудновато је како је суђено било да се баш по овом, овако рђавом, препису Душанов Законик најпре штампа и у свету позна! Исти овај Текелијин препис штампао је Јован

Рајић у четвртој књизи своје „Историје славянскихъ народоѡ“, стр. 242—270, године 1795, али с променама по руско-словенском, којим је дијалектом и историја писана. Одатле је законик на немачки превео и штампао Енгел (Geschichte v. Serbien, стр. 293), а по томе преводу израђен је француски превод, штампан у књизи Ami Boué, la Turquie d'Europe Paris 1840, 426—441. У то је време, у осталом, већ био штампан Шафариков немачки превод Раковачкога преписа (1838 у Кухарскога), много подеснији за познање правога текста Душанова Законика. Рукопис Текелијин сада је у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, а штампао га је како треба Јов. Ђорђевић у Срп. Летопису 1859, I (књ. 99) стр. 1—51.

12. Софијски препис.

О томе препису који се сада налази у Народној Библиотеци у Софији саопштио нам је своје белешке из 1882 године др. К. Ј. Јиречек. Он је забележио да је рукопис у Софију донесен из Кратова и да је писан од прилике у другој половини XVII века. После закона долази летопис српски који се свршава са год. 7157 (1649) **вѣцарн се синъ яго, Ибрахѣмовъ, Мехмедъ**. Касније је тај рукопис био у Београду, јер на крају има, новијом руком, белешка како су Турци 1739 у недељу 6 августа узели Београд, и при тој је белешци неко забележио да ју је написао **гнѣ митрополитъ вѣлгѣр. стопочинши Еикентин Стефановичъ**. Т. Флорински бележи да на корицама има утиснута година 1728 као година повеза. Осим незнатних разлика које се у простим преписима могу наћи, Софијски препис има исти текст као и Текелијин, само што је већ писан и по читању српском: **ва, сакоръ, касего**, итд. Штампao га је и Софијским назвао Т. Флорински (Памјатники, приложение, стр. 52—94).

13. Београдски препис.

Др. К. Ј. Јиречек бележи да се у Чешкоме Народном Музеју међу рукописима пок. П. Ј. Шафарика налази и један препис Душанова Законика који је 8 септембра 1847 у Београду изradio П. Ј. Шафарику пок. др. Јанко Шафарић. Оригинал

тога преписа нашао је те године надзорник школа др. Милован Спасић у протек округа Рудничкога, и то је онај исти млађи рукопис Народне Библиотеке (бр. 38) који смо ми описивали у првом издању Законика Стефана Душана. У опису Флоринскога, који је рукопис у Народној Библиотеци у Београду у рукама имао, назван је тај препис *Београдским*, ма да га је П. Ј. Шафарик у своме списку преписа називао *Рудничким*. Ми му задржавамо име које му је, на послетку, у своме за критику текстова тако знатном делу, наденуо Т. Флорински. Још у првом издању законика назначили смо да се тај рукопис у свем слаже са Текелијиним. И правопис је ближи препису Текелијином него-ли Софијском. Не зна се кад је писан рукопис. На 89 листу има арабеска, црвеним ишарана, са записаном годином 1757, али је могућно да су закони, који се свршавају на 66 листу, писани раније, а ту арабеску да је неко цртао позније, може бити пошто је рукопис повезан.

14. Карловачки препис.

Рукопис је Патријаршијске Библиотеке у Карловцима. Истога састава као и Текелијин и Београдски, а препис још познији. Без значења.

15. Загребачки препис.

Т. Флорински је нашао и описао још један препис Законика у библиотеци Југословенске Академије Знаности и Умјетности у Загребу. Нема више но 18 листа у 8-ни, а недостаје листова и у средини и на крају. Флорински мисли да рукопис не може бити старији од средине XVIII века. И тај препис припада текстовима прерађеним, Раваничко-Текелијиног типа. Флорински цени да је ближе Раваничком него Текелијином типу. У Закону цара Јустинијана нарочито се види та сродност, јер се у Загребачком препису и налазе и недостају они исти чланци који се налазе или недостају у Раваничком. Језик је јако искварен и показује прерађиваче са западних страна нашега народа. Докле квареж иде, види се по томе што је од *кефалије* начињен *кашурал* напрал (каплар)!

16. Далматински препис.

Др. В. Богшић у делу *Pisani zakoni na slovenskom jugu. Zagreb 1872* помиње (стр. 58) један препис очевидно ове Раваничко-Текелијине групе, који је у њега, а послат му је од некуд из Далмације у врло рђавој копији. Немамо начина да обележимо да ли припада Раваничкој, ређој, или Текелијиној, чешњој групи.

17. Љубишин препис.

Др. В. Богшић је, у истом делу (стр. 38), напоменуо да се један препис налазио у књижевника нашег, покојнога Стјепана Љубише. Не зна се ништа више о томе препису, али ће, свакојачко, бити и он од млађих преписа, пошто би се до сад ма шта више о њему сазнало да је старији. Могућно је да је то онај исти далматински препис новијега времена, који је нама 1886 у Бечу покојни професор Ф. Миклошић показивао.

18. Стратимировићев препис.

На стр. 263 своје књиге Т. Флорински спомиње да је слушао у Новом Саду да један препис Душанова Законика има и професор српске новосадске гимназије г. А. Сандић. На питање о томе, наш давнашњи пријатељ и побратим ставио нам је одмах на расположење сам рукопис, који је сад пред нама. Рукопис је на малом формату цепних књига, има словеним бројевима обележена 92 (чк.) листа осим празних по два три с обе стране; цео је, и у повезу старијем. На једном празном листу спреда чита се овај запис садашњег имаоца: „Овај рукопис, „из некадашње библиотеке митрополита Стевана Стратимировића Кулпинскога, добио сам од митрополитова унука (по „брата) Томе Стратимировића Кулпинскога, рођенога брата генерала Борђа Стр. Кулп. мојега кума венчаног. У Новом „Саду, о Божићу 1868. Проф. А. Сандић.“ Рукопис је сав писан једном руком, која је и бројеве листовима побележила, рукописом и правописом какав је био у обичају на крају XVII и у почетку XVIII века. На првом листу (а.) почиње се: *Сја књига глагољима сѣдацъ благочастника и христоролюбива самодержавна*

великаго цара Костан'тина и Оустинана гр'часкаго со светишми го-сподниомъ ~~ицмъ патрихаромъ Григориемъ~~, съ кнезы и са великожи и съ волари благочастиваго царствна его къ Костанътинополи за-конъ и оустава поставлені царствна како подобаетъ стронти цар-ствна. То траје до листа 41 (ма-), а на првој страни тога листа почиње Благочастиваго и Христолюбиваго македонскаго цара Сте-фана с'рбскаго, кьлгарскаго, угар'скаго, дальмат'скаго, ар'бан'скаго, угровлахискаго и инимъ многимъ прѣделшмъ и зшлмъ самодр'жца свштаго милостню вишнаго Бога Исоуса Христа законъ и оустава поставлені въ лето ~~хшшз~~ индиктионъ .к. въ празникъ възнесеніа Господа нашего Исоуса Христа мѣсяца мана .ка. днь. Текст се свршава на првој страни листа 87-ог напоменом како је у Ду-шаново време *першер* у српском и бугарском царству вредио 15 *асири*. Напомену ту има тако исто на крају Текелијин, а нема Софијски рукопис. Иначе се овај препис слаже са Софиј-ским свуда и баш у ономе у чем се од њега Текелијин одваја. Тиме је означено и све што треба за карактеристику овога ру-кописа.

19. Борџошки препис.

Новосадски професор г. Тих. Остојић имао је доброту по-слати нам опис тога Борџошког преписа.

Рукопис је својина Божидача Борџошког, професора горњо-карловачке Учитељске Школе. Рукопис се чува од старине у породици Борџошких у Сомбору, и породично је предање да је још при досељењу породице из Старе Србије донесен. Није записано кад је писан. Има 51 лист у 8-ни (0·24 м. висине, 0·16 м. ширине). С почетка као да недостаје један лист; на садашња прва три листа чита се садржина Јустинијанових и Душанових Закона. Јустинијановим нема почетка, а Душановим је натпис: *Оглавленіе вѣштемъ ш суда цара Стефана*. Од 7—24 стр. има летописац, којег је српски део наштампан у Споме-нику III стр. 156. После летописца је један лист искинут. На садашњој 25 стр. испод шаре долази: *Сја книга глаголѣма св-даца благочастиваго и христолюбиваго самодрѣжавнаго цара Ко-стантина Иустиніана грцкаго, итд. са свим по тексту који је Т. Флорински наштампао у Памятники, приложеніа стр. 55.*

Од стр. 63—100 текст је Законика Душанова једнак са Софијским, који је Т. Флорински у Памятници, приложеном стр. 75 штампао. Осим разлика у правопису и незнатног разлика у појединим речима и облицима, све је са поменутиим Софијским преписом једнако. *Оглавленије* овога рукописа писано је словима која су ближе курсиву, *летописац* је писан ситним уставним словима, а *закони Јустинијанови и Душанови* крупнијим, веома читким и лепим уставним словима, те је могуће да је законе писала једна рука, летопис, може бити, — друга, а *оглавленије* — трећа. Међу записима на крају рукописа чита се и овај: 765 *Иван Неделкович у: тр. лаутнант*. Још има неких рачунских записа са годинама 1789 и 1793. По свему што знамо из овога описа, немамо сумње на које место треба уврстити овај рукопис.

20. Ковиљски препис.

И за ове белешке о Ковиљскоме препису Душанова Законика имамо да захвалимо доброту г. Тих. Остојића, професора у Новом Саду.

Ковиљски би препис требало управо назвати Београдским, зато што је 1726 у Београду довршен, али му дајемо име Ковиљскога по манастиру Ковиљу, где је у књијници нађен, да не бисмо морали по други пут имати име Београдски, које је већ горе под бр. 13 употребљено.

Запис овога преписа о месту где је довршен овако гласи: Писа се от Стефана Стойковича месеца септемвриа .к. днь; скрши се оу Белиградоу лето господне на 1726.

Формат је џепни (0.150 и 0.098 м.). Текст се, такође, у свем слаже са Софијским који је Т. Флорински штампао. И у овом препису има летописац као и у Борђошком, једнак с оним што је штампан у Споменику III, 143. За тим долази именик турских царева који се завршује године *хзрин* (1640) султаном Ибрахимом и његовим сином Мехмедом. Испод записа Стојковићева има позната белешка о вредности перпера.

К свему горе наведеном да додамо још једну белешку.

Од пре више од двадесет и пет година имамо од некуд записано да се један препис Законика, на кожи у 8-ни, налази у манастиру Тамнави у Бијељинској Нахији у Босни. На тој записци је назначено да је тај екземплар виђен године 1853 и да се тамо, уз часну трпезу, до умиваонице открива плоча испод које се слази низа степене, па се после на десно скреће и уза степене иде горе у стају покрај кубета у којој се оваке оставе чувају. Ништа не знамо данас од кога нам је та записка, и овде је уводимо колико да ни она не остане без објаве.

V

Како стоје преписи међу собом и које су старији које ли млађи и најмлађи.

Кад смо се у претходном чланку бавили изналажењем оних особина које би морале, према осталим оновременим споменицима те природе, обележити облик који је имао изгубљени оригинал Законика Душанова, ми смо, нешто по споменицима нашим а нешто по ономе што се зна о оновременим споменицима Византијског Царства, одредили карактеристике које су се без сумње налазиле у оригиналу.

Пред нама је сада други задатак : да између текстова што су пред нама изнађемо и издвојимо онај који у себи садржи најверније знаке првашњег оригиналног текста. Јер пошто нема оригинала, нема ни сталне материјалне белеге која би за какав год текст тврдила да је оригиналан и да баш ономе времену припада. И као што смо тражили како је морао изгледати изгубљени оригинал, тако морамо тражити и по којим знацима да међу разним преписима сигурно познамо белеге оригиналног законског текста Душанова.

Кад би сви преписи носили годину и дан свога постанка, посао би се олакшао. Али и то није довољно, јер често најпознији препис, ако је потекао са оригинала или оригиналу блиског преписа, може имати за посао критичког поређења текста више вредности него-ли други какав много старији по годинама, ако је тај опет из неког познијег преписа потекао. Увек се препису мери вредност по ономе рукопису с којег је преписиван.

С тога у овоме послу ни време преписа ни остали знаци времена, као што је начин правописа, не могу имати толике вредности колико сами стварни знаци текста. С тога ћемо ми наше истраживање и почети с тога краја.

Међу стварним знацима текста најглавнији је сама формула, сам облик који се законима и наредбама у оно време давао.

Каква је, дакле, била формула законских наредба и законскога текста у старој српској држави?

Још пре краљевине, Стефан, по том првовенчани краљ, почиње повластицу, дану око 1195 Дубровчанима, речима *Милостъ створи господство ми*. Кад се пак Стефан позније (1220) прогласио за краља, он једну своју повластицу Дубровчанима почиње речима *пише краљевство ми да е кѣдомо всакомоу*. Позније, кад се државна власт боље утврдила, тај стил *пише* или *повелѣва краљевство ми* завлађивао је све више, док није завладао са свим и док није постао права формула за све наредбе и заповести краљевске. Треба погледати у који год законски акт или заповест византијску онога времена, па да се види да оно *краљевство ми*, замењено од 1346 са *царство ми*, ништа друго није него превод византијско-грчкога *Βασιλεία μου*, које се употребљавало нарочито у заповестима или хрисовуљама. Разматрајући и доказујући старину језика у препису Призренскоме, Т. Флорински је врло добро опазио како препис Призренски о цару, кад се год цар спомиње, говори у првом лицу речима *царство ми* много више него што то чини препис Ходошки. Тако се у препису Призренском чита: *Законикъ царства ми; — принесоу прѣдъ царство ми; — по зими царства ми; — чловѣкъ царства ми; — книга царства ми; — оповѣ царствоу ми; — градовомъ царства ми; — повелѣло царство ми; — да се доведе свезанъ къ царствоу ми; — соудѣа царства ми; — прѣслоушници царства ми; — повелѣва царство ми; — оу дѣда царства ми*. С овим се у свем потпуно слаже са преписом Призренским препис Струшки, за који се с разлогом мисли да је најстарији. У овоме ми видимо још и оригинални облик и оригиналну формулу законску, нарочито онде где је закон био

сви двоје на две врло следствено и прецизно подвојене групе, од којих су у једној преписи Струшки и Призренски са директним законским стилем, а у другој сви остали (Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки)⁸⁸ — са индиректним законским стилем. Цео први део овога издања ту је, да да потврду за ово разликовање. Опазивши ову међусобну сличност Струшкога и Призренскога преписа, ми смо још и нарочито мотрили је ли она свуда следствена. И у 103 члана, који се налазе у оба та преписа, само се на једном месту у чл. 110 у Струшком препису налази: *Годѣ коудѣ гредоу по зѣмли царевѣ м. Годѣ коудѣ гредоу по зѣмли царства ми* текста Призренскога. Иначе је свуда у погледу на поменућу разлику законскога стила потпуна међусобна једнакост Струшкога и Призренскога и многостручна разлика између њих оба два и осталих седам преписа.

Опазивши ову сличност и разлику, мотрили смо да ли оне нису усамљене само у тој тачки, или се простиру и на друге сличности и разлике, па смо брзо ухватили да се и у другим стварима преписи Струшки и Призренски међу собом слажу а од оних осталих заједнички разликују многим једнаким а знатним разликама. У саставу чланака нема у свих 103 члана међу Струшким и Призренским никакве разлике. Што је год један чланак у Призренскоме, оно је један чланак и у Струшкоме. Не може се казати да се Призренски и Струшки баш у свем подударају, али се њихове разлике заиста своде на мале ствари. Ред чланака се не да у потпуности упоредити, зато што је Струшки текст у самим одломцима, али где год групе чланова Струшкога преписа, онако како су оне у вези сачувале се, упоредимо с истим местом преписа Призренскога, налазимо скоро потпуну подударност.

Струшки се препис састоји из три засебне групе, које се сад читају на сачуваних 15 листа.

На прва два листа сачувани су 5-ти—19-ти чланови преписа Призренскога истим редом, 5-ти само са другом половином,

⁸⁸ При опису преписа Студеничкога назначено је да ни ово подударање није апсолутно и на свима местима идентично.

сали искони стил. Тако, на прилику, чл. 34 носи прави тип непосредне царске наредбе, почињући речима: *Отседа да не ур'вѣ* *ниедина властѣ калочугера или црковнаго чловека, и кто потвори* *сѣ при животѣ и по смърти царства ми, да нѣсть благословенъ!* Ову клетву и забрану нису дирали ни остали, осим Раковачког, макар да су у понајвише случајева оно царства ми брисали, па замењивали са царским. А таквих примера има још. Ову пак разлику истакао је још Т. Флорински као разлику међу преписима Ходошким и Призренским, да би посведочио већу старину преписа Призренскога, коју је општрим својим оком спазио још пок. Ђ. Даничић.⁸⁷ Међу тим ми смо, поређењем свих рукописа, у тој истој разлици нашли не само доказ за старину преписа Призренскога него и полазну тачку за много шире распознавање свију преписа, по старини и оригиналности њиховој.

Да бисмо у томе јаснији били, можемо међу двадесет напред описаних преписом начинити једну главну и претходну поделу на старије и млађе. Кад се погледа у текст и поређење преписа, изложено у првом делу, видеће се да између 20 рукописа које познајемо данас (о једном има само непоуздана записка без даљих извештаја) има девет *старијих* преписа. То су: Струшки, Призренски, Атонски, Студенички, Бистрички, Хиландарски, Ходошки, Шишатовачки и Раковачки (који је позно преписиван, и у нечем тегли већ к преписима познијим, али га многе особине одсудно прикључују овој старијој групи). Остали су сви млађи, и међу њима се најстарији, Раванички, налази у неку руку на средини међу старијом и млађом групом, која се последња, од Текелијинога (бр. 11) почињући па са Ковиљским (бр. 20) свршавајући, у свем осим незнатних ситница међу собом слаже.

Кад је таква главна подела свих сада познатих преписа Душанова Законика, врло је карактеристично што ћемо казати: да се старијих девет преписа у горе поменутом употребљавању директног (од првог лица, са *царство ми* итд.) и индиректног (од трећег лица, са *царѣ, царевѣ, царьским*, итд.) законског стила

⁸⁷ Rad XV, 181, 182.

Бластелинъ велін да се не позыва безъ книги соудине, а прочіншъ печать. У чл. 63 Струшки има кефалие м. кепалие и продае м. продава; — у чл. 66 къда м. къді и нли м. али; — у чл. 67 оу єдношь селоу м. оу єдношь сѣлѣ, али опет у чл. 142 Струшки има съкори а Призренски съкороу а у чл. 145 Стр. прѣдѣлѣ а Пр. прѣдѣлоу; — у чл. 67 има Струшки плата м. плаки; — у чл. 68 дае м. дава; — у чл. 69 црѣквѣ м. црѣковѣ; — у чл. 70 отдаєниъ м. одєлєниъ и єдєниъ м. єдинъ која се разлика следствєно види и у другимъ члановима; — у чл. 71 коукинъ м. коуке, па према томе и у чл. 149 оу крагы м. оу крагє и у чл. 91 на вечери м. на вечерє Призренскога; — у истомъ чл. 71 Струшки има оучиниѣ м. оучинио; — у чл. 72 догє м. дондє, и коуда м. коудѣ; — у чл. 75 обрѣте м. нандє; — у чл. 76 доушѣнници м. доушєвници; — у чл. 78 милостию м. милостноу; — у чл. 79 кто м. тко, и црѣковнога м. црѣковнаго; — у чл. 80 даде 3. л. мн. м. дадоу, и кон-ио м. кон; — у чл. 81 властєльскє м. властѣоскє; — у чл. 82 станє м. прѣстон; — у чл. 83 съга м. съда; — у чл. 84 никакоє м. никакє; — у чл. 91 обрѣте м. обрѣште, и догдє м. да къда; — у чл. 92 соудинє м. соудіамн; — у чл. 93 самосєдмога м. самосєдмаго; — у чл. 104 догдє м. догда; — у чл. 106 властєльсци м. властєоски; — у чл. 106 хвати м. хыти; — у чл. 109 отравникъ м. отровникъ и нагє м. нандє, докле, насупротъ у чл. 145 Струшки има нандє а Призренски нагє; — у чл. 125 къга м. къда, и прѣєлѣ м. прієлѣ; — у чл. 127 тога си м. тога-зін и у чл. 154 онога си м. онога-зін, а и у чл. 108 сико си м. сико-зи; — у чл. 132 коупитѣ м. коупити; — у чл. 135 дроуга по нон гредоуки м. дроуга кош по нон гредѣ; — у чл. 136 и 138 нема м. не има; — у чл. 136 још такока м. такова-зи, а насупротъ томе у чл. 145 тога-зи м. того; — у чл. 138 прѣписано м. приписано; — у чл. 144 окол'на м. окол'ниъ, и єговоу м. єнеговоу; — у чл. 145 краиштахъ м. краиштехъ; — у чл. 151 развѣ да опраєє или пакы да окривє м. развѣкъ оправити или окривити; — у чл. 151, 152, 154 поротци м. поротници; — у чл. 161 говори м. глаголює и догдє м. догда; — у чл. 162 коудє м. камо.

Ми смо изнели само знатније разлике, али има много чланака у којима никаквих разлика и нема. И ове што су овде изнесене, споредног су значаја, и не могу бележити никакву особиту редакцију текста. Разлике ове врсте само су разлике међу преписима, које често не показују ништа друго већ дијалекат, или начин говора и писања свога преписача. Јачих разлика ми смо у 103 члана нашли само у 11 чланова, а какве су и оне, може се видети напред у поређењу у члановима 58, 62, 72, 73, 85, 107, 125, 127, 149, 151, 160. Флорински, који је први имао прилике да преписе Призренски и Струшки пореди, нашао је такође да се они међу собом највише слажу.⁸⁰ Сам пренис Струшки, кад се по правопису упореди са Призренским, очевидно је старији, пошто се у препису Струшком не види нигде никакав траг реформованог правописа Константина Философа, којим се почело писати с почетком XV века, него су свуда јасно сачуване правописне особине и обичаји XIV века. Пренис Струшки може лако припадати самоме времену Душанову, и ненакнадна је штета што се у потпуности није сачувао. А у Призренском препису јасно се виде знаци реформованог правописа, и тога ради најраније време, у које би се тај препис могао ставити, могло би бити тек прва или друга десетина XV века. Али као што смо напред казали, препису увек даје цену оригинални текст који се пред преписачем налазио, и цена преписа Призренскога отуда долази. Оригинал преписа Призренскога и Струшки текст очевидно су два преписа у којима се виде најстарије форме законских текстова Душанових.

Друга група старијих преписа, у којима видимо знатно и често замењивање директнога законског текста индиректним, и у којима и у реду чланака и у саставу њиховом има далеко знатнијих разлика наспрам Струшко-Призренскога преписа, обухвата преписе *Атонски*, *Студенички*, *Бистрички* (од 1444) *Хиландарски*, *Ходошки*, *Шишатовачки* и *Раковачки*. Ради лакшега споразумевања, ми ћемо ту групу звати групом Атонском наспрам два најстарија преписа Струшкога и Призренскога. Ми смо ту исту Атонску групу већ издвојили по једном, али врло

⁸⁰ Памјатници, 180, по том 191—192.

знатном, знаку индиректнога законског стила. Сад је мислимо узети на око и по другим знацима, и то: 1. по распореду и по натписима чланака, а 2. по разлици текста и редакције, поредећи, непрестано, целу атонску групу преписа са Струшко-Призренским текстом као типом законскога текста очевидно старијим.

Знатно је што се Струшки и Призренски препис, слажући се скоро са свим у поретку чланака, као што смо горе видели, разилазе потпуно у натписима чланака. Призренски препис има скоро над сваким чланом натпис. Хтела се извести и нека подела у главе, и с тога видимо у почетку Глава -а- О христѣ; — Глава -в- О житѣ, а после следује просто број при натпису и тако иде, с малим изузетцима, до краја. Изгледа да су редактор или преписач хтели да изведу неку поделу на главе, па су се збунили, не ухвативши јасну разлику између глава и чланака, и онда су (тако се, барем, нама чини) цео тај посао напустили, па продужили просто бројање чланака, оставивши у почетку траг и белег оне своје намере. Струшки препис показује нам натписе само на неколико места, а бројева никако и нема, него чланци иду просто један за другим. И у овоме бисмо ми гледали један знак веће старине Струшкога преписа. Натпис у Струшкоме препису налазимо, нпр., при чл. 14 и он гласи О нгоуишех и о калоугерех; при том истом члану натпис Призренскога преписа гласи О поставленіи нгоуиша. Даље Струшки препис има натпис при чл. 58: О оумрѣни властели, а натпис Призренскога преписа при том члану је О селоу кто оумре; при чл. 63 Струшки препис има О кепалишех а Призренски — О доход'коу; при чл. 64 Струшки препис има О сиротах, а Призренски — О сиротѣ; при чл. 67 Струшки препис има О отроцех и мерѣпсех а Призренски — О отроце и о мѣроп'се; при чл. 74 Струшки препис има О пашин а Призренски — О пашин селоу; при чл. 76 Струшки препис има За попашоу а Призренски — О попашин. То су сви чланци при којима се у Струшкоме препису налази натпис. Струшки препис нема никаквих других знака поделе осим просто одвојених чланака текста.

Међу тим Атонски препис (а с њим се у томе слажу сви остали, те им је и то један знак разликовања од оних првих и један знак сличности, по којима смо их ми у групу спајали) показује већ у некој мери изведено оно што као да се у Призренскоме препису хтелo, али се само у почетку показало, па напустило. Атонски препис је изделио чланке по неком систему у главе, оставивши у тим главама негде само један или два члана, а саставивши у њих понегде и повећи број чланака. Тај се препис систематично и скроз разликује и од карактеристичне једноставности и простоте преписа Струшкога и од натписивања и обележавања свакога чланка у препису Призренскоме. Очевидно је да се неко нашао који је умео да схвати разлику међу параграфом и главом или одсеком што се није дала ухватити ономе који је на оригиналу Призренскога преписа радио. Пошто је тај распоред главâ Атонскога преписа други врло карактеристичан знак читаве те групе преписа, иставићемо га овде у потпуности са назначењем натписа чланака (по бројању овог издања, којег се бројања свуда држимо) који су у коју главу Атонскога преписа унесени.

После приступа долази

- I.⁹⁰ О христiанствѣ (чл. 1, 2, 3).
- II. О доуховномъ дългоу (чл. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10).
- III. О доуховницѣхъ (чл. 11).
- IV. О соудѣ (чл. 12).
- V. О епископѣхъ (чл. 13).
- VI. О нгоуменѣхъ (чл. 14, 15, 16, 35, 36, 37⁹¹).
- VII. О калогієрѣхъ (чл. 17, 18, 19, 29).
- VIII. О ресницѣхъ⁹² кон тѣлеса мрътвѣхъ жгѣхъ (чл. 20, 21).
- IX. О цръковныхъ людѣхъ (чл. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34⁹³).

⁹⁰ Римски су бројеви наши; оригинал нема никаквих бројева пред тим натписима.

⁹¹ Дебљим цифрама се бележе чланови који су, сигурно ради овога система, измештени из онога реда што га видимо у Призренскоме препису.

⁹² Место ове тамне речи остали преписи Атонске групе имају ерѣницѣхъ.

⁹³ Чл. 29 премештен је у одсек VII, а чл. 31 налази се даље у одсеку X; чланови пак 35, 36, 37 напред су у одсеку VI.

- X. О поповѣхъ (чл. 31, 65⁹⁴).
 XI. О хрисовоулѣхъ (чл. 40⁹⁵). Види још LXI.
 XII. О властелѣхъ оумръшнихъ (чл. 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48).
 XIII. О пѣсости (чл. 50, 55, 95⁹⁶).
 XIV. О насилованіи (чл. 53, 54, 49⁹⁷).
 XV. О некрѣхъ (чл. 52, 56, 61, 62⁹⁸).
 XVI. О злобѣхъ (чл. 57, 58).
 XVII. О прони (чл. 59).
 XVIII. О цари (чл. 60).
 XIX. О кѣфаліахъ (чл. 63⁹⁹).
 XX. О сиротахъ (чл. 64).
 XXI. О прѣкниі соудѣ (чл. 66, 78, 91, 103, 104¹⁰⁰). Види још LXXIV.
 XXII. О отроцѣхъ и меропѣхъ (чл. 67).
 XXIII. О законоу (чл. 68, 70, 71¹⁰¹).
 XXIV. О сѣбороу сѣкровоу (чл. 69, 73¹⁰²).
 XXV. О пашин (чл. 74, 75).
 XXVI. За попашоу (чл. 76).
 XXVII. За потѣкоу (чл. 77).
 XXVIII. О мѣгахъ (чл. 79, 80¹⁰³).
 XXIX. О планинахъ (чл. 81).

⁹⁴ Овај део одсек састављен је из два са стране на то место добављена члана.

⁹⁵ Чл. 38 (о ждрепцима и коњима царским да се пркѣма ни прквеним сѣлима на хрзну не дају) и чл. 39 (у ком је потврда дотадашњих властеоских баштинских права) не налазе се у Атонском препису.

⁹⁶ Чл. 49 премештен је ниже у одсек XIV; чл. 51 у Атонском рукопису нема; он говори о јемствовању старешине кад свога млађега, сина или брата, у двор царски предаје; чл. 52 премештен је у одсек XV, а чл. 53 и 54 премештени су у одсек XIV.

⁹⁷ И овај је одсек цео састављен из чланова с других страна.

⁹⁸ Чл. 57, 58, 59 смештени су у одсеке XVI и XVII.

⁹⁹ Чл. 61 и 62 горе су под XV.

¹⁰⁰ Чл. 65 који би за почетак овога одсека био на реду премештен је горе под X; 67 и 68 ниже су у одсецима XXII и XXIII, и остало је све у одсецима што одмах следеју.

¹⁰¹ Чл. 69 премештен је у одсек XXIV.

¹⁰² Чл. 72 о правди која се на двору цареву имала чинити свакоме осим отрока властеоскога немају рукописи Атонске групе, осим јединог Раковачкога.

¹⁰³ Чл. 78 премештен је горе у одсек XXI.

- XXX. О власехъ и арбанасехъ (чл. 82).
 XXXI. О книгахъ милостнихъ (чл. 83).
 XXXII. О котѣхъ (чл. 84).
 XXXIII. О бабоуњском рѣчи (чл. 85).
 XXXIV. О оубинствѣ (чл. 87. **86, 94, 95, 96¹⁰⁴**).
 XXXV. О юмьствѣ (чл. 88).
 XXXVI. О познаніи (чл. 89).
 XXXVII. О залогахъ (чл. 90).
 XXXVIII. О познаніи лица (чл. 92).
 XXXIX. О проваженіи чловѣка друужнаго (чл. 93).
 XL. О скоубежи (чл. 97, 98¹⁰⁵).
 XLI. О запаленіи (чл. 99, 100).
 XLII. О нѣздѣ (чл. 101).
 XLIII. О оузданіи (чл. 102).
 XLIV. О книгахъ царевѣхъ (чл. 105¹⁰⁶). Види још LX.
 XLV. За откон (чл. 107¹⁰⁷).
 XLVI. О изданіи (чл. 108).
 XLVII. О соудіахъ (чл. 110, 111¹⁰⁸).
 XLVIII. О соужнихъ (чл. 112, 113).
 XLIX. О людѣхъ влстельсцѣхъ (чл. 114, 115).
 L. О обрѣтели (чл. 116).
 LI. О тръгоу (чл. 118, 119, 120, 122¹⁰⁹).
 LII. О приселницахъ (чл. 125, 126¹¹⁰). Види још LXXI.
 LIII. О зиданіи града (чл. 127).
 LIV. О конскахъ (чл. 129¹¹¹). Види још LIX.

¹⁰⁴ Чл. 88, 89, 90—92, 93 којима је овде по Призренском реду место премештени су ниже у одсеке XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX а 91 је горе у одсеку XXI.

¹⁰⁵ Чл. 94—96 налазе се у одсеку XXXIV.

¹⁰⁶ Чланови 103 и 104 премештени су напред у одсек XXI.

¹⁰⁷ Члан 106 не налази се у Атонском препису.

¹⁰⁸ Члан 109 о маџинику и отровнику не налази се ни у једном препису Атонске групе осим Раковачког.

¹⁰⁹ Чланови 117 и 121 не налазе се у Атонском препису.

¹¹⁰ Чланови 123 и 124 (први о Сасима и искрченој гори, а други о потврди повластица освојеним грчким градовима) не налазе се у Атонском препису.

¹¹¹ Члана 128 (о помоћи цару над жени сина или крштење има) Атонски препис нема.

- LV. О складѣ (чл. 131¹¹²).
 LVI. О купленіи (чл. 132).
 LVII. О покланіарѣхъ (чл. 133).
 LVIII. О записаніи книгъ (чл. 134).
 LIX. О воецѣхъ (чл. 135). Види горе LIV.
 LX. *О книгахъ царевыхъ* (чл. 136¹¹³). Види исти написе
 горе под XLIV.
 LXI. О хрисовоулахъ (чл. 137). Види горе XI.
 LXII. О лажномъ писаніи (чл. 138).
 LXIII. О игроуехъ (чл. 139). Види горе XXII.
 LXIV. О приѣти тоуждега чловека (чл. 140, 141).
 LXV. О властелѣхъ кои затирають дръжавоу (чл. 142).
 LXVI. О гоусарѣхъ (чл. 143). Види још LXVIII.
 LXVII. О повѣгльцѣхъ (чл. 144).
 LXVIII. О татѣхъ и хоусарѣхъ (чл. 145, 146, 147, **149, 150**).
 Види горе LXVI.
 LXIX. О соудіахъ (чл. **148, 175**).
 LXX. О поротѣхъ (чл. 151, 152, 153, 154).
 LXXI. О присланицахъ (чл. 155, 156, 157). Види горе LI.
 LXXII. О стражахъ (чл. 158, 159).
 LXXIII. О гостехъ и гоусарѣхъ (чл. 160¹¹⁴).
 LXXIV. О преніи соуда (чл. 161, 162, 163, ¹¹⁵ **167¹¹⁶**). Види
 још XXI.
 LXXV. О потворницѣхъ (чл. 165).
 LXXVI. О пианицахъ (чл. 166).
 LXXVII. О златарехъ (чл. 168, **169, 170¹¹⁷**).
 LXXVIII. О правдѣхъ (чл. 171, 172).
 LXXIX. О подьводѣхъ (чл. 173).

¹¹² Члана 130 (о казни онога ко на војсци прѣху обори) Атонски пренис нема.

¹¹³ Због записа 1354 године, Атонски пренис нема написе; овај међу звездацама узет је из рукописа Ходожкога.

¹¹⁴ Тај члан је у Атонском пренису растављен на два члана. Види о томе при томе члану у првом делу.

¹¹⁵ И овај члан обухвата два члана Атонскога прениса.

¹¹⁶ Члан 164 налази се само у Призренском пренису; чл. 165 следује у одсеку LXXV а чл. 166 у одсеку LXXVI.

¹¹⁷ Чл. 167 је премештен горе у одсек LXXIV, очевидно на згодније место. За чланове о златарима треба видети текст првога дела.

- LXXX. О вѣштинахъ (чл. 174).
 LXXXI. О законѣ (чл. 176¹¹⁸).
 LXXXII. О дворѣскомъ соудѣ (чл. 177, 179, 181, 183¹¹⁹).
 LXXXIII. О познаніи лица (чл. 180, 187¹²⁰).
 LXXXIV. О глобарѣхъ (чл. 188).

Као што се види из напред показаногa прегледа, неко се нашао који је чланке, познате нам из Струшкога и Призренскога преписа, премештао, доводио ближе једне другима, узимљући их често и са удаљенијих места, и састављао у групе сродније по садржини, па им онда давао натпис. Кад се промотри овај посао по ономе како је рађен и по целини својој, он такође долази у прилог к већој старини распореда Струшкога и Призренскога, пошто је непотпуније и несавршеније редовно старије од потпунијега и савршенијега. Овај исти закључак потврдиће се, мало после, и исправкама или променама текста, кад на њих по реду дођемо. Истина систематисање и натписивање глава у Атонској групи преписа није бог-зна како ни усавршено ни унапређено; оно је још малено и плашљиво, али је оно ипак драгоцен доказ даљегa рада наших старих на унутрашњем реду Законика, који је, без сваке сумње, касније предузиман, па није од свих у потпуности ни приман, као што ће се то видети из разлика Ходошкога и Атонскога преписа, на које ћемо ниже упутити. То значи да се у то време знало како има два текста, један оригинални и аутентични а други с исправкама, па како су се према овима последњим многи држали самостално, примајући их или одбијајући.

Да погледамо изближе како је рађен овај посао систематисања Душанова Законика.

У одсек VI о нгоуменѣхъ у који су узети чл. 14, 15, 16 и по њима му натпис стављен, узети су и чланови 35, 36, 37. Нема сумње да је и 35 и 36 ту боље место; за 37 то не изгледа одмах, али ако се помисли да су се за владичанске

¹¹⁸ Чл. 175 напред је у одсеку LXIX.

¹¹⁹ Чл. 178 и 182 не налазе се у Атонском препису; чл. 180 доле је у одсеку што следује.

¹²⁰ Чл. 184 и 185 Атонски препис нема. Чл. 186, последњи Призренски, не налази се ни у ком другом рукопису.

изасланике највише слали игумани — онда би и ту сумња отпала. Међу тим ми данас не знамо и немамо откуд да дознамо како се онда тај посао радио.

У одсек VII о калогјерѣхъ истављен је напред и прикључен к члановима 17, 18 и 19 члан 29 с пуним разлогом. Он је ту много боље постављен него-ли у препису Призренскоме.

Одсек X о поповѣхъ састављен је из два члана са два краја Законика; чл. 31 је издвојен из претходнога IX одсека, па је с њим састављен чл. 65, који долази на ред тек после XX одсека.

Кад се погледа на одсек XII о властѣхъ оумръшнихъ видеће се да му натпис не одговара саставу и ако међу члановима везе има. Али кад погледамо на одсеке XV, XXIV, LI, LXXI, LXXII, LXXV, LXXXII, LXXXIII, видеће се да је писак, при одсецима који су обухватили више чланака, натпис правно држећи се члана првога у одсеку а не предмета којим су везани сви чланови у одсеку, и ако је ово друго гледиште морало руководити самим распоредом.

У одсеку XIII о пѣсости с разлогом су састављени чланови 50, 55, 95, јер сва три о томе предмету говоре, а с разлогом су испремештани чланови што се налазе између 50 и 55, јер о другим предметима говоре. На потребу да се саставе или ближе примакну чл. 50 и 55 указали смо и сами напред у приступу где смо говорили о међусобној вези чланака у препису Призренскоме.

Одсек XIV о насилуваніи такође је састављен из чланака с разних страна. Само је ту, не знамо како, уз чл. 53 и 54 придодат чл. 49 без разлога, пошто говори о одговорности властеле крајишника за неповредност границе. Ако се томе члану није могло наћи боље место, ваљало му је, барем дати засебан натпис.

Одсек XV о некрѣ састављен је такође од чланова с различитих страна, који међу собом имају везе. Натпис је незгодан, зато што је, по напомени горе већ назначеној, смишљен по првоме члану групе, као што је и на другим местима рађено.

С одсеком XV по нашим би мислима једну групу чинио одсек XXI о ~~пркнн соуд~~ такође састављен из чланака с више страна. Али стари редактори нису налазили да треба ићи тако далеко. Исто тако чл. XXII и XXIII могли би чинити једну групу и имати натпис О ~~отроцехъ и меропсехъ~~ који се чита при одсеку XXII. Али и ту стари редактори нису хтели то да чине.

У одсеку XXIV с натписом о ~~съвороу сьвровоу~~ састављени су са две разне стране, чл. 69 о забрани збора себарског (пелемићског) и чл. 73 о праву које се давало сиротици да има у парници заступника, који заиста међу собом свеже немају. Међу тим исти одсек с истим саставом и натписом налазимо и у Бистричком и у Ходошком. Није, дакле, случајно оно што пред собом видимо, и ако томе разлога наћи не умемо.

У одсеку XXXIV са свим су згодно посастављани чланци који говоре о убиству и који су у првобитној редакцији налазили се на два места.

У одсеку XLIX имамо да обратимо пажњу на натпис О ~~лю-дѣхъ властельсцѣхъ~~ поради тачнога разумевања чл. 114, пошто се тек по томе натпису добро види о каквим је људима и о каквоме јемству онде реч.

Одсек LII о ~~приселницахъ~~ обухвата такође два члана који немају везе; у 125 се говори о приселници а у 126 о јемству околине за градску земљу. Међу тим и то није случајно, јер се налази и у Ходошком и у Бистричком препису.

Карактеристично је што се у другом Законику неколики од натписа првога Законика понављају. Карактеристично је ве-ома што су редактори наишли на мисао да чланке другог Законика групишу под натписима под којима су и чланци првога Законика груписани, а нису помишљали да чланке једнога и другог једнаког натписа у једно саставе. Тако имамо једнаке натписе при XLIV и LX (којим се последњим почиње други Законик), при XI и LXI, при XXII и LXIII (једним делом), при LII и LXXI, при XXI и LXXIV. Нама се чини да је осећање о два Законика, о два зборника било главни узрок што се није чинило, како би, може бити, когод данас учинио. С

тога је и ово потребно узети као један од доказа против сумњања о две законодавне радње на Законику Душанову.

И ако је у овоме поређењу натписа мучно једне с другим мерити рукописе непотпуно сачуване, ми смо опет упоредили натписе глава и чланака преписа Атонскога и Ходошкога (ма да овај последњи нема свих чланака). Жао нам је што то нисмо могли учинити међу преписима Атонским и Бистричким (који је последњи и од прво поменутога боље сачуван) зато што је рукопис Бистричкога преписа само кратко време при нама остао, али знамо да он и у томе следује Атонском, ма да све до најситнијих разлика испитали нисмо.

Карактеристично је како се распоред чланака и натписи Атонскога преписа скоро потпуно налазе и у препису Ходошкоме, али је исто тако карактеристично како се Ходошки понегде (и ако само на неколиким местима) одвојио од Атонскога, задржавши распоред Призренскога. И у томе су све неједнакости између једнога и другог преписа. Тако на прилику првих 10 одсека иде савршено истим редом, па се онда код XI понавља натпис одсека IX о црквених људехъ, зато што писац није хтео да одатле горе под IX премести чланове 32, 33, 34 него их је оставио ту онако како се и у Призренском препису налазе, метнувши поврх њих само натпис Атонскога преписа, и учинивши то по други пут, да би оним чланцима место сачувао. Тако се исто код XII понавља И ште о нгоументехъ и оним и ште то се понављање и наглашује, а обоје се чини због тога што писац није хтео чланове 35, 36, 37 да премести с њиховог места Призренскога напред у одсек VI, где их је редактор Атонски између Призренскога 16 и 17 члана наместио. Ето чега ради је у томе Ходошки ближи Призренскоме него-ли Атонски. Очеvidно је да је преписник Ходошкога пред собом имао оба-два текста, па му се нечега ради није свидело да промену Атонскога усвоји, него је чланке на месту оставио, поновивши натписе Атонске. За тим се с потпуном једнакошћу ређају одсеци XI—XVII закључно, а одсека XVIII о цару у Ходошком нема због тога што члана 60 о томе предмету Ходошки препис нема. За тим се, даље, одсеци XIX до XXVII

за поткоу (чл. 77) потпуно подударају, па се ту, на један-пут, понавља натпис одсека XXII О прѣннн соудѣ због тога што писац и ту није хтео да премести чл. 78 у дотични одсек напред под XXII, како је учинио Атонски, него је чл. 78 оставио на Призренском месту, истакавши му натпис, онај од онуд из одсека XXII, и ту као пред новим одсеком. Одсек XXVIII О мегѣхъ у који је Атонски саставио чл. 79, 80, Ходошки је разбио на два одсека, задржавши при чл. 79 натпис о мегѣхъ, а члану 80-ом притакавши други натпис За мегѣ селскимъ, и начинивши од њега нов одсек. Одсеци XXIX и XXX иду као и у Атонском, а одсека XXXI (чл. 83) о книгѣхъ милостинѣхъ, и одсека XXXII (чл. 84) о котѣхъ Ходошки нема, јер се у њем ни дотични чланови не налазе. Одсеци XXXIII — XXXVII закључно опет се подударају у Атонскога и Ходошкога, а после XXVIII налазимо у Ходошкоме и опет поновљен натпис одсека XXI о прѣннн соудѣ због тога што писац није хтео да чл. 91 измести с Призренског места напред под XXI. За тим опет следеју подударно одсеци XXXVIII и XXXIX, па се онда и опет понавља натпис одсека XXXIV о оуѣнствѣ, зато што писац није хтео да са Призренског места напред помера чл. 94, и понавља се натпис одсека XIII о пѣсости зато што писац није хтео да помера чл. 95 (прву половину), и натпис одсека XXXIV О оуѣнствѣ понавља се по трећи пут, зато што писац није хтео да помера с Призренскога места другу половину чл. 95 и чл. 96. Ходошки је преписник, као што се види, усвојио и раздвој чл. 95 Призренскога на двоје, и натписе Атонскога, али није хтео да тим члановима њихово Призренско место мења! Ово нам се све чини веома карактеристично.

После тога, четири одсека XL, XLI, XLII, XLIII следеју редом Призренским, али се то опет прекида из истих узрока, јер пре XLIV одсека умеће се нов одсек с натписом О соудѣ зато што писац није хтео да чл. 103 премести напред у одсек XXI, као што је то уредник Атонскога текста учинио, и умеће се, за тим, нов одсек О позиканнн зато што писац није хтео да члан 104 претуре напред опет у одсек XXI. За тим

опет подударно следују у свем са својим натписима и са садржином одсеци XLIV — LV закључно. Одсека LVI о купље-
 мин ~~Ходошки~~ нема због тога што се у том препису ни дотични
 чл. 131 не налази. За тим следују одсеци LVII, LVIII и LIX
 подударно с Атонским, и тиме се са првим Законом свршава.

Други Законик није у Ходошкоме препису у потпуности
 ни сачуван, те због тога из њега имамо само 9 првих одсека.
 Одсеци LX (с којим се у Атонскоме почиње други Законик)
 до LXIV закључно следују и у Ходошкоме такође подударно;
 одсека LXV ~~О властелѣхъ кон затирають државоу~~ (чл. 142)
 Ходошки нема зато што ни дотичнога члана нема. Одсеци
 LXVI, LXVIII, LXIX и LXX у Ходошкоме такође следују по-
 дударно, само што одсека LXVII ~~О повѣглицѣхъ~~ (чл. 144) Хо-
 дошки нема, јербо ни тога члана нема. На одсеку LXX, у ком
 су чланци о пороти, Ходошки се препис прекида.

Кад се ове разлике прегледају, неопходан је закључак: да
 је писац Ходошкога преписа (или неко други пре њега, ако
 је он то готово нашао, па преписао) имао пред собом и текст
 сличан Призренскоме и редакцију сличну Атонској; да је у
 свем следовао редакцији Атонској (што се може при свакоме
 члану појединце видети у делу првом), али да извесне чла-
 нове није хтео да премешта с њиховог Призренскога места.
 Чинећи то, а вољан иначе да у свем осталом следује систе-
 мату Атонском, писац је понављао натписе оних одсека у које
 су ти чланци премештени, или је нове одсеке и нове натписе,
 на два три места, уметао. Тиме је његов број одсека и спи-
 сак натписа већи. Међу тим у свем је осталом у том погледу
 подударност толика, да сумње нема да је системат Атонскога
 преписа био руковођа у свем томе раду и да је он усвојен и
 у томе препису (који иначе има и других својих особина о
 којима ћемо, на свом месту, посебице говорити).

Ми смо горе на једном месту казали да групу Атонску
 издајамо по два знака, прво по индиректном законском слогу,
 и друго по покушају складнијега распореда или систематисања
 чланака Законикових. Писали смо у свем, по најбољем штампаном
 тексту те групе, по Атонском, како је схваћен, докле

је теран и како је изведен тај складнији распоред. Флорински тврди, о чем смо, захваљујући његовој доброти, имали прилике да се и сами уверимо, да се с Атонским текстом у потпуности слаже Бистрички. У првоме делу су, у осталом, једнакости и разлике та два текста члан по члан обележене. С Атонским се слаже и Ходошки по оба та знака, и то је знатно баш зато, што Ходошки није хтео Атонскоме до сваке ситнице да следује, и што Ходошки (као што ће се, даље на свом месту, видети) иначе представља тип и по другоме нечем засебап. Студенички је сувише недовољно сачуван, да би се у овоме погледу могао мерити с Атонским. Али се опет, осим стила који га овамо меће, баш и по оно мало сачуваних одсечних натписа, види да припада овамо. У томе препису први је натпис **О соудѣ козинѣ** и обухвата чл. 12 (види напред одсек IV где је натпис само **О соудѣ**); по том **О нгоушнихъ** са чл. 14, 15, 16, 17, 18, 29, 30 (види напред одсек VI, и ако је другојачије састављен); даље **О поповехъ**, са чл. 31 (види напред одсек X); по том: **О члѣжмъ** (сам преписач, митрополит С. Косановић, оставио тако и назначио: *нејасно*) са чл. 20, 21 (види одсек VIII); даље **О прогнанн**, са чл. 32, што би био нов натпис и нов одсек, јер је чл. 32 горе стављен у одсек IX; по том **О соудѣ**, са чл. 33, нов одсек и нов натпис, јер је чл. 33 горе стављен у одсек IX; даље **О псованн**, са чл. 50 (види напред одсек XIII); по том **О прѣданн** са чл. 51 (којега Атонски препис нема, те се и не зна на које би га место онај уредник поставио); даље **О некрѣ**, са чл. 52 (види напред одсек XV); по том **О насилн**, са чл. 53 (види напред одсек XIV); даље **О оуданн**, са чл. 102 (види напред одсек XLIII); по том **О пристаоу**, са чл. 104, 107, где је од два нескладна члана састављен нов одсек, с којим се горе ниједан не подудара; даље **О издѣштинѣ**, са чл. 108 (види горе одсек XLVI); по том следују без натписа чланови 112 и 113 (који горе чине одсек XLVIII **о соужнихъ**); даље **О трговецехъ**, са чл. 118, 120, 121, 122 (види горе одсек LI, овде још попуњен чл. 121 којега Атонски препис нема); по том **О коупнн** или **проданн**, са чл. 132 (види горе одсек LVI); даље **О книгахъ милостныхъ**, са чл. 134

(види горе одсек LVIII где је натпис **О** записанин книгъ); по том **О** љжномъ хрисоволн, са чл. 138 (види горе одсек LXII где је натпис **О** љжномъ писанин); даље **О** еже не претъ чоуждаго чловѣка, са чл. 140 (види горе одсек LXIV где је натпис **О** приѣти тоуждега чловѣка); по том **О** гоусарѣхъ, са чл. 143 (види горе одсек LXVI); даље **О** повѣглицѣхъ, са чл. 144 (види горе одсек LXVII); по том **О** гоусарѣхъ и о татѣхъ, са чл. 145, 146, 147 (види горе одсек LXVIII); даље **О** пороти, са чл. 151 где се рукопис прекида (види горе одсек LXX). После овога прекида, наставља се, по белешци митрополита С. Косановића, другом руком Законик, и наплазе чланови 54, 55, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 152, 153, 154 без икаквих натписа, али је очевидно да се првашњи рукопис наставља онде где је прекинут, на 151 члану у одсеку о пороти, овамо при 152 члану, који такође у тај одсек припада заједно са 153 и 154, јер после 154 видимо опет натпис **О** трговцеѣхъ кои приходе, са чл. 159 (види горе одсек LXXII са другојачијим натписом, јербо је и састав одсека другојачији). За тим долази натпис **О** соуду и о пѣрѣцѣхъ са чл. 161 (који би одговарао одсеку LXXIV **О** прѣни соуда, али се види да тога одсека Студенички препис није усвојио); па натпис **О** пристаѣ, са чл. 162 (о коме имамо казати што и о претходном, с тим да Студенички натпис опомиње на натпис Призренски); за тим натпис **О** потворницѣ, са чл. 165 (који одговара одсеку LXXV); па натпис **О** пианицахъ, са чл. 166 (који одговара одсеку LXXVI); за тим натпис **О** вѣштинахъ людскихъ, са чл. 174 (који одговара одсеку LXXX, где је натпис само **О** вѣштинахъ); даље долази чл. 180 без натписа, а по том натпис **О** гоусарѣхъ и татѣхъ, са чл. 173 (који одговара одсеку LXXIX где је натпис **О** подѣводѣхъ).

Из свега овога, и ако је препис Студенички сачуван у самим одломцима, види се разговетно, као што се то види и по променама у стилу чланака, да он припада у групу преписа Атонскога и то у ред оних који системат нису усвојили потпунице, него су штошта у њем мењали и по другим мислима дотеривали. Има узрока мислити да су промене преписа Сту-

деничкога биле знатније од оних што се виде у препису Ходошкоме.

www.libtool.com.cn
Попис ових натписа још је једино што је данас познато из преписа Хиландарскога, који је у томе манастиру још видео В. И. Григоровић, забележивши да је препис непотпун. Оно што је тада В. И. Григоровић забележио упоредићемо такође с Атонским натписима.

Тако у Хиландарском натпис **О христiанстѣ** одговара Атонскоме одсеку и натпису I; натпис **О доуховномъ дългоу** одговара одсеку и натпису II; натпис **О доуховницѣхъ** одговара одсеку и натпису III; натпис **О епископѣхъ** одговара одсеку и натпису V (одсек се IV **о соудѣ** у Хиландарском не помиње); натпис **О игоуменѣхъ** одговара одсеку и натпису VI; натпис **О еретницѣхъ кон телеса мртвѣхъ жгоутѣ** одговара одсеку и натпису VIII (одсек се VII, **о калогієрѣхъ**, у Хиландарском не помиње); натпис **О црковныхъ людѣхъ** одговара одсеку и натпису IX; натпис **О поповѣхъ** одговара одсеку и натпису X. Натпис **О людѣхъ црковныхъ и еште о игоуменѣхъ** нема сличности са Атонским него следује ономе истом одступању које смо забележили при поређењу натписа преписа Ходошкога, само што Хиландарски има не само поновљени натпис IX одсека него још и онај додаток **и еште о игоуменѣхъ**. За тим, натпис **О хрисовоуменѣхъ** одговара одсеку и натпису XI; натпис **О кластѣхъ оумръшихъ** одговара одсеку и натпису XII; натпис **О насилуваніи** одговара одсеку и натпису XIV; натпис **О злѣхъ** одговара одсеку и натпису XVI; натпис **О проніи** одговара одсеку и натпису XVII; натпис **О кѣфалѣхъ** (сигурно рђаво преписан) одговара одсеку и натпису XIX; натпис **О сирѣтѣхъ и нерѣпѣхъ** (сигурно рђаво преписан место **О стрѣтѣхъ и нерѣпѣхъ**) одговара натпису и одсеку XXII; натпис **О закону** одговара натпису и одсеку XXIII; натпис **О скороу сѣкрову** одговара натпису и одсеку XXIV; натпис **О пашѣ** одговара натпису и одсеку XXV; натпис **За попашѣ** одговара одсеку и натпису XXVI; натпис **За потѣкоу** одговара одсеку и натпису XXVII; натпис **О прѣкніи соудѣ** одговара одсеку и натпису XXI и показивао би некакав премештај из утврђеног по свима рукописима реда; натпис **О**

мегахъ одговара натпису и одсеку XXVIII. Натпис За мегіе селскіе не одговара никаквоме натпису Атонскога, али одговара истоме таквом натпису Ходошкога, и већ тиме показује да је и Хиландарски препис одсек XXVIII о мегахъ разбио на два одсека, задржавши, као и Ходошки, при чл. 79 натпис О мегахъ, а члану 80-ом притакавши нов натпис За мегіе селскіе. Натпису О планинахъ одговара натпис и одсек XXIX; натпису О властхъ и арбанасхъ одговара натпис и одсек XXX; натпису О имствъ одговара натпис и одсек XXXV; натписа једног назначено је само место, али је забележено да је текст измрљан; натпис О позваніи одговара натпису и одсеку XXXVI (и пошто он следује натпису што је пред оним што је замрљан, у толико би занимљивије било знати шта је било у оном што је замрљан); натпис О прокождени одговара натпису и одсеку XXXIX; натпис О посети одговарао би натпису и одсеку XIII; натпис О оукиствъ одговара натпису и одсеку XXXIV; натпис О скоубежи одговара натпису и одсеку XL; натпис О запалиени одговара натпису и одсеку XLI; натпис О оуздани одговара одсеку и натпису XLII; натпис О соудъ нема свога вршњака у томе одежку Атонскога преписа и упућује нас и опет на препис Ходошки, где се исти натпис с новим одсеком налази због тога што писац није хтео да чл. 103 премести куда га је Атонски преместио, у одсек XXI; натпис О позивани упућује нас и опет, нѣ на Атонски у ком се налази, него на Ходошки, где је тај натпис унесен и одсек одвојен зато што писац није хтео да члан 104 по Атонскоме претуре у одсек XXI О прѣкни соуд. Натпис О книгахъ царевыхъ одговара натпису и одсеку XLIV; натпис За откои одговара натпису и одсеку XLV; натпис О оуздани одговара натпису и одсеку XLVI, само ће оуздани бити рђаво преписано м. издани; натпис О соудихъ одговара натпису и одсеку XLVII; натпис О людехъ властельскихъ одговара натпису и одсеку XLIX; натпис О обрѣтели одговара натпису и одсеку L; натпис О трогоу одговара натпису и одсеку LI; натпис о преселцахъ одговара натпису и одсеку LII.

Ма да је недовољно то што знамо о препису Хиландарском, опет видимо да је тај одломак био испретуран и непотпун као

и Студенички, и осим тога да се у реду одсека и натписа слагао са Ходошким, у ком су мало час назначена карактеристична одступања од Атонскога.

За Шишатовачки препис горе је, у опису рукописа, казано да се у свем слаже с Ходошким, и то ће вредити и за натписе и одсеке, јер они који су га разгледали никакве разлике забележили нису.

Што се тиче преписа Раковачкога, на реду би било да овде упоредимо и његов распоред и списак одсека, али је то врло тешко због многих одступања и приличнога новачења и мењања које је преписник себи допуштао, ма да се види да је пред собом имао стари некакав препис. Ипак нам изгледа да многа места Раковачкога преписа, како у тексту тако и у натписима и у подели одсека, опомињу да је и пред преписником Раковачким налазио се некакав старији рукопис Атонске групе. Као што се горе већ двоје у тој групи два разделака, разделака Атонски с већом и разделака Ходошки с мањом мером систематисања, требало би и у том погледу обележити место Раковачкога, али је он тако свуда показивао вољу да мења, и тако је радо уносио новине из своје главе, да би обележаваће у том погледу било само на основу нагађања, чега ради се у њ нећемо ни да упуштамо.

Натпис I одсека Раковачки је избрисао, па га заменио натписом **О брацѣ** и под тим натписом има 2 и 3 члан; натпис II одсека скраћен је **О доуховном**, али под њим није, као у Атонском, седам чланова (4—10), него само чл. 4, а остали чланови тога одсека иду засебно, с другојачијим натписима. Натпис **О игоумне** опомиње доста на VI одсек **О игоумнехъ**, али обухвата чл. 14, 15, 16, 17, 18, 19, по томе све чланове VI и VII одсека без оних (35, 36, 37 и 29) који су на то место изнутра напред премештени. Натпис **О поповѣхъ** има натпис одсека X и садржи чл. 31 али не и 65; овај последњи се налази међу врло испретураним члановима свога места и има тамо исти натпис **О поповѣхъ**. Натпис **О людехъ црковныхъ** опомиње и на натпис и на састав одсека IX (**О црковныхъ людехъ**), али има само чл. 32 и 33, а остали су

чланови којекуда другде; место њих пак Раковачки је унео 37 и 38, од којих другога текст Атонски нема, а први му се налази у одсеку VI О игоуменѣхъ. Натпис О хрисокоулеѣхъ царскихъ опомиње и на натпис и на садржину одсека XI, само што је Раковачки додао реч царскихъ. Натпис О властелеѣхъ оумираюштиѣхъ и о влштинаѣхъ обухвата чланове 41, 42, 43 и опомиње на одсек XII Атонскога (у ком су под натписом О властелеѣхъ оумираюштиѣхъ чл. 41, 42, 43, 45, 47, 44, 46, 48). Натпис О опсованіи властелии или кнеза садржи чланове 50 и 55 и опомиње на Атонски XIII одсек О пѣсости (где су 50, 55 и 95, који се последњи у Раковачком налази даље у одсеку о оуѣнствоу, али је ипак у растављању саставних делова чл. 95 Раковачки следовао Атонскоме). Натпис О насилуваніи закона опомиње на одсек и натпис XIV (о насилуваніи), али је само са чл. 53. Мало даље долази натпис О попаши и пажити са чл. 74 и 75 и опомиње на одсек XXV (с натписом О паши а с истим члановима); по том натпис За попашоу са чл. 76, и опомиње на одсек XXVI (с истим натписом и садржином); по том натпис О поткаѣхъ с чл. 77, и опомиње на одсек XXVII (с натписом За потѣкоу и с истим чланом), по том натпис О мегихъ с чл. 79 и 80 и опомиње на одсек XXVIII (с натписом О мегѣхъ и с истим члановима); за тим је остављен ту чл. 78 који је у Атонском премештен у одсек XXI; за тим долази натпис О планинаѣхъ закона са чл. 81 и 82, и опомиње на одсек XXIX (с натписом О планинаѣхъ и само са 81 чланом); па по том натпис О книгаѣхъ милостныѣхъ са чл. 83 и 84 (где су из Атонскога и одсек XXXI О книгаѣхъ милостныѣхъ и одсек XXXII О котѣлѣ под првим натписом састављени). За тим се опет подудара натпис О бабоуѣнскон рѣчи с одсеком XXXIII Атонскога и по натпису и по садржипи. Натпис О оуѣнствеѣ закона опомиње на одсек XXXIV с истим натписом, али има само чланове 94, 95, 96, а чл. 87 и 86, које је Атонски у тај одсек сместио, налазе се мало напред под нарочитим натписом О доушгѣоуѣмъ. Натпис О скоуѣѣжи брѣдоу има чл. 97 и 98 и опомиње на XL одсек с истим члановима (а с натписом само О скоуѣѣжи). Натпис О палежи закона има чл. 99 и 100 и опо-

миње са свим на ХII одсек (с натписом **О запаљени**). Натпис **О соудјахъ** обухвата чл. 110 и 111 и опомиње на одсек XLVII с којим се потпуно подудара; натпис **О соужнихъ кон оутче изъ ташницъ**, са чл. 112, 113, опомиње потпуно на одсек XLVIII, само што је у Атонском натпис краћи, просто **О соужнихъ**. Натпис **О трговецъхъ кон идоч по поуточ** обухвата чланове 118, 119, 120, 121 и 122 и опомиње на одсек LI **О тргоу**.

У другом Законику сусретамо се у препису Раковачком с овим истим. Слагање иде на обред с одступањем, нови натписи са старима. Натпис **О властелехъ кон затираю дряжавоу свою**, са чл. 142, подудара се у свем с одсеком LXV Атонскога; натпис **О гоусарехъ законъ**, са чл. 143 и 144, упућује на одсек LXVI, али има у том одсеку један члан (чл. 144) више него у Атонском где исти члан сачињава засебан одсек и носи натпис **О повѣгльмъхъ**; натпис **О гоусарехъ и о татехъ**, са чл. 145, 146, 147, упућује нас на одсек LXVIII Атонскога, где се налазе још и чланови 149 и 150. Натпис **О соудјахъ** са чл. 148, 149, 150 подудара се натписом; али не садржином с одсеком Атонскога LXIX, јер су тамо чл. 148 и 175; натпис **О прислиницахъ** са чл. 155 и 156 упућује и натписом и члановима на одсек LXXI Атонскога (само што се тамо у том одсеку налази још и чл. 157); натпис **О стражахъ**, са чл. 158 и 159, упућује на одсек LXXII, с којим се у свем потпуно подудара. Одсек LXXIV **О прѣмн соуда** разбијен је на три четири одсека с новим натписима, а по том натпис **О потвормъхъ**, са чл. 165, показује опет потпуну подударност с одсеком LXXV Атонскога; натпис **О пѣмницахъ**, са чл. 166, показује исто тако потпуну подударност с натписом LXXVI Атонскога. Овако иде и у још неколико одсека што се налазе до краја преписа.

Овим смо свршили што се тиче распореда поређење оних преписа у којима је сачуван старији текст. Сва, много већа гомила млађих преписа: Раванички, Текелијин, Софијски, Београдски, Карловачки, Загребачки, Далматински, Љубишин, Стратимировићев, Борђошки и Ковиљски не садрже првобитни текст Законика него као неки превод или прераду, извршену — како

језик и незнање свију старинских установа сведочи — много позније. ~~Законик~~ ~~је у овоме~~ истраживању од интереса само да видимо: да ли је та познија прерада Законика имала пред собом најстарији, Струшко-Призренски, препис или неки од преписа Атонске групе с предругојачењима која су у њ уведена.

Познија та прерада има опет два раздељка. На једној је страни Раванички, с нешто више сачуване старине, а на другој страни су сви остали. Наше истраживање почећемо излагањем оних чланака Душанова Законика који су у ову прераду ушли, оним редом како они у њој следују.

Ево чланака који се налазе у Раваничком препису, оним редом којим у томе препису следују. Прегледа и лакшега поређења ради свако прекидање реднога броја бележиће се понављањем речи *члан*.

Чл. 1, 2, 3, 4 (нема листа); чл. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16; чл. 35, 36, 37; чл. 17, 18, 19; чл. 29; чл. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28; чл. 32, 33, 34; чл. 31; чл. 65; чл. 40, 41, 42, 43; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112; чл. 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим долазе закони узети из закона црквених.

Текелијин и Софијски препис добро су познати. Први је одавно у целини штампан; у другоме је потпуна једнакост с првим, осим незначајних разлика. Поредили смо распоред чланака у једном и у другом, па смо нашли апсолутну једнакост. И с Раваничким се слажу у томе погледу али у опште. Најглавнија је разлика што су чланци 13—33 у оном истом реду у ком следују у Раваничком препису премештени са свога места

међу 79 и 80 члан. То није учињено нарочито, јер никаква разлога за то нема, него је очевидно Раванички препис служио као подлога новим прерадама, које видимо у преписима Текелијином и Софијском, а у екземплару, који је за тај посао био употребљен, листови с члановима 13—33 морали су бити претурени. Преписач или прерађивач није спазио да све није како треба, него је 33 члан (у Флоринскога, Приложеније, стр. 83 под бр. 44) помешао са 79 чланом, сигурно због тога што су се комади једнога и другог случајно десили један на дну једног а други на врху другог листа.

С овим напоменама ево сад како иду чланови један за другим у преписима Текелијином и Софијском. Изложићемо их истим начином којим су изложени и чланови преписа Раваничког. Само ћемо чланове оних претурених листова истаћи дебљим словима.

Чл. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; чл. 33, 34; чл. 31, чл. 65, чл. 40, 41, 42; чл. 45; чл. 47; чл. 44; чл. 46; чл. 48; чл. 50; чл. 55; чл. 95; чл. 53, 54; чл. 49; чл. 52; чл. 56; чл. 61, 62; чл. 57, 58; чл. 183; чл. 104; чл. 67, 68; чл. 70; чл. 69; чл. 73, 74; чл. 76, 77; чл. 79; — чл. **13, 14, 15, 16**; чл. **35, 36, 37**; чл. **17, 18, 19**; чл. **29**; чл. **20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28**; чл. **32, 33**; — чл. 79, 80, 81; чл. 83; чл. 85; чл. 87; чл. 86; чл. 94, 95, 96; чл. 88, 89, 90; чл. 92, 93; чл. 97, 98, 99, 100, 101; чл. 105; чл. 138; чл. 107, 108; чл. 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116; чл. 118, 119, 120; чл. 122; чл. 125, 126; чл. 130, 131, 132, 133, 134; чл. 136; чл. 139, 140; чл. 142, 143, 144, 145, 146, 147; чл. 150; чл. 148; чл. 151, 152; чл. 162; чл. 159, 160, 161; чл. 163; чл. 167; чл. 166; чл. 169. За тим слеђу као и тамо законски чланци узети из црквенога Законика.

Текелијин-Софијски препис показује нешто пунији број чланака. То показује да је пред преписачем био екземplar Раваничкога потпунији од овога који ми сад познајемо. А извесно је да ми пред собом имамо две прераде: првога ступња, у препису Раваничком, а другога ступња, у преписима групе Текелијинога и Софијског преписа. Види се, при поређењу појединих чланака, да је разлика између њих што је у првome

још нешто више знака старине сачувано, а што се у другоме пошло још даље оним у Раваничкоме указаним путем прераде и превођења.

На питање о томе : какав је текст пред собом имао састављач Раваничкога текста, да ли старински Струшко-Призренске групе, или неки од Атонске групе, може се с прилично сигурности одговорити по распореду чланака и натписа, главноме знаку Атонске групе преписа.

У Раваничкоме препису као и у Атонском група **О христинствѣ** (одсек I Атонскога) заузима 1—3 чл. И у Раваничком налазимо мало промењен натпис II одсека **За доуховни дѣлѣ** (у Атонском је **О доуховномъ дѣлѣ**). Чл. 12 и у Раваничком носи натпис **О соудѣ доуховномъ** опомињући на натпис одсека IV у Атонском. Натпис **О епископѣхъ** или **митрополитѣхъ** у Раваничком обухвата чл. 13, 14, 15, 16, 35, 36, 37, те нам у једној групи представља Атонскога одсеке V (**О епископѣхъ** с чл. 13) и VI (**О игуменѣхъ** с осталим члановима), где је карактеристична заједница чланова 14, 15, 16 и 35, 36, 37. Ту заједницу Атонски препис показује као понајзнатију своју особину, у којој му многи преписи те исте групе нису хтели следовати, задржавајући члановима 35, 36, 37 њихово место по Призренскоме. Исти готово случај видимо и даље у одсеку који за овим следује. Раванички препис под натписом **О людѣхъ црковнихъ законъ** обухвата чл. 17, 18, 19 и 29 ; ти исти чланови налазе се у Атонском под одсеком VII с натписом **О калогериѣхъ**. Натпис **О еретициѣхъ** кои **тѣла мртвиѣхъ сжизають сѣ вѣдѣствомъ** обухвата у Раваничкоме чл. 20 и 21 и опомиње у свем на одсек VIII Атонскога, само што у натпису Раванички две последње речи има више него Атонски. Натпис **О црковнихъ людѣхъ** слаже се у свем, и у натпису и у саставу чланова, са Атонским ; у Раваничкоме само недостаје чл. 30. Натпис **О заповѣдѣхъ и поповѣхъ законъ царскѣм** опомиње на натпис одсека X у Атонскоме (**О поповѣхъ**), али је по члановима (31, 65, 40) Раванички саставио одсек X и одсек XI (**О хрисовѣлѣхъ**) из Атонскога. Натпис **О властелѣхъ** има са свим исти ред чланака као што их видимо у одсецима Атонскога XII, XIII, XIV;

то значи да је преписач држао се врло верно Атонскога, али да на натписе није много пазио, па је натписе ХІІІ и ХІV одсека просто изоставио. Натпис **О нектре** обухвата чланове 52, 56, 61, 62, 57, 58, **183**, које све, у истом томе реду, видимо у Атонскоме у одсецима ХV и ХVІ. Пада у очи следовање баш у овоме одсеку који је толико испретуран и где су Атонскоме и старији рукописи рђавије следовали. Али последњи члан, чл. 183, унесен чак из другогa Законика у овај одсек, показује већ познога преписача, који је на томе месту поставио нешто поремећен старији један члан. Под натписом **Законъ царевъ** налазимо у Раваничком чл. 104, који ни у Атонском није на своме Призренском месту, већ је претурен напред да састави групу одсека ХХІ **О прѣкинъ соудъ**, али саме те групе, с осталим њеним члановима, у овоме препису не налазимо. Натпис **О посадницѣхъ и вѣштѣницѣхъ** обухвата чланове 67, 68, 70; следовање чланова опет се подудара с оним које видимо у Атонскоме у одсецима ХХІІ (**О отроцѣхъ и шеропскѣхъ**, 67) и у ХХІІІ (**О законѣ** 68, 70, 71), само што тога последњега члана не видимо. Натпис **О сѣборѣ сѣбровѣ** и у натпису и у саставу чланова (69, 73) упућује на одсек Атонскога ХХІV **О сѣборѣ сѣбровѣ**. Натпис **О попашахъ селенихъ**, са чл. 74, опомиње на одсек ХХV (**О пашѣ**), само што нема и чл. 75, који се, у томе одсеку, у Атонском заједно са 74 налази. Натпис **За потрѣцѣ** обухватио је чл. 76 и 77, који у Атонском сваки за се чине одсек (76: **За попашѣ**; 77: **За потѣцѣ**). Натпис **О мѣнѣхъ сѣлскихъ** метнут је изнад чл. 79, а натпис **За мѣнѣ сѣлске** изнад чл. 80. Ту се Раванички, први пут, одваја од Атонскога да би следовао Ходошкоме, јер је овај последњи горе наведене чланове 79 и 80 одвојио у два одсека с оваким натписима, а у Атонскоме су они један одсек с натписом **О мѣнѣхъ**. Натпис **За планине** са чл. 81 одговара у Атонскоме одсеку ХХІХ **О планинахъ**. Натпис **За землю** са чл. 83 одговара Атонском одсеку ХХХІ **О книгахъ милостнихъ**; натпис **За неприкладноу рѣчь** са чл. 85 одговара Атонском одсеку ХХХІІ **О котѣлѣ**. Натписи и одсеци што су прескочени не налазе се никако у Атонскоме препису. Натпис **О оубиствѣ** са члановима 87, 86, 94, 95, 96 одговара потпунице, и по нат-

пису и по саставу чланова, одсеку Атонскога XXXIV; натпис **О њмѣхъ** са чл. 88 одговара такође потпуно натпису и одсеку XXXV Атонскога; натпис **О позыванинъ** са чл. 89 одговара исто тако натпису и саставу одсека XXXVI у Атонскоме; натпис **За залоги** са чл. 90 одговара тако исто одсеку и натпису XXXVII Атонскога. Натпис **О прокожденіи чловѣка тоуждаго** са чл. 93 одговара одсеку XXXIX Атонскога, где је исти члан и натпис, само што се м. чловѣка тоуждаго чита у Атонском чловѣка дружниго. Натпис **О скоубежоу** одговара и по натпису и по саставу чл. XL у Атонскоме. Натпис **О пожжеиинъ** 99, 100, 101 одговара одсеку XLI у Атонском где је натпис **О заплаиенинъ**; само је Раванички у тај одсек стрпао и чл. 101 који се у Атонском налази као засебан одсек с натписом **О наиездѣ**. Одсек Атонскога XLII с чланом 101 и натписом **О оузданинъ** и не налази се никако у Раваничком. Натпис **О книгахъ царевихъ**, с члановима 105, 138 и 107, уноси у Раваничком нов начин састављања одсека, с којим је и горе покушано, где се у једно слажу чланци првога и другога Законика; у том се натпису састављају у једно из Атонскога одсек XLIV **О книгахъ царевѣхъ**, са чл. 105, и одсек LXII **О лѣжномъ писанинъ** са чл. 138, који другоме Законику припада, а у ту је групу унесен још и одсек Атонскога XLV **За отгонъ**, у коме је чл. 107.

Натпис **О данку** са чл. 108 упућује нас на одсек Атонскога XLVI **О изданинъ**, у коме се исти члан налази; натпис **О соудіиѣхъ**, са чл. 110 и 111, упућује нас и по натпису и по саставу на сличан XLVII одсек Атонскога; натпис **О соужниѣхъ**, са чл. 112, упућује нас и по натпису и по саставу на XLVIII одсек Атонскога; натпис **О людѣхъ властелскихъ**, са члановима 114, 115, 116, обухвата из Атонскога одсек XLIX **О людѣхъ, властельсцѣхъ**, са чл. 114, 115, и одсек L **О обрѣтѣли**, са чл. 116; натпис **О торгоу**, са чл. 118, 119, 120, 122, одговара потпуно и по натпису и по саставу одсеку LI Атонскога; натпис **О приишляицѣхъ**, са чл. 125, 126, 130, 131, 132, показује опет одступање и прекид у натписима, пошто су у њему чланови из одсека LII, LIV, LV, LXVI, па и то непотпуно. Натпис **За поклансаре**, са чл. 133, одговара натпису и одсеку Атон-

скога LVII О поклоніарѣхъ, где се исти члан налази; натпис О записанин баштине, са чл. 134, одговара натпису и одсеку Атонскога LVIII О записанин книгъ, где се исти члан налази; натпис О книгахъ царевихъ по земљи одговара натпису и одсеку Атонскога LX О книгахъ царевыхъ, где се исти члан налази; натпис За посадники цареви по земљи са чл. 139 одговара, по истоме члану, LXIII одсеку Атонскога, где се чита натпис О мѣропѣхъ; натпис Законъ царекъ, са чл. 140, одговара у неколико LXIV одсеку Атонскога, где су чл. 140 и 141, а натпис О приѣти тоуждага чловека; натпис Законъ властѣлом и властѣлинчѣмъ, са чл. 142, 143, 144, обухвата већ три одсека из Атонскога: одсек LXV О властѣлѣхъ кои затирають дръжавоу (чл. 142), одсек LXVI О гоусарѣхъ (чл. 143) и одсек LXVII О повѣгльцѣхъ (чл. 144). Натпис За хоусаре, са чл. 145, 146, 147, 150, подудара се без мала са свим са LXVIII одсеком Атонскога О татѣхъ и хоусарѣхъ, где уз исте ове чланове долази на своме месту и чл. 149. Натпис О соудіахъ, са чл. 148 одговара натписом и тим чланом LXIX одсеку Атонскога, у ком се још и чл. 175 налази, коме у нашем рукопису трага нема. Натпис Како законъ повелекает, са чл. 151, 152, одговара првом половином састава LXX одсеку Атонскога, где се налазе под натписом О поротѣ чланови 151, 152, 153, 154. Натпис О посланицѣхъ са чл. 162 опомиње на LXXIV одсек Атонскога у ком се покрај 162 још три друга члана и другојачији натпис налази. Натпис О коупцѣхъ, са чл. 159, опомиње на LXXII одсек Атонскога О стражахъ, где се находе чл. 158 и 159. Натпис О людѣхъ и о коупцѣхъ изване ходѣштихъ, са члановима 160, 163, 167, опомиње по члановима на LXXIII и LXXIV одсек Атонскога, али већ без везе која се раније опажала, јер се и Раванички текст овде своме крају приближује. Натпис О пианицахъ, са чл. 166, подудара се и по члану и по натпису с одсеком Атонскога LXXVI, а по том се томе члану додаје још и завршетни чл. 169 из LXXVII одсека О златарѣхъ, и тиме се овај посао завршује.

Напред је већ посведочено да сва група Текелијиног и Софијског преписа потпуно тако следује Раваничком тексту, да

сумње бити не може да је оригинал и прототип те групе неко радио по Раваничком. С тога нећемо ни да улазимо у нарочито разматрање натписа и одсека, пошто они такође следују Раваничком типу, а мала одступања значења немају.

Поређење пак одсека и натписа Раваничкога и Атонскога даје врло поуздану основу по којој можемо истаћи као потврђену чињеницу врло знамениту за оцену текстова Душанова Законика: да је, на име, текст Атонски или препис без мала са свим сличан с Атонским служио као оригинал онемо прерађивачу који је израђивао текст преписа Раваничкога.

И када пођемо од почетка овога истраживања, онда ће нам до сад из стила, из поређења које смо по натписима одсека и по распореду чланака водили, изаћи у главноме ови резултати.

Текст Душанова Законика најближи онемо који је морао бити у оригиналу показују нам данас преписи Струшки и Призренски.

Тај текст покушао је неко пре 1444 године да у другојачији ред доведе; да чланке по сродности у одсеке распореди и одсеке натписима обележи, држећи се у томе неких граница. Атонски и Бистрички препис показују најпотпуније посао овај. Преписи Хиландарски, Студенички, Ходошки, Шишатовачки, Раковачки показују све знаке те групе и многа обележја њене прераде, али у свем не следују Атонскоме и Бистричкоме. Из тога би се, може бити, могло извести да тај посао нису још сви хтели да са свим приме и усвоје, али је њиме опет свуда потиснут и замењен старински текст и ред.

Раванички препис је много познија прерада која је рађена по једном потпуно следственом представнику Атонске групе, јер се у Раваничком виде све главне особине предругојачења која Атонску прераду обележавају.

Велика гомила свију осталих преписа није ништа друго него управо прерада треће руке по преради Раваничкој.

Ово би били резултати досадашњег разматрања. На реду је сад да преда се узмемо и разлике текста међу самим групама, те да видимо да ли се и тим начином потврђују ови ре-

султати и да ли се тим путем неће наћи још каква чињеница којом ће ваљати попунити или исправити горе изведени развитак текстова Душанова Закона, како га ми, по горе наведеном разматрању, замишљамо.

* * *

Размотримо с овога гледишта све чланове Призренскога текста и Атонске версије. Да би ово наше разматрање било прегледније, бележићемо римским бројевима поједине његове одсеке. Том ће се приликом узгред изложити и остале разлике та два текста, које су све за ово наше разматрање од великога значаја.

I. При чл. 13 имамо прву прилику да се зауставимо. Оба најстарија преписа, Струшки и Призренски, имају тај члан краће, овако: И митрополитѣ и епископѣ, и игоумни по митоу да се не поставѣ; и отъ сада кто се нанде поставиѣ по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да јестъ проклѣтъ и онъ-зиѣ кон га не поставиѣ. Они који су, по нашем мишљењу, састављали чланке у групе и тим групама ударили натписе додали су томе тексту још и ово: И анатѣма да боудѣтъ, и ако се нанде кон люко по митоу ставѣ, да извержѣта се оба от сана, и поставиѣи и поставиѣниѣи. Додатак овај налази се у свима рукописима Атонске групе заједно с осталим њиховим карактеристикама. Овим додатком, као што смо већ у II делу назначили, старинска претња и казна проклетства замењује се збацавањем са достојанства. Лако је увидети да је текст, сачуван у Призренском и Струшком препису, старији и приличнији за законодавство цара Стефана, пошто се познији додатак, због недостатка доказа, никада није могао у пракци извршивати.

II. При чл. 34 имамо да обратимо пажњу на ову разлику:

Пр. препис

И што соу села мѣроп'шине царства ми по Загорѣи и иноу-де, црковны людіе да не гредоу оу мѣроп'шине ни на сѣно итд.

Атонска група

И што соу села црковна и людіе црковныи да не гредоу оу мѣропшине царства ми на сѣно, итд.

Овде је очевидна исправка текста у Атонскоме. Назначење првога текста, у ком се крају находе царска села о којима се говори, што толико карактерише облик оновременог законодавства, потоњи су исправљачи изоставили, али су остали текст заиста стилистички поправили, давши му облик и краћи и одређенији.

III. При чл. 35, у ком се говори о власти игумана над манастирима, Атонска група има уз први текст после речи и о вѣсѣмъ да соу волѣни (игумани) што вѣстѣ прилично по поутѣ и по правдѣ још и додатак и како пише хрисовуѣ свѣтихъ кти-торѣхъ, чиме је очевидна празнина првога текста попуњена. Врло је карактеристично што онај који је први текст састављао није ни мислио да игумани могу помислити да им се с правима која се у томе члану Законика дају допушта ма шта противно осни-вачкоме закону (хрисовуѣ).

IV. При чл. 37 имамо да обратимо пажњу на једну разлику. Текст Призренскога преписа почиње овим речима: И ѡвѣсарѣси козмици да не соу, да нѣхъ не посилаю митрополитѣ по поповѣхъ, ни да воде коњ митрополитѣскихъ по по-повѣхъ, итд. Последње реченице, штампане растављеним сло-вима, нема међу преписима Атонске групе ниједан осим Рако-вачкога. Изгледа да је Душаново законодавство хтело да укине некакав данак што су га попови давали митрополитима у облику издржавања митрополитских коња, које су митрополитски људи, што су им доходак или њихову дацију купили, водили од попа до попа да се тако исхране — а да су познији прерађивачи ту Душанову забрану из Законика изоставили. Може се прет-поставити да је то урађено по жељи или наредби оних у чију корист иде, а из те претпоставке може се извести и друга, по којој би владике и митрополити били управници прераде За-коника која је ону забрану изоставила.

V. При чл. 44 види се нешто налик на ово што смо сад поменули. У томе члану Призренски препис почиње речима И отроке што имаю властѣ, да нѣхъ соу оу баштиноу, итд. Атонска група, осим преписа Раковачкога, има тај почетак: И отроке што си кто имаю, да нѣхъ имаю оу баштиноу, итд. Не

знамо данас како је то у ствари било и како се онда, према животу самом, разумевао закон, али имамо да обратимо пажњу да је разлика текста могла имати великога значења. Може бити да је текст првашњи (за који ми сматрамо Призренски) одобравао отроке само властели, а да се променом текста у Атонском препису ишло на раширење тога права и на остале (у првом реду, по свој прилици, на цркве и на достојанственике црчевене).

VI. При чл. 49 почетне речи Призренскога текста **Властѣли краништници, кои конска тоуги гредѣ** замењене су у преписима Атонске групе речима **Властѣли краништници, кои конска оттогда минѣ** итд., где бисмо ми опет видели исправку, коју није са свим лако објаснити, пошто су нам непознате све оновремене прилике.

VII. При чл. 55 напред смо, при разгледању распореда, забележили премештање са његова места у Призренском препису. Овде имамо још и стилистичке разлике да забележимо.

Призр. текст

И ако себѣрь оп'соуѣ властѣлина, да плати ·р· перперѣ; ако ли властелинѣ и властеличнѣ оп'соуѣ себра, да плати ·р· перперѣ.

Атонска група

И ако властелинѣ или властеличнѣ опсоуѣ себра, да плати ·р· перперѣ; ако ли себѣрь опсоуѣ властелина или властеличнѣ, да плати ·р· перперѣ и да се осмоудн.

Очевидно је Призренски текст непотпун; разлика у казни међу себром и властелином у њему је изостала, и ако је самим распоредом стила спремљена и наглашена, јер ако је није било, цео текст тога члана морао би се склопити другојачије. Осим тога текст даје првенство себру, и ако се може схватити да је први стилиста полазио са гледишта да је у грешењу ред изокренут, те да прво место припада нижем а друго старијему. Све је то у Атонскоме исправљено. Властелин и властеличиѣ помињу се напред и у грешењу, па онда себар; разлика у казни, која је, по свој прилици, и у првобитном тексту постојала, па је у Призренском препису само изостављена, на свом је месту.

У свем је текст Атонски удеснији, и по томе мислимо да је и познији. За чудо је како се Раковачки текст *по месту овога члана* подудара са групом Атонском, а у стилу има првашњи склоп преписа Призренскога!

VIII. При чл. 58 препис Призренски има у другој половини тога члана реченице што се зло оучини томоу-зи селоу, вѣсоу тоу-зи злобоу да плати околина, а сви други преписи, па и Струшки, имају при крају прве реченице још речи *пожегомъ или ниниъ чинъ любо*. Мислимо да ово не треба гледати као разлику међу Струшко-Призренском и Атонском групом, пошто се оне речи у Струшком налазе, већ треба сматрати да су те речи у Призренскоме просто изостављене.

IX. При чл. 61 Атонска група цела показује неке ситне исправке. Показаћемо их иставивши оба текста упоредо.

Призренски

Къди прінде властѣлинъ съ вонске домоу, или кон любо вонникъ; ако га кто по зыва на соудъ, да боуде дома г-неделѣ, тоу-зи да гредѣ на соудъ.

Атонска група

Къди прінде властѣлинъ съ вонске домоу или кон любо вонникъ, ако га кто по зове на соудъ, да прѣбоудѣ дома г-неделѣ, по томъ да гредѣ на соудъ.

Ма да су разлике незнатне, ми бисмо у њима опет гледали веће савршенство стила и услед тога и позније стилсање.

X. При чл. 62 знатан је случај што се ту разликују Струшки и Призренски, па су преписи Атонске групе пошли за Струшким. Ево те разлике:

Призренски

Бластѣлинъ велѣн да се не по зыка безъ кнѣге соудниѣ, а прочѣнѣмъ печатъ.

Струшки

Бластѣлеу велѣн да се познѣаю съ кнѣгомъ соудниномъ, а прочѣнѣмъ с печатномъ.

Сви се преписи Атонске групе слажу са Струшким. Нама се текст Призренски и овде чини ближе првобитноме и мање савршен, али још не бисмо смели тврдити да је Струшки млађи

од Призренскога, а нисмо ради да нагађамо којим је начином постала ова чудновата двострукост текста.

XI. При члану 65, који се само у Призренскоме налази а у Струшкоме није сачуван, имамо опет једну од карактеристичних исправака Атонске групе. Изнећемо почетак тога члана у једном и у другом стилисању упоређо:

Призренски

Поѣ кон не има свога стаса,
да моу се даде ꙗко ннѣѣ зако-
ните, и поѣ кон не годѣ отъ
свога господара да не греде
никамо нтд.

Атонска група

Поѣ кон годѣ отъ свога
господара никамо да не отхо-
ди нтд.

Мисао о праву на три њиве, којом је у Призренскоме овај чланак почет, у ствари се у Призренскоме ту помиње по други пут, јер је она већ напред казана, у члану 31. Стилиста Атонске групе урадио је двоје: он је прво члан 65 иставио са тога места у старијем тексту, па га метнуо после чл. 31, који о истој предмету говори, и онда је почетну мисао члана 65 просто изоставио, као што је то природно следовало из самог примицања та два члана. Мало је чланака у којима се наша теорија о еволуционом положају разних преписа Душанова Законика овако јасно потврђује као што је то овде случај. Сви су остали преписи усвојили исправку Атонскога.

XII. При чл. 78 очевидно је у Атонскоме препису позније стилистичко глађење и дотеривање, а у Призренском је лако смотрити првашњи мање углађен текст. Члан тај гласи:

Призренски

О зѣмли и о людехъ црѣков-
ныхъ што имаю сѣ ннѣи
соудѣ црѣковныи, а кто из-
несе мнлостноу книгоу а или
рече: мнлостника имама, оу
тоо-зи книзе и оу томен мн-
лостникоу ништа да нѣсть;
разкѣ да се соудѣ по законоу

Атонска група

О зѣмли и о людѣхъ црѣков-
ныхъ што имаю сѣиѣ соудѣ
црѣкви, ако кто изнесе мн-
лостноу книгоу или рече: мнло-
стника имама, оу тон-зи книзѣ
и оу томѣ-зи мнлостникоу ни-
шта да нѣсть, развѣ да се соудѣ
по законоу црѣковномѣ.

царства шн; нъ виноу да
оупросе царство шн.

и царьскошъ, нъ да оупросе
цара.

Од ових поправака ону соудъ цркви м. соудъ црковнымъ и ону ако кто м. ако има и Струшки препис; остале све припадају само преписима групе Атонске.

XIII. При чл. 85 долази опет једна од оваких исправака текста. Члан тај гласи:

Призренски

Кто рече кабоуи'скоу речъ; ако
боудѣ властелинъ да плати ·р-
перперъ; ако ли не боудѣ
властелинъ, да плати ·ви-
перперъ и да се вие стапн.

Атонска група

И кто рече кабуи'скоу рѣчъ,
ако боуде властелинъ, да плати
·р- перперъ; аште ли боуде
сеерь, да плати ·ви- перперъ
и да се вие стапи.

Карактеристично је да у овој разлици, у којој на страни Атонске групе видимо згодније и прецизније стилисање, Струшки иде са Призренским, а сви су остали преписи упоредо са Атонским.

XIV. При чл. 91 и опет су такве природе исправке које се могу видети само из текстова упоредо постављених. Члан тај гласи:

Призренски

Къди се принта два, ако рече
единъ отъ нихъ: имамъ при-
става ов'дѣ-зи на двороу ца-
ревоу, ако ли на соудинноу, да
га даа. Къда понште он'ден
и не обрѣште га оу дворѣ,
тъ часъ да принде на соудъ и
рече: не нандохъ пристава; ако
иестъ на обѣдоу, да моу иестъ
рокъ на вечере, ако ли на ве-
чери, да иестъ на обѣдоу
да га дастъ; ако ли га боудѣ
одъсалаь царь, ако ли соудіе
на работоу, тога-зи приста-
ва, да иѣсть кривъ он-зи

Атонска група

Къда се принта два, ако рече
единъ отъ нихъ: имамъ прин-
става овде-зи на двороу царе-
воу или на соудинноу, да га
да. Къда га понште и не о-
брѣте га онде-зи на дво-
роу, тъ часъ да принде на соудъ
и да рече: не нандохъ приस्ताва;
ако иестъ на обѣдѣ, да моу иестъ
рокъ на вечери; ако ли иестъ
на вечери, да га дастъ оу-
трѣ на обѣдѣ; ако ли га
боуде отсалаь царь или соудіе
на работоу, да иѣсть он-зи
кривъ кон-но га дае, да

кон-но га даю, да моу се моу постави рока докле он-
постави рока, да кѣ да он- зи прѣставѣ прѣидѣ, да га да
зѣн прѣставѣ прѣидѣ, да га даа прѣдѣ соудѣи.

Као што се види, у овоме члану су само стилистичке исправке, а мењано није ништа. Не може се спорити да су готово све исправке Атонске групе zgodнији и јаснији исказ и да неспретност исказа у Призренскоме очевидно сведочи и за већу старину тога преписа. Карактеристично је да се и у овоме дугачком члану Струшки слаже са Призренским баш у оним партијама, у којима је стилиста Атонске групе главне поправке предузимао.

XV. При члану 95 још су занимљивије промене које је извршио стилиста Атонске групе. Члан тај говори о два предмета, о увреди и о убиству, и у Призренскоме су оба предмета у једноме члану зато што се и увреда и убиство тичу епископа, калуђера или попа. Стилиста Атонске групе, који је поглавито радио на бољем распореду чланака, смислио је да то подели, па да половину о увреди смести напред у групу *О пѣсости* (одсек XIII, где су му се већ налазила два слична члана, 50 и 55) а половину о убиству да смести у групу *О убиству* (одсек XXXIV, где је већ пометао сродне чланке, 87, 86, 94 и 96). У самоме члану није имао шта да дира, а како је поделу извршио види се из овога упоређења.

Призренски

Кто опсоуѣ свѣтитѣи, калоу-
гѣра, или попа, да плати -р- пер-
перѣ; и кто се нанде оубѣи свѣ-
титѣи, или калоуѣгѣра, или по-
па, да се тѣ-зи оубѣи и обѣси.

Атонска група

Иште кто опсоуѣ свѣтитѣи
или калогѣра или попа, да пла-
ти -р- перѣперѣ.

Кто се обрѣте оубѣи свѣти-
тѣи, или калогѣра, или попа,
да се тѣ-зи оубѣи и обѣси.

Карактеристично је да се и овде Призренски и Струшки слажу скоро од слова до слова. У растављању пак на два члана иду сви остали, само што премештај прве половине напред у одсек XIII нису сви извршили, пошто се распоред Атонскога

преписа није био свуда усвојно. Тако Ходошки има обе половине на месту чл. 95; Раковачки је такође обе половине оставио на месту чл. 95, само их је исписао обрнутим редом, прву напред, а другу за њом.

XVI. При чл. 99 имамо посла с редакцијом са свим другогачијом. Текст тога члана гласи:

Призренски

Кто ли се нанде оужеѣ коу-
кы, или гоумно, или сламоу, или
сено, да то-зи село да пожеж'-
цоу; ако ли га нѣ дасть, да
плати оно-зи село што би по-
жеж'ца платиѣ и платиѣ.

Атонска група

Кто ли се нанде оужеѣ коу-
кю, или гоумно, или сламоу, или
сѣно по пизмѣ комоу, да
се пожеж'ца тѣ-зи нж-
деже на огни; ако се не
наде, да то-зи село дасть по-
жеж'цоу; ако ли га не дасть,
да плати онои село што би по-
жеж'ца платиѣ.

Уметнуте су знатне промене на средини, а скраћен је свршетак. О значењу ових разлика говорено је већ при објашњавању овога 99-ог члана у другом делу на стр. 204, те оно нисмо ради овде понављати. Карактеристично је да се при овом члану остали преписи не слажу у речима толико колико при другим члановима, али се опет, што се смисла члана тиче, Струшки и Призренски држе заједно, а познија група држи с Атонским.

XVII. При чл. 101 имамо опет читав додатак, који ће се најбоље уочити кад се обадва текста упоредо изнесу. Члан тај гласи:

Призренски

Силе да нѣсть никомоу ни-
што оу змѣли царства ми;
ако ли кога окрѣте наезда или
сила похваляна, они-зи кони
наезны вѣси да се оузмоу, по-
ловица царствоу ми а поло-
вица ономоу-зи кога-но соу
намухалин.

Атонска група

Силѣ да нѣсть никомоу ни
за едина дѣлѣ оу змѣли
царьскон; ако ли кога окрѣ-
те наезда, или сила похваляна,
они-зи кони наездни вѣси да
се оузмоу, половица цароу а
половина ономоу-зи на кога
соу намухалин, и чловеци на-

Халци да прїнмоутъ ка-
знь како пишє оу закон-
никоу свѣтихъ отьць оу
градсцихъ гранахъ, да
моучить се шко и волиши
оубыца.

Разлике ове две редакције, које су нарочито знатне на крају, објашњене су при том члану у другом делу ове књиге, на стр. 206. Преписи су и овде подељени на две јасно одређене гомиле: Струшки се са свим слаже с Призренским, а остали сви следују Атонскоме.

XVIII. При чл. 104 можемо се са две три речи зауставити само при свршетку. Члан наређује да се жена не зове на суд кад мужа дома нема, али се позив жени само саопштава, и одговорност на мужа не пада све докле позив или поруку судску не добије. Призренски препис исказује ову последњу мисао завршетним реченицама оу томъ-зи моужь нѣсть кривь, догда моу даде гласъ. Атонскога преписа стилиста исказао је то исто овако: оу томъ-зи моужь да нѣсть кривь, докле моужоу не даде гласа.

XIX. У чл. 107 виде се знатне разлике међу Струшко-Призренским и Атонским при речи сокалинкь. Место сокал'никь Призренскога Струшки текст има соколинкь. Атонска версија заменила је ту реч, без сумње већ непознату редактору те версије, речју посланникь, која се у целоме Законику ту једини пут спомиње. Обраћамо пажњу на оно што смо о томе предмету написали у другоме делу, на стр. 111 ове књиге.

XX. При чл. 113 имамо знатнијих разлика, јербо је цела редакција мењана. Члан тај гласи:

Призренски

Кон се соужьнь дръжін оу двороу царства шн, терє оутече на дворь патріар'шь, да юсть свобод'нь; и такожде на дворь царевь, да юсть свобода.

Атонска група

Кон се соужьнь дръжи оу дво-роу црковномъ, терє оутече оу царєвоу полатоу, да юсть свобод'нь; такожде и кон соужьнь оутече на дворь патріарховь, да юсть свобода.

Разлике у значењу нема, али су позније стилисте изокренуле ред, ~~истававши по~~ прибежишту на прво место царев, а на друго место патријархов двор. У Струпикуме овај члан није сачуван, те се не зна како је гласио; иначе стоји са својом редакцијом, као и у осталим напред наведеним случајима, Призренски препис сам, а сви други преписи следују тексту преписа Атонскога.

XXI. При чл. 115 има промена при свршетку. У томе члану говори се о случајима кад би неко био примио као бегунца или примамео туђега радника (човека). Где би за такав пријем било наредбе царске која га је одобравала, он се није могао реметити, и Законик Призренскога преписа свршава тај члан речима *Ѣко даа книгоу милостноу царскоу, да се не потвори; ако ли нѣ дастъ милости, да моу се врати.* Атонска група пак има те реченице овако: *Ѣко да книгоу милостноу царскоу, да се не потвори; ако ли не дастъ милости, да моу га врати чин коу дѣтъ.* Осећало се да прва редакција није довољно јасна, па се променом завршетка тражило да се исказом потпуније изнесе првашња мисао. Та је мисао: да без одобрења владарског нико није био властан туђега радника држати, и морао је или то одобрење показати, или човека издати ономе чиј је био.

XXII. При чл. 116 покупане су такође у Атонскоме препису промене и исправке, које ће се најбоље изнети кад упоредо истаavimo обе редакције. Члан тај гласи:

Призренски

Кто што нанде оу царевѣ зѣмли, да не оузме тере да не рече „вратнико ако кто позна“; ако ли похвати или оузме, да плати што татѣ или гоу сарѣ; а што нанде оу тоугон зѣмли, на концѣ, да вѣде и несе прѣдѣ цара и коєко доу.

Атонска група

Кто што нагне оу царевѣ зѣмли, да не оузме тере рече „вратити кю ако кто позна“, тере похвати или оузме, да плати како татѣ и гоу сарѣ; а што нагне оу тоугон зѣмли на концѣ, да вѣде и несе прѣдѣ цара и коєко де.

Како ми разумемо текст Призренски, показали смо преводом тога члана у другој делу. Тешко је увидети шта је хтео да

поправи стилиста Атонске групе, и могло би се мислити да су његове ~~разлике~~ проста квареж преписачка. Али нас од ове последње оцене одбија ~~што~~ видимо да главне разлике Атонскога, овде као и другде, имају и ~~остали~~ преписи те групе, Бистрички и Ходошки.

XXIII. При члану 117 казано је у другом делу да је непотпун стил друге тачке, управо завршетка тога члана. Како ми разумемо оно што се чита у тексту Призренском казали смо у другом делу на стр. 216. Из Атонске групе баш Атонски препис тога члана нема, али га имају Бистрички и Раковачки, макар да се међу собом не слажу, јер Раковачки следује Призренском. Завршетак у Призренском и Бистричком гласи:

Призренски

...Яко коудѣ прѣшло по прѣти
господина цара, то-зи да се
не иште, рекше, кѣ да ю
вило размирие а нѣсть
вила земли и градове ца-
ревицѣ.

Бистрички

Иште прѣшло по принѣти го-
сподина цара, то-зи да се иште.

У целини тај текст по препису Бистричком гласи овако:
*Што јест кому прешло у цареву земљу от града или от жупе
што је до пријетија господина цара, докле нест било цареве,
на је било многа господара, от тога-зи времена што јест човек
или ина правда да се не иште; аште (ли је) прешло по прије-
тији господина цара, то-зи да се иште.* Исправка текста Би-
стричкога оправдава са свим разумевање које смо изнели у дру-
гоме делу на стр. 216. Штета је што се не зна јесу ли ту ис-
правку имали и остали текстови Атонске групе, или она при-
пада само Бистричкому препису.

XXIV. Знатне су разлике при члану 119, и ако изгледају малене. Тај члан гласи:

Призренски

Скрьлата и малѣ и велике
роуке потрѣкна тръговѣцѣ

Атонска група

Скрьлата и малѣ и велике
коупаке потрѣбанѣ тръ-

ДА ГРЕДОУ СКОБОДНО БѢ-ЗА-
КАБѢ ПО ЗЕМЛИ ЦАРЕВѢ И
ДА ПРОДАЮ И КУПОУЮ И ТРѢ-
ГОУЮ КАКО КОМОУ ТРѢГѢ ДО-
НОСИ.

ГОЩИ ДА ГРЕДОУ БѢЗЪ ЗАКА-
БѢ ПО ЗЕМЛИ ЦАРЕВѢ, ДА ПРО-
ДАЮ И КУПОУЮ КАКО МОУ ТРѢГѢ
ДОНОСИ.

Значење једне и друге версије скроз је различито. Као што је већ на стр. 218 у другом делу казано, текст је првобитни Душанов, ради некакве нарочите потребе, хтео да учини олакшице за трговину са скрлатом. Познији исправљачи, не познајући ту мисао цареву, чудили су се, ваљда, зашто се то чинило само за скрлат, па су, заменивши реч *руке* речју *куље*, целога томе члану дали са свим други смисао. Тај је смисао, међу тим, непотребан, пошто је он исказан другим начином у другим члановима о осигурању трговине. Нама се чини, да ова мала исправка, коју имају сви преписи Атонске групе, најбоље показује како оригинални текст треба тражити у Струшкоме и Призренскоме препису и како стилисте Атонске версије већ нису свуда тачно ни разумеваале првашњу мисао и намеру законодавца.

XXV. При чл. 125 може се забележити само мала измена стилизације у почетку. Тај почетак гласи:

Призренски

Градовомъ да нѣсть присѣ-
лице; развѣ кон идѣ жоу-
паниниъ да ходи къ ста-
нининоу итд.

Атонска група

Градовомъ да нѣсть присѣ-
лице, развѣ кто догје да
доходѣ къ станининоу итд.

Карактеристично је како је и овде избрисана старија реч *жуиљанин*, за коју се као и за реч *жуиу* зна да је од друге половине XIV века почела излазити из обичаја. Стилиста Атонске групе у опште је брисао сваку индивидуалну белегу првога стилисте, па је замењивао општијим исказом, али ова овде поправка посредним начином утврђује да је Атонска версија заиста постала у почетку XV века, као што ће се то мало касније изложити.

XXVI. При чл. 131 има знатна разлика у завршетку, којој је данас тешко ухватити правни узрок. Тај члан гласи:

Призренски

На вонцѣ сваде да нѣсть;
ако ли се свадита два, да се
бѣта, а ннѣ никто одѣ воинникѣ
да ннѣ не поможе; ако ли
кто потече и поможе на порѣ-
внцоу, они-зи да се бѣю.

Атонска група

На вонцѣ сваде да нѣсть;
ако ли се свадита два, да се
бѣта, а ннѣ никто одѣ воинникѣ
да ннѣ не поможе на порѣ-
внцоу; ако ли кто потече и
поможе на порѣвнцоу, да се
кажоутъ: роуцѣ да им
се оускѣкоутъ.

У овоме, осим Раковачкога, сви се остали рукописи Атонске групе слажу, и она је пренесена и у познију прерађену најмлађу групу. Каква је смисла имало и је ли било оправдано тако и толико поопштравање казне, тешко је данас пресудити, пошто поуздано не знамо је ли Атонска версија рађена у почетку XV века или још раније. И ова појединост може помоћи онредеђавању времена постанка версије као и она горе под XXV наведена.

XXVII. При члану 146 Атонска се група, у томе сложна сваколика, до најмлађих рукописа који су по њој прерађивани, одликује једним простим додатком, унесеним на крају члана ради јасности. Износимо и опет оба текста упоредо, да би се додатак лепше уочио.

Призренски

Такожде кнезовѣ и прѣмникю-
ріе, и владалци, и прѣдстан-
ници, и челници, кон се обрѣ-
таю сели и катѣни обладаю-
ште, тѣ-зи бѣси да се кажоу
образомъ кѣше писанымъ.

Атонска група

Такожде и кнезове и прѣмни-
кюрие и владалци и прѣдсто-
ници и челници, кон се обрѣтаю
сели и катѣни обладающе,
тѣ-зи бѣси да се кажоу обра-
зомъ кѣшеписаннымъ, аште
се наиде оу нихъ татѣ
или гоуцарѣ.

Као што је напред већ на стр. 114 наговештено, тај је додатак излишан, јер се оно што се њиме казује види из везе с претходним члановима, али су уредници Атонске версије налазили да га ипак треба додати.

XXVIII. Много је знатнија допуна коју видимо при чл. 169; она је управо нов закон. Члан тај гласи:

Призренски
www.inbook.com.cn

Иште ли се обрѣте златарь
освѣтъ градовъ и тръговъ цар-
ства ми оу коемъ селѣ, да се
то-зи село распе и златарь иж-
деже.

Атонска група

Ико се обрѣте златарь оу гра-
доу кове динаре тинно, да се
златарь иждеже и градь да
плати глобоу што рече царь.

Ико се обрѣте оу селѣ, да се
то-зи село распе, а златарь да
се иждеже.

Пред члан 169, како је он редигован у Призренском тек-
сту, уметнут је са свим нов закон за случаје који су без сумње
из практике извађени, а Призренски се текст томе закону додаје
скраћен. Нама се чини да нас овај закон упућује на оно време
растуренога царства, када су многа властела почела новце ко-
вати и када су се и злоупотребе ковања новца умножиле. Или
у том, или може бити још у познијем после-косовском времену
треба тражити и време постања ових измена.

XXIX. У чл. 176, којим се становницима градова даје право
да се могу судити *пред владалицем градским* (или *пред владалицу*
градским) или пред свештенством, уредници су Атонске вер-
сије заменили реч *владалицу* речју *властелин*. Замена та може
бити и да је лишена каквога јачег значења, али је потребно
обратити пажњу да *владалац* значи управника који је по-
стављен од централне власти, а *властелин* је самосталан го-
сподар. Наши су извори о ономе времену недовољни да пресу-
димо како је у ком времену старе српске историје с влашћу
у градовима стајало и да ли она замена има или нема дубљег
значења.

XXX. При чл. 181 уредници су Атонске версије имали
срећну руку да опазе и да побришу један дупликат. Члан тај
гласи:

Призренски

Покелѣва царство ми
соудіамъ: аште се обрѣте ве

Атонска група

Покелѣніе царьско соуд-
діамъ: ако се обрѣте велико

лико дѣло, а не оузмогоу рас-
соудити и расправити, кон лю-
бо соудъ великъ боудѣтъ, да
гредѣ отъ соудѣн еднѣ съ обѣ-
ма онема-зѣн пѣрѣцама прѣдъ
царство мн. и што хотѣ
соудити комоу соудѣи,
вѣсакъ соудъ да оупи-
соую, како да не боудѣ
потвора, и да се исправи
закон'но царства мн.

дѣло и не оузмогоу рассоудити
и расправити, кон любо соудъ
великъ боудѣтъ, да гредѣтъ отъ
соудѣн еднѣ съ обѣма онѣма-
зѣн пѣрѣцама прѣдъ цара.

Друга половина чл. 181 у Призренскомѣ тексту казана је
већ једанпут довољно јасно и разговетно чланом 163. С тога
су уредници Атонске версије могли избрисати другу половину
овога члана као прави дупликат.

* * *

Горе је казано да се из Атонске групе рукописа у ра-
спореду и у другим особинама неки одвајају извесним поје-
диностима, и ако по свима главним знацима тој групи несум-
њиво припадају. Још док смо израђивали први део опазили
смо извесна стална разликовања у језику која тај препис по-
казује изван свих осталих. При опису рукописа Шипатовачкога
назначено је, по речима оних који су сам рукопис имали у
рукама, да је Шипатовачки препис или рађен по самоме пре-
пису Ходошком или по ономе истом оригиналу по коме и пре-
пис Ходошки. Све, дакле, особине преписа Ходошкога нису
само у томе рукопису, него их има и препис Шипатовачки.
Из поређења које је у претходноме одежку овога члана изведено
међу преписима Струшко-Призренским и преписима Атонске вер-
сије, види се јасно да међу версијом Струшко-Призренском и
Атонском нема скоро никаких великих разлика у језику, него
да се те две версије разликују поглавито редом чланака и че-
сто значајним разликама стила, којим се није тежило на про-
мене језика већ на промене значења. Ходошки текст, међу тим,
слаже се с осталим преписима Атонске групе у свем томе, али
се од њих одваја баш језиком. Најбоље је да се те разлике

овде најпре иставе једним низом примера, па да се онда потражи шта оне значе и откуда су дошле.

www.libtoool.com.cn

Призренски

Наипрѣко
очисти
да се не жене
свад'ба
да се разлоуче
ако ли се кто обрѣте
волош
проклинаю
да ако не чюю
не нме чюти
оусхокиє
опеть
годѣ
да се каже
да дасть нмь
коукиє
отъ коукиє
да се храни
оу своихъ коукиахъ
нъ сѣди дома

Ходошки

наипрѣжде
очистити
да не женеть се
бракъ
да разлоучеть се
аште ли кто обрѣштеть се
колию
проклинають
и аште не послоушаеть
не послоушаеть
късхоштеть
въспеть
хотѣниє
да кажетъ се
да нмь даа
коушти
отъ въсего ниѣниа
да питаеть се
въ своихъ домохъ
нъ ожидаеть въ домоу

Ово би се могло наставити још више, али је довољно да замолимо читаоце да баце око напред при ма коме члану првога дела у одељак Ходошки, где ће опазити да тај препис следствено меће место свакога оу — въ; место свакога оуъ — въъ; да свакоме 3-ем лицу једине и множине у глаголима следствено повраћа ть које су други рукописи избацили и у опште да у језику текста брише оно што је народно, замењујући га књижевним и старо-словенским и тиме даје тексту са свим другу, књижевнога а нѣ обичног, говорнога, језива боју. Кад смо ми први пут 1870 издали рукопис Призренски, пок. Ђ. Даничић објављујући то издање у Radu Jugoslav. Akademije стараше се да доказује како је тај нови Призренски текст не само „бољи на многим мјестима него без сваке сумње и старији тако да се сада показује према њему да је текст самога

„ходошкога рукописа, о ком се за Шафариком мисли да је пи-
сан око године 1390, управо искварен у позније вријеме,
од прилике по науци Константина Философа¹²¹.“ Онда, кад је
ово пок. Ђ. Даничић писао, нису били познати остали руко-
писи Законика, и како је међу познатима Ходошки имао об-
лике најближе старини, П. Ј. Шафарик је њега истакао као
први и најстарији. Боље познавање рукописа онда непознатих
променило је са свим оновремено мишљење, и препису Ходо-
шком ми смо сад у нашем распореду могли да дамо тек *седмо*
место.

Као што смо већ горе при описивању рукописа назначили,
Ходошкоме се даје место у преписима Атонске групе, али због
језика даје му се место одвојено. Пок. Ђ. Даничић је вешто
и згодно помислио на школу Константина Философа, јер разлике
које се налазе у препису Ходошкоме нису ништа друго него
примена познатих стилистичких начела те школе. Могло би
се с много разлога чак даље ићи, па мислити да би осим Кон-
стантина Философа сама мучно ико други могао и предузети ова-
кав посао, јер је очевидно да се много ценио није, пошто је
Ходошка версија са својим догоњењем природнога говорног
језика на књижевни кадулп релативно усамљена, јербо је с њоме

¹²¹ Rad XV, 181, 182. Ђ. Даничић на томе месту и сам наводи примере,
које ћу поновити:

Призренски

Зговаране се са старци.

Нисидинь свадѣла да се не оучини без вѣн-
чаніа.

Да рече ономоу-зи.

Да га обанчин.

Ходошки

Свѣтъ нмѣште съ старци.

Нисидинь бракъ да не свѣдѣтъ безъ вѣн-
чаніа.

Да вѣдѣстити ономоуи.

Да обанчитъ его.

Лаво је појмити да је ближе истини мислити да је законодавац Душанов
писао онако како се види у Призренскоме него онако како се види у Ходошкоме.
И на то је већ онда, године 1871, упућивао Ђ. Даничић. К свему томе може се
додати још један ванредно јак разлог. Из XIV века остала су осим Законика још
три опширнија законска списа са већим бројем чланака: то су краља Милутина
Светостефанска, краља Стефана Дечанског Дечаиска и цара Стефана Душана Ар-
ханђеловска хрисовула. Ти су споменици сачувани сваки у једном једином ексем-
плару који је оригинални и једини екземплар. Кад се стил и језик тих споменика
упореди са стилем и језиком Ходошкога и осталих преписа Душанова Законика,
наћи ће се да се он не слаже с Ходошким него највише са Струшким и Призрен-
ским. И по томе се види који је текст ближе оригиналу.

у друштву само рукопис Шишатовачки. Што се тиче хронолошког поретка или следовања разних ових мена у тексту Душанова Закона, лако је разумети да је Ходошко догоњење на књижевни језик млађе од рада уредника Атонске версије, јер је то чиста последица претпоставке да је Призренска версија старија од Ходошке. Чим допустимо да версије тако стоје; чим узмемо као тврдо да је уредник Ходошке версије ту своју версију радио по већ готовој Атонској версији, јасно је да би време постања Ходошке версије казало нам посредно у које је, од прилике, време могла постати очевидно од ње старија Атонска версија. Да покушамо са тим домишљањем.

Не бисмо могли ићи тако далеко да тврдимо да Костантинова наука није имала у Србији последника, јер се већ по правопису Костантинову сада јасно двоје рукописи XV и познијих и XIV и ранијих векова, али да су горе поменуте промене у Законику могле настати само по налогу Костантинову или по налогу његова заштитника деспота Стефана (а може бити по савету његову), о томе сумње тешко бити може. На томе основу ми смо слободни да тврдимо да је Ходошка версија посао Ресавских Преводника, за које се зна да су у своме реду бројали и Костантина Философа и да им је он управо душа био. Погледајмо, дакле, изближе кад је управо радио Костантин Философ и у које су време радили Ресавски Преводници.

Поузданије податке о Костантину Философу имамо у расправи пок. Ђ. Даничића ка Костантинову граматичном делу у *Starinama I* и у предговору В. Јагића ка Костантинову историчком делу о деспоту Стефану у Гласнику XLII.¹²² Ресавски преводници, које ми узимамо као Костантинову књижевну шеолу, нису старији и не могу бити старији од манастира Ресаве (Манастије), јер су у њој радили, и по њој су се прозвали. Ресавска је пропојала око 1407. Дела која у Гласнику XLII В. Јагић њима приписује носе белешке 1416, 1418. На истоме месту В. Јагић је добро истакао једно место из Костантинова граматичког дела, по коме се види да је Костантин био у Бугарској још

¹²² Упореди и што смо ми писали о раду тога времена у прилогу „Чланци хронографа тројадика о Србима и Бугарима“, штампаном у *Starinama X*, 44—60.

Кад смо упоредно израђивали текстове првога дела члан по члан, па кад смо рукописе један с другим поредили и из текста Призренскога, Атонскога и осталих старијих приступили текстовима Текелијином и Софијском, имали смо исто осећање које се има кад се из читања старих житија XIII и XIV века уђе у читање Житија цара Уроша од патријарха Пајсија. Ми смо ради били да и ту наставимо свој раније започети начин поређења текстова реченицу по реченицу и реч по реч, који се са свима старијим рукописима врши лако и природно, зато што им је свима основица један исти текст, али смо се брзо уверили да при овима млађим преписима то није могућно, јер је у Текелијином и Софијском препису напуштена она основица, и текст је понајвише прерада или превод старијега текста. С тога смо ретко где могли да разлике Текелијинога и Софијског текста обележимо онако као што смо то чинили с разликама осталих преписа, него смо поједине чланке истицали у целини њиховој. При описима Раваничког и Текелијиног рукописа напред је изложен суд првога критичног издавача закона Душанових, пок. П. Ј. Шафарика. Ни данас се не може ништа боље ни повољније у опште казати.

Главна карактеристика поменутих прерада (јер то преписи нису) управо је у томе, како је већ и П. Ј. Шафарик обележио, што је њу радио човек који од старе терминологије законодавства и живота није више ништа разумевао. Први и најближи узрок томе морао је бити у времену у коме је он радио и у коме су се и прилике и језик тако биле промениле, да је из практичнога живота ишчезло било све што је у Душаново време било другојачије него што је у наше време. Тим се већ само собом каже да прерада припада више нашем него-ли Душановом времену. Онда кад су израђиване прераде Раваничка и Текелијина, Законик се Душанов већ није разумевао (као што се увек разумевају сувремена дела); све данас нај-карактеристичније ствари тога споменика биле су прерађивачу тамне, а поређења и изучавања, којим смо ми повратили разумевање тих ствари, у прерађивача није било. С тога је он прибегао *изостављању* онога што није разумевао, или се у пре-

ради својој служби *нагађањем*, па је метао оно што му се од прилике чинило да *незначајна* реч коју није разумевао. И једно и друго имало је врло јаког утицаја на састав самог посла и утиснуло је оштру општу карактеристичну целоме томе раду.

Примера ради истаћи ћемо оне чланове које су прерађивачи Раваничког и Текелијиног текста *изоставили*.

Изостављени су, дакле, члан 59 о *пронији*; чл. 60 о *ди-зању цара*; чл. 63 о *кефалијском дохотку*; чл. 64 о *сироти ку-дељници*; чл. 72 о задовољењу које се даје сваком невољном кад на царев двор дође; чл. 75 о *жупиској попиши*; чл. 78 где се помиње *милосник* и *царска књига*, где милосник значи извршиоца некога царава дара или милости; чл. 82 о реду ноћивања за влахе и арбанасе; чл. 84 о поступку с опима који су се правдали котлом; чл. 91 о парцима и о њиховој употреби пристава; чл. 102 о *уздању*; чл. 103 о суду *отро-цима*; чл. 106 о *властеоским дворанима*; чл. 117 о поступку у освојеним и старим земљама; чл. 121 о слободи бирања трга за поданике; чл. 123 о *Сасима*; чл. 124 о повластицама грчких градова; чл. 127 о *здању града*; чл. 128 о помоћи која се чини цару кад има крштење или женидбу сина; чл. 129 о власти војвода на војсци; чл. 135 о реду ноћивања војске; чл. 137 о *фалсификовању хрисовуља*; чл. 141 о градовима и трговинама кад би примили туђе људе (посленике); чл. 153 и 154 о *цороти*; чл. 155—156 о *приселици*; чл. 157 и 158 о чувању путова; чл. 165 о кажњавању варалица; чл. 172 о наредби судијама да се држе само закона; чл. 173 о дужности властеле да одговарају за разбојника или крађивца ако би га у царски двор довели; чл. 174 о правима на земљу властеоских посленика; чл. 175 о дворском судији и о његовом делокругу; чл. 176 о суду грађана и жупљана; чл. 177 о дворанима царским да су под судијом дворским, ако би кошта од њих потраживао; чл. 178 о дужности која се прописује управницима да врше судске наредбе; чл. 179 о дужности судија да своје подручје обилазе; чл. 180 о ухваћеној краденој и отетој ствари и о своду; чл. 181 о наредби да се с тешким судбеним предметима иде пред цара; чл. 182 о на-

редби да свак парничара пред свога судију зове; чл. 183 о наредби за суд пастирима — станицима, чл. 184 и 185 о тамницама и управи њиховој. Не може се рећи да прерађивач све ове чланове није разумео. Али је подједнако карактеристично што их је изоставио, било да је то учинио зато што их није разумео, било зато што га нису интересовали и што његово време није за њих већ ни потребу радозналости имало. Осим тога, у наведеним се изоставкама налази најлепши и најзанимљивији део Законика баш зато што се у њима говори о установама које су ишчезле.

У осталим члановима пуно је места која показују да прерађивач није разумевао ни предмет ни текст, него да га је прерађивао по нагађању.

Тако нпр. ма да је прерађивач знао, као што се види из потоњих чланова, да *светитељ* значи *архијереја* или *владика*, он је опет у чл. 5 у својој преради реч *светитељ* заменио речју *свештеник*.

При чл. 16 можемо, ради боље јасности, иставити оба текста :

Призренски

ТС.

И на тисоуштоу коук да
се хранн оу манастирѣхъ н-
калоуѣгѣрь.

И наѣ тисоуштоу домоу
да е строитељ, а оу манасти-
роу по н- калоуѣгѣра.

Старо је правило, које је Закон поставио или потврдио да се по манастирима на 1000 кућа имања издржава 50 калуѣра; позни прерађивач не исказује јасно ту мисао, већ као да хоће да каже да манастир управља над 1000 кућа!

У чл. 20 види се опет како прерађивач није знао шта је *вражда*. Оригинални стари текст има у том члану: *село које то-зи н оучини, да плати враждоу, а наш прерађивач ставио је место тога то мѣсто или село да платити тоу злобоу и да предасть соуднимъ творешти таково злое дѣло*.

Реч *катун*, која у народном говору живи још, такође није била позната писцу, јер у чл. 22 прерађивач је заменио реч *катун* речју *баштином*, а у чл. 94 (ако оубије властелинъ себра

оу градоу или оу жоупѣ или оу катоуноу) прерађивач је ту реч са свим изоставио. www.libtool.com.cn

Члан 23, у ком се помиње *ионос*, није писац разумео никако, јер није знао шта је *ионос*, а по томе му је тешко било разумети и шта је *дизати*. Ево оба та текста упоредо.

Призренски

Црквама поноса да нѣсть,
развѣ кѣда гредѣ камо царь,
тѣдѣн да га дижоу.

ТС.

Црквама да не чинѣть се до-
саде ни отъ кога, разѣма кѣда
има доћи тамо царь, тада да
чѣстно яго принимають.

Тако исто и у чл. 31 није разумео шта значи реченица да *истъ* поповска капа *свободна*, јербо ју је изоставио са свим, натрпавши место ње у тај члан друге ствари о којима се у староме оригиналу ништа и не помиње.

Колико се у време кад је та прерада извршивана био заборавио стари живот и колико су већ били потиснути из језика и обичаја сви његови називи, види се и по томе што прерађивач није умео да види разлику између *мероиха* и *отрока*, и знајући шта је био *мероиах* (јер се и сама реч у преради у чл. 68 помиње) није знао шта је *мерошшина*. Тако нпр. у чл. 34 имамо

Призренски

И што соу села мероп'шине
царства ми по Загорѣн и иноу-
де, црковены людѣ да не гредоу
оу мѣроп'шине ни на сѣно итд.

ТС.

И села што соу црковѣна и
людѣ што соу црковѣни да не
ходѣть оу дроугѣ цркви, ни
своѣи цркви да слоужѣть, дроу-
гимъ же црквама да не ходѣть
ни на сѣно итд.

Незнањем ствари у овоме је члану прерађивач сав смисао закона својом прерадом оштетио и потро. Иначе би се још могло којекако опростити што је реч *мероиах* замењивао речју *посадник*, zgodнијом и разумљивијом за његово време. Далеко је веће незнање онога што је значила реч *отрок*. Тоба ради изнећемо упоредо чл. 44 у једној и у другој версији.

Призренски

И ~~отроке~~ што ~~имаю~~ властк-
ле, да нмь соу оу баштиноу, и
нмьхъ дѣце оу баштиноу вѣч-
ноу, нъ ~~отроке~~ оу прикыи да
се не даиъ никѣда.

ТС.

И посадници што соу по ба-
штинахъ, да соу оу баштиноу
вѣчноу, нъ посадинкоу прикуа
да се не дасть никогда.

У овом члану већ прерада није стварно значење ориги-
налног члана ни из далека дохватила; помешавши *отроке* и
меропихе, прерађивач је све збркао и опет конад изгубио. Да
није знао шта су *отроци*, види се и из чл. 46, где је реч
отроци заменио речју *лудије*. У чл. 67 речи Призренскога
текста *Отроци* и *меропси* кон *сѣде* заједно оу *единомъ сѣлѣ* за-
менио је наш прерађивач речима *Посадници* и *баштинници* кон
сѣде оу *единомъ сѣлоу*, где је опет *меропихе* с *баштинницима* по-
мешао, што је још значајније по његово незнање него мешање
меропиха и *отрока*.

Крајишник је такође реч, која још и сад живи у говор-
номе народном језику. Али је и она била или непозната или
на сметњи нашем прерађивачу, јер је у чл. 49, који се по-
чиње речима *Властѣле* *краништници*, помен *крајишника* из свога
текста са свим изоставио.

Неразумевање уредаба старог живота види се особито
при чл. 53, где се прерађивач мучио са финим средњевековним
разликама средњевековнога казненог права. Изнећемо версије
тога чл. 53 упоредо по Призренском и уједно и по Раванич-
ком и Текелијином препису, да јасније покажемо разлику.

Призренски

И кон властѣлинъ оузме вла-
дыкоу по снѣѣ, да моу се обѣ
роуке отсѣкоу, и носъ оуреже;
ако ли себѣрь оузме по снѣѣ
владикоу, да се обѣси; ако ли
свою другоу оузме по снѣѣ,
да моу се обѣ роуке отсѣкоу
и носъ оуреже.

Раванички

Иште кон властѣлинъ оузме
женоу на женоу, да моу се обѣ
роуце отсѣкоу и носъ да се
оуреже; аште ли жена блочда
сѣтвори сѣ своимъ чловекомъ,
да нмь се обѣма роуце отсѣкоу
и носъ да се оуреже.

ТС.

www.libtool.com.cn

Иште кон властелинъ оузыме
женоу посліемъ, да моу се обѣ
две роуке отскоутъ и носъ об-
режетъ.

Као што се јасно види, и овде су са свим избрисани из тога знатног члана сви трагови старине и карактеристичног казненог разликовања.

Горе је назначено како је изостављен чл. 59 у коме се говори о *пронији*. У чл. 68, који није изостављен, говори се о дужностима мерапаха ка *пронијару*. У томе члану наш је прерађивач реч *пронијар* заменио речју *господар*. Речју *господар* прерађивач се често служио и за замену речи *властелин*, и изгледа да је значење и те речи било тамно прерађивачу. И као год што се не разликује *мерапах* и *отрок*, тако се не разликују ни *пронијар*, *властелин*, *властеличић*: за све троје прерађивачу је било довољно *господар*. У чл. 107 и 159 долази наместо *владальца* — *властельца*, где се види да прерађивачу није била јасна разлика ни између те две речи и да није видео да *владальца* значи управо заповедника или управника (који не мора бити и *властелин*).

У чл. 85 где се помиње *бабунска реч*, која нам ни данас са свим јасна није, прерађивачи су се лакше помагали. Раванички је прерађивач место *бабунска реч* једанпут ставио *неприкладна рѣчь* а други пут *безъчастна рѣчь*. ТС. има *непоштенна рѣчь*!

У чл. 88 говори се о старинском поступку, и при извесном свршетку спора наређује се јемство. Члан тај у оригиналу и у ТС-преради гласи:

Призренски

Кѣди се проу властѣле, кто
се оу што оупри, да дава ем'це.

ТС.

О емѣстве. Када се оуспроу
кон отъ властелинъ, тко се што
оуспри, да два емѣца даде.

С овим треба упоредити што је написано при томе члану у другом делу, где смо Призренски текст исказали данашњим

језиком овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.*

У чл. 93 видимо и онет пример где прерађивач није разумео реч која је и данас у говорноме језику позната. Да му га да самосед'маго у староме тексту значи *дужан му је дати седморицу на место*. А у једном препису прераде читамо да га предаде предъ седми чловѣки!

Приселица је прошла као и сви остали карактеристични називи обичаја и правних уредаба старога живота. У чл. 125 и Раванички и Текелијин-Софијски текст имају место *приселица* — *пришљакъ*!

Најзанимљивије је што прерађивачи нису никако знали шта је порота. Као што је напред напоменуто, о *пороти* су неки чланци изостављени. Има чланака о пороти и који су задржани, и ови, а то су 152 и 161, јасно показују да прерађивач није имао појма о установи пороте. У чл. 152 стари текст наређује на крају и да *нѣсть оу поротѣ родима ни пизмѣника*. Место тога Раванички прерађивач има: да *нѣсть оу властеле нареченъ ни сѣродникъ, ни пришлѣкъ, ни пизматоръ*!

Из овога је свега са свим разговетно да је ова прерада постала у позно доба. Целим својим склопом, жељом да нешто ради што се и у старини радило а у исто време крајњим непознавањем те старине, нас овај посао опомиње на ону епоху наше старе књижевне радљивости, у којој је постао патријарха Пајсија Живот цара Уроша, за тим Трношки Летописац, и Прича о боју на Косову. Очеvidно је да је у то време неко имао жељу или потребу да својим савременицима покаже и Душанов Законик и да га учини разумљивијим; није чудо што је та потреба била у толико живља што је више осећао да онај стари текст ни он сам не разуме. Очеvidно је, и горе је то и стварним доказима утврђено, да је те прераде било две, пошто је једној спомен остао у препису Раваничком, а другу видимо у читавој гомили преписа Текелијине версије, која је по Раваничкој версији рађена. За Раваничку версију ми имамо једну летописну белешку у самој томе рукопису, која нас, помињући годину 1687, упућује да време постања те версије

негде раније тражимо.¹²⁴ То можемо чинити, али не даље од граница XVII века, који нам се показује као век у ком су већ били збрисани сви спомени о староме животу и о његовим друштвеним и државним уређењима. У то време долази и најстарији од књижевних споменика за који смо горе поменули да нас по своме типу и карактеру опомиње на посао и на посленике ове прераде. Пајсијев Живот цара Уроша не зна се које је баш године писан, али је он постао у време 1614—1648, када је патријарах Пајсије српском црквом управљао.

Немамо никаква доказа, али нам се при целом овом послу непрестано врзла по памети мисао да постање ових прерада Законика треба тражити баш у самом времену Пајсијеу, ни пре ни после. У целом низу патријараха који су радили на престолу Српске Патријаршије од обновљења Патријаршије у XVI веку па до краја, Пајсије се истиче нарочитом ревношћу да оживи старе успомене и да поврати некадашњи ред у народном животу. Он је разбيراо за старе књиге, тражио их и читао где је год стигао, доспевши да о свем томе раду и спомене остави. Треба имати на уму да је Црква Патријаршијска, по реду Турскога Царства, имала као верска установа и један део суђења у рукама својим. Многи спорови изношени су непрестано пред свештенике, и у њима су, по старом обичају, гледани и тражени представници свеколикога искуства и науке. Није ли у томе стању ствари била потреба начинити онакав скраћен, прерађен, Законик као што је онај који видимо у препису Раваничком и у преписима Текелијине групе који су тако многобројни? Ову претпоставку само истичемо, не хотећи је даље развијати.

Сама вредност тих преписа није за данашњи посао критичког истраживања старог текста Душанова Законика ни од какве користи. Сва та гомила преписа, од Раваничкога па на ниже, није *преписивала* него је *прерађивала* текст Душанов. За наш посао могу бити од потребе и од користи *преписи*, јер је у њима тежња и намера да се стари текст сачува, и

¹²⁴ Летопис у Софијскоме препису зауставља се на годину 1649. Да ли и то не помаже к утврђењу времена у које треба ставити постање ове прераде?

ми можемо наћи начина да погрешку или незгодну исправку изнађемо; прераде су за нас са свим бескорисне, јер је њихова намера другојачија. У нашем поређењу напред, у првome делу, ми смо морали понајвише истицати текст прераде као паралелу која једино може да покаже шта се у позније доба чинило с текстом Душанова Законика, али која, као што се види, познавању Законика већ ништа више не приноси!

* * *

Приспевши, ето, на крај овога истраживања о вези који рукописи по своме постању међу собом имају, повратићемо се опет на преглед те везе који смо горе покушали и изложићемо га овде у коначном облику. Ово би, дакле, био коначни последак свеколикога нашег истраживања.

Оригинални текст Душанова Законика, по коме бисмо сигурно знали облик и садржину његову, није сачуван.

Струшки и Призренски препис теку из тога оригинала и њему су најближи.

Касније, по свој прилици негде између 1402—1427, под владом деспота Стефана, предузето је извесно пречишћавање и преуређивање Душанова Законика, врло пажљиво и смотрено, начином горе обележеним. Овако из прве четвртине XV века преуређен Законик показују нам преписи Атонски и Бистрички. Како се у то време налазило још и оригиналних текстова Законика, нису сви примали то преуређење у целини, и нека одступања видимо у преписима Хиландарском, Студеничком, Ходошком, Шишатовачком и Раковачком. Али је опет зато то преуређење постало свуда меродавно.

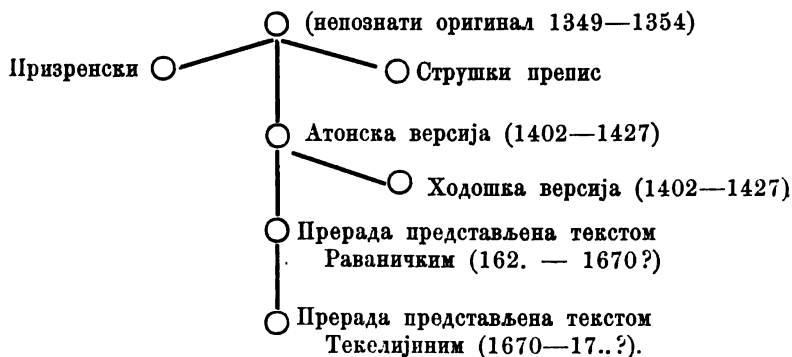
У то исто време, 1402—1427, неко је ову версију, коју ми по препису Атонском називамо Атонском, дотеривао још и у језику, замењујући књижевно-словенским народно-говорни начин исказивања. То предругојачење изгледа да је остало усамљено. Оно се види добро у преписима Ходошком и Шишатовачком.

Истом касније, у првој половини или око средине XVII века, ~~неко се оцет прихватио~~ да по Атонској, у првој четвртини XV века преуређеној, версији на ново преради Законик. Овај прерађивач већ Законика није разумевао. Тога ради је велики број чланака, понајзначајнијих за познавање старинскога живота, изоставио; остале пак није преписивао, него их је на ново излагао оновременим књижевно-говорним језиком, изопачавајући у том новом излагању, из неразумевања, све што је старије и знатније у тексту. Тај посао се најбоље види у препису Раваничком.

Сигурно још касније, може бити негде при крају XVII века (а може бити и у почетку XVIII века) неко је узео текст једнога преписа Раваничке версије, па је још даље терао са прерађивањем. Та версија, заступљена у врло многим преписима, најбоље нам је представљена у преписима Текелијином и Софијском.

Ни Раваничка ни Текелијина версија нису управо *преписи* него су врло онакажене прераде текста Душанова и компилације осталих старинских законских Зборника по знању и потребама XVII века. Из њих се, по начелу већ, не може ништа узети ни да исправи ни да попуни стари текст. Само преписи прве и друге версије, преписи Струшко-Призренски и Атонска група, могу бити употребљени за тај посао.

Беза, дакле, међу рукописима стоји овако:

VI

О овом издању.

О издању самом говорићемо што мање, пошто је књига ту, и њено је да покаже издавачев посао.

Главни део тога посла оснивао се на поређењу, и тога ради смо прво морали утврдити јаку основицу поређењу. Да се то добије, морао се изабрати један препис. Цео приступ напред правдаће нас што смо за тај посао изабрали препис Призренски. Чланцима преписа Призренскога дати су бројеви за обележје, и тим се бројем онај члан бележи ма у ком се препису налазио, а по томе се броју врше сва поређења.

Као што смо у једноликом и постојаном бројном обележју чланова по Призренскоме препису тражили тврд ослонац за поређење места и распореда који чланови у разним преписима заузимају или не заузимају, тако смо исто у правопису извршили извесна незначајна једначења, да би се једнакости и разлике текста што боље уочиле. Тако смо у самоме Призренском препису исписивали ѣ увек са оу ; от — са от ; о — са о а ц — са шт . И тим смо начином исписивали и све остало што нам је требало наводити из текстова које су други штампали. Осим те измене, која само смањује спољно шаренило, а никаква значења нема, не само да ништа друго мењали нисмо, него смо још у препису Призренскоме, који смо на ново с оригинала преписивали, задржали и интерпункцију оригинала, која је прилично следствена. У тој интерпункцији оригинала налазе се знаци ; , . Онај први је најчешћи. По томе Призренски се препис, осим горе поменутих правописних измена, овде штампа у свем верно оригиналу.

Поставивши Призренски препис за основицу, поређење је свих других преписа вршено према њему. Где год није назначено да је другојачије, онако је као у Призренскоме. Само ситне разлике правописне и разлике изговора, које су с истима једне вредности, остављане су на страну и нису у поређењу у рачун узимане. На све разлике текста и на разлике језика и стила пазило се свуда што се могло више.

Тим начином ми смо поредили члан по члан у свима преписима који су нам сачувани, осим оних Текелијине врсте, од којих смо опет у посао узели оба наштампана најбоља преписа. Поређење ово, које у целини показује први део књиге — *Текст и поређење преписа* — дало је све оне резултате које смо у претходном одељку приступа изложили. Оно је напред у целини пред очима читаоца, који се и сам, по тој грађи, може уверити како смо се у томе послу корак по корак кретали.

Тим поређењем и Струшки и Призренски препис сјајно издржавају искушење за своје првенство, а остале се групе одвајају саме. Оно што се по другим преписима у Призренскоме показало недостатчно или погрешно, уносили смо у текст, али под обележјем. Свуда су заградама и звездицама означени у тексту ти наши уметци или исправке, и свуда је, на завршетку поређења, при свакоме члану, казано шта је учињено, макар да се види и из онога ситнијег текста, у коме су разлике осталих преписа изложене. Текст крупним словима штампан показује најстарију и најисправнију версију како је сачувана и износи под обележјем све исправке и допуне које је старина сачувала.

Оштро узимљући, исправке Атонске версије не би могле ући у сам првобитни и оригинални текст Душанова Законика, јер оне, по своме постању, припадају по свој прилици тек почетку XV века; али пошто би то разликовање предалеко терало, јер је прави живот Законика време од 1349 па до пропасти државне, мислили смо да уметке Атонске версије изостављати не треба, у толико пре што се оне у сваком члану јасно виде, и нису с првобитним текстом без обележја помешане. Тим начином је пред читаоцем целокупна законодавна радња овога

облика из времена Стефана Душана и из времена једнога његових последника у држави српској, по свој прилици деспота Стефана. У толико смо пре могли тако да поступимо, што су поменуте позније измене, учињене Атонском версијом, маленога значаја, и нису баш многобројне.

Међу тим сви чланци грчких црквених закона што су их само позније прераде XVII—XVIII века у текст Законика унеле, изостављени су из текста, пошто не припадају Душанову Законнику и никакав их старији рукопис у ту целину унео није. Тога ради је у овоме нашем издању број чланака мањи него што је био у ономе од 1870 године. Као саставни део Душанова текста ваљало би, у најтешњем смислу, узимати само оно што се налази у два најстарија преписа, Струшком и Призренском. Али пошто су, по несрећи, оба та преписа дошла до нас непотпуна, Струшки у одломцима а Призренски без свршетка, то се Атонска версија у њеним најбољим преписима може слободно узети у поуну онога што је до нас од Закона старе српске државе сачувано. Напоменути ипак морамо да су у овом нашем тексту најнепоузданији они чланови који су сачувани у најпознијем препису Атонске версије, у препису Раковачком. То се види при објашњавању на свршетку другог дела.

Пошто је од великог значаја у колико је преписа који члан сачуван, назначено је у првome делу при свакоме члану у којим се преписима налази. Сва група TC узима се у томе послу као један препис. У почетку трећег дела штампан је и нарочит преглед чланова по садржини с назначењем рукописа у којима је сачуван. Какав је узрок што се неки чланови налазе у овом а не налазе у оном препису могло би се само нагађати. Неке чланове је, очевидно, Атонска версија из своје редакције изоставила што су јој се чинили сувишни. То је напред на своме месту казано. Што је при неким члановима назначавано како их тај и тај препис *нема*, значи двоје: или да их тај препис заиста није ни имао, или да их је имао, па су изгубљени заједно с листовима или деловима рукописа где би се налазили.

Други део ове књиге — *Читање текста и објашњења* — одвојен је од првога с нарочитом намером, да посебице од

онога што је сачувала старина покаже оно што смо ми могли или умели да кажемо о разним предметима Законика. Оним читаоцима који су с овим пословима мање познати, ми смо ту, данашњим правописом, изнели и како налазимо да треба читати стари текст, како су га, управо, читали наши стари, и какву мислимо да му треба дати интерпункцију, посао за тумачење и разумевање закона од великога значења, и како мислимо да треба разумети било поједине поборављене и тамније речи, било установе, било целину члана. На много смо места нашли за потребно да цео члан искажемо сувременим књижевним језиком, мислећи да ћемо тиме како учинити услугу оним многостручним читаоцима који се за овај знаменити споменик интересовати могу, а тако још најсигурније показати свакоме коме би то требало, како ми тај члан разумемо, и зашто га тако разумемо.

На крају дела израђен је речник и регистар који ће истраживаоцима олакшати употребу ове књиге.

Нарочиту захвалност имамо да забележимо г. Никодиму Ј. Васићу за зналачку и савесну коректорску помоћ при штампању ове књиге.

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

ДЕО ПРВИ

ТЕКСТ И ПОРЕЂЕЊЕ ПРЕПИСА

www.libtool.com.cn

11
11

11
11
11

11
11

11
11

11
11
11

11
11

иже на брань оуготовани мною, яко до ·еи· тысоушть, и въсесръдъчно въздѣвшии на неко роуце наши къ вѣсехъ могоуштому Богу, ~~и пришедшии~~ намъ помоштію Христовою и молитвами светыхъ отъць нашихъ, мѣсеца іоуліа ·кз· днь въ соукотоу къ часъ ·з·, и тако нашѣдшии на нѣ, и милостію Божією поразихомъ вѣсехъ побѣдою великою, въ оуднѣленіе вѣсемъ окръстниимъ царемъ и господамъ, и Муханлоу, цароу вьлгарскомоу, мѣчемъ главоу отіехъ, емоуже и до нынѣ гробъ его въ зем'ли нашей, и многа именіа господара тѣхъ вѣзехъ, зем'лю нашу испльнихомъ, якоже бо Израил'тѣнномъ дастъ се вѣсе достоиніе егуптское, и ськроушь вѣсѣхъ воинство фараоне и колеснице нхъ и коніе, намъ же, помоштію Божією, сѣтворимъ побѣдоу великоюю на нхъ и кьзвращьшии се съ радостію въ зем'лю нашу о вѣсемъ Бога славиште и благодарствіе живоуштинъ намъ.

Нъ, оле, злое и несправленое оружіе вѣсовское благомоу и тихомоу животоу нашему не въсхоте, нъ вѣсывъ, яко отъ испрѣва злоначел'ники и ненавистники доброу діаволъ, шѣдъ, раз'вѣмъ лоукакаа словеса свои вѣсовска по сръдѣ люди отъчѣства нашего. Скрѣвна сѣтворише о мнѣ родители моего, и тако наоустише его на ме, яко вѣс'ма да не боудеть имени моего ни живота, якоже бо дрѣв'ле окашннихъ діаволъ възвѣснвыи братію сыновъ яковлихъ на прѣкраснаго Іосифа, брата нхъ, продати его хотеште въ нини страни, яко да не боудеть наслѣд'ники зем'ли оца своего, нъ Іѣкова Божіа благость не остави тако, ни оумрѣти, якоже они мнѣхъ, иже и о мнѣ, рабе своемъ, того неизреченнаа моудрость, и помнлова ме отъ толкиихъ ненавистинъ, нъ паче оукрѣпи ме и моштна ме сѣтвори, и постави ме господина и сѣдржителя вѣсон зем'ли отъчѣства моего. И царствова(хъ) лѣтъ ·зі·, и по томъ болшею чѣстію отъ вишняго вѣсехдржителя десницею оукрѣплениъ быхъ, яко-жъ бо и прѣкраснаго Іосифа цѣломоудріемъ оукрѣпи и сѣтвори его цара многымъ языкомъ и вѣсемоу стежанію Фараоновоу и вѣсемоу Егуптоу. Темъ же окразомъ, по того милости, и мене прѣложи отъ краиев'ства на православ'ное царство, и вѣсехъ дастъ ми въ роуцѣ, якоже и великому Кон'стан'тиноу цароу, зем'ле и вѣсехъ страны и поморіа и велики градове царства грѣчскаго. Іѣко-же и прѣжде рѣхомъ, и Богомъ дарованимъ вѣн'цемъ царскимъ вѣнчанъ быхъ на царство въ лѣто 4500. мѣсеца априль ·дѣ· днь въ велики и много-свѣтан и радостны праздники Вьскрєсєніа Христова, благословеніемъ роукою прѣосвѣщеннаго патріарха Іоаникіа и вѣсемъ архіерен събора сръбскаго; того-же благословеніемъ и роукою прѣосвѣщеннаго патріарха вьлгарскаго кур-Симеона и вѣсемъ архіерен събора вьлгарскаго, и молитвами же и благослове-

ніємъ вѣсечьстнаго лика Свѣтлы Горн Йѡна, протомъ-же и вѣсемн
їгоумени и всемн старци събора скетогорскаго, паче же и отъ ар-
хіереа прѣстола грѣчьскаго и вѣсего събора иже изволише о мнѣ
царствовати. Сми'-же в'семъ кив'шимъ не моимъ изволеніемъ ни
некою силою, нѣ по Божію изволенію и нинхумъ¹ благословеніемъ
поставише цара въ всакоу православноу вѣроу, Тронцоу едино-
соуштноу славити и въ вѣки аминь.

Сего и азъ вѣсехъ истинныи рабъ владыки моего Христа,
Богомъ вѣнчанныи и благовѣрніи царь Стефанъ, царское скипетро
съ вѣрою дръжа(хъ) въ роукоу и съ в'селяемимъ сыномъ царства
ми, кралемъ Оурошемъ, и богодарован'ною царицею кур-Еленою
кѣзыскахъ нѣкаимъ добродѣтелиа и все-истиніе и православниіе вѣры
закони поставити шкоже подобаетъ имѣти и посоевити по свѣтѣи
и вѣсехъ съборнѣи и апостольцѣи цркви Господа Бога и Спаса
Іс. Христа, по землихъ-же и градовехъ, шко да не оумножить се
въ дръжавѣ царствіа нашего некимъ злоба и злое оушхыштрѣніе и
лоукавое ненавидѣніе, нѣ паче да поживемъ въ вѣсакон тихост
и безмалвентѣи житію и въ православнѣи вѣры житіи съ в'семн
люд'ми царства нашего, малимъ-же и великимъ, и полоучимъ цар-
ство нечесно въ боудоуште онемъ вѣцѣ, аминь.

¹ Овако је ово место исписао и г. Поливка у Прагу. Не знам како треба читати та слова.

ЗАКОНЪ БЛАГОВѢРНАГО ЦАРА СТЕФАНА

ВЪ ЛѢТО 7503. ИНДИКТИОНА .В. ВЪ ПРАЗНИКЪ ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДНИ
МѢСЦА МАІА .КА. ДНЬ.

Онъ-же законныкъ поставляемъ отъ православнаго събора нашего, прѣосвѣщеннымъ патріархомъ кѹр-Іоаникіемъ и вѣсѣмъ ар'хіереи и црковники, малыми и великими, и мною, благовѣрнымъ царемъ Стефаномъ, и вѣсѣми властели царства ми, малыми же и великими, закономъ же силъ сложеніа быше. *Призренски.*

Струшки препис нема почетка, и по томе се не зна како је у њем гласно овај приступ.

Атонски има напред натпис Законъ благовѣрнаго цара Стефана. По том има индиктион м. ин'диктиона; поставляемо м. поставляемъ; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ.

Влстрички се у свем слаже съ Призренским, само што има у почетку сѣн-же законъ.

Ходошки пма натпис као и Атонскъ; по том индиктионъ м. ин'диктиона; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ.

Раковачки пема натписа; по том: индиктионъ м. ин'диктиона; съи м. сѣн-же; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ; властители м. властели царства ми; быше правѣи соудъ м. быше.

Раванпчки предругојачава и натпис, и исти му гласъ: Благочестиваго и вѣрнаго и христолюбиваго македонскаго цара Стефана законъ поставленъ въ лѣто 7503 индиктионъ .В. въ празникъ възнесенія господни мѣсца маіа .ка. днѣ; по том: законъ м. законныкъ, поставленъ м. поставляемъ; праведнаго м. православнаго; съ прѣосвѣщеннымъ м. прѣосвѣщеннымъ; всеми црковнымъ малыми и великими, мѣ-

трьполити и епископи м. въсьми ар'хирен и црьковники, малими и великими; законно сложена быше м. закономъ же сими сложениа быши.

Текелиѣин-Софѣјски (у Флоринскога стр. 75; у Ј. Борђевића, Срб. Летопис 1859, I. књ. 99 факсимиле и стр. 26) је заглавље предругојачио још даље овако: Благочестиваго и христолюбиваго македон'скаго цара Стефана, срескаго, вьлгарскаго, оугарскаго, далматскаго, арбан'скаго, оугровлахнскаго, чинимъ многими прѣделомъ и земами самодерж'ца, соуштаго милостию вишняго Бога Іу. Христа законъ и оуставъ поставиени въ лето 7539, индиктионъ .к. въ празникъ възнесенна Господа нашего Іу. Христа, мѣсеца мана .ка. (днь). — Сн же оуставъ и законъ поставлени правдими и чьстными съборомъ нашего смѣреніа съ прѣосвященными господиномъ отцемъ нашимъ патриархомъ Солоникимъ и всеми доуховниими стронтели црьковниими малими и великими, съ митрополити и съ епископи и мною смѣренными царемъ Стефаномъ, съ князи и съ всеми властели царства нашего малими и великими, ұстави и закони потвърждени быше тогда.

Глава .а. О христіанствѣ.

1. *Призренски.* Наипрѣво за христіан'ство. Снм-зін образомъ да се очисти христіан'ство.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички показују исти овакав текст.

Ходошки има наипрѣжде м. наипрѣво; сими м. снм-зін; очиститъ м. очисти.

Раковачки има сими м. снм-зін.

Раванички има наипрѣвѣ м. наипрѣво; очистит м. очисти.

Текелиѣин-Софѣјски (у Флоринскога 1; у Ј. Борђевића, Летопис 99, стр. 26, бр. 1) има тај члан предругојачен и раширен овако: Наипрѣвѣ за христіан'ство, како подобаетъ промышлати о христіан'ствоу и о светихъ црькахъ и о свѣштеници.

Глава .в. О женитвѣ.

2. *Призренски.* Властѣле и прочіи людѣи да се не жене, не благослови'ше се оу' своего ар'хереа, али оу' тех'-зін да се благослове, кон соу' избрани доуховники ар'хирен.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има *люде м. людин; или м. али*. Последња реченица му гласи: *које су поставили изабравши доуховники архіереніе*.

Бистрички се слаже с Атонским; само има *людие м. людин*, а у последњој реченици има *изабравше доуховники м. изабравши доуховники*.

Ходошки има *людіе м. людин*; да не женеть се м. да се не жене; или м. али. Последња реченица иза али у том рукопису гласи: *оу доуховникъ да благословеть се архіерен поставленными*.

Раковачки има натпис *О брацѣ*; по том: *безъ благословенія своего архіереа м. не благословивше се оу своего архіереа; или м. али; оу ти м. оу тех'-зін; кое м. кон; архіереніе м. архіерен*.

Раванички има целу другу половину овако: или оу отца доуховнаго поставленнаго от архіереа.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 2; у Ј. Ђорђевића 2) слаже се с Раваничким.

Очевидна је у познијем тексту исправка која се најбоље види у тексту Атонском и Бистричком. *Избрали духовники*, и у познијем варијанту *које су поставили изабравше духовники архіереије* постају јасније кад се пред *духовники* замисли једно за.

•г. О свад'бѣ.

3. *Призренски*. И ниједина свад'ба да се не оучини безъ вѣнчанія; ако ли се оучини безъ благословенія и оупрошенія цркве, таковы да се разлоуче.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има текст са свим једнак с горе наведеним.

Бистрички има само *разлоучеть м. разлоуче*.

Ходошки има *бракъ м. свад'ба*; да не биваеть м. да се не оучини; да разлоучеть се м. да се разлоуче.

Раковачки има *вѣнчанія м. благословенія; цркве и безъ благословенія м. цркве*.

Раванички се подудара с Ходошким, само што реч свад'ба није заменио речју бракъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 2; у Ј. Борђевића 3) има текст предругојачен који гласи: И нинедина скдаѣба да се не оучинитъ безъ вѣнчанія и безъ заканнанія; аште ли се оучинитъ безъ благословенія и безъ оупрошенія црѣкве, таковн да се разлоучитъ, и да се вѣсаднтъ въ тамъницѣ до нѣдеже глабоу дастъ.

•д. О доуховномъ законѣ.

4. *Призренски*. И за доуховны дѣлѣ вѣсакъ чловѣкъ да има тѣ повиновѣнїе и послоушанїе къ своему архїерею; ако ли се кто обрѣте сѣгрѣшивъ црѣкви, или прѣсѣгнѣвъ что любо отъ сїега законика воломъ или нехотѣнїемъ, да се повинне и исправи се црѣкви; ако ли прѣчюне и оудрѣжи се отъ црѣкви, [и] не вѣсхоште исправи тѣ повелѣнїа црѣкви, по томъ да се отлоучи отъ црѣкви.

У Струшком тај члан вије сачуван.

Атонски има натпис О доуховномъ дѣлѣ; по том: да се повинне и исправи м. да се повинне и исправи се; от црѣкве м. отъ црѣкви оба пута; и не вѣсхоштетъ м. не вѣсхоште.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још воломъ и нехотѣнїемъ м. воломъ или нехотѣнїемъ.

У Ходошком је натпис као и у Атонском; по том има аште ли кто обрѣштетъ се м. ако ли се кто обрѣте; сїега закона м. сїега законика; волею м. воломъ; да повиннетъ се м. да се повинне; аште ли прѣсѣгнѣвъ и оудрѣжитъ се м. ако ли прѣчюне и оудрѣжи се; не вѣсхоштетъ м. не вѣсхоште; да се отлоучнтъ м. да се отлоучи.

Раковачки има натпис О доуховномъ; по том: повиннованїе м. повиновѣнїе; нагїе кон чловѣкъ м. кто обрѣте; прѣстоупи м. прѣстоупникъ; сїега закона м. сїега законика; неволею м. нехотѣнїемъ; исправи м. исправи се; прѣсѣгнѣвъ и оудрѣжитъ се м. прѣчюне и оудрѣжи се; црѣкве м. црѣкви; и не хогїе м. не вѣсхоште; да отлоучнтъ се м. по томъ да се отлоучи.

Раванички има само прве речи тога члана.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 3; у Ј. Борђевића 4) има цео тај члан предругојаченим стилем овако: Вѣсакъ чловѣкъ да има повиннованїе и послоушанїе обште къ вѣсѣмъ скѣштѣнникомъ и къ своему отцоу доуховному; аште ли

се ктѣ обрѣшеть сѣгрѣшивъ цркви или свѣштенникомъ или престоупити что любо отъ иноуѣраца волю и нехотѣніемъ, да се покорити си исправи цркви светом; ако ли сіе прѣслоушаеть и оудржити се отъ цркве и не вѣсхошеть покорити се и исправити се (Т. цркви, да се отлоучити отъ цркве) и да се глобеть.

Из поређења текстова очевидно је да у претпоследњој реченици треба пред речима не вѣсхоште само додати једно и, што је, по Атонском рукопису, у загради и учињено.

•г. О проклѣти христіанскоѣ.

5. *Призренски*. И свѣтителіе да не проклиная христіанъ за сѣгрѣшеніе доуховно; [нѣ] да пошлю двашти или тришти къ ономоу-зін да га обличіи; да ако не чюю и не оуѣхоуе исправити [се] заповѣдію доуховною, по томъ да отлоучити се.

Струшки (у коме се налази овај члан осим почетних шест реч) има нѣ да пошле двашти и тришти и. да пошлю двашти или тришти; акіе не слоуша м. ако не чюю; исправити се м. исправити.

Атовски се готово са свим слаже са Призренским, само што има и ако не чюю м. да ако не чюю.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само има на крају да се отлоучи м. да отлоучити се.

Ходошки има проклинаят м. проклиная; послааеть м. пошлю; къ сѣгрѣшившомоу да обличити его м. къ ономоу-зін да га обличіи; и аште не послоушаеть м. да ако не чюю; вѣсхошеть м. оуѣхоуе; исправити се м. исправити.

Раковачки има натпис О анатемѣ правило; по том: пошле м. пошлю; ономоу чловѣкоу м. ономоу-зін; послоуша м. чюю; не хогіе м. не оуѣхоуе; исправити се м. исправити.

Раваншчки нема овога члана.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 3; у Ј. Борђевића 5) има као и другде исту мисао исказану другојачије: И скѣштѣнници да не проклинаят христіанъ за сѣгрѣшеніа нѣхъ, нѣ доуховно да признають нѣхъ, тихо и кротко, да нѣхъ поучеть двашти или тришти; аште ли тако не послоушаеть, да отлоучеть се отъ црквѣ.

У Призренскоме је овај текст састављен са 21 у један члан. Пошто за то никаква разлога нема, а сви га други рукописи имају посебно, ми смо га одвојили.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис **О црковныхъ людехъ**, који је горе међу звездама изнесен; по том нема почетнога и; иначе се у свем слаже с Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има такође натпис **О црковныхъ людехъ**; по том нема почетнога и; има **сѣдѣтъ** м. **сѣде**; у свему се осталом слаже с Призренским.

Раковачки има натпис **О людехъ** властителскихъ; има властител'сци м. власт'кл'сци; нема и по катоун'ехъ; има иде м. походи.

Раванички има натпис као и Атонски и Ходошки; нема почетнога и; има баштинахъ м. катоун'хъ; приходить м. походи.

Тевелијин-Софијски (Флорински 40; Ј. Борђевић 44) слаже се у свему с Раваничким, само што место походи Софијски има походить, а Тевелијин проходить.

•кв. **О поносѣ црковнѣмъ.**

23. Призренски. Црквама поноса да нѣтъ, разнѣ кѣдѣ греде камо царь, тѣдѣ да га днжоу.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кѣда м. кѣдѣ; тѣда-зѣн м. тѣдѣн.

Бистрички има кѣда м. кѣдѣ; тѣга-зи м. тѣдѣн.

Ходошки има кѣда гредѣтъ м. кѣдѣ греде; тѣда-зѣн м. тѣдѣн; днжоуѣтъ м. днжоу.

Раковачки има тако м. тѣдѣн.

Раванички има гѣда идеѣтъ м. кѣдѣ греде; тамо м. камо; тогда м. тѣдѣн.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 44) има подновљени текст који гласи: **Црквама да не чинѣтъ се досаде ни отъ кога, разнѣ кадѣ има доћи тамо царь, тада да чѣстѣно его приемиають.**

•кг. —

24. Призренски. И ако се нанде владал'ць црковны оузымъ мнто, да се распе. (Раковачки. Ако ли калоу'теръ кон оузме мнтѣ, да се вие и прожене).

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кон владалацъ м. владал'цъ.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се нанде; кон владалацъ м. владал'цъ; възъмъ м. оузмъ; распавтъ м. распе.

Раковачки има наге м. нанде. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 18 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 18-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: И скетителѣ и нгоушени да не оузимаю на свонѣхъ людехъ мнѣ ни на комъ; ако ли се наге оузмъ, да се изверже сана. Яко ли се наге владалацъ црковни оузмъ мнѣ, да се распе; ако ли калоугеръ кон оузме мнѣ, да се бие и прожене.

Раванички има обрѣте м. нанде; владатељ м. владал'цъ; узъмшн м. оузмъ; мнѣ комоу люко соудеште, да моу се кѣсе именіе м. мнѣ, да се распе.

Текелијн-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 46) следује Раваничком и има И ако се најде (Т. обрѣте) кон властелинѣ црковни оузмъшн (Т. да оузима) мнѣ, да моу се кѣсе именіе възме.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·КД· Обладаніи црковнѣмъ.

25. Призренски. Црквами да облада господинъ царъ и патриар'ха и логофетъ, а инъ никто.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патриархъ м. патриар'ха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има логодетъ м. логофетъ.

Ходошки има обладаеть м. облада; патриархъ м. патриар'ха; логодетъ м. логофетъ.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има логоветъ м. логофетъ.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. логодетъ још има логодетъ царевъ а никтоже м. никто.

Текелијн-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 46) има подновљен текст који гласи: Црквами да обладаеть такмо самъ еднъ свѣтъмъ царъ и свѣтъмъ господинъ отицъ патриархъ и логофетъ, а инъ нитко.

И ако се помен градова налази само у рукопису Струшком, ја сам га опет, потпуности ради, унео у текст Призренски.

www.libtool.com.cn

и. О латин'скомъ попѣ.

8. Призренски. И попѣ латин'ски, ако се нанде обративъ христ'янина въ вѣроу латин'скоу, да се каже по закону светлихъ отъцъ.

У Струшком рукопису изедено је првих седам речи; остало је све као у Призренском.

Атонски и Бистрички потпуно се слажу са Струшким и Призренским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се нанде; прѣвративъ м. обративъ; кажетъ м. каже; законникоу м. закону.

Раковачки Магарашевићева издања тога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе има нагје м. нанде; све је остало као и у Призренском.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 8) има нагје м. нанде; откративъ м. обративъ; латинскоу м. латин'скоу; казнитъ м. каже.

и. О полоувѣр'ци.

9. Призренски. И ако се нанде полоувѣр'ць оузымъ христ'яниноу; ако оузлюбен, да се крѣсти оу христ'ян'ство; ако ли се не крѣсти, да моу се оузмѣ жена и дѣца; и да имъ даа дѣла отъ коукіе; а онъ да се иждене.

Струшки има нагје м. нанде; да имъ се даде м. да имъ даа; отжене м. иждене.

Атонски има христ'яноу м. христ'яниноу; отжене м. иждене.

Бистрички се потпуно слаже с Атонским.

Ходошки има обрѣштеть се м. се нанде; възмъ м. оузмъ; въхощеть м. оузлюбен; да крѣтитъ се м. да се крѣсти; въ м. оу; аште ли не крѣтитъ се м. ако ли се не крѣсти; възмѣ м. оузмѣ; да дасть имъ м. да имъ даа; отъ вѣсего имѣніа м. отъ коукіе; да отженеть се м. да се иждене.

Раковачки Магарашевићева издања ни овога члана нема из узрока наведенога при 6-ом члану. Иначе има нагје м. нанде;

възъмъ м. оузмъ; христiанкоу м. христiаницоу; въ м. оу; да
имъ се м. да имъ; дѣо м. дѣлъ; отжене м. иждане.

Раванички има обрѣте м. наиде; вазамъ м. оузмъ; речн
ако оузлюби изоставлене су; отжене м. иждане.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 6; у Ј. Ђорђевића 9)
има тај члан овако: И ако се наиде полоуверачъ да оузме
христiанкоу, ако е крадомъ, да се има покръстити оу христн-
ианство; ако ли се не покръсти, да моу се оузме жена и дѣца
и въсь домъ, и онъ да се заточнтъ.

·1· О еретизе.

10. *Призренски*. И ктo се обрѣте еретигы живѣ въ
христiанѣхъ; да се жеже по образоу и да се прожене; ктo
ли га име танти, и тѣ-зы да се жеже.

Струшки има потпуно једнак текст.

Атонски има оу христiанѣхъ м. въ христiанѣхъ, иначе
се слаже са Струшким и Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има съ христiаны м. въ христiанѣхъ; жежеть
м. жеже; и проженеть се м. да се прожене; начнеть м. име; и
тѣ да жежеть се м. и тѣ-зы да се жеже.

Раковачки има нагѣ м. обрѣте; еретики м. еретигы; имене
татно м. име танти; и тѣн м. и тѣ-зы.

Раванички има жиоуштихъ м. жикѣ; жежде м. жеже;
по томъ да се прожене м. да се прожене; и ктo би га потанъ
оу коуфи м. ктo ли га име танти; и тан да се прожене икоже
и онъ м. и тѣ-зы да се жеже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 7; у Ј. Ђорђевића 10)
има тај члан овако: И ако се обрѣштеть ктo еретигы, а жи-
ветъ съ христiани, да се по образоу пожеже и по томъ да
се проженеть, и ктo га иматъ потанти, и тан да иматъ трѣ-
пѣти таковоу казанъ.

Карактеристични облик првобитне редакције ктo ли га име
танти (ко ли би га тајно) доводио је у забуну позније препи-
сиваче којима се тај облик чинио необичан.

·11· О светителѣхъ доуховниихъ.

11. *Призренски*. И светителѣмъ да поставе доухов-
ники по вѣсѣхъ инорѣхъ; по градовѣхъ и по селѣхъ;

·кѣ· О ослобоженіи црѣковнѣмъ.

26. *Призренски.* Црѣкви вѣсе што се обрѣтаю по земан царства ми освободи царство ми отъ вѣсѣхъ рабѣхъ малыхъ и великихъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има текст потпуно једнак с овим Призренским. Бистрички тако исто.

Ходошки има обрѣтають м. обрѣтаю, а све је остало једнако.

Раковачки има црѣкѣ что се вѣсе м. црѣкви вѣсе што се; по земан м. по земан царства ми; царство мое м. царство ми.

Раванички има обрѣтаюштен се м. што се обрѣтаю; освободи ихъ м. освободи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има обрѣтають м. обрѣтаю; подъ нашимъ царствомъ м. по земан царства ми; освободи ихъ царство мое м. освободи царство ми; отъ малыхъ м. малыхъ.

27. *Призренски.* И црѣкви царскіне да се не подла(га)ю подъ црѣкви велие.

Призренски текст има овај члан састављен са ·кѣ· Одвојати смо га пошто је и по смислу одвојен, а одвојено га показују и ђстали рукописи.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички у свем се слажу с горњим текстом осим што немају почетнога и.

Ходошки има да не подлагають се м. да се не подлагаю.

Раковачки се у свем слаже с горњим текстом.

Раванички има да не подлагають м. да се не подлагаю.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 47) слаже се са свим с Раваничким.

·кѣ· О хране оубогимъ.

28. *Призренски.* И по вѣсѣхъ црѣквахъ да се хране оубожи како нестѣ оуписано отъ ктиторѣхъ; кто ли *ихъ* не оусхрани одъ митрополитѣ и отъ епископѣ или отъ игуменѣхъ; да се оглашчѣ сана.

У Струшком овај члан није сачуван.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кон владальць м. владальць.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се нанде; кон владальць м. владальць; възьма м. оузьма; расипаеть м. распе.

Раковачки има наге м. нанде. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: И скетителѣ и нгоуменн да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комъ; ако ли се наге оузьма, да се изврже сана. Яко ли се наге владальць црковни оузьма мита, да се распе; ако ли калоугерь кон оузме мита, да се бие и прожене.

Раванички има обрѣте м. нанде; владатель м. владальць; узымши м. оузьма; мито комуо любо соудеште, да моу се кьсе въсе именниѣ м. мито, да се распе.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 46) следује Раваничкому и има И ако се найде (Т. обрете) кон властелинъ црковни оузамъши (Т. да оузна) мито, да моу се кьсе именниѣ възме.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·кд· **Обладаніи црковнѣмъ.**

25. Призренски. Црквами да облада господинъ царъ и патріарха и логофеть, а ниъ никто.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патріарха м. патріарха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има логофеть м. логофеть.

Ходошки има обладаеть м. облада; патріарха м. патріарха; логофеть м. логофеть.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има логофеть м. логофеть.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. логофеть још има логофеть царевъ а никтоже м. никто.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 46) има подновљен текст који гласи: Црквами да обладаеть такъмо самъ единъ свѣтълын царъ и свѣтын господинъ отица патріархъ и логофеть, а ниъ никто.

Струшки има такав исти текст.

Атонски има натпис **О соудѣ**; иначе се у свем слаже с Призренским. Бистрички се слаже с Атонским.

Студенички има натпис **О соудѣ** козмика, по том: **кто м. кто; нагѣ м. нандѣ.**

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: **соудѣтъ м. соудѣ; аште ли кто обрѣштѣтъ се м. кто ли се нанде; платитѣ м. плати; соудитѣ м. соудѣи.**

Раковачки има непостављени **м. козмика** или **бѣлаца**; иначе је сачувао старински текст.

Раванички има дѣлагоу црковномоу **м. и доуховномоу дѣлагоу; бѣлаци м. козмици; бѣлац м. козмика; соудени м. соудивѣ; на тѣмо м. тѣмо; соудѣ грѣхѣ чловекомъ м. соудѣи.**

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 9; у Ј. Борђевића 12) има тај члан овако: **О доуховномъ соудѣ. Духовнои вѣшти да не соудѣтъ бѣлаци; аште ли се тѣко наѣтъ отъ бѣлаца соудени доуховнои вѣшти, да платитѣ т. перперѣ, тѣмо црква да соудитѣ о грѣсѣхѣ и о вѣсакомъ дѣлау црковномоу.**

·гг· **О соудоу митрополит'скомъ.**

13. Призренски. И митрополитѣ, [и] епископѣ [и] нгоумни по митоу да се не поставѣ; и отъ сѣда кто се нанде поставиѣ по митоу *или* митрополита, или епископа, или нгоумна, да нестѣ пролетѣ и он'-зи кон га не поставиѣ.

Струшки има још и пред епископѣ; ставѣ **м. поставѣ;** отъ сѣда у почетку друге реченице нема.

Атонски има натпис **О епископѣхѣ**; по том: **кто постави м. кто се нанде поставиѣ; или митрополита м. митрополита;** после пролетѣ следује овако: **и анадѣма да боудѣтъ, и ако се нанде кон любо по митоу ставѣ, да изврѣжѣта се оба отъ сама, и поставиѣи и поставиѣниѣи.**

Бистрички се слаже с Атонским; само има по митоу **оу-ставѣ м. по митоу ставѣ** у додатку Атонском.

Ходошки има натпис као и Атонски, по том: **да не поставиѣтъ се м. да се не поставѣ; отсѣм м. отъ сѣда; кто поставиѣтъ м. кто ли се нанде поставиѣ; или митрополита м. митрополита;** речи по митоу долазе на крају реѣања, после нгоумна. Завршетак је као у Атонском.

Раковачки има натпис **О свѣтителюхъ**; по томъ: **епископи м. иепископиѣ**; **нгоушнѣи м. нгоушни**; **кон се нагѣ м. кто се нанде**; **нгоушна м. нгоушна**; **онан м. он'-зін**; **поставио м. поставиѣ**. Раковачки препис има још и један дупликат овога члана, број 152. У томе је дупликату унесен и члан 24 Призренски о црквеном чиновнику који узме мито, ма да се тај члан и у самом Раковачком налази напред на свом месту, упоредо с Призренским под бр. 22. Дупликат гласи: **И свѣтителѣи и нгоушнѣи да не оузимаю на свонѣхъ людѣхъ мита ни на кошѣ. Яко ли се нагѣ оузымѣ, да се изврѣже сана. Яко ли се нагѣ владаѣцѣ црковни оузымѣ митѣ, да се распе; ако ли калоутѣрѣ кон оузымѣ митѣ, да се бнѣ и проженѣ.**

Раванички се подудара с Ходошким, и с њиме љу га и поредити. Тако Раванички има да се по митоу не постављаюћъ место **Ход. по митоу да не постављаюћъ се**; ако се обрѣте **кон м. аште обрѣтѣтъ се кон любо**; **ставитѣ м. ставѣ**; после речи отъ сана Раванички има још објашњење сирѣчь отъ престола.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 10; у Ј. Ђорђевића 13) има натпис **О митрополитѣ и о епископѣ**, а по том овако: **Епископи и митрополити и нгоушнѣи да се по митоу не постављаюћъ**; **аштѣ ли кто поставитѣ митрополита или епископа или нгоушна по митоу, да естѣ проклѣтъ и анафемисанѣ, нѣ вѣстѣмъ съкоромъ да се постављаюћъ. Али тај рукопис има тај текст још једанпут (у Флоринскога 34; у Ј. Ђорђевића 38) овако: **Митрополити і епископи да се по митоу не постављаю**; **ако ли се нагѣтъ кон любо по митоу стављѣнѣ, да изврѣгоутѣ се оба отъ сана, сирѣчь отъ престола: и кон ѣ постављѣнѣ и тѣко га ѣ поставію.****

По овоме се члану види да су законик после преписивали највише духовници. Стари се првобитни текст види добро по преписима Струмском и Призренском. Тешко је данас расправити јесу ли допуне преписа Атонског, Бистричког, Ходошког и Раваничкога законодавним путем ушле, или су другојачије некако унесене. Потпун текст из свију варијаната гласио би:

И митрополитѣи и епископѣи и нгоушни по митоу да се не поставѣ, и отъ сѣда кто се нанде поставиѣ по митоу или митрополита, или епископа, или нгоушна, да естѣ проклѣтъ *и анафема да боудѣтъ, и ако се нанде кон любо по митоу ставѣ, да изврѣжѣта се оба отъ сана, и поставиѣи и постављѣнѣи.*

Међу звездицама је текст Атонскога и Бистричкога преписа.

·dī. О поставленіи игоумена.

14. Призренски. Игоумны да се не поставляю безъ деа отъ црькве; игоумни по манастирѣхъ да се ставѣ добріи чловѣци, кон те црьковъ стожи[ти] домъ божін.

Струшки има само прву реченицу, и то са свимъ једнако с Призренскимъ; остало је изгубљено.

Атоцки има натпис О игоуменехъ; по томъ изставляю м. поставляю; манастирохъ м. манастирѣхъ; стожити м. црьковъ стожи. Атонское су две реченице два разлчита члана.

Студенички има натпис О игоуменехъ; по томъ: игоумень да се не изстали м. игоумны да се не поставляю; игоумени м. игоумни; кон те стожити домъ божін м. кон те црьковъ стожи домъ божін.

Вистрички се слаже са Студеничкимъ, само што у почетку има игоуменъ да се не изставляю.

Ходошки има натпис О игоуменѣхъ; по томъ: да не изставляють се м. да се не поставляю; добри чловѣци и искоусни м. добріи чловѣци; кон хотеть быти строителіе домоу божію м. кон те црьковъ стожи домъ божін. И Ходошкое су као и Атонское две реченице два члана.

Раковачки има иставляю м. поставляю; постави м. ставѣ; кон гдѣ стежати домъ божін м. кон те црьковъ стожи домъ божін.

Раванички има исповѣдають м. поставляю; избирають м. ставѣ; чловѣци моудріи и блази м. добріи чловѣци; кон ће строити домъ божін м. кон те црьковъ стожи домъ божін.

Текелѣјин-Софѣјски (у Флорпнскога 35; у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст овако: И игоумени да се не изметають отъ престола безъ велике кривце. И игоумени по манастирѣхъ да се избирають, и да ихъ ставляють вси съборно калоугери и чловѣци моудри и блази, кон ће строити домъ божін.

У тексту самомъ има само да се допуни непотпуни инфинитив стожити. Реч црьковъ могла би се као дупликат изоставити.

·ei. О житіи киновіискомъ.

15. Призренски. Игоумни да живоу оу кѣнобіахъ по закону, зговаране се [съ] старци.

Струшки има пред речју старци—съ; остало је све једнако с Призренскимъ.

Атонски се потпуно слаже са Струшким.

Студенчички има *нгоуѣмни м. нгоуѣмни*; *съ старци м. старциѣн*. Бистричички тако исто; само што има по *киновнихъ м. оу кѣновіахъ*.

Ходошки има *живоуѣ въ м. живоу оу*; *съвѣтъ нмоуште м. зговараѣ се*.

Раковачички има све као Струшки и Атонски, осим речи по *законоу*, које су изостављене.

Раваничички има *живоуѣ м. живоу*; *кѣліахъ м. кѣновіахъ*; *договараюште се съ старци манастира того м. зговараѣ се старциѣн*.

Текелѣјин-Софијски има (у Флоринскога 35; а у Ј. Борђевића под 39) тај члан овако: *Да живоуѣ въ своихъ кѣліахъ договараюшти се о вѣсѣмъ съ старци манастира того*. Подмет *нгоуѣмни* у претходној је реченици, пошто је овај члан стопљен с претходним.

Очевидно је да првобитном тексту има да се дода само *съ* пред речју *старциѣн*, као што је горе и учињено.

·51· **О жити мнишсколиъ.**

16. Призренски. И на тѣсоуштоу коукъ да се храни оу манастирѣхъ .н. калоугѣрь.

Струшки има такав исти текст.

Атонски има *коушѣ м. коукъ*; *калогѣрьъ м. калоугѣрьъ*.

Студенчички има текст једнак са Призренским. Бистричички тако исто; само има *оу манастирихъ м. оу манастирѣхъ*.

Ходошки има да *питаѣтъ се м. да се храни*; *въ манастирихъ м. оу манастирѣхъ*; *калогѣрь м. калоугѣрь*.

Раковачички има кратко: *И оу манастироу да се храни .н. калоугѣрь*.

Раваничички има *коуѣа м. коукъ*; *да естѣ храниѣмъ м. да се храни*; *оу манастироу м. оу манастирѣхъ*.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога под 35; а у Ј. Борђевића под 39): *И на дѣ тѣсоуштоу домовъ да е стронѣмъ, а оу манастироу по .н. калоугѣра*.

·31· **О постризе мнишсколиъ.**

17. Призренски. И калоугѣринѣ и калоугѣрице конѣ се постризаю, тере живоу оу своихъ коукихъ; да се нжденоу и да живоу по манастирѣхъ.

Струшки има кон м. које, иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има текст у свему сличан с Призренским, само што се чита калогѣріе и калогѣрице м. калоуѣгѣрије и калоуѣгѣрице и што члан тај у Атонском не долази по реду на истом месту. Али ће се о томе говорити на другом месту.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има постризають м. постризаю; да живоутъ м. да живоу.

Ходошки има натпис О калогѣрѣхъ; по том има калогѣріе и калогѣрице; постризають м. постризаю; та живоутъ м. тѣре живоу; къ сконхъ домохъ м. оу сконхъ коукихъ; да изганыють се м. да се иждѣну; живоутъ м. живоу.

Раковачки има подновљен текст: И калоуѣгѣри кон се постригао пакы нѣде оу скон домохъ, да се иждѣне из дома и да нѣде оу монастирь.

Раванички има овај члан на реду као и Атонски. Натпис му је О людехъ цркованихъ законъ. Знатно је и то што се у њему не помињу калуѣрице. Иначе осим мале разлике у језиковним облицима текст је истоветан.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Ђорђевића под 41) има тај члан овако: Законъ царьски о людехъ цркованихъ и о калоуѣгѣрихъ. Калоуѣгѣри кон се постризаю а живоу по сконхъ коуѣхъ, да се иждѣноу и да живоу ва монастири.

•и. О мнишьскомъ постризе.

18. Призренски. И калоуѣгѣрије, кон се соу постриглан топици изъ мѣтохъне кон цркъве, да не живоу оу тѣ-зи цркъве; нѣ да гредоу оу ине монастырѣ; и да имъ се дава храна.

Струшки има тѣ-зи м. које; а у последњој реченици нема и којим се почиње реченица.

Атонски се у свем слаже с Призренским.

Студенички има тѣ-зи цркъве м. које цркъве; да имъ се даје м. и да имъ се дава.

Бистрички се слаже са Студеничким, само што има да имъ се да храна м. и да имъ се дава храна.

Ходошки (по реду једнак са Струшким и Призренским) има калогѣріе м. калоуѣгѣрије; тѣ-зи м. које; живоутъ въ м. живоу

оу; монастыри м. те-зѣи цркви; ндоуѣ м. гредоу; къ м. оу; да нмъ се дакатъ діаконіа м. и да нмъ се дава храни. За тимъ долази додатокъ који гласи: Сего ради сице рече се о нмъ. жнкоуште бо въ монастыри, мнози збогъ повинни соутъ, не могуѣтъ бо въси оудръжати естество, ако не дати что любо комоу отъ сродники и знаминыхъ, паче бо и съблзнь къ братіахъ веліа, наричюѣтъ бо нныхъ къ монастыри гости и пришлице; сего ради сице бысть: аште ли кто отъ нмъ не боудеть въ монастыри, нъ ни въ чему да боудеть обладанъ, отъ нхъже хощетъ възмъ даати може хощетъ.

Раковачки има соу се м. се соу; те м. кою; стоѣ м. жнкоу; тон м. те-зѣи; ндоу м. гредоу; нмъ је изостављено; у последњој реченици нема и којимъ се почиње реченица.

Раванички има каштиничи отъ те цркви м. топици нмъ метохуіе кою цркви; тон м. те-зѣи; цркви м. цркви; ндоуѣ м. гредоу; да нмъ м. и да нмъ.

Текелѣин-Софјски (у Флоринскога под 37; а у Ј. Борђевића под 41) у свему се слаже с Раваничкимъ, само што предъ последњомъ реченицомъ нема и.

Главна је разлика међу текстовима што се последња реченица у једнихъ почиње са и, којега у другихъ нема, а значење је те реченице и овако и онако нејасно. Ходоско објашњење, којега у закову није било, даје мислити да је та реченица значила да такви калуђери не могу у томе домаћемъ манастиру добити никакво старешинско место, а да могу иначе, као по некомъ изузетку у манастиру живети као прости калуђери. Тиме је прво значење закона ублажавано.

••••• О свръженіи расахъ.

19. *Призренски*. И калоуѓиѣрь кон свръже расе, да се дрѣже оу тѣмници; докла се обрати опетъ оу послоушаніе, и да се педѣпса.

Струшки нема почетнога и; има дрѣжи м. дрѣже; докла м. докла; последњихъ седамъ речи изгризено је у томъ рукопису.

Атонски се слаже у свемъ са Струшкимъ, а у последњихъ седамъ речи не показује никакве разлике од Призренскога.

У Бистричкомъ друга половина гласи: докла се обрати оу послоушаніе опетъ, и да се педѣпса.

Ходошки нема почетнога и; има пак свържеть м. свърже; дръжитъ м. дръже; дондеже м. докла; обратитъ се м. се обрати; на покланіе и послушаніе м. оу послушаніе; да педѣсать се м. да се педѣса.

Раковачки се слаже у свеж са Струшким и Атонским; има педѣши м. педѣса.

Раванички, слажуи се у поретку с Атонским иначе нема почетнога и; има докла м. докла; обратитъ м. обрати; вие м. педѣса.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 37 а у Ј. Ђорђевића 42) такође нема почетнога и; има метне — въметнеть м. дръже; дондеже м. докла; обратитъ м. обрати; въ м. оу. Последња је реченица са свим једнака са старим текстом.

Призренски текст потребује малу исправку, и имао би гласити: Калоугиерь, кон свърже расе, да се дръжи оу тъмьници докле се обрати опеть оу послушаніе, и да се педѣса.

•к. О гробѣхъ.

20. *Призренски.* И людин конє съ влѣхов'ствеомъ оу-знимаю изъ гробовъ, тере ихъ съжижоу; село конє то-зи оучини, да плати враждоу; ако ли боудѣ поплъ на то-зи дошълъ, да моу се оузме попов'ство.

У Струшкоме овај члан пије сачуван.

Атонски има натпис О ресницѣхъ кон телеса мрътвынхъ жегоуть. Иначе Атонски има изнимаю м. оузимаю; то-зи село да плати враждоу конє тон оучини м. село конє то-зи оучини, да плати враждоу; и ако м. ако ли.

Бистрички има натпис О еретицѣхъ кон телеса мрътенхъ жегоуть; иначе се слаже с Атонским, само што погрешно има на том-зи дошълъ м. на то-зи дошълъ.

Студенички има людин м. и людин; изымають м. оузимаю; съжижоуть м. съжижоу; то-зи село конє то-зи м. село конє то-зи; изышълъ м. дошълъ.

Ходошки има изымають м. оузимаю; та м. тере; съжижоуть м. съжижоу; то-зи село итд. као и у Атонском; и аште боудеть м. ако ли боудѣ; пришълъ м. дошълъ; възметъ м. оузме.

Раковачки има натпис О людехъ кон съжизають; по том има: кон м. конє; изымають м. оузимаю; те и съжизають м.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има о вѣсѣмъ м. н о вѣсѣмъ; по поути и правдѣ м. по поути и по правдѣ; а по том додате још речи: и како пише хрисовоуль светиу ктитору.

Бистричи има све као Атонски, само у додатеу има хрисовоуль.

Ходошки има цркви м. цркви; обладають вѣсѣмъ нмѣнимъ монастырскимъ м. да обладаю вѣсомъ коукомъ; нема реч кобилами; има о вѣсѣмъ м. н о вѣсѣмъ; има такође додатеа Атонскога: и како пише хрисовоуль светиу ктитору.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има овај члан на истом месту као и Атонски. Што се тиче текста има обладають м. обладаю; коньми и коли и овьцами м. кобилами, и коньми и овьцами, па по том завршује краће: и вѣсѣмъ что естъ прилично и како оуспіше свети хрисовоуль светиу ктитору.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 35, а у Ј. Ђорђевића 39) има тај текст подновљен овако: И предаде царство мое ігоумену цркви да обладають нмѣн и дрѣжеть конѣ, волове, овьце и вѣсѣмъ что естъ нмѣ прилично и како оуспіше свети хрисовоуль светиу ктитору.

Очевидно је да је у Призренском првобитни текст; да је позније опажена празнина за ктиторске хрисовује и да је то повод додатеу Атонскога и осталих, који сам додатеа, тога ради, и ја у текст на своје место уврстио.

·ад· О црковномъ законе.

36. Призренски. И да оуставѣ по црквахъ законъ кѹновіискии калоуѣроуль оу монастырѣхъ, противоу како нстъ *кон* монастырь.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има калогѣроуль м. калоуѣроуль; монастыринхъ м. монастырѣхъ, и пред последњом речју монастырь још и заменицу кон.

Бистричи се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има оуставѣ м. оуставѣ; калогѣроуль м. калоуѣроуль; въ м. оу, и заменицу кон пред завршном речју монастырь.

Раковачки тога члана нема.

Раванички се слаже с Атонским.

У Призренскоме је овај текст састављен са 21 у један члан. Пошто за то никаква разлога нема, а сви га други рукописи имају посебно, ми смо га одвојили.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис **О црковныхъ людехъ**, који је горе међу звездицама изнесен; по том нема почетнога и; иначо се у свем слаже с Призренским.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има такође натпис **О црковныхъ людехъ**; по том нема почетнога и; има **сѣдѣтъ м. сѣде**; у свему се остадом слаже с Призренским.

Раковачки има натпис **О людехъ властителскихъ**; има **властители сци м. властѣл'сци**; нема и по **катоунѣхъ**; има **иде м. походи**.

Раванички има натпис као и Атонски и Ходошки; нема почетнога и; има **баштиннахъ м. катоунѣхъ**; **приходить м. походи**.

Текелијин-Софијски (Флорински 40; Ј. Ђорђевић 44) слаже се у свему с Раваничким, само што место **походи** Софијски има **проходить**, а Текелијин **проходить**.

•кв. **О поноскѣ црковнѣмъ.**

23. Призренски. **Црквиамъ поноса да нѣсѣтъ, развѣ жъдѣ греде камо царь, тѣдѣн да га дижоу.**

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има **када м. кѣдѣ**; **тѣда-зѣн м. тѣдѣн**.

Бистрички има **када м. кѣдѣ**; **тага-зѣн м. тѣдѣн**.

Ходошки има **када гредѣтъ м. кѣдѣ греде**; **тѣда-зѣн м. тѣдѣн**; **дижоу м. дижоу**.

Раковачки има **тако м. тѣдѣн**.

Раванички има **егда идетъ м. кѣдѣ греде**; **тамо м. камо**; **тогда м. тѣдѣн**.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Ђорђевића 44) има подновљени текст који гласи: **Црквиамъ да не чинѣтъ се досаде ни отъ кога, развѣма кадѣ има доѣн тамо царь, тада да чѣстѣно его приѣмѣють.**

•кг. —

24. Призренски. **И ако се нанде владал'цѣ црковны оузымъ митѣ, да се расне. (Раковачки. Яко ли калоч'геръ кон оузме митѣ, да се вие и прожѣне).**

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има кон владальць м. владальць.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште обрѣштеть се м. ако се нанде; кон владальць м. владальць; възьмъ м. оузьмъ; расипають м. распе.

Раковачки има наге м. нанде. Али тај исти рукопис још саставља овај члан са чланом 13 (који пореди), па га има и на месту члана 24, и с додатком 13-ог члана на ново на крају под 152, где се чита: И скетители и нгоумени да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комъ; ако ли се наге оузьмъ, да се изверже сана. Яко ли се наге владальць црковни оузьмъ митъ, да се распе; ако ли калоугерь кон оузме митъ, да се бие и прожине.

Раванички има обрѣте м. нанде; владатель м. владальць; узымши м. оузьмъ; мито комоу любо соудеште, да моу се възме въсе именни м. мито, да се распе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 41; у Ј. Борђевића 46) следује Раваничкому и има И ако се найде (Т. обрете) кон властелинъ црковни оузымши (Т. да оузима) мито, да моу се въсе именни възме.

Последња реченица Раковачкога не налази се нигде, и зато сам је додао к тексту овога члана.

·кд· Обладаніи црковнѣмъ.

25. Призренски. Црквами да облада господинъ царъ и патриарха и логофеть, а инъ никто.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има патриархъ м. патриарха; иначе је све као у Призренском.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има логофеть м. логофеть.

Ходошки има обладають м. облада; патриархъ м. патриарха; логофеть м. логофеть.

Раковачки се такође слаже у том члану с Раваничким и Ходошким, само што има логофеть м. логофеть.

Раванички се у свем слаже с Ходошким, само што м. логофеть још има логофеть царевъ а никтоже м. никто.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Борђевића 46) има подновљен текст који гласи: Црквами да обладають тѣмъ само еднинъ свѣтлымъ царъ и свѣтымъ господинъ отица патриархъ и логофеть, а инъ никто.

·кѣ· О ослобогненіи црѣковнѣмъ.

26. Призренски. Црѣкви вѣсе што се обрѣтаю по земли царства ми освободи царство ми отъ вѣсѣхъ рабѣхъ малыхъ и великихъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има текст потпуно једнак с овим Призренским.

Бистрички тако исто.

Ходошки има обрѣтають м. обрѣтаю, а све је остало једнако.

Раковачки има црѣкѣ что се вѣсе м. црѣкви вѣсе што се; по земли м. по земли царства ми; царство мое м. царство ми.

Раванички има обрѣтаюштен се м. што се обрѣтаю; освободи ихъ м. освободи.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 46) има обрѣтають м. обрѣтаю; подъ нашимъ царствомъ м. по земли царства ми; освободи ихъ царство мое м. освободи царство ми; отъ малыхъ м. малыхъ.

27. Призренски. И црѣкви царскіе да се не подлагаю подъ црѣкви велие.

Призренски текст има овај члан састављен са ·кѣ· Одвојили смо га пошто је и по смислу одвојен, а одвојено га показују и остали рукописи.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски и Бистрички у свем се слажу с горњим текстом осим што немају почетнога и.

Ходошки има да не подлагають се м. да се не подлагаю.

Раковачки се у свем слаже с горњим текстом.

Раванички има да не подлагають м. да се не подлагаю.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 42; у Ј. Ђорђевића 47) слаже се са свим с Раваничким.

·кѣ· О хране оубогимъ.

28. Призренски. И по вѣсѣхъ црѣквахъ да се хране оубози како нѣтъ оуписано отъ ктиторъ; кто ли *ихъ* не оухрани одъ митрополитъ и отъ епископъ или отъ игуменъ; да се оглоучи сана.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има или отъ епископъ м. и отъ епископъ; отъ сана м. сана.

Бистрички има све као Атонски, и још: кто ли нхъ не оухранн м. кто ли не оухранн.

Ходошки има да хранитъ се м. да се хране; записано м. оуписано; ктиторъ м. ктиторъ; кто ли нхъ м. кто ли; не оузыхранитъ м. не оухранн; нема речи и отъ епископъ; отъ сана м. сана.

Раковачки има оубогын м. оубозин; не хране м. не оухранн; или епископъ м. и отъ епископъ.

Раванички има само први део до кто, а од те речи унапред нема.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 43; у Ј. Борђевића 47) има подновљен текст који гласи: И по всѣхъ црквахъ да се хранетъ оубогахъ како естъ оуписано отъ првѣхъ ктиторъ; о томъ да промишляють митрополанти і епископи, они да савакоупляють маломоштіе къ црквамъ, да нхъ крѣмѣтъ.

Из Бистричкога преписа уметнута је међу звездицама реч нхъ.

·кз· О калоугѣр'скомъ житіи.

29. *Призренски.* И калоугѣре да не живоу извѣнь монастыра.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има калогѣре м. калоугѣре.

Бистрички се са свим слаже с Атонским.

Студенички има живоутъ м. живоу.

Ходошки има живоутъ м. живоу.

Раковачки се слаже с Призренским и Атонским.

Раванички има живоут м. живоу и има после горе наведеног текста још ово: разкѣ поустиніе, аште кто Бога любитъ и въселитъ се въ поустиню.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 37; у Ј. Борђевића 42) има тај члан овако: И калоугѣри да не живоу около (Т. извѣнь) монастыра, разѣма поустиници, аште Бога кто любитъ и въселитъ се въ поустиню.

·ки· О оур'ваніи црковнаго чловѣка.

30. *Призренски.* Отселѣ да не оур'вѣ ннедина властѣ калоугѣра или црковнаго чловѣка; и кто потвори сіе

при животѣ и по смърти царства ми, да нѣсть благословенъ; ако ли *нѣсть* кто комоу кривъ, да га ниште соудомъ и правдомъ по законуу; ако ли оур'вѣ безъ соуда, или комоу забави, да плати самосед'мо.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има и отсели м. отселѣ; ниједна м. ниједна; калогѣра м. калоугѣра; чловѣка црковна м. црковнаго чловѣка; ако нѣсть кто комоу м. ако ли кто комоу; да ниште м. да га ниште; ако ли га оурѣ м. ако ли оур'вѣ.

Студенички има и отъ сѣда м. отселѣ; чловѣка црковнога м. црковнаго чловѣка; ако нѣсть м. ако ли; да ниште м. да га ниште; ако ли га оурѣ м. ако ли оур'вѣ.

Бистрички се слаже с Атонским и Студеничким само што отселѣ има подједнако с Призренским.

Ходошки има и отселѣ м. отселѣ; не оурѣсть м. не оур'вѣ; калогѣра м. калоугѣра; потворитъ м. поткори; на аште е кто комоу кривъ м. ако ли кто комоу кривъ; да ништеть м. да га ниште; забавитъ м. забави.

Раковачки има тај члан овако: И тко оур'вѣ калоугѣра от властѣли или чловѣка црковнога, и кто потвори сѣ сѣтворити, да нѣсть благословенъ, да нѣсть проклетъ. Яко е комоу доужанъ што или кривъ, да ниште соудомъ по законуу, ако ли га оур'вѣ безъ соуда, или комоу забави, да плати седморицю.

Раванички овога члана нема.

Техелијин-Софијски тога члана нема.

•К.Ф. О ваштине поповомъ.

31. Призренски. И поповѣ ваштини да си имаю свою землю ваштиноу и да соу свободни; а ниин поповѣ кон не имаю ваштине, да имъ се даде три нивѣ законитѣ; и да етъ попов'ска капа свободна; ако ли веки оузме отъ те-зи земанъ, да работа црквама тѣ по законуу.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има натпис О поповѣхъ; по том има ваштиници м. ваштини; ваштиньноу землю м. землю ваштиноу; дадоу м. даде; попов'скаа м. попов'ска; црквама тѣ м. црквама.

Бистрички се слаже у свем с Атонским, само у почетку има да соу м. и да соу.

Студенички има натпис **О поповехъ**; по томъ: **поповъ м. и поповѣ; баштинноу свою землю м. свою землю баштинноу; дадоу м. даде; капа поповска м. поповѣска капа; по законуу м. тѣ по законуу.**

Ходошъ има баштинниці м. баштини; имають м. имаю; баштиноу землю м. землю баштиноу; дадоу м. даде; капа поповска м. поповѣска капа; аште ли м. ако ли.

Раковачъ има прву реченицу другојачије, и она му гласи: **И попови баштинноу свою кон имаю да соу свободни свои баштинни; по томъ има закономъ м. законитѣ; те м. те-зи; црквама м. црквима тѣ.**

Раванички има натпис **О заповѣдехъ и поповехъ законъ царски**; по томъ: **попови кон соу баштинниці м. и поповѣ баштини; да имѣю свою баштиноу и землю м. да си имаю свою землю баштиноу и; онѣ м. нин; не имають свое баштине не соу оу баштини црковнон м. не имаю баштине; дадоу м. даде.** После речи три нитѣ законитѣ следује ово: **да нде цркви доходакъ по законуу, и баштиноу црковноу никтоже продати нѣ коупити можетъ, кроме променити близъ цркве.** Преписач или исправљач није ни смисао првобитнога текста разумео.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 11; у Ј. Ђорђевића 14) има тај члан слично с Раваничким овако: **Попови кон соу баштинниці да имають свою баштиноу и землю и да соу свободни, а они попови кон не имаю баштиноу и кон соу оу црковнон баштини, да имѣ се дадоу -г- нивѣ законите и да нде цркви доходакъ по законуу и баштиноу црковноу нитѣко да не може ни коупити ни продати кромѣ замече близъ цркве.**

•л. **О людѣхъ црковныхъ.**

32. Призренски. **Людѣ црковныи, кон дрѣже црковна села и земли црковне; а прогнали соутѣ меропѣхѣ црковне, или влахѣ; они-зи кон-но соу разгнали люди, да се свежоу и да имѣ се оузме земли и людѣ; и да ихъ дрѣжи црква до-где скоупе люди кое соу разгнали.**

У Струшком овај члан није сачуван.

Атопски има земле м. земли; соу м. соутѣ; кон м. кон-но; докле м. до-где.

Студенички има земаю црковне м. земаи црковне; соу м. соуѣ; кон м. кон-но; людин м. людіе; докле м. до-где.

Бистрички има натпис као и Призренски, а иначе се у свем слаже са Студеничким.

Ходошки има дрѣжеть м. дрѣже; земаю црковноу м. земаи црковне; люди м. мероп'хе; кон м. кон-но; възметь м. оузме; люди м. людіе; докле м. до-где.

Раковачки има земае м. земаи; соу м. соуѣ; они м. они-зін; люди м. людіе; докле м. до-где.

Раванички има соу посадники м. соуѣ мероп'хе; они люди кон соу разгнали м. они-зін кон-но соу разгнали людин; люди м. людіе; докле м. до-где.

Текалијин-Софијски (у Флоринскога 43; у Ј. Ворѣвића 48) има подновљен текст: Людіе црковьин кон дрѣжеть села црковьна и црковьне земае а прогнали соу посадники црковьне, они кон соу прогнали црковне люди да се свежоу и да имь се оузме земаи нхъ, да възметь црква посадники, доколе скоупе посадники кое соу разгнали.

ла. О соудѣ людин црковныхъ.

33. Призренски. Црковным людіе о възакон правдѣ да се соудѣ прѣдъ своими митрополити и прѣдъ епископы и игоумни; кои ста чловѣка оба едне цркви, да се соудита прѣдъ своимъ црковомъ; или отъ двою црквоу боудѣта два чловѣка, кои се принта, да имь соуде овѣ цркви.

У Струшком вије тај члан сачуван.

Атонски има игоумени м. игоумни; и кои ста оба чловѣка м. кои ста чловѣка оба; соуде м. соудита; ако ли м. или; дѣю м. двою.

Бистрички се слаже у свем с Атонским.

Студенички има натпис О соудѣ; по том: люди м. людіе; игоумени м. игоумни; кои чловѣка боудета м. кои ста чловѣка; ако ли м. или; или чловѣка м. два чловѣка.

Ходошки има да соудеть се м. да се соудѣ; игоумени м. игоумни; и кои соуѣ оба чловѣка м. кои ста чловѣка оба; да соудеть се прѣдъ своєю црквєю м. да се соудита прѣдъ своимъ црковомъ; аште ли м. или; дѣю м. двою; соуде м. принта; соудеть м. соуде; цркке м. цркви.

Раковачки се у првој половини слаже с горњим текстом, а другу половину има овако: ако соу оба чловека едне цркве, да се соуде пред свонимъ црквами; ако ли соу отъ две цркве два чловека кон се проу да имъ соуде обѣ цркве.

Раванички има митрополіти и епископи м. митрополити и прѣдъ епископы; и ако боудоу оба чловека коѣ се проу еднини цркве м. коѣ ста чловека оба едне цркве; соуде м. соудита; свонни црквами м. своомъ цркваомъ; ако ли боудоутъ отъ две цркве, да се соуде прѣдъ обѣма црквами м. горе наведеног последнег одежа.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 44; у Ј. Борђевића 49) има тај члан овако: Црковъни людѣ о вѣсакон правници да се соудеть прѣдъ свонни митрополити и епископи и нгоумени. и ако соу обадва чловека кон се проутъ, и естъ господинъ (Т. господ'нъ) како е држалъ мон друтъ прѣе мене, и ако дадеть писаніе царѣво, да боудеть тако. Друга половина тога текста управо не припада томе члану; међу тии једна мисао тога члана налази се претурена напред (у Флоринскога под 10 а у Ј. Борђевића под 13) и гласи: И кождо да се соудеть прѣдъ свонни црквами; аште ли боудоутъ чловеци отъ двою црквы кон се проутъ, да се соудеть отъ обонихъ црквен.

•ЛВ. О селѣ мироп'шккомъ.

34. Призренски. И што соу села мероп'шине царства ми по Загоріи и иноуде; црковни людѣ да не гредоу оу мѣроп'шине ни на (сѣно), ни на ораніе, ни на виноградѣ, ни на единоу работору, ни на малоу ни на великоу; отъ вѣсѣхъ работору освободіи царство ми; тѣк'мо да работаю цркви; кто ли се наиде изыгнавъ метохию на мироп'шиноу, и прѣчию законъ царства ми, тѣ-зи властники да се распе и накаже.

У Струшком тај члан пије сачуван.

Атовски има почетак члана овако: И што соу села црковна и людѣ црковни, да не гредоу оу мероп'шине царства ми ни на сѣно итд., по том има винограда м. виноградѣ; једноу м. једноу; ни малоу ни великоу м. ни на малоу ни на великоу; свѣхъ м. вѣсѣхъ; мероп'шиноу м. мироп'шиноу; законъ царскіи м. законъ царства ми.

калоуґера и да га приведе кь архієрею свѣтитель дѣломъ доуґховнимъ м. вѣштиникъ итд. до краја.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 13; у Ј. Борђевића 17) има тај члан овако: Властелин и нин людїе кон имають цркви оу свонхъ вѣштинахъ, да ихъ свѣтъли царь и патриархъ не подгонѣ ни подлажоу подъ великоу црквиоу, нѣ да єсть волинь вѣштинникъ тѣмъ цркви поставити и да држи своего калоуґера, да га доведе кь архієрею да га благословить и да моу дастъ власть доуґховноу.

•мд. О отроцѣхъ.

46. Призренски. И отроке што си кто имаю, да ихъ имаю оу вѣштиноу; тѣкмо што кѣ властѣлинь простити, а или моу жена, а или сынъ, то-зїи да єсть свободно, а ино ништо.

У Струшкоме тај члан није сачуван.

Атонски има и еште отроке м. и отроке; властеле м. кто; да имъ соу м. да ихъ имаю; или м. а или оба пута; сынъ єго м. сынъ.

Бистрички има почетакъ овога члана овако: И єште отрокиє што си имаю властеле, да имъ соу оу вѣштиноу. Остадо је као у Атонском.

Ходошки препис тога члана нема.

Раковачки има что имаю властелин м. што си кто имаю; ако прости смоу властелинь м. тѣкмо што кѣ властѣлинь простити; или жена єго, или сынъ єго м. а или моу жена, а или сынъ; то м. то-зїи.

Раванички има текст воји гласи: Людїє коє имєють властели по вѣштинахъ, да имъ соу оу вѣштиноу, тѣкмо а што ѣ имъ прости властелинь или моужь или сынъ, то да єсть свободно, а ино ничтоже.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 14, а у Ј. Борђевића 18) има текст са свимъ сличан Раваничком; само што је реч властелинь замењена речју господарь.

•мз. О цркви.

47. Призренски. И властѣлинь кон се обрѣте подложивъ свою црквиоу подъ друґтоу црквиоу, вєкѣ томъ-зи црквиоу да не облада.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има о вѣсѣмъ м. н о вѣсѣмъ ; по поути и правдѣ м. по поути и по правдѣ ; а по том додате још речи : и како пишѣ хрисовоуль светиу ктитору.

Бистрички има све као Атонски, само у додатку има хрисовоуль м. хрисовоуль.

Ходошки има цркви м. цркви ; обладають вѣсѣмъ имѣніемъ монастырскимъ м. да обладаю вѣсомъ коукомъ ; нема реч кобилами ; има о вѣсѣмъ м. н о вѣсѣмъ ; има такође додатак Атонскога : и како пишѣ хрисовоуль светиу ктитору.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има овај члан на истом месту као и Атонски. Што се тиче текста има обладають м. обладаю ; коньми и воли и овьцами м. кобилами, и коньми и овьцами, па по том завршује краће : и вѣсѣмъ что естъ прилично и како оуспіше свети хрисовоуль светиу ктитору.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 35, а у Ј. Борђевића 39) има тај текст подновљен овако : И предаде царство моје ігоумену цркви да обладають нѣмъ и дрѣжеть коне, волове, овьце и вѣсѣмъ что естъ нѣмъ прилично и како оуспіше свети хрисовоуль светиу ктитору.

Очевидно је да је у Призренском првобитни текст ; да је позније опажена празнина за епиторске хрисовује и да је то повод додатку Атонскога и осталих, који сам додатак, тога ради, и ја у текст на своје место уврстио.

·ад· О црковномъ законе.

36. Призренски. И да оуставѣ по црквахъ законъ кѹновіискин калоуѣроу м. калоуѣроу монастырѣхъ, противоу како несть *кои* монастырь.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има калоуѣроу м. калоуѣроу ; монастыринхъ м. монастырѣхъ, и пред последњом речју монастырь још и заменицу кои.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има оуставѣ м. оуставѣ ; калоуѣроу м. калоуѣроу ; въ м. оу, и заменицу кои пред завршном речју монастырь.

Раковачки тога члана нема.

Раванички се слаже с Атонским.

дѣштерѣ, да соутѣ волии съ тѣмъ дѣштерѣ или продати или комоу отдади **свободно да естъ.**

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Борђевића 19) има тај текст подновљен овако: **Када се пристави кон до-
баръ властелинъ, оружја его да боудоутѣ царю, и ските и
внсеріе и злато и сръкѣро и каминіе и златни пошси и ино
именіе сыновомъ его, аште ли не имать сына а имать кѣрь,
да естъ воляна въскъ тѣмъ дашти та или продати или
отдати комоу хоштѣтъ, свобода на естъ.**

Нашао сам да реч том'-зін Призренскога текста треба за-
менити речју тѣм'-зін текста Атонскога, пошто ова последња
боље одговара потреби.

·ми· О краиштнникоу властелиноу.

49. Призренски. Властѣле краиштнници, кои вонска
тоуги гредѣ и плени землю цареву, тере прѣидѣ опетѣ
презъ нѣхъ землю, тѣ-зін властѣле въсе да платѣ прѣзъ
кои хъ прѣидѣ дрѣжавоу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има кои вонска оттоуда минѣ м. кои вонска
тоуги гредѣ.

Бистрички се у свем славѣ с Атонским.

Раваочки има пред тѣм чланом натпис О властѣлѣхъ кон
дрѣжѣ краиште земли и гласи му: Властѣле, кои краишта
дрѣжѣ, кои вонска отъ тоудоу минѣ и плени землю цареву,
пакы приде опетѣ на нѣхъ землю, тѣ властѣли въсе да платѣ
прѣко коѣ дрѣжавѣ прѣидѣ.

Раванички има тај члан подновљен и гласи му овако: Вла-
стѣле, кои вонска откоудѣ минѣ сирѣч проиѣ и плени землю
цареву и пакы съ тѣмъ плѣном прѣидѣ преко нѣхѣи земли,
тѣн властѣлі да платѣ въсоу тоую штетоу преко кои дрѣ-
жавѣ придоу.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 18; у Ј. Борђевића 23) има тај члан овако: Властѣли кои вонска откоудѣ минѣ и
пленитъ землю, тере приде опетѣ презъ нѣхъ землю, тѣ-зе
властѣле въсе то да платѣ, преко нѣхъ ко приде дрѣжавоу.

·м.в. О оп'сованіи властѣличики.

50. Призренски. Властѣлинъ кои оп'соуѣ и осрамоти
властѣличики, да плати ·р· перперѣ; и властѣличикъ ако

·лз· О хране конемъ.

38. Призренски. И отъ съда и напрѣда ждрев'цин и кони царства ми да се не даваю црквамъ, ни по црковныхъ селѣхъ оу храноу.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски, Бистрички, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има садъ напрѣдъ м. съда и напрѣда; нема царства ми; има црквахъ м. црквамъ.

Текелијин-Софијски такође нема овога члана.

·лз· О властелѣхъ и властеличичихъ.

39. Призренски. Властѣле и властѣличички, иже се обрѣтаю оу државѣ царства ми, Орбале и Грѣци, што естъ комоу дало царство ми оу баштиноу и оу хрисоволѣ, и држе до снега-зи събора, баштине да соу тврѣдѣ.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски, Бистрички, Ходошки, Раванички овога члана немају.

Раковачки има натпис томе члану овакав: О баштинахъ коемоу властелиноу да господиць царь. По том има властелиничичи м. властѣличички; мои м. царства ми; дато имъ прѣ државе мои м. дало царство ми оу баштиноу; до дньсь до сѣга м. до снега-зи; те баштине м. баштине.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ли· О хрисоволѣхъ.

40. Призренски. И вѣси хрисоволѣ и протга'ме, што естъ комоу оучинило царство ми, и што ке комоу оучинити, и те-зи баштине да соу тврѣдѣ, како-но и прѣвнихъ правовѣрныхъ царь; да соу вол'ны ными и подѣ црковъ дати, или за доушоу одати, или иномоу продати комоу любо.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има хрисоволѣ м. хрисоволѣ; прѣвнихъ м. прѣвнихъ; или подѣ м. и подѣ; или продати м. или иномоу продати.

плати м. и кон самъ га дао м. да плати он-зін кон га је прѣ-
далъ; ако ли м. ако ли га; творити м. дворити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Очевидно је, нарочито по добро сачуваном Студеничком
препису, да речи или брата треба дометнути у препис При-
зренски.

·на· За невѣроу.

52. Призренски. За невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе брата
за брата, и отъца за сына, родимъ за родима, кто соу-
одел'ніи одъ онога-зін оу своихъ коукихъ, кто не сѣгрѣ-
шилъ, тѣ-зін да не плати ништа; развѣ он'-зін кон не
сѣгрѣшилъ; тогова и коуки да плати.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О невѣрѣ; по том за невѣроу за
вѣсако м. за невѣроу вѣсакоу; соутъ м. соу; кон м. кто.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О невѣрѣ; по том: за невѣроу за
вѣсако сѣгрѣшеніе м. за невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе; родимъ
за родина м. родимъ за родима; кон је м. кто је; кон је сѣгрѣ-
шио м. кон је сѣгрѣшилъ.

Ходошки има натпис О невѣрѣ као и Атонски. По том
има за вѣсако м. вѣсакоу; или отъца м. и отъца; соутъ м. соу;
оного м. онога-зін; домоу м. коукихъ; кон јесть м. кто је; тѣ
м. тѣ-зін; онъ м. он'-зін; тогова и домъ м. тогова и коуки.

Раковачки има за вѣсако м. вѣсакоу; родъ за родъ м.
родимъ за родима; отъ оного дома м. одъ онога-зін оу своихъ
коукихъ; кон м. кто; сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; она м. он'-зін;
сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; того домъ м. тогова и коуки.

Раванички има за вѣсако м. вѣсакоу; соутъ м. соу; от-
дѣл'ніи м. одел'ніи; единъ отъ друуга и м. одъ онога-зін; кон
м. кто је; не имать платити м. не плати; онихъ кон соутъ
сѣгрѣшилъ м. он'-зін кон је сѣгрѣшилъ; того коука да пла-
титъ штетоу м. тогова и коуки да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 19; у Ј. Борђевића 24)
има тај члан у подновљеном тексту овако: Се же о невѣрѣ-
ствію. За невѣроу за вѣсію (Т. вѣсоу) прощеніе братоу за
брата и отъца за сына, родимъ за родима, кто соутъ отде-

лени отъ оноуо оу своиуъ доми; кон иѣсть сѣгрѣшиаъ, таи да не има платити ништа, разма оне-зи кон соу сѣгрѣшиаи, тогова коуѣа да платити. .

·нв· О осилію владыке.

53. Призренски. И кон властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже; ако ли себѣрь оузме по силѣ владыкоу, да се обѣси; ако ли свою другоу оузмѣ по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О наславанин, па по том: аште м. н; роуцѣ м. роуке; отсѣкоуѣ м. отсѣкоу; аште ли м. ако ли на оба места; роуцѣ м. роуке.

Бистрички се слаже с Атонским, само што први пут има отсѣкоуѣ м. отсѣкоу и први пут роукѣ а други пут роуке.

Студенички има натпис О наслаин; по том: роуке м. обѣ роуке; роуцѣ м. роуке (у последњој реченици).

Ходошки има такође натпис О наславанин, иначе има аште м. н; възмѣтъ м. оузме на сва три места; роуцѣ м. роуке оба пута; отсѣкоуѣ м. отсѣкоу оба пута; отрѣжѣтъ м. оуреже; аште ли м. ако ли на оба места; обѣсити м. обѣси; оурѣжѣтъ м. оуреже.

Раковачки има натпис О наславанин законъ. Што се тиче текста има роуцѣ м. роуке; женоу м. другоу.

Раванички има тај текст као два члана и у подновљеном облику који гласи: ѡште кон властѣлинь оузме женоу на женоу, да моу се обѣ роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже; аште ли жена влоудѣ сѣткори съ своимъ чловекомъ, да имъ се обѣма роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Ђорђевића 22) има, такође, подновљен и свраћен текст који гласи: ѡште кон властѣлинь оузме женоу посліемъ, да моу се обѣ две роуке отсѣкоуѣ и носъ обрежѣтъ.

·нг· О влоудѣ владыке.

54. Призренски. Ако ли владыка влоудѣ оучини *съ* своимъ чловекомъ, да имъ се *обѣма* роукѣ отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има аште м. ако; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ; роуцѣ оуѣкоу м. роукѣ отѣкоу.

Бистрички има аште м. ако; сътвори м. оучини; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ.

Студенички има обѣма м. обѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има кон владика м. владыка; носови оурежоу соудомъ м. носъ оуреже.

Раванички има жена м. владыка; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ; роуце м. роукѣ; носъ да се м. носъ.

Тевелици-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Борђевића 22) саставно је овај члан са 53. Друга половина тога члана иде овамо и гласи: *Иште ли жена влоудъ сътворитъ съ сконь чловекомъ, да нмъ се обѣма носъ и оуши обурежоутъ.*

Призренски препис нема съ пред сконь и нема обѣма него обѣ. Исправке су увате из Атонскога преписа.

·нд· О оп'совани властѣоскомъ.

55. *Призренски.* И ако себъръ оп'соуе властѣлина, да плати ·р· перперъ *и да се осмоудн*; ако ли властелинъ *или* властѣличикъ оп'соуе себра, да плати ·р· перперъ.

У Струшком није тај члан сачуван.

Атонски има тај члан са свим другојачије, и то овако: И ако властелинъ или властеличикъ опсоуе себра, да плати ·р· перперъ; ако ли себъръ опсоуе властелина или властеличики, да плати ·р· перперъ и да се осмоудн.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има властелинъ или м. властелинъ; на завршетку има још реченицу: *Прѣстон властелиноу ·с· коловъ, а то се налази у члану за овим, тако на крају.*

Ходошки има тај текст слично с Атонским, само је аште м. ако; властелинштъ м. властеличикъ; властелиншта м. властеличики.

Раковачки се и ту примиче Призренскоме и има опсоуе себъръ м. себъръ оп'соуте; властелинъ или властеличикъ м. властелинъ и властѣличикъ.

Раванички понавља горе наведени текст Атонски, само што има властелинчѣ м. властеличикъ; обѣзѣштѣ м. опсоуе; властелинчѣмъ м. властеличики; осмоуднтъ м. осмоудн.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20) следује такође тексту Атонском само што има платити м. плати; ~~и ако и ако ли; обзчастити м. опсоуе; осмоудити м. осмоудн.~~

Очевидно је да тексту Призренском треба додати *и да се осмоудн* по Атонском и осталима, а исто тако и заменити међу речима властелинъ и властѣлничкы — и са или. Обоје је учињено међу звездацама. Не знам шта значи додатак Студеничкога Прѣстон властелиноу .с. воловъ.

.не. О позовоу властѣоскомъ.

56. *Призренски*. Властѣлинь на вечерин да се не позива; разве да се позива прѣгне обѣда; и да моу се прѣгне приповѣда; и кто боудѣ позванъ прѣгне обѣда съ приставомъ и не приде на обѣдъ, да несть кривъ и прѣстон властѣлиноу .с. воловъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има да моу се м. и да моу се.

Бистрички има текст једнак с Призренским.

Ходошки има вечеръ м. на вечерин; да не позиваетъ се м. да се не позива; да позиваетъ се м. да се позива; прѣжде м. прѣгне сва три пута; да моу се м. и да моу се; боудеть м. боудѣ; придесть м. приде.

Раковачки нема целе средине од и да моу до приставомъ закључно; после кривъ има уметак нь да се разсоудн поутъшѣствіа.

Раванички има текст тога члана подновљен и гласи му: Властелинь да се не зове никоудъ егда естъ на обѣдоу или на вечерин, разве да се позивае прѣжде обѣда с приставомъ и не приде на обѣдъ да је кривъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 20; у Ј. Ђорђевића 25) има такође подновљен текст сличан Раваничком који гласи: Властелинь да е не позванъ на обѣдоу или на вѣчерин, разѣма да се позыва прѣжде съ пристакомъ (Т. оуставомъ), и не приде на обѣдъ. да е кривъ.

.нз. О прѣселнице.

57. *Призренски*. Кои је властѣлинь на прѣселнице; комоу пизмомъ које зло оучини земли пленомъ, *или* коу-

калоуѣра и да га пріведе къ архіерею свѣтителъ дѣломъ доуховнымъ и баштиникъ итд. до краја.

Текелијин-Соѳіјски (у Флоринскога 13; у Ј. Борѣвића 17) има тај члан овако: Властели и нини людіе кои имають цркви оу своихъ баштинахъ, да ихъ свѣтъли царь и патріархъ не подгонѣ ни подлажоу подъ великоу црквиоу, нь да естъ воленъ баштинникъ тин цркве поставити и да дрѣжи своего калоуѣра, да га доведе къ архіерею да га благословить и да моу дастъ власть доуховноу.

•мд. О отроцѣхъ.

46. Призренски. И отроке што си кто имаю, да ихъ имаю оу баштиноу; тѣкмо што кѣ властѣлинь простити, а или моу жена, а или сынъ, то-зи да естъ свободно, а ино ништо.

У Струшкоме тај члан није сачуван.

Атонски има и еште отроке м. и отроке; властеле м. кто; да нмъ соу м. да ихъ имаю; или м. а или оба пута; сынъ яго м. сынъ.

Бистрички има почетае овога члана овако: И еште отроке што си имаю властеле, да нмъ соу оу баштиноу. Остадо је као у Атонском.

Ходошки препис тога члана нема.

Раковачки има что имаю властели м. што си кто имаю; ако прости моу властелинь м. тѣкмо што кѣ властѣлинь простити; или жена его, или сынъ его м. а или моу жена, а или сынъ; то м. то-зи.

Раванички има текст воји гласи: Людне кое нмють властеле по баштинахъ, да нмъ соу оу баштиноу, тѣкмо а што ће нмъ простити властелинь или моужь или сынъ, то да естъ свободно, а ино ничтоже.

Текелијин-Соѳіјски (у Флоринскога 14, а у Ј. Борѣвића 18) има текст са свимъ сличан Раваничкому; само што је реч властелинь замењена речју господарь.

•мз. О цркви.

47. Призренски. И властѣлинь кои се обрѣте подложивъ свою црквиоу подъ другоу црквиоу, веке томъ-зи црквиоу да не облада.

Чланка .мѣ. (45) који би био по броју пред овим Призренски нема, а нема се по чему изнаћи да ли је то само погрешка у броју или је донста што прескочено.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има нагѣ м. обрѣте; дроугоу м. дроугоу; да не има област м. да не облада.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има обрѣштѣ м. обрѣте; дроугоу м. дроугоу; вѣкѣ да не обладаѣ црквию тою м. вѣкѣ томъ-зи црквию да не облада.

Раковачки има властѣлинь и всаки м. и властѣлинь; црквию свою м. свою црквию; дроугоу м. дроугоу; томъ м. томъ-зи; метѣха м. облада.

Раванички има дроугоу црквию м. дроугоу црквию; да томъ црквию нѣкѣ волинь м. вѣкѣ итд.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Борђевића 17) има тај члан овако: И властѣлинь кон се наѣ подложниен свою црквию подъ великоу црквию, да онъ томъ црквию не волинь.

.мз. О властѣлиноу и о конѣ.

48. Призренски. Кѣда оумрѣ властѣлинь, конъ добрин и оружіе да се даѣ цароу; а свѣта велика бисерна и злати помыш да има сынъ моу и да моу царь не оузме; ако ли не оузима сына, нѣ има дѣштеръ, да несть *тѣм'-зи* вол'на дѣштін и продати или одати свободно.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има велик м. велика; сынъ њего м. сынъ моу; тем-зи м. тѣм'-зи.

Бистрички има натпис О властѣлехъ оумрѣшихъ; иначе се у свем слаже с Атонским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис І еште о оумираюштінхъ властѣлехъ; по том — каѣ м. кѣда; да м. даѣ; да оузме м. да има; не има м. не оузима; да има дѣшти оузети, или продати, или отдати свободно м. да несть тѣм'-зи итд.

Раванички има нарочито у првој половини подновљен текст који гласп: Егда оумрет властѣлинь кон богатн, то оружіе њего да несть цароу, а свѣте и бисері и златін помен и ино стежаниѣ синовомъ њего; аште лі не имать сына, а имать

дѣштерѣ, да соутѣ волии съ тѣмъ дѣштерѣ или продати или комоу отдати свободно да естъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 13, а у Ј. Борђевића 19) има тај текст подновљен овако: Када се прѣстави кон до-варѣ властѣлинь, оружіа его да боудутѣ царю, и свитѣ и висеріе и злато и сребро и каменіе и златни поиси и ино именіе сыновомъ его, аште ли не имать сына а имать кѣрь, да естъ воляна въскъмъ тѣмъ дашти та или продати или отдати комоу хоштѣть, свободно естъ.

Нашао сам да реч томъ-зін Призренскога текста треба за-менити речју тѣмъ-зін текста Атонскога, пошто ова последња боље одговара потреби.

·ми· О краиштнникоу властѣлиноу.

49. Призренски. Властѣле краиштници, кон вонска тоуги гредѣ и плени землю цареву, терѣ прѣидѣ опѣть презъ нѣхъ землю, тѣ-зін властѣле въсе да платѣ прѣзъ конхъ прѣидѣ дрѣжаву.

У Струшкоу тај члан није сачуван.

Атонски има кон вонска оттоуда минѣ и. кон вонска тоуги гредѣ.

Бистрички се у свѣмъ слаже с Атонскимъ.

Раковачки има предъ тѣмъ чланомъ написъ О властѣлѣхъ кон дрѣже краиште земли и гласи му: Властѣлю, кон краишта дрѣже, кон вонска отъ тоуду минѣ и плени землю цареву, пакы приде опѣть на нѣхъ землю, ты властѣли въсе да платѣ прѣко коѣ дрѣжавѣ прѣидѣ.

Раванички има тај члан подновљен и гласи му овако: Властѣлю, кон вонска откоудѣ минѣ сирѣчъ проиѣ и плени землю цареву и пакы съ тѣмъ плѣномъ проиѣ преко нѣхънѣи земли, тѣн властѣли да платѣ въсоу тоую штѣтоу преко конхъ дрѣжавѣ придоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 18; у Ј. Борђевића 23) има тај члан овако: Властѣли конѣ вонска откоудѣ минѣ и пленитъ землю, терѣ приде опѣть презъ нѣхъ землю, тѣ-зѣ властѣле въсе то да платѣ, преко нѣхъ ко приде дрѣжаву.

·м.ф.· О оп'сованіи властѣличники.

50. Призренски. Властѣлинь кон оп'соуѣ и осрамоти властѣличники, да плати ·р· перперѣ; и властѣличникъ ако

оп'соуѣ властѣлина, да плати ·р· перперъ и да се вѣ
стапнѣ. www.libtool.com.cn

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има тај члан са свим као и Призренски, само што
је натпис О псошти.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О псованін, а иначе се у свем
слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О псошти као и Атонски; иначе има
властелиништа м. властѣличникъ; властелиништа м. властѣ-
личникъ; аште опсоуѣтъ м. ако оп'соуѣ; да платитъ м. да
плати; да се вѣтъ м. да се вѣ.

Раковачки има натпис О опсованін властелин или кнеза:
по том: властелина, сирѣчь кнеза или болырина м. властѣлина:
вѣю стопи њего м. вѣ стапнѣ.

Раванички има подновљен текст овако: Њште властелинъ
кон обезчѣстит и осрамотит властелинчиѣа, да платит ·р· пер-
перъ, и властелинчиѣ ако обезчѣститъ властелина да платит
·р· перперъ и да естъ биенъ.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20)
следује Раваничком тексту, само има властелина м. властелин-
чиѣа; да се вѣтъ м. да естъ биенъ.

·н· О прѣдан'ниѣ сына оу дворъ.

51. Призренски. И ктѣ прѣда сына [или брата] оу
дворъ; и оупроси га царъ: вѣровати ли га кю; и рече:
вѣроуи колико и мене, ако кон зло оучини, да плати
он-зи кон га не прѣдалъ; ако ли га такон име дво-
рити како-но дворе оу полатѣ царевѣ, што сзгрѣши да
плати самъ.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има сына или брата м. сына; колико мене м.
колико и мене; акѣ м. ако; ако ли м. ако ли га.

Студенички има натпис О прѣданін; по том: сына или
брата м. сына; колико мене м. колико и мене.

Раковачки има тај члан с натписом О дворанихъ. По том
има сына или брата м. сына; е ли кѣрнь м. вѣровати ли га
кю; и рече тѣм м. и рече; колико мене м. колико и мене; да

платишь и кон самъ га дао м. да плати он-зін кон га је прѣ-
дааъ; ако ли м. ако ли га; творити м. дворити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Очевидно је, нарочито по добро сачуваном Студеничком
препису, да речи или брата треба дометнути у препис При-
зренски.

·на· За невѣроу.

52. Призренски. За невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе брата
за брата, и отъца за сына, родимъ за родима, кто соу-
одеа'ніи одъ онога-зін оу своихъ коукихъ, кто не сѣгрѣ-
шилъ, тѣ-зін да не плати ништа; развеѣ он'-зін кон не
сѣгрѣшилъ; тогова и коуки да плати.

У Струшском тај члан није сачуван.

Атонски има натпис О невѣрѣ; по том за невѣроу за
вѣсако м. за невѣроу вѣсакоу; соутъ м. соу; кон м. кто.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има натпис О невѣрѣ; по том: за невѣроу за
вѣсако сѣгрѣшеніе м. за невѣроу вѣсакоу сѣгрѣшеніе; родимъ
за родина м. родимъ за родима; кон је м. кто је; кон је сѣгрѣ-
шио м. кон је сѣгрѣшилъ.

Ходошки има натпис О невѣрѣ као и Атонски. По том
има за вѣсако м. вѣсакоу; или отъца м. и отъца; соутъ м. соу;
оного м. онога-зін; домоу м. коукихъ; кон јесть м. кто је; тѣ
м. тѣ-зін; онъ м. он'-зін; тогова и дома м. тогова и коуки.

Раковачки има за вѣсако м. вѣсакоу; родъ за родъ м.
родимъ за родима; отъ оного дома м. одъ онога-зін оу своихъ
коукихъ; кон м. кто; сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; она м. он'-зін;
сѣгрѣшио м. сѣгрѣшилъ; того дома м. тогова и коуки.

Раванички има за вѣсако м. вѣсакоу; соутъ м. соу; от-
дѣленіи м. одеа'ніи; едина от друга и м. одъ онога-зін; кон
м. кто је; не имать платити м. не плати; онихъ кон соутъ
сѣгрѣшил м. он'-зін кон је сѣгрѣшилъ; того коука да пла-
тити штетоу м. тогова и коуки да плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 19; у Ј. Ђорђевића 24)
има тај члан у подновљеном тексту овако: Се же о невѣрѣ-
ствію. За невѣроу за вѣсію (Т. вѣсоу) проштеніе братоу за
брата и отъца за сина, родимъ за родима, кто соутъ отде-

лени отъ оногѣ оу своихъ доми; кои иѣсть сѣгрѣшилъ, тѣмъ да не има платити ништа, разма оне-зи кои соу сѣгрѣшилъ, тогова коуѣ да платитъ. .

·нв· О осилію владыке.

53. Призренски. И кои властѣлинь оузме владыкоу по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже; ако ли себѣрь оузме по силѣ владыкоу, да се обѣси; ако ли свою другоу оузмѣ по силѣ, да моу се обѣ роуке отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшкомъ тај чланъ није сачуван.

Атонски има натпис О наслоуаніи, па по томъ: аште м. н; роуцѣ м. роуке; отсѣкоуѣ м. отсѣкоу; аште ли м. ако ли на оба места; роуцѣ м. роуке.

Бистрички се слаже с Атонскимъ, само што први путъ има отсѣкоуѣ м. отсѣкоу и први путъ роуцѣ а други путъ роуке.

Студенички има натпис О наслоуаніи; по томъ: роуке м. обѣ роуке; роуцѣ м. роуке (у последњој реченици).

Ходошки има такође натпис О наслоуаніи, пначе има аште м. н; вѣзметъ м. оузме на сва три места; роуцѣ м. роуке оба пута; отсѣкоуѣ м. отсѣкоу оба пута; отрѣжетъ м. оуреже; аште ли м. ако ли на оба места; обѣситъ м. обѣси; отрѣжетъ м. оуреже.

Раковачки има натпис О наслоуаніи законъ. Што се тиче текста има роуцѣ м. роуке; женоу м. другоу.

Раванички има тај текстъ као два члана и у подновљеномъ обликѣ који гласи: ѡште кои властѣлинь оузме женоу на женоу, да моу се обѣ роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже; аште ли жена блѣудъ сѣтрори съ своимъ чловекомъ, да имъ се обѣма роуце отсѣкоу и носъ да се оуреже.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Ђорђевића 22) има, такође, подновљенъ и скраћенъ текстъ који гласи: ѡште кои властѣлинь оузме женоу послѣиѣмъ, да моу се обѣ две роуке отсѣкоуѣ и носъ обрежетъ.

·нг· О блѣудѣ владыке.

54. Призренски. Ако ли владыка блѣудъ оучини *съ* своимъ чловекомъ, да имъ се *обѣма* роуцѣ отсѣкоу, и носъ оуреже.

У Струшкоу тај члан није сачуван.

Атонски има аште м. ако; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ; роуцѣ оуѣкоу м. роукѣ отѣкоу.

Бистрички има аште м. ако; сътвори м. оучини; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ.

Студенички има обѣма м. обѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има кон владика м. владыка; носови оурежоу соудомъ м. носъ оуреже.

Раванички има жена м. владыка; съ сконь м. сконь; обѣма м. обѣ; роуце м. роукѣ; носъ да се м. носъ.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 17; у Ј. Борђевића 22) саставио је овај члан са 53. Друга половина тога члана иде овамо и гласи: *Аште ли жена влоудъ сътворитъ съ сконь чловекомъ, да нмъ се обѣма носъ н оуши обурежоутъ.*

Призренски препис нема съ пред сконь и нема обѣма него обѣ. Исправке су узете из Атонскога преписа.

·нд· О оп'сованин властѣоскомъ.

55. Призренски. И ако себъръ оп'соуѣ властѣлинна, да плати ·р· перперъ *и да се осмоудн*; ако ли властелинъ *или* властѣличикъ оп'соуѣ себра, да плати ·р· перперъ.

У Струшкоу није тај члан сачуван.

Атонски има тај члан са свим другојачије, и то овако: И ако властелинъ или властеличикъ опсоуѣ себра, да плати ·р· перперъ; ако ли себръ опсоуѣ властелинна или властеличикъ, да плати ·р· перперъ и да се осмоудн.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има властелинъ или м. властелинъ; на завршетку има још реченицу: *Прѣстон властелиноу ·с· коловъ, а то се налази у члану за овим, тако на крају.*

Ходошки има тај текст слично с Атонским, само је аште м. ако; властелинштъ м. властеличикъ; властелиншта м. властеличикъ.

Раковачки се и ту примиче Призренскоме и има опсоуѣ себра м. себъръ оп'соуѣ; властелинъ или властеличикъ м. властелинъ и властѣличикъ.

Раванички понавља горе наведени текст Атонски, само што има властелиничѣ м. властеличикъ; обезъчѣстит м. опсоуѣ; властелинѣчиѣ м. властеличикъ; осмоуднтъ м. осмоудн.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 15; у Ј. Ђорђевића 20) следује такође тексту Атонском само што има платити м. плати; и ако м. ако ли: обезчастити м. опсоуе; осмоудити м. осмоуди.

Очевидно је да тексту Призренском треба додати *и да се осмоуди* по Атонском и осталима, а исто тако и заменити међу речима властелинъ и властѣличникъ — и са или. Обоје је учињено међу звездацама. Не знам шта значи додатак Студеничкога Прѣстон властелиноу .с. воловъ.

·не· О позовоу властѣскому.

56. *Призренски*. Властѣлинъ на вечерин да се не позива; разве да се позива прѣгне обѣда; и да моу се прѣгне приповѣда; и кто боудѣ позванъ прѣгне обѣда съ приставомъ и не принде на обѣдѣ, да несть кривъ и прѣстон властѣлиноу .с. воловъ.

У Струшком овај члан није сачуван.

Атонски има да моу се м. и да моу се.

Бистрички има текст једнак с Призренским.

Ходошки има вечеръ м. на вечерин; да не позиваетъ се м. да се не позива; да позиваетъ се м. да се позива; прѣжде м. прѣгне сва три пута; да моу се м. и да моу се; боудеть м. боудѣ; приндеть м. принде.

Раковачки нема целе средине од и да моу до приставомъ закључно; после кривъ има уметак нь да се разсоуди поутѣшѣствіа.

Раванички има текст тога члана подновљен и гласи му: Властелинъ да се не зове никоудъ егда естъ на обѣдоу или на вечери, разве да се позивае прежде обѣда с приставомъ и не принде на обѣдѣ да не кривъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 20; у Ј. Ђорђевића 25) има такође подновљен текст сличан Раваничком који гласи: Властелинъ да не позванъ на обѣдоу или на вечери, разъма да се позива прежде съ приставомъ (Т. оуставомъ), и не принде на обѣдѣ, да не кривъ.

·нз· О прѣселнице.

57. *Призренски*. Кои не властѣлинъ на прѣселнице; комоу пизмомъ коне зло оучини земли пленомъ, *или* коу-

КНЕ ПОЖЕЖЕ, *или* КОЕ ЛЮБО ЗЛО ОУЧНИН; ТАКО-ЗИ ТА-ЗИ ДРЪЖАВА ДА МОУ СЕ ОУЗМЕ, А ИНА ДА НЕ ДАСТЪ.

У Струшком тај члан није сачуван.

Атонски има тај члан мало позније с натписом О злобѣ. Што се тиче текста има кон м. кон ње; или коукиѣ м. и коукиѣ; нан коуѣ м. коѣ; такон м. тако-зи; да моу се та-зи дрѣжава оузме а ина не дастѣ м. та-зи итд. до браја.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О прѣселенин властелин; по том има коюмъ пизмомъ м. пизмомъ; нан коукиѣ м. коукиѣ; или кое зло сътвори м. кое любо зло оучини; да моу се та дрѣжава оузме а ина не дастѣ м. тако-зи и осталого до браја.

Раванички има кон м. кон ње; властелинъ комоу на прѣселѣици м. властѣлини на прѣселѣице комоу; оучинитѣ м. оучини; коѣ иноѣ м. коѣ любо; оучинитѣ м. оучини; томоу м. тако-зи; нема та-зи; да се м. да моу се; ина да моу м. ина да.

Текедиѣин-Софијски (у Флоринскога 22; у Ј. Борђевића 28) има тај текст готово као Раванички, само што има доин м. коуѣ; любо коѣ м. коѣ иноѣ; таковомоу м. томоу.

Очевидно је да је текст Призренски требало попунити уметнутим или како према Атонском тако и према Раковачком препису.

·нз· О селоу ктѣ оумрѣ.

58. *Призренски*. Ктѣ ли оумрѣ а има едино село оу жоупе, или мегю жоупами; што се зло оучини томоу-зи селоу *пожегомъ или инимъ чимъ любо,* въсоу тоу-зи злобоу да плати околина.

Струшки има натпис О оумрѣни властѣль, по том има кон властѣлини м. ктѣ ли; да има м. а има; едино м. едино; оучини зло м. зло оучини;.... инимъ чимъ любо што показује неки уметак, али је у рукопису то место рђаво сачувано.

Атонски попуѣа Струшки; у њега после томоу-зи селоу следује још: пожегомъ или чимъ любо, ономоу-зи селоу въсоу тоу-зи злобоу да плати околина.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има аште ктѣ оумрѣ м. ктѣ ли оумрѣ; иматѣ м. има; междоу м. мегю; пожегомъ или чимъ любо, ономоу-зи селоу въсоу м. въсоу.

Раковачки има междоу м. мею; томоу м. томоу-зи; пожегомъ или чимъ конь зли дѣломъ, ономоу селоу въсоу м. въсоу тоу-зи.

Раванички има междоу м. мею; кое се годе м. што се; томоу селоу оучини пожежењемъ или чимъ любо, ономоу селоу м. зло оучини томоу-зи селоу; тоу м. тоу-зи; плати м. плати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 23; у Ј. Борђевића 29) има подновљен текст овако: Њште кто оумреть а има едно сѣло оу жоупи или меѣоу жоупами, что се зло оучини оу томоу сѣлоу (Т. још и уметак: у томоу селоу пожегомъ или чимъ ниниъ, ономоу селоу) въсоу тоу зловоу да плати околини.

Призренски је текст попуњен по Струшѣоме и Атонском као што је горе међу звездама означено.

•ни. О прони.

59. Призренски. Пронию да нѣсть вол'нь никто продати ни коупити кто не има баштиноу; отъ прониар'ске земае да нѣсть вол'нь никто подложити подъ цркъве; ако ли подложи, да нѣсть тврѣдо.

Струшки има баштине м. баштиноу; црква м. цркъве; иначе се у свем слаже с Призренским.

Атонски има баштине м. баштиноу; иначе се у свем слаже с Призренским.

Вистрички има баштине м. баштиноу; волнь кто м. кол'нь никто.

Ходошки има не имать баштине м. не има баштиноу; аште ли подложитъ м. ако ли подложи.

Раковачки има други део отъ прониар'ске итд., а први му део има натпис О сиротахъ и само реченицу Кто сиромъ не има баштине. Први део као да је наведен десетину чланака раније с натписом О проданиа чоужди и с текстом: Да нѣсть колинь никто продати чоужде ни коупити.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски овога члана нема.

•н.о. О царскомъ дижен'ни.

60. Призренски. Цара въсакъ да диже коуде камо греде; градь въсакъ до жоупѣ, и жоупа до жоупѣ; и пакы жоупа до града.

Струшки има царя м. цара; всакн м. вѣсакъ; градь м. градь вѣсакъ.

Атонски има натпис О царя; по том има всакын м. вѣсакъ; изостављене су речи: до жоупѣ и пакы жоупа.

Бистрички се слаже с Атонским, само што место коудѣ камо има кѣде камо.

Ходошчи тога члана нема.

Раковачеп има вѣсакы м. вѣсакъ; прати м. диче; понде м. греде; пакы м. и пакы.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•ѣ. О пошѣстѣи вонске.

61. Призренски. Кѣди приде властѣлинь съ вонске домоу, или кон любо воинникъ; ако га кто позыва на соудъ; да боудѣ дома -г- недеи, тоу-зи да греде на соудъ.

Струшки нема тога члана.

Атонски има позокѣ м. позыва; прѣкоудѣ м. боудѣ; по томъ м. тоу-зи.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошчи има придеъ м. приде; въ домъ м. домоу; аште га кто позовеъ м. ако га кто позыва; прѣкоудеъ въ домоу м. боудѣ дома; по томъ м. тоу-зи.

Раковачеп има въ домъ м. домоу; кон чловѣкъ съ вонске приде м. или кон любо воинникъ; зовѣ м. позыва; не иде отъ м. боудѣ; до -г- недеи м. -г- недеи; по томъ м. тоу-зи.

Раваничеп има вгда м. кѣди; дома м. домоу; од ако на даѣе гласи овако: да га не има никто позивати на соудъ докле почине -г- недеи, по томъ да иде на соудъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 21; у Ј. Борђевића 26) има дома м. домоу; друга половина је као у Раваничком.

•ѣа. О позовоу властеосколикъ.

62. Призренски. Властѣлинь велии да се не позыва безъ кнѣге соудине, а прочиимъ печать.

Струшки има цео члан мало другојачије: Властѣлине велии да се позиваю съ кнѣгомъ соудиномъ, а прочи с печатномъ.

Атонски и Бистрички слажу се са Струшкимъ.

Ходошки има такође Струшки текст, само што има *вѣлѣнїи* м. *вѣлїи*; да *познѣають* се м. да се *познѣаю*; *печатїю* м. *печатномъ*.

Раковачки има исто тако Струшки текст, само што има *вѣлѣнїи* м. *вѣлїи*; *зобоу* м. *познѣаю*; на *соудъ* м. съ *книгомъ* *соуднномъ*; съ *печатомъ* м. с *печатномъ*.

Раванички има такође Струшки текст, само што има *вѣлѣнїи* м. *вѣлїи* да се *познѣають* м. *дотичних* речи горе.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 21; у Ј. Ђорђевића 27) има такође Струшки текст само што има не *познѣаю* м. *познѣаю*.

•ѣв. О доход'коу.

63. Призренски. *Кепаліе* што *соу* по *градовѣхъ*, да *оузымаю* свои *доходькы* *закономъ*; и да *имъ* се *продаваю* *жита* и *вина* и *меса* за *динарь* што *иномоу* за *два*; нѣ *грагянинъ* *то-зи* да *моу* *продава*, а *имъ* *никто*.

Струшки има *кефалїе* м. *кепалїе*; *продае* м. *продаваю*; *продае* м. *продава*.

Атонски има *натпис* О *кефалїахъ*; по том *кефалїе* м. *кепалїе*; *продава* м. *продаваю*.

Бистрички има *кепалїахъ*, *кепалїе* — иначе се *слаже* с *Атонским*.

Ходошки се *слаже* у *натпису* с *Атонским*; по том има *кефалїе* м. *кепалїе*; *градовоу* м. *градовѣхъ*; *оузымають* м. *оузымаю*; *продавать* м. *продаваю*; *жито* и *вино* и *месо* м. *жита* и *вина* и *меса*; *гражданинъ* м. *грагянинъ*.

Раковачки *тога* *члана* *нема*.

Раванички *тога* *члана* *нема*.

Тевелијин-Софијски *тога* *члана* *нема*.

•ѣг. О сиротѣ.

64. Призренски. *Сирота* *коудѣл'ница* да *нестъ* *свободна*, *такожде* *како* и *попъ*.

Струшки има *такав* *исти* текст без речи *такожде*, *ако* се *иста* *реч* *није* *налазила* *пред* *да*, *пошто* је *обележена* *мала* *празнина*.

Атонски и Бистрички *имају* *яко* м. *како*, а *исто* *тако* и *Ходошки*.

Раковачки *има* *якожъ* и *попъ* м. *такожде* *како* и *попъ*.

Раванички *тога* *члана* *нема*.

Тевелијин-Софијски *тога* *члана* *нема*.

ѡдъ. О попѣ.

65. *Призренски*. Попъ кон не има свога стаса; да моу се даде ꙗко нѣтъ законите; и попъ кон не годѣ отъ свога господара да не греде никамо; ако ли га господарь не име хранити по законуу, да донде къ своемуу архіерею, и архіерен да рече ономоу-зи властелиноу да храни попу по законуу; да ако онъ-зи господарь не име чюти, да нѣтъ попъ свободѣнь коудѣ моу годѣ; ако ли боудѣ попъ баштинъныкъ, да га нѣтъ волѣнь отгнати, тѣкъмо да нѣтъ свободѣнь.

Струшки тога члана нема.

Атонски нема прве две реченице, и она је и у Призренскоме изданина, пошто је мисао тих реченица исказана у члану 31. Што се тиче текста, почињући од треће реченице има попъ кон годѣ м. и попъ кон љ годѣ; никамо да не отходи м. да не греде никамо; догѣ м. донде; ономоу м. ономоу-зи; хотѣнїе м. годѣ.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички такође нема прве две реченице и почиње овај члан речима Попъ кон годѣ; по том има: отъ свога села никамо да не походи м. отъ свога господара да не греде никамо; догѣ м. донде; речетъ м. рече; аште м. ако; слоушати м. чюти; хотѣнїе м. годѣ; аште ли м. ако ли; да ѣ свободѣ м. да ѣсть свободѣнь.

Ходошки има текст сличан Атонскоме — попъ кон годѣ м. и попъ кон љ годѣ; никамо да не отходитъ м. да не греде никамо; аште м. ако; не иметъ м. не име; испокѣстъ м. донде ѣтъ; възвѣстити м. рече; ономоу м. ономоу-зи; храни м. храни; аште м. ако; не послоушаетъ епископа м. не име чюти; хотѣнїе м. годѣ; аште м. ако; боудетъ м. боудѣ.

Раковачки што се тиче почетка следује Атонскоме; иначе има никамо да не иде м. да не греде никамо; не име чинъ м. не име хранити; иде м. донде; речетъ ономоу м. рече ономоу-зи; нема реченице да храни попу по законуу; онаи м. онъ-зи; хотѣнїе м. годѣ; да не м. да га нѣтъ.

Раванички следује тексту Атонскоме што се тиче почетка; иначе има никоудѣ да не отходи м. да не греде никамо; въшоштетъ м. не име; приде м. донде; повелитъ властелиноу м.

рече ономоу-зи властелиноу; храниѣ и. храни; а они госпо-
дарь не послоушадѣ того и. да ако он'-зи господарь не име
чюти; хотини и годѣ; да несть волинь господинь одагнати
иего и. да га нѣсть волинь отгнати; нѣ да и. тѣк'мо.

Тевелпјин-Софјиски (у Флоринскога 11; у Ј. Борђевића 15)
има тај текст овако: Попъ кьсакы отъ своего господара ни-
камо да не отходи, ако ли га господарь не може храниѣ по
законоу, да дондоу кь своему архiereю, и архiereи да ре-
чить томоу господиню да храниѣ попа по законоу, и ако
тан господинь не хошеть послоушати, да естъ тѣн попъ
свободань како моу естъ хоткнѣ; ако ли е попъ баштеникъ,
да га нѣсть волинь отгнати, нѣ тѣкмо да естъ свободань.

•ѣе. О братѣн'цѣхъ.

66. *Призренски*. Братен'цин кон соу заедно, оу еди-
нон коукиѣ, кѣдѣ ихъ кто позовѣ на домоу кон одѣ
ныхъ прінде, тѣ-зи да отпира; ако ли га обрѣте на
двороу цареву, али соудиноу, да прінде и рече: дати
кю брата стареега на соудѣ; да моу даа силе да моу
не отпирати.

Струшки има једнон и. једнон; кѣда и. кѣдѣ; прінде от
нихъ и. одѣ нихъ прінде; или и. али; а силе и. силе; нѣсть и. не.

Атонски има натпис О прѣкин соуда, по том: једнон коуки
и. једнон коукиѣ; кѣда и. кѣдѣ; прінде отъ нихъ и. одѣ нихъ
прінде; или и. али; да га да а силе и. да моу даа силе;
нѣсть и. не.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студеничеп има коуки и. коукиѣ; кѣда и. кѣдѣ; прінде
отъ нихъ и. одѣ нихъ прінде; или и. али; да га да, а силе
да моу несть отпирати и. да моу даа и осталога до краја.

Ходошки има натпис као и Атонски, а по том: оу једнон
коушти и. оу једнон коукиѣ; аште и. кѣдѣ; пріндеѣ отъ
нихъ и. одѣ нихъ прінде; аште и. ако; цареву дворю или
и. дворю цареву али; пріндеѣ и речеѣ и. прінде и рече;
да га даѣ и. да моу даа; нѣсть и. не.

Раковачки има оу једномоу домоу и. оу једнон коукиѣ;
ако и. кѣдѣ; изъ дома и. на домоу; прінде отъ нихъ и. одѣ
нихъ прінде; тѣ да отпира се и. тѣ-зи да отпира; оу соудѣ
и. соудиноу; и речеѣ и. да прінде и рече; стареега и. ста-

реѣга; да га да м. да моу даа; а силѣ да моу нѣсть м. силе да моу не.

www.libtool.com.cn
Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

5. О отроце и о мѣроп'се.

61. *Призренски*. Отроци и мѣроп'си кон сѣде заедно оу едноиѣ сѣлѣ, вѣсака плаки кон приходи, да плакию вѣси заедно; на людѣи како платоу плакию и работоу равотаю, тако-зи и земаю да држе.

Струшки има натпис О отроцѣх и мѣроп'сѣх, по том: мѣроп'си м. мѣроп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки.

Атонски има натпис као и Струшки; иначе има плата м. плаки.

Бистрички има натпис О отроцѣх и мѣроп'сѣх, и у тексту мѣроп'си место мѣроп'си. У свем се осталом слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О отроцѣх и мѣроп'сѣх; по том: мѣроп'си м. мѣроп'си; селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки; држеѣ м. држе.

Раковачки има натпис О плата чловекоу ко е комоу доужнѣ; по том: селоу м. сѣлѣ; плата м. плаки; принде м. приходи; даю м. плакию; тако м. тако-зи.

Раванички има подновљен текст који гласи: О посадницѣх и вѣштѣицих. Посадници и вѣштѣици које сѣде оу едноиѣ селоу, вѣсака плата кон приходитѣ, да плаћают заедно; како земаю држе, тако и да плаћают платоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 26; у Ј. Борђевића 31) разликује се од Раваничкога тиме што место платоу има данакѣ.

63. О мѣроп'хоу.

68. *Призренски*. Мѣроп'хоиѣ законѣ по вѣсон земли оу недеиѣ да равотаю два дѣни проиѣроу; и да моу дава оу године перѣпероу царевоу; и заманицоиѣ да моу сена коси дѣнѣ едиѣнѣ и винограда дѣнѣ едиѣнѣ; а кто не има винограда, а оны да моу равотаю ине равотѣ дѣнѣ; и што оуравота мѣроп'хѣх, то-зи вѣсе да стежин; а ино прѣ-з-аконѣ ништо да моу се не оузме.

Струшки има кѣсен м. вѣсон; даѣ м. даѣа; годишти м. годинѣ; коси сѣна м. сѣна коси; винограда м. виноградаѣ оба пута; дѣнь єдинь м. дѣнь; прѣзь законь м. прѣ-з-аконь.

Атонски има натпис О законоу; по том — кѣсен м. вѣсон; ракотають м. ракотаю; годиштоу м. годинѣ; коси сѣна м. сѣна коси; винограда м. виноградаѣ оба пута.

Бистрички има натпис О закомоу; по том: оу недѣли м. оу недѣлю; годиштоу м. годинѣ; коси сѣна м. сѣна коси; винограда м. виноградаѣ; работа м. оуработа; ништа м. ништо.

Ходошки има неропхомь м. мероп'хомь; годиштоу м. годинѣ; коси сѣна м. сѣна коси; винограда м. виноградаѣ оба пута; нмать м. има; неропхъ м. мероп'хъ; стежитъ м. стежін.

Раковачки има натпис О меропсехъ законом; по том: кѣсен м. вѣсон; недѣли м. недѣлю; два дѣны да работаю м. да работаю два дѣни; даѣаю м. даѣа; години м. годинѣ; коси сѣно єднь дѣнь м. сѣна коси дѣнь єдинь а нема заманицомь; виноград да копаю м. виноградаѣ; ако м. а кто; єдинь дѣнь м. дѣнь; єе-з-акона м. прѣ-з-аконь; не оучини ни оузме м. не оузме.

Раванички има кѣсен м. вѣсон; господароу м. прои́ароу; даю м. даѣа; години м. годинѣ; да моу коси сѣна ·а· дѣнь м. да моу сѣна коси дѣнь єдинь; и работа оу виноградаѣ ·а· дѣнь м. и виноградаѣ дѣнь єдинь; винограда м. виноградаѣ; да моу работа ино что єдинь дѣнь место свѣга што додѣзи после речи виноградаѣ.

Товелијин-Софјјски (у Флоринскога 27; у Ј. Борђевића 33) има текст према Раваничком још више подновљен, који гласи: Меропхомь оуставъ и законъ по кѣсен земан: оу недѣли да работають два дни своемоу господароу, и да моу даю оу години перпероу царѣвоу, и да моу коси ·а· дѣнь сѣно, и да моу работа оу виноградаѣ ·а· дѣнь, а тко не има виноградаѣ, ино что да моу работають ·а· дѣнь.

·ѣи· О сѣврѣ.

69. Призренски. Сѣврова сѣвора да нѣсть; кто ли се обрѣте сѣвор'никъ, да моу се оуши оурежоу и да се осмоуде поводице.

Струшки има зѣора и зѣорник м. сѣвора и сѣвор'никъ; оурѣжеть м. оурежоу.

Атонски и Бистрички имају натпис О сѣвороу сѣровоу; иначе се ни у чем не разликују од Призренскога.

дворъ царекъ, да се свакомоу оучини правда, развѣ онога чне боудѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•ов. О сиротѣ.

73. Призренски. Сирота ком нѣсть ика прѣти или отпирати, да даѣ пар'ца кон ке отпирати.

Струшки има нѣ м. нѣсть; за ню прѣти м. отпирати.

Атонски има кон се кив за ню прѣти м. кон ке отпирати.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само има прѣти за ню м. за ню прѣти.

Студеничкомѣ су издеране прве три речи; по том има: даѣ м. даѣ; за ню прѣти м. отпирати.

Ходошки има на крају отпирати за ню м. отпирати.

Раковачки има не(мо)же се м. нѣсть ика; отговорити м. отпирати; кон ће се за нѣга прѣти м. кон ке отпирати.

Раванички има нѣ м. нѣсть; икостна м. ика; нема или отпирати; стави за себе м. даѣ; ће за ню прѣти м. кон ке отпирати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 30; у Ј. Борђевића 35) има још више подновљен текст који гласи: Сирота ком се не ика прѣти, да стави пар'ца за себе кон би се прео (Т. како) и за себѣ.

•ог. О паши селоу.

74. Призренски. Бело [сѣ] селоу да пасе; коудѣ едно село, тоудѣ и друго; развѣ забѣль законитыхъ и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Струшки има натпис О паши; по том: сѣ селоу м. селоу; коуда м. коудѣ; ливадоу м. ливадъ законитыхъ.

Атонски има натпис као и Струшки; по том има: ливадъ м. ливадъ законитыхъ; да не пасе никто м. никто да не пасе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има сѣ селоу м. селоу; и ливадъ да не пасе никто м. и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Ходошки има сѣ селоу м. селоу; да не пасеть никто м. законитыхъ итд. до краја.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 28; у Ј. Ђорђевића 34) има тај текст овако: **Иште се обрете въ единомъ домоу или братинци или отацы отъ синовъ одеаенъ, или нинъ кто хлѣбомъ и нменіемъ одеаенъ, ако боуде на едношъ огништи, а отъ те-зе одеаенъ, да работаютъ редомъ онако ка-но и они кон соу самі оу своихъ домохъ, и касе да плабають господароу.**

•о• О братинѣ злобѣ.

71. Призренски. И кто зло оучини братъ или сынъ или *родимъ* кон соу оу единомъ коуке, вѣсе да плати господаръ коуке; или да дасть кон не зло оучинно.

Струшеи има родимъ м. родомъ; едномъ м. единомъ; коукинъ м. коуке; коукинъ м. коуке; кто ѿ м. кон ѿ; оучинилъ м. оучинно.

Атонски има родимъ м. родомъ; едномъ коуки м. единомъ коуке; коуки м. коуке; оучинилъ м. оучинно.

Бистрички се у свемъ слаже с Атонскимъ.

Студенички има или родимъ м. или; едномъ коуки м. единомъ коуке; господаръ коуки м. господаръ коуке.

Ходошки има оучинилъ м. оучини; родимъ м. родомъ; коушти м. коуке; коуштинъ м. коуке; оучинилъ м. оучинно.

Раковачки има родъ м. родомъ; едномъ домоу м. единомъ коуке; домоу м. коуке; подасть м. дасть.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Призренскога преписа очевидна погрешка родомъ замењена је правильнимъ родимъ из другихъ рукописа.

•од• О невол'немъ.

72. Призренски. И кто невольнъ донде на дворъ царевъ, да се вѣсакомоу оучини правда, освѣтъ отрока властескога.

Струшеи има догъ м. донде; властескога м. властескога.

Атонски и Бистрички овога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај чланъ прикљученъ једномъ одложеному растушенога (у томе препису) члана 59, и гласи му: Ко донде на

дворъ царекъ, да се свакомоу оучини правда, развѣ онога чие коудѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•ов. О сиротѣ.

73. Призренски. Сирота кои нѣсть ика прѣти нан отпирати, да даѣ пѣр'ца кои ке отпирати.

Струшки има нѣ м. нѣсть; за ню прѣти м. отпирати.

Атонски има кои се кѣ за ню прѣти м. кои ке отпирати.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само има прѣти за ню м. за ню прѣти.

Студеничкомѣ су издеране прве три речи; по том има: даѣ м. даѣ; за ню прѣти м. отпирати.

Ходошки има на крају отпирати за ню м. отпирати.

Раковачки има не(мо)же се м. нѣсть ика; отговорити м. отпирати; кои ће се за нѣга прѣти м. кои ке отпирати.

Раванички има нѣ м. нѣсть; икостна м. ика; нема нан отпирати; стави за себе м. даѣ; ће за ню прѣти м. кои ке отпирати.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 30; у Ј. Борђевића 35) има још више подновљен текст који гласи: Сирота кои се не ика прѣти, да стави парѣца за себе кои би се прео (Т. како) и за себе.

•ог. О пашин селоу.

74. Призренски. Село [съ] селомъ да пасе; коудѣ едно село, тоудѣ и дроуго; развѣ забѣлъ законитыхъ и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Струшки има натпис О пашин; по том: съ селомъ м. селомъ; коудѣ м. коудѣ; ливадоу м. ливадъ законитыхъ.

Атонски има натпис као и Струшки; по том има: ливадъ м. ливадъ законитыхъ; да не пасе никто м. никто да не пасе.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Студенички има съ селомъ м. селомъ; и ливадъ да не пасе никто м. и ливадъ законитыхъ никто да не пасе.

Ходошки има съ селомъ м. селомъ; да не пасеть никто м. законитыхъ итд. до браја.

сен погрешком пера. Оне су означене дугачким крстићима. Пред ·з· воловъ уметнуто је и из Бистричкога и Студеничкога преписа, јер без тога текст не би имао смисла.

·ос· О пот'цѣ.

77. Призренски. Пот'ка мегю сел'ми ·н· перперь, а влахомъ и арбанасомъ ·р· перперь, и те-зін пот'ке цароу половина, а господароу половина чіе воудѣ село.

Струшки има селомъ м. сел'ми.

Атонски има натпис За потъкоу; по том: селим м. сел'ми.

Бистрички и Студенички имају текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки има натпис бао и Атонски; по том: междоу м. мегю.

Раковачки има натпис О поткахъ; оу чіе м. чіе.

Равачки има предругојачен текст који гласи: Потакъ междоу сели ·н· перперь, а извънним жоупамъ ·р· перперь, и те осоудение цароу половина, а градоу нлі селоу чіе е половина.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Борђевића 37) има исти члан овако: Потакъ (Т. потроу) междоу сели ·н· перперь, и те осоудение (Т. осоудение) царю половина а градоу чіе е или селоу половина.

— О земли црковнои.

78. Призренски. О земли и о людехъ црковныхъ, што имаю съ нимін соудъ црковнын; а кто изнесе мнаостноу книгоу; а или рече: мнаостника имамъ; оу тоон-зін книзе и оу тоомен мнаостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по законуу царства ми; нъ виноу да оупросе царство ми.

Струшки има симиъ м. съ нимін; цркви м. црковнын; ако кто м. а кто; мнаостню м. мнаостноу; царства ми м. царство ми.

Атопски има с кімъ м. съ нимін; цркви м. црковнын; ако кто м. а кто; или м. а или; том-зи м. тоомен; црковномъ и царскомъ м. царства ми; нъ да оупросе цара м. нъ виноу да оупросе царство ми.

·оѣ· О попашн.

76. Призренски. За попашоу; ако кто попасе жито или винограде, или ливадоу грѣхомъ; † то-зи попашоу † тоу-зи попашоу да плати што рекоу доушевници кон цѣне; ако ли нахвалицомъ попасе; да плати попашоу (и) ·с· воловь.

Струшки има натпис За попашоу; по том: а кто м. ако кто; доушници м. доушевници.

Атопски има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; доушници м. доушевници.

Бистрички има све као и Атопски, и на крају попашоу и м. попашоу.

Студенички има аште м. ако; рекоутъ м. рекоу; доушници м. доушевници: попашоу и ·с· воловь м. попашоу ·с· воловь.

Ходошки има натпис као и Струшки; по том: аште м. ако; рекоутъ м. рекоу; доушници м. доушевници; платитъ м. плати.

Раковачки има исти натпис као и Струшки; по том: чие жито м. жито; нивоу м. ливадоу; конмъ грѣхомъ м. грѣхомъ; ты люди кон соу потрѣли да платетъ м. тоу-зи попашоу да плати; рекоутъ доушници м. рекоу доушевници. Раковачки има даље под 89—146 (Шафарик у Кухарскога стр. 156) тај члан још једанпут у краће овако: И за попашоу, ако кто попасе чие жито, или ливадоу, или винограде грѣхомъ, тоу попашоу да плати, что рекоу доушевници.

Раванички има натпис За потрѣцу; по том: аште м. ако; аште то сѣтворит нехотением то м. грѣхомъ, тоу-зи попашоу; платитъ м. плати; поставлени м. цѣне; хотением м. нахвалицомъ; то да платитъ попашоу ·ти· перперъ м. попасе да плати попашоу ·с· воловь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Ђорђевића 37) има тај члан овако: Иште кто попасетъ жито, или потрѣтъ винограде, или ливадоу, аште то нехотениемъ сѣтворитъ, да платитъ што рекоутъ доушевници кон цѣне; ако ли навалице, да платитъ попашоу ·г· -штѣ и ·н· перперъ, а изванмъ жоупамъ ·р· перперъ.

По другим је рукописима очевидно да из Призренскога текста треба избрисати речи то-зи попашоу као дупликат уне-

сен погрешком пера. Оне су означене дугачким крстићима. Пред њихових уметнуто је и из Бистричкога и Студеничкога преписа, јер без тога текст не би имао смисла.

• 05. О пот'цѣ.

77. Призренски. Пот'ка мегю сел'ми •н• перперь, а влахомъ и арбанасомъ •р• перперь, и те-зи́н пот'ке цароу половина, а господароу половина чіе воудѣ село.

Струшки има селомъ м. сел'ми.

Атонски има натпис За потъкоу; по том: селни м. сел'ми.

Бистрички и Студенички имају текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки има натпис вао и Атонски; по том: междоу м. мегю.

Раковачки има натпис О поткахъ; оу чіе м. чіе.

Раванички има предругојачен текст који гласи: Потакъ междоу сели •н• перперь, а изъвѣним жоупамъ •р• перперь, и те осоудѣни цароу половина, а градоу или селоу чіе е половина.

Текелџин-Софијски (у Флоринскога 32; у Ј. Ђорђевића 37) има исти члан овако: Потакъ (Т. потроу) междоу сели •н• перперь, и те осоудѣни (Т. осоудѣни) царю половина а градоу чіе е или селоу половина.

— О земан црковнон.

78. Призренски. О земан и о людехъ црковныхъ, што имаю съ нимѣн соудѣ црковнын; а кто изнесе милостноу книгоу; а или рече: милостника имамъ; оу тоон-зи́н книзе и оу тоомен милостникоу ништа да нѣсть; развѣ да се соудѣ по закону царства ми; нъ виноу да оупросе царство ми́н.

Струшки има сими м. съ нимѣн; цркви м. црковнын; ако кто м. а кто; милостню м. милостноу; царства ми м. царство ми́н.

Атопски има с кімъ м. съ нимѣн; цркви м. црковнын; ако кто м. а кто; или м. а или; том-зи м. тоомен; црковномъ и царскомъ м. царства ми; нъ да оупросе цара м. нъ виноу да оупросе царство ми́н.

Раванички има што се постављају сѣла да дадоу м. да дадоу; едне м. онъ; друѣги м. онъ други пут: и коуде м. да коуде; тогова м. тогова-зи.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 45; у Ј. Борђевића 50) има тај текст овако: Земље сѣоске што се постављају сѣла, ова кон иштоу да дадоу сѣдоке. едни половиноу, а друѣги половиноу по закону, коуде рекоути сѣдоци, тогова естѣ.

·па· О планинахъ.

81. Призренски. Планине што соу оу земан царства ми; што соу цареве планине да соу цароу, а црковне црквами, а властѣоске властѣломи, *что юсть оу чнен држави* (Рак.).

Струшки има соутѣ м. соу; планине цареве м. цареве планине; властѣоске м. властѣоске.

Атонски и Бистрички имају натпис О планинахъ; по том: по земан м. оу земан; планине царевѣ м. цареве планине; властѣоске м. властѣоске.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: по земан м. оу земан; планине цареве м. цареве планине; царевѣ м. цароу; властѣоске м. властѣоске.

Раковачки има натпис О планинахъ законъ; по том: по земан м. оу земан; цареве м. цареве планине; властѣоске м. властѣоске. У Раковачкоме се тај члан налази и други пут при крају (под 88), прикључен наредби о жироу (види чл. 190). На томе мѣсту има додатак что юсть оу чнен држави.

Раванички има натпис За планине, а по том: по земан м. оу земан; нема што соу; властѣоске м. властѣоске.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 46; у Ј. Борђевића 51) има по земан м. оу земан; нашего царства м. царства ми; планине царске м. што соу цареве планине; властѣоске м. властѣоске.

·пв· О власехъ.

82. Призренски. Гдѣ прѣстон влахъ или арванасинъ на сѣлѣ; на том'-зи сѣлѣ да не прѣстон друѣги гредѣ за нимин; ако ли по силѣ стане, да плати пот'коу, и што ю испасѣхъ.

Струшки има да не стане друґи за нине грѣде м. да не прѣстон друґи гредѣ за нимин.

Атонски и Бистрички имају натпис О власехъ и аркана-сехъ; по том: стане м. прѣстон; за нине гредѣ м. гредѣ за нимин; ако м. ако ли.

Ходошки има исти натпис као и Атонски; по том: станеть друґи за нине гредѣ м. прѣстон друґи гредѣ за нимин; аште ли м. ако ли; станеть м. стане; платить м. плати.

Раковачки има на томъ селоу да не стане друґи за нине гредѣ; испасъо м. испасъль.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·пг· О потеси земліе.

83. Призренски. Гдѣ се изнесета двѣ кнѣзѣ царевѣ за едноу ипотесь за землю; кто съда дръжи до сіега-зи дова събор'наго, тогова да несть а милость да се не потвори.

Струшки има съга м. съда; зборнаго м. събор'наго.

Атонски има натпис О кнѣгахъ милостнихъ; по том: изнесете м. изнесета; съдръжи м. съда дръжи; съборнаго м. събор'наго.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: изнесете м. изнесета; сди м. съда; съборнаго м. събор'наго.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има изнесоу м. изнесета; кнѣге м. кнѣзѣ; за-одно м. за едноу ипотесь; кто е съдръжао м. кто съда дръжи; сіега м. сіега-зи; того м. тогова.

Раванички тај члан има овако: Гдѣ се изнесоу ·в· кнѣге цареве и по тѣхъ свидѣчоу за едноу землю, тако да несть.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 47; у Ј. Борђевића 51) има тај члан овако: О землехъ. За каквоу земљу гдѣ се изнесоу двоѣ цареве кнѣге и посвидѣче се за едноу земљу, тако да боудеть.

·пд· За оправѣ котлене.

84. Призренски. Соуд'вы [да] не за котль ни оправѣ никак'ве; кто се оправѣ, да не дава соудіамъ оправѣ; роукѣ на соудѣ да несть, и опаданіа и оудавѣ; такмо да се соудѣ по законуу.

Струшеи има да не м. не; никакое м. никак'ве; оправда-
ніа м. опаданіа.

Атонски и Бистрички имају натпис О котълѣ; по том :
соудение м. соуд'еи; да не м. не; никою м. никак'ве; соудіа
м. соудіамъ.

Ходошеи тога члана нема.

Раковачеи има ине да несть м. не; никое м. никак'ве;
соудоу м. соудѣ; не има м. несть; опаденіа м. опаданіа;
даже м. оудакѣ.

Раваничеи тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Јасност текста добија кад се уметне одмах после прве
речи да, које остали рукописи имају.

·пе· О речин бабоу'н'скон.

85. Призренски. Кто рече бабоу'н'скоу речъ; ако боу-
дѣ властелинъ да плати ·р· перперъ; ако ли не боудѣ
властелинъ, да плати ·вѣ· перперъ и да се вѣ стапін.

Струшеи има и кто м. кто; ако ли боуде себрь м. ако ли
не боудѣ властелинъ; стави м. стапін.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О ба-
боу'н'скон рѣчи; по том: и кто м. кто; аште ли боуде себрь
м. ако ли не боудѣ властелинъ.

Ходошеи има натпис као и Атонски; по том: и кто м.
кто; боудеть м. боудѣ; платитъ м. плати; аште ли себрь м.
ако ли не боудѣ властелинъ; вѣтъ стапимъ м. вѣ стапін.

Раковачеи има натпис као и Атонски; по том: и кто м.
кто; ако ли боуде себрь м. ако ли не боудѣ властелинъ.

Раваничеи има поднавѣан текст, који гласи: За непри-
кладноу рѣчь. Аште кто комоу речет злоу и безъчьстноюу рѣчь,
ако боуде властелинъ, да платитъ ·р· перперъ; аште ли себрь,
да платитъ ·вѣ· перперъ и да се вѣ.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 48; у Ј. Борђевића 52)
има у свему текст Раваничеи, само што има непоштену м. не-
прикладноу; нема комоу; ако е и м. ако боуде; аште ли боу-
дѣтъ себаръ м. аште ли себрь; вѣтъ м. вѣ.

·пз· О оубинствеѣ.

86. Призренски. Гдѣ се оверѣте оубинство, он'-зи
кон-но боудѣ зар'валъ, да несть кривъ ако се и оубѣ.

Струшки има да не стане дроуги за нинѣ грѣде м. да не прѣстон дроугы грѣде за нинѣн.

Атонски и Бистрички имају натпис О класехъ и арканасехъ; по том: стане м. прѣстон; за нинѣ грѣде м. грѣде за нинѣн; ако м. ако ли.

Ходошки има исти натпис као и Атонски; по том: станеть дроугы за нинѣ грѣде м. прѣстон дроугы грѣде за нинѣн: аште ли м. ако ли; станеть м. стане; платить м. плати.

Раковачки има на томъ селоу да не стане дроугы за нинѣ грѣдъ; испасъо м. испасъль.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•пг. О потеси землиѣ.

83. Призренски. Гдѣ се изнесета двѣ книзѣ царевѣ за едноу ипотесь за землю; кто сѣда дръжи до сѣга-зи доба събор'наго, тогова да јестъ а милость да се не потвори.

Струшки има сѣга м. сѣда; зборнаго м. събор'наго.

Атонски има натпис О книгахъ милостнихъ; по том: изнесете м. изнесета; сѣдръжи м. сѣда дръжи; съборнога м. събор'наго.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: изнесете м. изнесета; сѣди м. сѣда; съборнога м. събор'наго.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има изнесоу м. изнесета; книге м. книзѣ; за едно м. за едноу ипотесь; кто е сѣдръжао м. кто сѣда дръжи; сѣга м. сѣга-зи; того м. тогова.

Раванички тај члан има овако: Гдѣ се изнесоу •в• книгѣ царевѣ и по тихъ сведочкоу за едноу землю, тако да естъ.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 47; у Ј. Борђевића 51) има тај члан овако: О земляхъ. За каквоу землю гдѣ се изнесоу двоѣ царевѣ книге и посведоче се за едноу землю, тако да боудеть.

•пд. За оправѣ котленѣ.

84. Призренски. Соуд'бы [да] не за котль ни оправѣ никак'ве; кто се оправн, да не дава соудамъ оправѣ; роукѣ на соудѣ да нѣсть, и опаданіа и оудавѣ; тѣкмо да се соудѣ по законоу.

Струшки има да не м. не; никакое м. никак'ве; оправда-
ніа м. опаданіа.

Атонски и Бистрички имају натпис О кот'л'к; по том :
соудине м. соуд'кы; да не м. не; никое м. никак'ве; соудіа
м. соудіамъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има нне да несть м. не; никое м. никак'ве;
соудоу м. соуд'к; не има м. н'єсть; опаденіа м. опаданіа;
даке м. оудак'к.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Јасност текста добија кад се уметне одмах после прве
речи да, које остали рукописи имају.

·пе· О речіи вавоун'скон.

85. Призренски. Кто рече вавоун'скоу речъ; ако воу-
д'к властелинъ да плати ·р· перперъ; ако ли не воуд'к
властелинъ, да плати ·ві· перперъ и да се віе стапін.

Струшки има и кто м. кто; ако ли воуде себрь м. ако ли
не воуд'к властелинъ; стави м. стапін.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О ва-
воун'скон р'чн; по том: и кто м. кто; аште ли воуде себрь
м. ако ли не воуд'к властелинъ.

Ходошки има натпис као и Атонски; по том: и кто м.
кто; воудетъ м. воуд'к; платитъ м. плати; аште ли себрь м.
ако ли не воуд'к властелинъ; віетъ стапінъ м. кіе стапін.

Раковачки има натпис као и Атонски; по том: и кто м.
кто; ако ли воуде себрь м. ако ли не воуд'к властелинъ.

Раванички има поднавѣзан текст, који гласи: За непри-
кладноу р'чъ. Аште кто комоу речет злоу и кезъчъстноу р'чъ,
ако воуде властелинъ, да платитъ ·р· перперъ; аште лі себрь,
да платитъ ·ві· перперъ и да се віе.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 48; у Ј. Борђевића 52)
има у свему текст Раванички, само што има непоштену м. не-
прикладноу; нема комоу; ако е и м. ако воуде; аште ли воу-
детъ себаръ м. аште лі себрь; внетъ м. віе.

·пс· О оубинствѣ.

86. Призренски. Гд'к се обр'ѣте оубинство, он'·зін
кон-но воуд'к зар'валъ, да ієсть кривъ ако се и оубіе.

Струшки има потпуно исти текст.

Атонски и Бистрички имају и где м. гдѣ; нанде м. обрѣте; зарѣвалъ бон м. зарѣвалъ.

Ходошки има и гдѣ се обрѣштеть м. гдѣ се обрѣте; кон боудеть м. кон-но боудѣ; зарѣвалъ бон м. зарѣвалъ; оубіе м. и оубіе.

Раковачев има наге м. обрѣте; по том: тѣн чловѣкъ кон е оубіо да е кривъ, ако се и оубіе.

Раванички има тај члан прикључен члану о нахваличном убиству који ће следовати и гласи: Где боуде оубиство, кон боуде бон завѣрглъ, да плати осудѣнноу кривиноу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Ђорђевића 53) слаже се у свему с Раваничким, само што има започео м. завѣрглъ.

·пз· О оубиствеѣ нахвалицомъ.

87. Призренски. Кто нѣсть дошлъ нахвалицомъ по силѣ терѣ не оучинилъ оубиство, да плати ·т· перперъ; ако ли боудѣ пришлъ нахвалицомъ, да моу се обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има текст са свим једнак.

Атонски и Бистрички имају натпис О оубиствеѣ; по том им је текст са свим исти.

Ходошки има такође натпис О оубиствеѣ; по том има: пришлъ м. дошлъ; сѣтвориъ м. оучинилъ; платитъ м. плати; аште ли боудеть м. ако ли боудѣ; отсѣкоутъ м. отсѣкоу.

Раковачки има нѣ дошао м. нѣсть дошлъ; пакм м. терѣ; оучини м. оучинилъ; пришао м. пришлъ.

Раванички има такође у истом реду с јачим променама: аште кто кого оубиеть не хотеште и не вѣдеште метноутиемъ камена или ороужіа, да платитъ ·т· перперъ, ако ли хотениемъ, да моу се обе роуке отсѣкоу.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 49; у Ј. Ђорђевића 53) има текст сличан Раваничком, само што има нехотениемъ м. не хотеште; нема не вѣдеште; камена или дрѣва м. камена; не вѣдешти оударитъ, да платитъ м. да платитъ; ако ли боудѣтъ пришлъ м. ако ли; отсѣкоутъ м. отсѣкоу.

·пи· О прѣи властѣоскон.

88. Призренски. Къди се проу властѣле, кто се оу што оупри да дава емѣце.

Струшки има пре м. проу.

Атонски и Бистрички имају натпис О њмствѣ; по том:
пре м. проу.

Ходошки има све као Атонски.

Раковачки има кѣде м. кѣди; пре м. проу; властелинъ м.
властѣле; за што м. оу што; прѣ м. оупри; да м. дава.

Раванички има натпис О њмствѣ; по том: кога м. кѣди;
оусъпри м. оупри; да м. дава.

Текелијин-Сојифски (у Флоринскога 53; у Ј. Ђорђевића 57)
има тај текст предругојачен овако: О њмствѣ. Када се оуспроу
кон отъ властелинъ, тко се што оуспри, да два њмца даде.

•п.о. О позваніи крив'ца.

89. Призренски. Кто позовѣ крив'ца прѣдъ соудѣ,
позвавъ и не понде на соудѣ, нѣ сѣди дома; ов'-зи кон
ѣсть позванъ, ако приде на рокъ прѣдъ соудѣ и отстон
се по закону, тѣ-зи да ѣсть простъ отъ тога-зи дѣлга
за кон ѣ бытъ позванъ, ере онъ позвавъ дома сѣдин.

Струшки има онъ-зи м. ов'-зи; за кон м. за кон ѣ; былъ
м. бытъ; онъ-зи позвавъ м. онъ позвавъ.

Атонски и Бистрички имају натпис О позваніи; по том
имају он-зи м. ов'-зи; былъ м. бытъ; он-зи позвавъ м. онъ
позвавъ.

Ходошки има натпис једнак с Атонским; по том: не пон-
детъ м. не понде; нѣ ождаетъ въ домоу м. нѣ сѣди дома;
он-зи м. ов'-зи; придетъ м. ако приде; тоган м. тога-зи;
былъ м. бытъ; последње реченице ере итд. нема.

Раковачки има тај члан с натписом О позваніи на соудѣ;
по том: кривка чловѣка на соудѣ м. крив'ца прѣдъ соудѣ; онан
м. ов'-зи; тѣ м. тѣ-зи; тога м. тога-зи; ёю м. бытъ.

Раванички има натпис као Атонски; по том: они-же по-
званн м. ов'-зи кон ѣсть позванъ; стонт се м. и отстон
се; тѣ м. тѣ-зи; вѣсѣга м. тога-зи; аште би и повиннъ былъ
за коѣ ѣ позванъ м. за кон ѣ бытъ позванъ; кроме аште бо-
лезнь обдржитъ звавшого м. ере онъ позвавъ дома сѣдин.

Текелијин-Софјски (у Флоринскога 54; у Ј. Ђорђевића 57)
има: аште кто позовѣтъ м. кто позове; позванъ м. позвавъ;
пондетъ м. понде; сѣдитъ м. сѣди; онн м. ов'-зи; стон се
по правди м. отстон се по закону; тѣи м. тѣ-зи; тога доуга
м. тога-зи дѣлга; аште би кто винанъ (Т. и повинанъ) былъ,

ЗАШТО ПОЗВАНИ ДОМА СЕДИТЬ, КРОМѢ АШТЕ БОЛѢЗНИКЪ СЪДРЪЖИТЬ ЕГО М. ЗА КОН Е БЫТЬ ПОЗВАНЪ, ЕРЕ ОНЪ ПОЗВАЕЪ ДОМА СЕДИТЬ. libtool.com.cn

·с· О залозѣ.

90. Призренски. Залогѣ коудѣ се обрѣтаю да се откоупою.

Струшен има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају натпис О залогахъ; текст је са свим једнак.

Ходошчи има натпис као и Атонски; по том: обрѣтають, откоупоють м. обрѣтаю, откоупою.

Раковачки тога члана нема.

Раванички има тај члан овако: За залогѣ. Гдѣ се обрѣтают залогѣ, да се откоупоють.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 55; у Ј. Ђорђевића 58) има натпис О залогахъ; по том: находе м. обрѣтаю; откоупоють м. откоупою.

·са· О приставоу.

91. Призренски. Къдѣн се прѣнта два, ако рече единъ отъ нѣю нмама пристава ов'дѣ-зи на двороу цареву; ако ли на соудѣннуу да га даа къда поиште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ, тѣ часъ да прѣндѣ на соудѣ, и рече: не нандохъ пристава; ако ѣсть на обѣдоу да моу ѣсть рокъ на вечерѣ; ако ли на вечерѣ да ѣсть на обѣдоу да га дастъ; ако ли га воудѣ одѣслалъ царъ; ако ли соудѣ на работоу тога-зѣн пристава; да нѣсть кривъ он'-зи кон-но га даѣ, да моу се постави рокъ, да къда он'-зѣн пристава прѣндѣ; да га даа прѣдѣ соудѣмѣн.

Струшки има не обрѣте га он'де-зи м. не обрѣште га; на вечери м. на вечерѣ; ако ли ѣсть на вечери м. ако ли на вечерѣ; а или соудѣн м. ако ли соудѣ; догдѣ м. да къда.

Атонски има тај члан на другом месту у групи с натписом О прѣнѣн соудѣ, раније; по том: къда м. къдѣн; нѣхъ м. нѣю; или на соудѣннуу м. ако ли на соудѣннуу; и не обрѣте га он'де-зи на двороу м. он'ден и не обрѣште га оу дворѣ; на соудѣ и да рече м. на соудѣ и рече; на обѣдѣ м. на обѣдоу; на ве-

черн м. на вечере; ако ли ъсть на вечерн м. ако ли на вечере; да га дасть оутрѣ на обѣдѣ м. да ъсть на обѣдоу да га дасть; или соудіе м. ако ли соудіе; нема речи тога-зін пристава; он-зи кривѣ м. кривѣ он'-зи: да моу постави м. да моу се постави; докле м. да кѣда.

Бистрички има натпис О прѣнн; по том: кѣда м. кѣдн; ниѣ м. нѣю; или м. ако ли; кѣда га понште и не обрѣте га ондѣ-зи на двороу м. кѣда понште он'ден и не обрѣште га оу дворѣ; прінде на соудѣ м. прінде на соудѣ; на обѣдѣ м. на обѣдоу; на вечерн м. на вечере; ако ли ъсть на вечерн да га дасть ютрѣ на обѣдѣ м. ако ли на вечере да ъсть на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; кон га дае м. кон-но га дае; да моу поставе рокъ м. да моу се постави рокъ; докле он-зи пристава прінде м. да кѣда он'-зін пристава прінде.

Ходошки има тај члан с натписом О прѣнн; по том: аште м. кѣдн; аште речетъ м. ако рече; ниѣ м. нѣю; здѣ м. об'дѣ-зи; или м. ако ли; дасть м. даа; аште ли га не обрѣштетъ м. кѣда понште он'ден и не обрѣште га; въ тѣ часъ да пріндеъ м. тѣ часъ да прінде; и да речетъ м. и рече; обрѣтоу м. нандоу; аште м. ако; обѣдѣ м. обѣдоу; вечерн м. вечере; да го дасть за ютра на обѣдѣ м. да ъсть на обѣдоу да га дасть; или соудіа м. ако ли соудіе; того пристава м. на работоу тога-зін пристава; даеъ м. дае; поставитъ м. постави; докле м. да кѣда; пріндеъ м. прінде; дасть м. даа.

Раковачки има кѣде се проу м. кѣдн се прнта; два чловека м. два; единъ ономоу м. единъ отъ нѣю; оу царевоу двороу или на соудінноу м. ондѣ-зи на двороу царевоу ако ли на соудінноу; ако га м. кѣда; обрѣте м. обрѣште; двороу м. дворѣ; онъ и рече м. и рече; не обрѣто га м. не нандоу; на вечерн м. вечере; да га подасть на обѣдоу м. да ъсть на обѣдоу да га дасть; послао м. одъслаа; или соудіа м. ако ли соудіе; на кою работоу м. на работоу; таи чловеки кон м. он'-зи кон-но; остави м. постави; докле доге пристава м. да кѣда он'-зін пристава прінде; соудію м. соудіамн.

Раванички овога члана нема.

Тевелијин-Софијски овога члана нема.

Очевидно је текст касније поправљан, и према осталима ми бисмо могли васпоставити, с најограниченијим променама овакав текст:

Ходошки има властелина оубієть м. властѣлиа оубіє;
отсѣкоуть м. отсѣкоу.

www. Раковачки има полю или шатороу м. оу катоуноу.

Раванички има аште лі м. ако; нема или оу катоуноу;
ако лі оубне себръ властелина м. ако ли себръ властѣлиа
оубіє.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 50; у Ј. Ђорђевића 54)
има тај члан предругојачен овако: Њште бієть властелинъ себра
оу градоу или оу жоупи, аште на смрть оумреть себръ, да
платить властелинъ ѿ перперъ, ако ли бієть себръ властелина,
да моу се роуке отсѣкоуть и да платить .т. перперъ.

се. О п'состн.

95. *Призренски*. Кто опсоује светители или калоугієра,
или попа, да плати .р. перперъ; и кто се наиде
оубивъ светители, или калоугієра, или попа, да се тѣ-
зін оубіє и обѣси.

Струшки има кто м. и кто.

Атонски има тај члан подељен на два и смештен на два
различна места, напред под 50 (атонскога реда) у групи О
п'состн и под 90, у групи О оубинствѣ. Што се тиче текста
има аште кто м. кто; калогієра м. калоугієра; кто м. и кто;
обрѣте м. наиде; оуби м. оубивъ; калогієра м. калоугієра.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што раз-
лично од истога има калоугієра м. калогієра и оубивъ м. оуби,
што је, без сумње, и у Атонском погрешка.

Ходошки је, такође, разделно тај члан на два, али су један
за другим (82 и 83). Што се тиче текста, има: опсоуєть м. оп-
соује; калогієра м. калоугієра оба пута; кто м. и кто; обрѣте
м. наиде; оубієть и обѣситъ м. оубіє и обѣси.

Раковачкоме су то такође два члана, само му је други део
напред, а први после. Што се тиче текста има аште м. кто;
кто м. и кто; ти м. тѣ-зін.

Раванички има само другу половину о убиству; што се тиче
текста, има: кто м. и кто; тѣ оубица да се обѣси м. да се
тѣ-зін оубіє и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 51; у Ј. Ђорђевића 55)
има тај текст предругојачен овако: Њште кто оударить или
оубієть архіереа или калоугієра, или попа, прѣвє да моу роуке
отсѣкоуть, а по томъ да се (т. посечеть или) повѣситъ.

·сз· О оубѣнствоу.

96. Призренски. Кто се оверѣте оубывѣ отца или матерѣ, или брата, или чедо свое; да се тѣ-зѣи оубѣнца нждеже на огнь.

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају такође исти текст.

Ходошки има нждежеть м. нждеже.

Раковачки има наге м. оверѣте; тѣ м. тѣ-зѣи; съжеже на огню м. нждеже на огнь.

Раванички има оубѣвѣи м. оубывѣ; чедо м. чедо свое; тѣ оубѣнца м. да се тѣ-зѣи оубѣнца; да се съжеждет м. нждеже.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 52; у Ј. Ђорђевића 56) има тај текст предругојачен овако: Иште кто оубѣгъ своего отъца, или матерѣ, или брата, или свое чедо, таи оубѣнца да се съжежеть въсь на огни.

·сз· О брадѣ властѣоскон.

97. Призренски. Кто се оверѣте искоубѣ брадоу властѣинноу или доброу чловекоу; да се томоу-зѣи оеѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има оскоубѣ м. искоубѣ.

Атонски и Бистрички имају натпис О скоубѣжи; по том: оскоубѣ м. искоубѣ; роука отсѣче м. оеѣ роуцѣ отсѣкоу.

Ходошки има натпис бао и Атонски; по том: оскоубѣ м. искоубѣ; да моу се роука отсѣчеть м. да се томоу-зѣи оеѣ роуцѣ отсѣкоу.

Раковачки има лште кто оскоубѣ м. кто се оверѣте искоубѣ; да моу се м. да се томоу-зѣи.

Раванички има оскоубѣ м. оверѣте искоубѣ; да се томоу роука отсѣче м. да се томоу-зѣи и даѣе до краја.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Ђорђевића 61) има тај члан овако: Тко оскоубѣ брадоу чловекоу властѣинноу или иномоу добромоу чловекоу, да моу се роука отсѣчеть.

·сн· О скоубѣжоу себровоу.

98. Призренски. И ако се оскоубѣта два себра; ме-хоскоубине ·сз· перперѣ.

Ходошки има властелина оубієть м. властѣлина оубіє;
отсѣкоуть м. отсѣкоу.

Равовачки има полю или шатороу м. оу катоуноу.

Раванички има аште лі м. ако; нема или оу катоуноу;
ако лі оубіє сєбєрь властелина м. ако ли сєбєрь властѣлина
оубіє.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 50; у Ј. Ђорђевића 54)
има тај члан предругојачен овако: *ѡште бієть властелинъ сєбєра*
оу градоу или оу жоупи, аште на смрть оумреть сєбєрь, да
платить властелинъ ѡ перперъ, ако ли бієть сєбєрь властелина,
да моу се роуке отсєкоуть и да платить .т. перперъ.

-се. О п'состн.

95. *Призренски*. Ктo опсоује светители или калоу-
гїєра, или попа, да плати .р. перперъ; и ктo се нанде
оубывь светители, или калоугїєра, или попа, да се тѣ-
зін оубіє и обѣси.

Струшки има ктo м. и ктo.

Атонски има тај члан подељен на два и смештен на два
различна места, напред под 50 (атонскога реда) у групи О
п'состн и под 90, у групи О оубинистѣ. Штo се тиче текста
има аште ктo м. ктo; калогїєра м. калоугїєра; ктo м. и ктo;
обѣкте м. нанде; оуби м. оубывь; калогїєра м. калоугїєра.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само штo раз-
лично од истога има калоугїєра м. калогїєра и оубинъ м. оуби,
штo је, без сумње, и у Атонском погрешка.

Ходошки је, такође, разделио тај члан на два, али су један
за другим (82 и 83). Штo се тиче текста, има: опсоуєть м. оп-
соује; калогїєра м. калоугїєра оба пута; ктo м. и ктo; обѣкте
м. нанде; оубієть и обѣситъ м. оубіє и обѣси.

Раковачкоме су то такође два члана, само му је други део
напред, а први после. Штo се тиче текста има аште м. ктo;
ктo м. и ктo; ти м. тѣ-зін.

Раванички има само другу половину о убиству; штo се тиче
текста, има: ктo м. и ктo; тѣ оубица да се обѣси м. да се
тѣ-зін оубіє и обѣси.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 51; у Ј. Ђорђевића 55)
има тај текст предругојачен овако: *ѡште ктo оударить или*
оубієть архїєреа или калоугїєра, или попа, прѣє да моу роуке
отсєкоуть, а по томъ да се (Т. посечеть или) повѣситъ.

·с5· О оубѣнствоу.

96. Призренски. Кто се обрѣте оубывѣ отца или матерѣ, или брата, или чедо свое; да се тѣ-зѣн оубѣнца иждеже на огни.

Струшки има такав исти текст.

Атонски и Бистрички имају такође исти текст.

Ходошки има иждежеть м. иждеже.

Раковачки има нагѣ м. обрѣте; тѣ м. тѣ-зѣн; съжеже на огню м. иждеже на огни.

Раванички има оубѣн м. оубывѣ; чедо м. чедо свое; тѣ оубѣнца м. да се тѣ-зѣн оубѣнца; да се съжеждет м. иждеже.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 52; у Ј. Борђевића 56) има тај текст предругојачен овако: Иште кто оубѣтѣ своего оѣца, или матерѣ, или брата, или свое чедо, тѣн оубѣнца да се съжежеть въсь на огни.

·с3· О брадѣ властѣоскон.

97. Призренски. Кто се обрѣте искоубѣ брадоу властѣлиноу или доброу чловекоу; да се томоу-зѣн обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Струшки има оскоубѣ м. искоубѣ.

Атонски и Бистрички имају натпис О скоубѣжи; по том: оскоубѣ м. искоубѣ; роука отсѣче м. обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Ходошки има натпис као и Атонски: по том: оскоубѣ м. искоубѣ; да моу се роука отсѣчеть м. да се томоу-зѣн обѣ роуцѣ отсѣкоу.

Раковачки има иште кто оскоубѣ м. кто се обрѣте искоубѣ; да моу се м. да се томоу-зѣн.

Раванички има оскоубѣ м. обрѣте искоубѣ; да се томоу роука отсѣче м. да се томоу-зѣн и даже до краја.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Борђевића 61) има тај члан овако: Тко оскоубѣ брадоу чловекоу властѣлиноу или иномоу доброму чловекоу, да моу се роука отсѣчеть.

·сн· О скоубѣжоу себровоу.

98. Призренски. И ако се оскоубѣта два себра; ме-хоскоубине ·с· перперѣ.

Струшеи има да њесть мѣхоскоуѣнна м. мѣхоскоуѣнне.

Атонски има тај члан с претходним чланом под заједничким натписом **О** скоуѣжи; по том: ако ли се м. и ако се; да њесть мѣхоскоуѣнна м. мѣхоскоуѣнне.

Бистричеи има: ако се м. и ако се; да њесть мѣхоскоуѣнна м. мѣхоскоуѣнне.

Ходошеи је што се тиче натписа једнак с Атонским; по том: оскоуѣоуѣ м. оскоуѣѣта; да њесть мѣхоскоуѣнна м. мѣхоскоуѣнне.

Раковачеи има аште м. и ако; да њесть мѣхоскоуѣнна м. мѣхоскоуѣнне.

Раваничеи има тај члан овако: **Ѳ**ко ли оскоуѣе два себра, да платит по ·вѣ· перьперь.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 58; у Ј. Борђевића 61) има тај члан овако: **Ѳ**ко ли се оскоуѣоуѣ два себра, да платитъ ·вѣ· перьперь сваки.

·с.о.· **О** опалѣюшти коуѣкы.

99. Призренски. Кто ли се нанде оуѣжегъ коуѣкы, или гоуѣмно, или сламоу, или [сено]; да то-зи село даа пожеж'цоу; ако ли га нѣ дасть, да плати оно-зи село што бы пожеж'ца патиѣ и платиѣ.

Струшеи има коуѣкю м. коуѣкы; сено м. село; платиѣ м. патиѣ и платиѣ.

Атонски и Бистричеи имају натпис **О** запаљенин; по том текст знатно исправљен овако: Кто ли се нагѣ оуѣжегъ коуѣкю или гоуѣмно или сламоу или сѣно по пизмѣ комоу, да се пожеж'ца ть-зи нждеже на огни; ако ли се не нагѣ, да то-зи село дасть по(же)ж'цоу; ако ли га не дасть да плати онои село што бы пожеж'ца платиѣ.

Ходошеи следује више Атонскоме, има натпис **О** запаљенин као и тамо, али текст прилично другојачији, чега ради га дајемо у целини: **Ѳ**ште кто оуѣжеж'етъ коуѣкю или гоуѣмно или сламоу или сѣно по пизмѣ комоу, да сѣжеоуѣтъ его огнемъ; аште ли се не нанде, да га дасть то-зи село; аште ли не дасть, да плати то-зи село што би пожеж'ца платиѣ.

Раковачеи има такође текст који се не да поредити, али се више слаже с Призренским и Струшеим, и гласи заједно с натписом: **О** палежи законъ. **Ѳ**ште се кто наѣ кон пали коуѣкю чѣю, или гоуѣмно, или сламоу, или сено, то село из кога е ть

·рв· О оузданіюмъ.

102. *Призренски.* Оузданіа да нѣсть никомоу ништа никак'ва; кто ли се пооузда за што, да плати самосед'мо.

Струшки има ништо м. ништа; тко м. кто.

Атонски и Бистрички имају натпис О оузданін; по том: ни оу чесома м. ништа никак'ва.

Студенички има натпис О оузданін; по том: нѣ м. нѣсть; никомоу ни за што м. никомоу ништа никак'ва.

Ходошки, у натпису као и у осталом, следује Атонском; има: никоме ни въ чесома м. ништа; платити м. плати.

Раковачки има натпис О оузданін; по том: ни за што м. ништа; што м. за што.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рг· О соудоу отгочьскомъ.

103. *Призренски.* Иште соу отроци, да се соуде прѣдъ своимъ господарин како любѣ за свое дълговѣ; а за царевѣ да гредоутъ прѣдъ соудіе, за кръвь, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣмъ людьскимъ.

Струшки има а што м. аште; грѣдоу м. гредоутъ.

Атонски има тај члан [напред у групи О прѣкин соуда; што се тиче текста: и за прѣмъ м. за прѣмъ.

Бистрички има натпис О соудѣ; по том: а што м. аште; иначе се у свем слаже с Призренскимъ.

Ходошки има натпис О соудѣ; по том: соудѣти м. соуде; любѣти м. любѣ; гоусарѣ м. гоусарѣ; и за м. за.

Раковачки има натпис О соудѣхъ отрокомъ; по том: што м. аште; крик'доу м. кръвь; и за тата м. за тати; за гоусара м. за гоусарѣ; за то да ндоу на соудіе м. за прѣмъ людьскимъ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Изгледа да би боље било метнути ѝ што у почетку текста хесто иште.

Овај је члан у вези са 183 и са 192.

похваляна; они-зи кони наезны въси да се оузмоу; половина царствоу ми, а половина ономоу-зи кога-но соу нахали.

Струшеи има ни зашто м. ништо.

Атонски има натпис О наезде, а по том цео члан овако: Силѣ да нѣсть никому ни за єдинъ дльгъ оу земли царьскон; ако ли кога обрѣте наезда или сила похвальна, они-зи кони наездни въси да се оузмоу, половина царюу, а половина ономоу-зи на кога соу нахали, и чловѣци нахалици да приемоутъ казнѣ како пише оу законникоу светихъ отьць оу градсцихъ гранахъ, да моучитъ се шко и волини оубыца.

Бистричеи препис има све као Атонски; само има ако ли га м. ако ли кога; законоу м. законникоу.

Ходошеи са свим следује Атонское, почевши од натписа; иначе има аште ли кого м. ако ли кога; възмоутъ м. оузмоу; ономоу м. ономоу-зи; пишетъ м. пише; въ законѣ м. оу законникоу; градскыхъ м. градсцихъ.

Равовачеи има натпис О насилю; по том: ни за што м. ништо; царевон м. царства ми; они м. они-зи; царь м. царствоу ми; половина на кога м. половина ономоу-зи кога-но.

Раваничеи следује тексту Атонском; иначе има царьскон земли м. земли царьскон; наиѣ м. обрѣте; сила наї наезда м. наезда или сила; они м. они-зи; въси нема; нема ономоу-зи; и тѣи насилици м. чловѣци нахалици; казанъ м. казнѣ; се пише м. пише; оу градсцихъ и даѣе до краја изостављено је у Раваничком.

Текедиѣи-Софијсеи (у Флоринскога 60; у Ј. Ђорђевића 63) следује такође Атонском, и има тај члан овако: О насилю. Насилиа да нѣсть никому ни за єдно доуговане оу царевон земли; ако ли се комоу оучини насилие или с коньми на кого нахавашн скоримъ ездомъ, тко би то оучинно, они кони въси да се оузмоу, половина царю, а половина ономоу на кога соу нахали, а ти насилиници да приемоутъ казанъ како оуспише оу законоу светыхъ отьць.

И овде су пред нама две редакције; једна старија у Призренском и Струшком, а друга познија у Атонском и осталим рукописима.

·рв· О оузданиюмъ.

102. Призренски. Оузданиа да нѣсгъ никомоу ништа никак'ва; кто ли се пооузда за што, да плати самосед'мо.

Струшки има ништо м. ништа; тко м. кто.

Атонски и Бистрички имају натпис О оузданин; по том: ни оу чесома м. ништа никак'ва.

Студенички има натпис О оузданин; по том: нѣ м. нѣсгъ; никомоу ни за што м. никомоу ништа никак'ва.

Ходошки, у натпису као и у остадом, следује Атонском; има: никоме ни въ чесома м. ништа; платитъ м. плати.

Раковачки има натпис О оузданин; по том: ни за што м. ништа; што м. за што.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рг· О соудоу отрочьскомъ.

103. Призренски. ѡште соу отроцин, да се соуде прѣдъ своимъ господарин како любѣ за свое дълговѣ; а за царевѣ да гредоутъ прѣдъ соудіе, за крѣвь, за враждоу, за тати, за гоусарѣ, за прѣмъ людьскимъ.

Струшки има а што м. аште; гредоу м. гредоутъ.

Атонски има тај члан (напред у групи О прѣкин соуда; што се тиче текста: и за прѣмъ м. за прѣмъ.

Бистрички има натпис О соудѣ; по том: а што м. аште; иначе се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има натпис О соудѣ; по том: соудетъ м. соуде; любетъ м. любѣ; хоусарѣ м. гоусарѣ; и за м. за.

Раковачки има натпис О соудехъ отрокомъ; по том: што м. аште; крив'доу м. крѣвь; и за тата м. за тати; за гоусара м. за гоусарѣ; за то да ндоу на соудіе м. за прѣмъ людьскимъ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Изгледа да би боље било метнути ѡ што у почетку текста место ѡште.

Овај је члан у вези са 183 и са 192.

·рд· О приставоу безъ моужа.

104. Призренски. И да се не навѣде пристава на женоу кѣди нѣсть моужа дома; ни да се познѣа жена безъ моужа; нѣ да си даа жена моужоу гласъ да гредѣ на соудъ; оу том'-зѣн моужь нѣсть кривъ, догда моу даде гласъ.

Струшеи има моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; догда м. догда.

Атонски има тај члан напред у групи О прѣнѣн соудъ; по том има: моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моужоу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Бистричеи има натпис О позванѣн; по том: кѣда м. кѣди; дастъ м. даа; моужь да нѣсть м. моужь нѣсть; докле моу не даде гласа м. догда моу даде гласъ.

Студеничеи има натпис О приставоу; по том да не кривъ м. нѣсть кривъ.

Ходошеи има натпис О позванѣн; по том: моужа еѣ въ домоу м. моужа дома; дастъ м. даа; гредѣтъ м. гредѣ; въ том-зѣн м. оу том'-зѣн; докле моу не прѣдѣтъ гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раковачеи има натпис О женахъ; по том: покоуши м. навѣде; каде м. кѣди; нѣ м. нѣсть; дома моужа м. моужа дома; безъ м. безъ; да да м. да си даа; нѣ м. гредѣ; оу томоу м. оу том'-зѣн; нѣ м. нѣсть; докле моу даде гласъ м. догда моу даде гласъ.

Раваничеи има тај члан овако: Законъ царевъ. Да се не посладеъ посъланникъ соудѣннѣ на женоу, ни да се познѣа жена гда нѣе моужа дома, нѣ да оговоритъ моужа своего како нѣсть кривъ.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ре· О потвороу книжномъ.

105. Призренски. Книге цареве коѣ приносе прѣдъ соудѣ за што любо, тере ихъ потвори законикъ царства ми, што съмъ записалъ кою любо книгоу; оне-зѣн [книге] коѣ потвори соудъ, те-зѣн [книге] да оузмоу соудѣ и да ихъ принесоу прѣдъ царство ми.

Струшки има кнѣ м. кнѣзѣ оба пута.

Атонски и Бистрички имају натпис О кнѣгахъ царевѣхъ; по томъ: потвара м. потвори; законникъ царевъ м. законникъ царства ми; што є записалъ царъ комоу любо кнѣгоу м. што сѣмъ записалъ кою любо кнѣгоу; кнѣгѣ м. кнѣзѣ оба пута; прѣдъ цара м. прѣдъ царство ми.

Ходошки има натпис као и Атонски; по томъ: кое се м. кое; та нхъ потвара м. тере нхъ потвори; царевъ м. царства ми; што є записалъ царъ комоу любо кнѣгоу м. што сѣмъ записалъ кою любо кнѣгоу; кнѣзѣ м. кнѣгѣ; потворитъ м. потвори; възмоутъ м. оузмоу; принесоутъ м. принесоу.

Равовачки има натпис О кнѣга царскихъ; по томъ: ако нхъ м. тере нхъ; соудѣа царевъ м. законникъ царства ми; што є записано оу кнѣги м. што сѣмъ записалъ кою любо кнѣгоу; оне кнѣгѣ кое соу потворене соудѣамъ и те кнѣгѣ да оузмоу соудѣ и да принесоу прѣдъ цара м. оне-зи кнѣзѣ и д. до краја.

Раванички има предругојачен текст који гласи: О кнѣгахъ царевихъ. Кнѣгѣ царевѣ што се находе и кое се прѣдъ соудѣне закономъ приносе, потреба соудѣне да сматрають, ако нхъ пре-соуждоуе прѣдъ законъ царевъ, што є записалъ господѣна царъ комоу, оне кнѣгѣ кое повѣтора прѣдъ законъ, да нхъ оузмоу соудѣне и принесоу прѣдъ цара.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 61; у Ј. Ђорђевића 64) следује Раваничком тексту, само има царске м. царевѣ; што м. кое; износи прѣдъ соудѣю м. прѣдъ соудѣне закономъ приносе; да имають соудѣне сѣматрати м. потреба соудѣне да сматрають; оуставъ м. законъ; светли царъ м. господѣна царъ; повѣтарають оуставъ м. повѣтора прѣдъ законъ.

Призренски рукопис има у овом члану двапут кнѣзѣ м. кнѣгѣ. Исправка је учињена по препису Струшком, у коме је текст исправан.

·ps· О дворанѣхъ.

106. *Призренски*. Дворанѣ властѣоскы, ако оучины кое зло кто отъ нхъ; кто воудѣ [проніаревикъ], да га оправѣ отчина дружина [поротомъ]; ако ли єсть себѣрь, да хыти оу котѣль.

Струшки има властѣальци м. властѣоскы; прониаревикъ м. прниаревикъ (вако је, очевидном погрешком у Призренскоме); поротомъ м. потворомъ; хвати м. хыти.

Атонски овога члана нема.

Бистрички има натпис као и Призренски; по том: властѣлци м. властѣоскы; хвати м. хыти; иначе је све као у Призренском, тако како је исправљен из Струшкога.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки има натпис О дворанѣхъ; по том: властѣл'ци м. властѣоскы; отъ ныхъ м. кто отъ нихъ; поротомъ м. потворомъ; хвати м. хыти.

Раванички тога члана нема.

Текелѣјин-Софијски тога члана нема.

Призренски рукопис има погрешно принишарѣвникъ м. проишарѣвникъ, и потворомъ м. поротомъ, што је, према оба остала, исправљено.

·рз· О оубиствоу сокал'ника.

107. *Призренски*. Кто се наиде [отбѣвъ] соудина сокал'ника, или пристава, да се плѣни, и да моу се вѣсе оузмѣ што има.

Струшки има оденѣ м. оубѣвъ; соколанника м. сокал'ника; да моу м. да моу се.

Атонски и Бистрички имају тај члан с натписом За отбон; по том: отбѣвъ м. оубѣвъ; послаиника м. сокал'ника; вѣсе да моу се м. и да моу се вѣсе.

Студенички има овај члан под натписом О приставоу (одмах после 104); по том: и кто се нагѣ м. кто се наиде; отбѣвъ м. оубѣвъ; послаинника м. сокал'ника.

Ходошки има окрѣте м. наиде; отбѣвъ м. оубѣвъ; послаинника м. сокал'ника; плѣнитъ м. плѣни; и вѣсе да моу се вѣзметъ м. и да моу се вѣсе оузмѣ.

Раковачки има натпис О приставоу; по том; нагѣ м. наиде; отбѣвъ м. оубѣвъ; послаинника м. сокал'ника; оплѣни м. плѣни; да се оузме вѣсе што годѣ има м. и да моу се вѣсе оузмѣ што има.

Раванички има тај текст предругојачен овако: Иште кто самоколинъ и силанъ и обѣзчѣститъ послаиника, да платитъ ·р· перперъ, аште ли оударитъ, да моу се све оузме и оплени.

Текелѣјин-Софијски (у Флоринскога 61; у Ј. Борђевића 65) следује Раваничком, али предругојачава даље; тако има: силанъ и безобразанъ м. и силанъ; послаиника господьскаго м. послаиника; оударитъ его тан насильникъ м. оударитъ; вѣсего ского да лишитъ се м. да моу се све оузме и оплени.

Струшеи има цареве м. царства ми; ли м. моу.

Атонски и Бистрички имају натпис О соудіахъ; по том: цареве м. царства ми; свога м. свога.

Ходошки има, такође, натпис О соудіахъ; по том: цареве м. царства ми; вѣзети м. оузети; свога м. свога.

Раковачки има, такође, натпис О соудіахъ; по том: идоу м. гредоу; царевон м. царства ми; и оу свонхъ селін м. и своен области; ни шта любо м. ни ино што любо; што ко м. што моу.

Раванички има исти натпис, а по том: кога идоу м. коудъ гредоу; царевон м. царства ми; развѣ кто моу што поклони м. развѣ поклони, што моу кто поклони.

Текелијин-Софійски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) следује Раваничком, и има тај текст овако: Соудіе кои идоу по царевон земли и по своен области, да нѣсть волинь оузети оброка силомъ, ни ино што годъ развѣ поклони што моу тько поклони отъ свога хотѣніа.

рви. О соудіине срамоте.

111. Призренски. Кто се нанде соудію осрамотивъ; ако боудѣ властѣлинъ, да моу се вѣсе оузме; ако ли село, да се распѣ и паѣни.

Струшеи нема тај члан потпуно сачуван; оно што је сачувано, слаже се с овим текстом.

Атонски има све оузме м. вѣсе оузме.

Бистрички се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има аште се кто обрѣштеть м. кто се нанде; аште боудеть м. ако боудѣ; вѣзметъ м. оузме; распеть и паѣнитъ м. распѣ и паѣни.

Раковачки има и кто м. кто; наге м. нанде; осрамотивъ соудію м. соудію осрамотивъ; ако лі е м. ако ли.

Раванички има текст, нешто предругојачен, овако: И кто се обрѣте соудію безъчастивъ да моу се вѣзме и разаспе вѣсе именов юго, ако лі село, и то да се пали.

Текелијин-Софійски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) има, у истоме правцу, текст још већма предругојачен и раширен овако: Яко ли се тко наѣ соудію безъчастивъ, ако боуде властѣлинъ да моу се вѣзметъ вѣсе достоиніе и да моу се вѣсе расточитъ; ако ли кое мѣсто или село, да се попаѣнитъ, нь да моу се вѣзде велика почасти чинити (Т. оучинитъ).

свога још на стр. 160 под бр. 159. Тај се други текст ничим знатним не разликује од овде упоређенога; само што на завршетку има отъ овце динарь. о праве динарь, и нема онога додатка динарь ·д· новца.

Раванички има тај члан предругојачен овако: О данкоу. Посадникоу соудинноу подобает от земље оузети ·г· перпери, от села ·г·, от млина ·г· од винограда ·г·, от кони перперь, от града конь и світе, отъ кобилъ ·с· дінара, отъ говедчета ·д· динара, от брава ·в· дінара.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 62; у Ј. Борђевића 66) следује тексту Раваничком, само што има отъ земље м. отъ земље оузети; отъ села ·г· перпере, отъ вьсего ·г· перпере м. отъ села ·г·; халине м. світе.

Очевидно је да је у оба најстарија рукописа на крају таксе оно опракѣ, од правѣ погрешно; зато сам и ставио на то место по Атонском и Бистричком от брава. Раковачки варијанат от крава нисам могао узети зато што је крава обухваћена *говечетом*, а *брав* се овде тиче оваца, које би, доиста, без тога, остале непоменуте. За чудо је ипак како таква погрешка да се увуче баш у два преписа који показују најстарији текст.

·р.в· О отровѣхъ.

109. *Призренски*. Магінникъ и отровникъ кон се нанде овлично, да се каже по закону светѣхъ отъцъ.

Струшки има отравникъ м. отровникъ; наге м. нанде. Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходопски тога члана нема.

Раковачки има тај члан напред, после чланака о јеретцима; што се тиче текста, има наге м. нанде; скаже м. каже.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·раі· О силію.

110. *Призренски*. Гоудіе коудѣ гредоу по земли царства ми и своен области да нѣсть вол'нь оузети оврока по силѣ, ни ино што любо развѣ поклону; што моу кто поклони отъ своего хотѣніа.

Струшки има царевѣ м. царства ми; ли м. моу.

Атонски и Бистрички имају натпис О соудіахъ; по том: царевѣ м. ~~царства ми; свога м. свога.~~

Ходошки има, такође, натпис О соудіахъ; по том: царевѣ м. царства ми; възети м. оузети; свога м. свога.

Раковачки има, такође, натпис О соудіахъ; по том: ндоу м. гредоу; царевон м. царства ми; и оу сконхъ селін м. и свои области; ни шта любо м. ни ино што любо; што ко м. што моу.

Раванички има исти натпис, а по том: когда ндоу м. коудѣ гредоу; царевон м. царства ми; развѣ кто моу што поклони м. развѣ поклону, што моу кто поклони.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) следује Раваничком, и има тај текст овако: Соудіе кон ндоу по царевон земли и по свои области, да нѣсть волиня оузети оброка силомъ, ни ино што годѣ развѣ поклону што моу тѣко поклони отъ своего хотѣніа.

•рви. О соудіине. срамоте.

111. Призренски. Кто се нанде соудію осрамотивѣ; ако боудѣ властѣлиня, да моу се вѣсе оузме; ако ли село, да се распѣ и плѣни.

Струшки нема тај члан потпуно сачуван; оно што је сачувано, слаже се с овим текстом.

Атонски има све оузме м. вѣсе оузме.

Бистрички се у свем слаже с Призренским.

Ходошки има аште се кто обрѣштеть м. кто се нанде; аште боудеть м. ако боудѣ; възметъ м. оузме; распеть и плѣнитъ м. распѣ и плѣни.

Раковачки има и кто м. кто; наге м. нанде; осрамотивѣ соудію м. соудію осрамотивѣ; ако лі є м. ако ли.

Раванички има текст, нешто предругојачен, овако: И кто се обрѣте соудію обезчѣстивѣ да моу се вѣзме и разаспе вѣсе нмение юго, ако лі село, и то да се плени.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 63; у Ј. Ђорђевића 67) има, у истој правцу, текст још већма предругојачен и раширен овако: Яко ли се тко наѣ соудію обезчѣстивѣ, ако боуде властѣлиня да моу се възметъ вѣсе достоиніе и да моу се вѣсе расточитъ; ако ли кое мѣсто или село, да се поплѣнитъ, нь да моу се възде келанка почастъ чинити (Т. оучинитъ).

·ргі. О оутеченіи тьмничномъ.

112. *Призренски.* Кон чловѣкъ оутече нсь тьмнице, съ чимь пріндѣ на дворь царства ми; или юсть чловѣкъ царства ми, или црьковны, или властѣл'скы; съ тем'-зін да юсть свободнъ; аште юсть оутѣк'ль, оу тога-зін чловѣка што боудѣ оставилъ, тѣ-зін да има комоу боудѣ оутѣк'ль.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О соужнихъ, а по том: соужньства м. тьмнице; пріндѣть м. пріндѣ; царевъ м. царства ми; царевъ чловѣкъ м. чловѣкъ царства ми; а што юсть отеѣгль оу тога-зін чловѣка комоу юсть оутѣк'ль, то-зін да юсть комоу юсть оутѣк'ль м. аште юсть оутѣк'ль и д. до краја.

Студенички има придеъть м. пріндѣ; властѣоски м. властѣл'скы; аште юсть отеѣгль, оу тога-зін чловѣка комоу юсть оутѣк'ль. то-зін да юсть къ комоу юсть оутѣк'ль м. аште юсть оутѣк'ль и даѣе до краја.

Ходошки има натпис О соужниехъ; по том: соужньства м. тьмнице; пріндѣть м. пріндѣ; царевъ м. царства ми оба пута; а што юсть отеѣгль оу тоган чловѣка, комоу юсть оутѣк'ль, то-зін да юсть комоу юсть оутѣк'ль м. аште юсть оутѣк'ль и д. до краја.

Раковачки има натпис О соужнихъ кон оутече из тьмнице; по том: Яште кон м. кон; тьмнице м. тьмнице; царства моего чловѣкъ м. чловѣкъ царства ми; темже м. съ тем'-зін; одегао м. оутѣк'ль; тога чловѣка комоу юсть оутѣкао, тога да юсть на комоу юе оутѣкао м. оу тога-зін чловѣка и осталог до краја.

Раванички има тај текст овако предругојачен: О соужниехъ. Кон чловѣкъ оутече съ соужньства, съ чимь люко и придеъть въ дворь царевъ, или юсть царевъ чловѣкъ или црьковни, или властѣл'скін, тѣ да юсть свободнъ, аште ли отеѣгль оубога чловѣка, тогоу пакн да боудѣть.

Техелијин-Софијски (у Флоринскога 64; у Ј. Борђевића 68) има текст још већма предругојачен овако: Кон соужанъ, сін-речь робъ, нзбегньеть из робьства с чим, и пріндѣть на дворь царевъ или къ цареву чловѣкоу, или црьковномоу или властѣл'скомоу, там да юсть свободанъ, аште юсть отеѣгаль отъ оубога чловѣка, комоу юсть оутѣкаль, то да юсть.

Рекао бих да би умесно било аште јестъ оутѣк'ль замѣ-
нити версијом а што итд. како се тај одсек у Атонском и
Ходошском рукопису започиње.

·рдѣ· О соужни.

113. Призренски. Кон се соужнь дръжн оу двороу
царства ми, тере оутече на дворъ патріар'шъ, да јестъ
свобод'нь; и такожде на дворъ царевъ, да јестъ свобода.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тај текст другојачије стили-
зован овако: Кон се соужнь дръжи оу двороу црковномъ,
тере оутече оу цареву полатоу, да јестъ сво(ко)данъ, та-
кожде и кон соужнь оутече на дворъ патріарховъ, да јестъ
свободанъ.

Студенички има онако као Атонски; осим што има па-
триаршъ м. патріарховъ.

Ходошки следује тексту Атонском, само што има држитъ
м. дръжи; въ дворѣ м. оу двороу; та м. тере; та кон м.
такожде и кон.

Раковачки има текст такође по Атонском само што има
тоуцакъ м. соужнь; паки м. тере; тоуцакъ м. соужнь.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 64; у Ј. Ђорђевића 68)
има тај члан скраћен и састављен са 112 овако: Кон се соу-
жанъ дръжитъ оу двороу црковному, тере оутече оу ца-
реву полатоу, да јестъ свободанъ.

·реѣ· О ем'ствоу.

114. Призренски. Людіе кон се вракию изъ тоужде
земле оу земле царства ми; кто боудѣ побѣгль отъ
ем'ства; они-зѣи ем'ци кон соу по тога-зѣи чловеѣка, ни-
шта да не плакию.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О людѣхъ властѣльсцѣхъ; по том:
тоуѣи м. тоужде; цареву м. царства ми; по томоуи чло-
вѣкоу м. по тога-зѣи чловеѣка; плакиють м. плакию.

Бистрички нема натписа као Атонски; иначе се с њиме
слаже, само што има кон то соу по томоуи чловеѣкоу м. кон
соу то тога-зѣи чловеѣка.

Раванички има тај текст предругојачен овако : *Иште кто нанѣ близоу цареве зѣмлю, да не оузме; ако ли оузме те рече : ако кто позна, възвращтоу ѿмоу, и тон, пришьдѣ, по-знает то и похвтити и оузме, да се каже ѿко тѣтъ и хоусарь и да плати вѣсе. Иште ли же нанѣ оу тоуѣн зѣмли на концѣ, да носи предѣ господара и коеводоу.*

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 66; у Ј. Ђорђевића 70) има налик на Раваничко, али краће предругојачење, овако : *Иште кто нанѣ близоу зѣмле цареве, да не възме; аште рече: възвратимъ аште кто познатъ, аште о томъ царю не възвѣстити, да ѿстъ ѿко тѣтъ и хоусарь, да платити вѣсе; аште ли нанѣ оу тоуѣн зѣмли на концѣ, да има носити предѣ своего капетана и предѣ коеводоу.*

Атонски и Ходошки показују покушај исправке, за воји не бих рекао да је за руком испео. И први текст и исправка остају с тамноћом и непотпуношћу.

ри. О прѣшствію.

117. Призренски. *Што ѿстъ комоу прѣшло оу цареву зѣмлю или изъ града, или и-жоупѣ кою до пріѣтіа господина цара, догдѣ нѣстъ било цареву, нѣ ѿ било инога господара; отъ тога-зѣн врѣмене што ѿстъ чловѣкъ или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣѣти господина цара, то-зѣн да се не иште; рек'ше кѣда ѿ било размиріе; а нѣстъ била зѣмли и градове царевѣи.*

Струшки тога члана нема.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистричѣи има отъ града или отъ жоупѣ што ѿ м. изъ града или и-жоупѣ кою; докле м. догдѣ; аште м. ако боудѣ; по пріѣти м. прѣти; то-зѣн да се иште м. то-зѣн да се не иште итд. до краја. Последње две реченице Бистрички нема.

Раковачки има дошло м. прѣшло; аште м. ако; дошло м. прѣшло; пріѣти м. прѣти; то м. то-зѣн; иште м. не иште.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

вѣспет, аште и много что та земли постраждѣтъ. У том је рукопису додатак тај смештен као засебан, 93-ћи, члан (у издању Флоринскога). Флорински, стр. 233, сматра тај додатак као unicum сачуван у Раваничком рукопису. Ја мислим да је то произвољан додатак каввих имају пуно познији рукописи, и не бих га могао сматрати као unicum. Члан 115 Душанов бави се о унутрашњим стварима, и није веровати да се онда осећада потреба да се законом што прописује за иностранце или бегунце из страних држава.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 65; у Ј. Ђорђевића 69) следује Раваничком, само што има тко е чинга м. кто; тоуѣ м. тоужден; ского м. скога; повратитѣ м. вѣзвратитѣ. Додатак Раваничкога налази се и овде.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Ходошкога, пошто њоме текст постаје нешто прецизнији.

рзѣ. О обрѣтели.

116. Призренски. Кто што нанде оу царевѣ земли; да не оузме тере да не рече вратикю, ако кто позна; ако ли похвати, или оузме, да плати што татѣ или гоусарѣ; а што нанде оу тоугон земли на вонцѣ, да вѣде и несе прѣдѣ цара и воеводоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О обрѣтели; по том: нагѣ м. нанде тере рече м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; тере м. ако ли; како м. што; нагѣ м. нанде; тоугиен м. тоугон; воеводе м. воеводоу.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има нагѣ м. нанде; кѣзметѣ м. оузме; та речетѣ м. тере да не рече; вратити кю м. вратикю; аште м. ако; што позна м. позна; та м. ако ли; вѣзметѣ м. оузме; ако м. што; аште м. а што; тоужден м. тоугон; воеводѣ м. воеводоу.

Раковачки има натпис О обрѣтеѣни; по том: что нагѣ ко оу царевон м. кто што нанде оу царевѣ; да не м. тере да не; вратити кю м. вратикю; ако не позна м. ако кто позна; и похвати м. ако ли похвати; татѣ и гоусарѣ м. татѣ или гоусарѣ; аште м. а што; тоуждон м. тоугон; вонциѣ м. вонцѣ; воеводе м. воеводоу.

Раванички има тај текст предругојачен овако: *Иште кто нанѣ близоу цареве зѣмлю, да не оузме; ако ли оузме те рече: ако кто позна, възвратиоу ѣмоу, и тон, пришьде, по-знает то и похвтитъ и оузме, да се каже яко тѣтъ и хоусаръ и да плати въсе. Иште ли же нанѣ оу тоуѣи зѣмли на концѣи, да носи предъ господара и коеводоу.*

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 66; у Ј. Борђевића 70) има налик на Раваничко, али краће предругојачење, овако: *Иште кто нанѣ близоу зѣмле цареве, да не възме; аште рече: възвратиъ аште кто познатъ, аште о томъ царю не възвѣститъ, да ѣстъ яко тѣтъ и гоусаръ, да платитъ въсе; аште ли нанѣ оу тоуѣи зѣмли на концѣи, да има носити предъ своего капетана и предъ коеводоу.*

Атонски и Ходошки показују покушај исправке, за који не бих рекао да је за руком испео. И први текст и исправка остају с тамноћом и непотпуношћу.

·ри· О прѣшъствію.

117. Призренски. *Што ѣстъ комоу прѣшло оу цареву зѣмлю или изъ града, или и-жоупѣ кою до пріѣтіа господина цара, догдѣ нѣстъ било цареве, нѣ ѣ било инога господара; отъ тога-зѣи врѣмене што ѣстъ чловѣкъ или ина правда да се не иште; ако боудѣ прѣшло по прѣти господина цара, то-зѣи да се не иште; рек'ше кѣда ѣ било размиріе; а нѣстъ била зѣмля и градове царѣви.*

Струшки тога члана нема.

Атонски и Ходошки тога члана немају.

Бистрички има отъ града или отъ жоупѣ што ѣ м. изъ града или и-жоупѣ кою; докле м. догдѣ; аште м. ако боудѣ; по пріѣти м. прѣти; то-зѣи да се не иште м. то-зѣи да се не иште итд. до краја. Последње две реченице Бистрички нема.

Раковачки има дошло м. прѣшло; аште м. ако; дошло м. прѣшло; пріѣти м. прѣти; то м. то-зѣи; иште м. не иште.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

продасть оу безцѣніе; вол'но да проходи вѣсакы по
 трьговѣхъ, и воломъ да походы вѣсакы своомъ коупломъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; да си м. да; съ своомъ м. вѣсакы своомъ.

Студенички има забавитъ м. забавити; кога трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; да си походи м. да походы.

Ходошки има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; волюю да си походитъ съ своєю коуплюю м. волюю да походы и осталога до краја.

Раковачки има трьговца м. кога чловѣка; коуплю кою м. коуплю; вѣсакы по градовы и по трьговихъ съ своимъ трьгома м. вѣсакы по трьговѣхъ и осталога до краја.

Раванички има тај текст овако: Цариникъ царевъ да несть волинь забавити нлі задръжати трьговца да моу кою коуплю оузме оу безцѣніе, алі што силомъ да моу наметѣне, нъ волюно естъ да проходи вѣсакъ трьговѣцъ по царевон зѣмљи безъ недіного соумненіа.

Текелиѣин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Борђевића 72) има прву половину (свршетакъ безцѣніе) као Раванички, а остало краће, овако: волюно да проходи свакы по трьгокыхъ и волюно да трьгоуе съ своимъ коупломъ.

•ркв•

121. Призренски. Да нѣсть вол'нь властѣлинь ни малъ ни великъ; ни кто любо, задръжати и зарочити свое людіи или ине трьговѣце да не гредоу на трьговѣ царевѣ да греде вѣсакъ свободно.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има ни нинъ кон любо м. ни кто любо; или зарочити м. и зарочити.

Студенички има или зарочити м. и зарочити.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има да приходе вѣсакы свободно по царевон зѣмљи м. да не гредоу и осталога до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелиѣин-Софијски тога члана нема.

·ркг· О тръгов'цѣхъ.

122. Призренски. Ако ли кон властѣлинъ задръжи тръгов'ца, да плати ·т· перперъ; ако ли га царинникъ задръжи, да плати ·т· перперъ.

Струшки има другу половину тога члана са свим овако као у Призренском.

Атонски има оудрѣжи м. задрѣжи (само први пут).

Бистрички има властѣлинъ м. кон властѣлинъ; иначе се у свем слаже с Призренским.

Студенички има само прву половину, а оне друге (о царинику) нема. У првој има властѣлинъ м. кон властѣлинъ.

Ходошки има аште м. ако; задрѣжитъ м. задрѣжи; платитъ м. плати; аште м. ако; задрѣжитъ м. задрѣжи.

Равовачки има ако ли м. ако ли кон; другу половину, о царинику, нема.

Раванички има аште м. ако ли; другу половину, о царинику, нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 72) има аште м. ако ли; задрѣжитъ м. задрѣжи; платитъ м. плати; аште ли царинникъ м. ако ли га царинникъ задрѣжи; платитъ м. плати. Међу тим Софијски има као Равовачки и Раванички само прву половину.

(·ркд·) О сасѣхъ (Рак.).

123. Призренски. О тръговѣхъ што соу коудѣ по-секли Гаси горѣ до сѣга-зиں събора; тоу-зи земаю да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу безъ прав'дѣ оузелн земаю, да се соудѣ съ нимъ властѣлѣ закономъ свѣтаго крали; а отъ сѣда напрѣда Гасинъ да нѣ сѣче; а што сече, онога-зиں да не тежи, ни людѣи да не сагы; (Рак. ни властѣлинъ люди да не сели) тѣк'мо да стои поуста да расте гора; никто да не забрани Гасиноу горѣ, колико љсть трѣве тргоу толико-зиں да сѣче.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има томе члану натпис О Сасеѣхъ; по том: по м. о; сицеваго м. сѣга-зѣн; тоу м. тоу-зѣн; имають м. имаю; комоу м. комоу; законникомъ царевимъ м. закономъ свѣтаго краля; сѣда м. сѣда; напреда м. напреда; посече м. сече; оноу земаю м. онога-зѣн; сѣли, ни властелинъ люди да не сѣли м. не сагы; коли м. трѣбе; толико м. толико-зѣн.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

У Призренскомѣ је препису овај члан састављен са ·ркѣ·, али пошто ·ркѣ· нема, а после следује ·ркѣ· очевидно је да је погрешка. Раковачки га има у свему као засебан члан, и по њему би мислим требало и почетне речи О тръговѣхъ заменити боѣма По тръговѣхъ.

·ркѣ· О законѣ градовомъ.

124. *Призренски*. Градовѣ грѣцѣи коѣхъ естъ *прѣлъ* господинъ царъ; што имъ естъ оучинилъ, хрисовоуленѣ и простаг'ме; што си имаю гдѣ и дрѣже до сѣга-зѣн събора, то-зѣн да си дрѣже и да имъ естъ тврѣдо, и да имъ се не оузме ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхъ; по том: конхъ м. коѣхъ; приѣлъ м. прѣмъ; што имъ записалъ м. што имъ естъ оучинилъ; што си имаю и дрѣже до сѣга събора м. што си имаю гдѣ и дрѣже до сѣга-зѣн събора; да имъ је м. и да имъ естъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис тога члана О грѣцѣхъ; по том: кого м. коѣхъ; примно м. прѣмъ; оучинно м. оучинилъ; что имаю м. што си имаю; сицеваго м. сѣга-зѣн; то да естъ тврѣдо м. то-зѣн да си дрѣже и да имъ естъ тврѣдо.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

У тексту стоји погрешно прѣмъ, које је из Бистричкога преписа замењено речју прѣлъ.

·ркг· О тръгов'цѣхъ.

122. *Призренски.* Ако ли кон властѣлинь задръжи тръгов'ца, да плати ·т· перперь; ако ли га царинникъ задръжи, да плати ·т· перперь.

Струшки има другу половину тога члана са свим овако као у Призренском.

Атонски има оудръжи м. задръжи (само први пут).

Бистрички има властѣлинь м. кон властѣлинь; иначе се у свем слаже с Призренским.

Студенички има само прву половину, а оне друге (о царинику) нема. У првој има властѣлинь м. кон властѣлинь.

Ходошки има аште м. ако; задръжитъ м. задръжи; платитъ м. плати; аште м. ако; задръжитъ м. задръжи.

Раковачки има ако ли м. ако ли кон; другу половину, о царинику, нема.

Раванички има аште м. ако ли; другу половину, о царинику, нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 67; у Ј. Ђорђевића 72) има аште м. ако ли; задръжитъ м. задръжи; платитъ м. плати; аште ли царинникъ м. ако ли га царинникъ задръжи; платитъ м. плати. Међу тим Софијски има као Раковачки и Раванички само прву половину.

(·ркд·) О сасехъ (Рак.).

123. *Призренски.* О тръговѣхъ што соу коудѣ посекали Гаси горѣ до лега-зиں събора; тоу-зи земаю да си имаю; ако соу комоу властѣлиноу безъ прав'дѣ оузелн земаю, да се соудѣ съ нимъ властѣле закономъ свѣтаго краи; а отъ сѣда напрѣда Гасинъ да нѣ сѣче; а што сече, онога-зиں да не тежи, ни людѣи да не сагы; (Рак. ни властѣлинь люди да не сели) тѣк'мо да стон поуста да расте гора; никто да не забрани Гасиноу горѣ, колико љестъ трѣбе тргоу толико-зиں да сѣче.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички тога члана немају.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има томе члану натпис О Басеѣхъ; по том: по м. о; сицеваго м. сіѣга-зін; тоу м. тоу-зи; имають м. имаю; коемоу м. комоу; законникомъ царевинъ м. закономъ светаго краля; съда м. съда; напрѣдъ м. напрѣда; посече м. сече; оноу земаю м. онога-зін; сели, ни властелинъ люди да не сели м. не саги; воли м. трѣе; толико м. толико-зін.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

У Призренскоме је препису овај члан састављен са ·ркг·, али пошто ·ркд· нема, а после следује ·рке· очевидно је да је погрешка. Раковачки га има у свему као засебан члан, и по њему би мислим требало и почетне речи О трѣговѣхъ заменити боѣима По трѣговѣхъ.

·рке· О законѣ градовомъ.

124. Призренски. Градовѣ грѣчѣцинъ коєхъ єсть *прієль* господинъ царь; што имъ єсть оучинилъ, хрисовоуѣиє и простаг'лє; што си имаю гдѣ и дрѣже до сіѣга-зінъ събора, то-зін да си дрѣже и да имъ єсть тврѣдо, и да имъ се не оузме ништо.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхъ; по том: конхъ м. коєхъ; приєль м. пріємъ; што имъ записалъ м. што имъ єсть оучинилъ; што си имаю и дрѣже до снєга събора м. што си имаю гдѣ и дрѣже до сіѣга-зінъ събора; да имъ є м. и да имъ єсть.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис тога члана О грѣцѣхъ; по том: кого м. коєхъ; примно м. пріємъ; оучинно м. оучинилъ; что имаю м. што си имаю; сицеваго м. сіѣга-зін; то да єсть тврѣдо м. то-зін да си дрѣже и да имъ єсть тврѣдо.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

У тексту стоји погрешно пріємъ, које је из Бистричкога преписа замењено речју прієль.

Раковачки има натпис О зидани града цароу; по том: да га праве градски люди тога града и вилаетъ что есть ~~у тога града и да се~~ направѣ и даѣе до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Тешко је одлучити је ли уметак из Атонскога и осталих познија допуна, или је проста празнина у томе рукопису.

·рк.а· О помоки царскон.

128. Призренски. Господињ царь кѣди име сына женити или крѣштеніе; и боудѣ моу на потрѣбоу дворь чинити и коукиѣ; да вѣсакъ поможе малъ и великъ.

При последњој речи и Призренски рукопис има у ноти додато и голѣмъ.

Струшеи има малъ и голѣмъ м. малъ и великъ.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О царскон работѣ; по том: кѣде м. кѣди; крѣстити м. крѣштеніе; и боудѣ моу дворь м. и боудѣ моу на потрѣбоу дворь; вѣсакъ да поможе м. да вѣсакъ поможе.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рл· Области воеводамъ.

129. Призренски. На вонсцѣ на вѣсакон да обладаю воеводѣ колико и царь; што рекоу да се чюѣ; ако ли ихъ кто прѣчюѣ оу чемъ; да есть то-зи осоужденіе коѣ и онем'-зи кон бы цара прѣслоушали; и соудовѣ малы и голѣмы кон соу на вонсцѣ да имъ соудѣ воеводѣ, а инъ никто.

Струшеи има тај чланъ исто, овако.

Атонски има натпис О вонскаухъ; по том: на вѣсакон вонсцѣ м. на вонсцѣ на вѣсакон; да имъ есть м. да есть.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још нитко м. никто.

што има сѣ собоиѣ да предасть гостинику, или мало или велико, што годѣ има, и гостинику да съхранить емоу; пакѣ онан пришьльце кадѣ хоће да моу вѣсе гостинику предасть, ако моу боудѣ што погинуоло, да платить емоу вѣсе гостинику.

•ркз. О градец'кон земли.

126. Призренски. Градца земли што ѣ около града што се на нон гоуци или оукрадѣ; да плати то-зиѣ вѣсе околина.

Струшеи има вѣсе то-зиѣ м. то-зиѣ вѣсе.

Атонски и Бистрички имају нѣи м. нон; вѣсе то-зиѣ м. то-зиѣ вѣсе.

Ходошеи има тај члан овако: Градскаа земли, што ѣсть около, што се нагѣ и хоуци или оукрадѣ, да плати вѣсе то-зиѣ околина.

Раковачки има оукиѣ м. гоуци; вѣсе то м. то-зиѣ вѣсе.

Раванички има а градска м. градца; и тоу ако се што оукрадѣ м. што се на нон гоуци или оукрадѣ; вѣсе м. то-зиѣ вѣсе.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 69; у Ј. Борђевића 73) има тај члан овако: Градска земли што ѣ около града, што се нагѣ оу гоуци или оукрадѣ, то вѣсе да платить та околина.

•рки. О зиданиѣ града.

127. Призренски. За града зиданиѣ; гдѣ се градѣ обори или коула да га направѣ граждане тога-зиѣ града *и жоупа што ѣсть прѣдѣль тога града.*

Струшеи има градозиданиѣ м. града зиданиѣ; тога си м. тога-зиѣ, по том још и жоупа што ѣсть тога си.... Могло би се попувити речју града.

Атонски има тај члан овако: О зиданиѣ града. И гдѣ се градѣ обори или коула да га направѣ граждане тога-зиѣ града и жоупа што ѣсть прѣдѣль тога-зиѣ града.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има: тога-зиѣ града м. прѣдѣль тога-зиѣ града.

Ходошеи следује Атонскомѣ, само има оборить м. обори; граждане м. граждане; прѣдѣль тога града м. прѣдѣль тога-зиѣ града.

Раковачки има натпис О зидани града цароу; по том: да га праве градски люди тога града и вилаетъ что есть тога града и да га направѣ и даѣе до краја.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Тешко је одлучити је ли уметак из Атонскога и осталих познија допуна, или је проста празнина у томе рукопису.

·рк.в. О помоки царскон.

128. Призренски. Господинъ царь кѣди име сына женити или кръштене; и боудѣ моу на потрѣбоу дворъ чинити и коукіе; да вѣсакъ поможе малъ и великъ.

При последњој речи и Призренски рукопис има у ноти додато и голѣмъ.

Струшки има малъ и голѣмъ м. малъ и великъ.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О царскон работѣ; по том: кѣде м. кѣди; кръстити м. кръштене; и боуде моу дворъ м. и боудѣ моу на потрѣбоу дворъ; вѣсакъ да поможе м. да вѣсакъ поможе.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·рл. Области воеводамъ.

129. Призренски. На вонцѣ на вѣсакон да обладаю воеводѣ колико и царь; што рекоу да се чюне; ако ли ихъ кто прѣчюне оу чемъ; да есть то-зи осоужденіе коне и онем'-зи кон бы цара прѣслоушали; и соудовѣ малы и голѣмы кон соу на вонцѣ да имъ соудѣ воеводѣ, а инъ никто.

Струшки има тај чланъ исто, овако.

Атонски има натпис О вонскахъ; по том: на вѣсакон вонцѣ м. на вонцѣ на вѣсакон; да имъ есть м. да есть.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има још нитко м. никто.

Ходошки има натпис **О** вонсцѣхъ; по томъ: на вѣсакон вонсцѣ м. на вонсцѣ на вѣсакон; обладають м. обладаю; што повѣлѣвають да ихъ слоуша вѣсакъ м. што рекоу да се чюю; аште ли кто прѣслоуша м. ако ли ихъ кто прѣчюю оу чешъ; да имъ юсть м. да юсть; велици м. голѣмъ.

Раковачеи има натпис **О** вонскахъ; по томъ: на вѣсакон вонсци м. на вонсцѣ на вѣсакон; обладаеть воевода м. обладаю воеводѣ; слоуша м. чюю; не послоуша м. прѣчюю оу чешъ; да моу юсть оно м. да юсть то-зи; кою би цара прѣслоушали м. кою н онемъ-зи кон бы цара прѣслоушали; соудъ м. соудовѣ; никтоже м. никто.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рлв· **О** црѣкви.

130. Призренски. Црѣковъ кто оборн на вонсцѣ, да се оубіе *или* обѣси.

Струшеи има или м. и.

Атонски тога члана нема.

Бистрички се у свем слаже с Атонским.

Ходошки има да се оубіеть или обѣснть м. да се оубіе н обѣси.

Раковачеи има вонскы м. вонсцѣ; или м. и.

Раванички има или да се обѣси м. и обѣси.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Борђевића 74) има тај члан придодат спреда члану 131 и с њим спојен. Гласи му: Црѣковъ православноу тко оборн на вонсци, да се оубіе или обѣснть.

Налазим да смисао тражи да се у тексту и замени са или, као што су и сачували сви други осим Призренскога преписа.

·рлв· **О** свадѣ.

131. Призренски. На вонсцѣ свадѣ да нѣсть; ако ли се свадита два, да се бѣта, а инъ никто одъ воинникъ да имъ не поможе; ако ли кто потече и поможе на пор'вицоу, они-зи да се бѣю.

Струшеи има онъ-зи да се оубѣню м. они-зи да се бѣю.

Атонски има натпис **О** свадѣ; по томъ: не поможе на порвицоу м. не поможе; да се кажоутъ: роуцѣ да имъ се оуск-коутъ м. они-зи да се бѣю.

Бистрички се у свем слаже с Атонским, само што има свада м. свадаѣ; роуцѣ нмъ се м. роуцѣ да нмъ се.

Ходошеи има натпис О свадаѣ; по том: аште м. ако; не поможеѣ на порѣнцоу м. не поможе; аште ли м. ако ли; поможеѣ м. поможе; да се кажоуѣ, роуцѣ да нмъ се отсѣкоуѣ м. онн-зін да се бію.

Раковачеи има конци м. концѣ; сваде м. свадита; никтож м. никто; онан да се оуѣіе м. онн-зін да се бію.

Раваничеи има текст предругојачен овако: И на концѣ сваде да несть. Егда же два свадита н киѣта, нмъ отъ коннъ никтоже ни јединомоу да поможеѣ; егда же кто коемоу поможеѣ, томоу роуке да се отсѣкоуѣ, не треба помагати нъ възвранити.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 70; у Ј. Ђорђевића 74) има на конци н м. на концѣ; сваде м. свадита; два н біют се дроуги нитѣко м. два, да се кіета, а нмъ никто; поможеѣ м. поможе на оба места; да моу се роуке отсѣкоуѣ м. на порѣнцоу, онн-зін да се бію.

Атонска измена припада познијем добу, ако не преписачима. Треба је, опет, имати на уму.

·раг. О пленоу.

132. Призренски. Што кто коупи отъ плена изъ тоугіе земліе, што боудѣ плѣніено, по царевѣ земли; да іестъ вол'нъ коупити отъ тога-зін плена, колико [и] оу тоугон земли; ако ли га кто потвори говорѣ оно-зі е мое, да га оправн порота по законоу; ере је коупилъ оу тоуждон земли, а не моу ни татѣ, ни провощіа, ни вѣстникъ, тако-зи да си га има како свое.

Струшеи има коупитъ м. коупити; и оу тоугон м. оу тоугон.

Атонски има и оу тоугіен м. оу тоугон; тоугіен м. тоуждон; свѣтникъ м. вѣстникъ.

Бистричеи се слаже с Атонским, само што има оу тоугіен м. оу тоугон; ако ли кто потвори м. ако ли га кто потвори.

Студеничеи има натпис О коупини или проданин; по том: и оу тоугіен м. оу тоугон; тоугіен м. тоуждон; свѣтникъ м. вѣстникъ.

запише вѣштинѣ, и запише оу вѣштинѣ, да дастъ логофетоу ·л· перперъ за роусоволь, а діакоу за писаніе ·з· перперъ.

www.libtool.com.cn

.... О вонцѣ.

135. Призренски. Вонска комъ гредѣ по земли царевѣ, гдѣ падне оу ком'-зи селоу, дроуга комъ по нон гредѣ, да не падне оу том'-зи селоу.

Струшки има оу конь м. оу ком'-зи; по нон гредоуки м. комъ по нон гредѣ.

Атонски има натпис О вонцѣ; по томъ: конь м. ком'-зи; по нон ндоуки м. комъ по нон гредѣ.

Бистрички има све као Атонски; само што има по онон м. по нон.

Ходошки има конь м. ком'-зи; по онон ндоуки м. комъ по нон гредѣ.

Раковачки има нде м. гредѣ; царекон м. царевѣ; конь м. ком'-зи; пакн дроуга по нон нде м. дроуга комъ по нон гредѣ; томъ м. том'-зи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Въ лѣто 7500. индиктѣ ·з·

.....

136. Призренски. Книга царства ми да се не прѣслоуша гдѣ приходи; или къ госпожди царици, или къ кралю, или къ властѣломъ великомъ и маломъ и вѣскомоу чловекоу; никто да не прѣчюе што пише книга царства ми; ако ли боудѣ такова-зи книга што не може он'-зи съвршити; воли не има да дастъ тѣмъ часъ, да гредѣ опетъ съ книгомъ къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Струшки нема летописа и индикта. Иначе, што се тиче текста, има такова м. такова-зи; нема м. не има; царство ми м. царствоу ми.

Атонски понавља летопис и индикт; по томъ има: царѣва м. царства ми оба пута; такова м. такова-зи; къ цароу да оповѣда царствоу ми м. къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Раванички има тај текст предругојачен овако: За поклисаре. Њште кон поклисарѣ иде ис тоужден земаље кь цароу или кь нисоу господароу и где годѣ приходить оу кон любо градь или оу село, да моу се да сегда изобнально и да се прати от мѣста до мѣста и от села до села.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 72; у Ј. Борђевића 76) има натпис О поклисарѣхъ кон идеути кь царю; по том: идець м. греде; тоуѣ м. тоугие; или м. а или; нема одь господина цара; где годѣ м. гдѣ; приходить м. придоу; годѣ место или оу село м. любо село; почасть м. чьсть; задоста м. довол'но; да м. нѣ да; пакі м. а да; иде м. греде.

•рлє. О баштине.

134. Призренски. И што записоује царь баштине; комоу запише село, да јесть логофетоу •л• перперь за хрисовоуль; а комоу жоупоу одь вѣсакога села •л• перперь, а дякоу за писаніе •с• перперь.

Струшки има исти текст.

Атонски има натпис О записаніи книгъ; по том: запише господинь царь баштиноу м. записоује царь баштине; село оу баштиноу м. село; свакога м. вѣсакога; по •л• м. •л•.

Студенички има натпис О книгахъ мноштыхъ; по том: господинь царь м. царь; села по •л• перпера м. села •л• перперь.

Бистрички има натпис као и Атонски; по том: и што запише господинь царь кингоу за баштиноу м. и што записоује царь баштине; село оу баштиноу м. село; логофетоу м. логофетоу; всакога села м. вѣсакога села.

Ходошки има натпис О записаніи книгъ; по том: запише господинь царь баштиноу м. записоује царь баштине; село оу баштиноу м. село; по •л• м. •л•.

Раковачки има натпис О хрисовоульхъ царскихъ; по том: писароу м. логофетоу; запише жоупоу м. жоупоу. По том има додатак: И оу свакомоу перпероу по •л• новаца вѣ то време тако ешло.

Раванички има предругојачен текст, који гласи: О записаніи баштине. Њште комоу запише господинь царь баштиноу и запише село оу баштиноу, да се даје логофетоу за роусоволь •л• перперь и дякоу за писаніе •с• перперь.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Борђевића 77) има тај члан овако: О баштинахъ. Сектлан царь што комоу

запише ваштиноу, и запише оу ваштиноу, да дасть логофетоу ·л· перперъ за роусоволь, а діакоу за писаніе ·з· перперъ.

www.libtool.com.cn

.... О вонцѣ.

135. Призренски. Бонска комъ греде по земли царевѣ, гдѣ падне оу ком'-зи селоу, дроуга комъ по нон гредѣ, да не падне оу том'-зи селоу.

Струшки има оу конь м. оу ком'-зи; по нон гредоуки м. комъ по нон гредѣ.

Атонски има натпис О вонцѣ; по том: конь м. ком'-зи; по нон ндоуки м. комъ по нон гредѣ.

Бистрички има све као Атонски; само што има по онон м. по нон.

Ходошки има конь м. ком'-зи; по онон ндоуки м. комъ по нон гредѣ.

Раковачки има нде м. греде; царевон м. царевѣ; конь м. ком'-зи; пакн дроуга по нѣм нде м. дроуга комъ по нон гредѣ; томъ м. том'-зи.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Бъ лѣто 7579. индиктонъ ·з·

.....

136. Призренски. Книга царства ми да се не прѣсложаша гдѣ приходи; или къ госпожди царици, или къ кралю, или къ властѣломъ великомъ и малимъ и вѣсакомоу чловѣкоу; никто да не прѣчюе што пише книга царства ми; ако ли боудѣ такова-зи книга што не може он'-зи сдѣржшати; воли не има да дасть тѣмъ часъ, да греде опетъ съ книгомъ къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Струшки нема летописа и индикта. Иначе, што се тиче текста, има такова м. такова-зи; нема м не има; царство ми м. царствоу ми.

Атонски понавља летопис и индикт; по том има: царева м. царства ми оба пута: такова м. такова-зи; къ цароу да оповѣда царствоу ми м. къ царствоу ми да оповѣ царствоу ми.

Бистрички понавља летопис и индиет, по том се у свем слаже с Атонским; само што има још: кѣ великимъ и малимъ м. великимъ и малимъ; никто да прѣчюю м. никто да не прѣчюю; тѣ часъ м. тѣи часъ; оповѣдаа цароу м. оповѣ царствоу мн.

Ходошки такође понавља летопис и индиет, по том што се тиче царство мн и царевъ следује у свему Атонскомѣ, а осим тога има прѣслоушати м. прѣчюю; пишеъ м. пише; такова м. такова-зи; можеъ м. може; не имать м. не има; кѣ тѣ часъ м. тѣи часъ.

Раковачки понавља, такође, летопис и индиет; иначе следује Атонскомѣ, али има промена; тако: приде м. приходи; кѣ цароу или м. кѣ господи; краю м. кѣ краю; властеломъ м. кѣ властѣломъ; никтоже м. никто; прѣслоуша м. прѣчюю; въ книзѣ царевон м. книга царства мн; такон м. такова-зи; онан м. он'-зи; или м. воли; нде м. гредѣ.

Раванички нема летописа и индиета, а текст му гласи: О кингахъ царевихъ по земли. Книга царева гдѣ годъ приде, или кѣ господи царици, или кѣ краю, или кѣ властеломъ великимъ или малимъ и въсакомоу чловекоу, никто да не прѣслоуша заповѣсть цареву.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Борђевића 78) нема, такође, летописа и индиета; има још опет предругојачен текст, по нешто ближе в оригинаду. Тај текст гласи: О кингахъ царевихъ по земљи. Царева книга въсака да се нигдѣ не прѣслоушаеъ, гдѣ годъ приходи, или кѣ свѣтъломъ царици, или кѣ краю, или кѣ властелиноу великимъ и малимъ, и въсакомоу чловекоу, нитѣко да не прѣслоушаеъ кинге царева; ако ли боудѣ такова книга што не може онизухъ воли да даеъ кѣ тѣи часъ.

•ри. О хрисовольхъ.

137. Призренски. Хрисоволи царства мн што соу оучиниени градовомъ царства мн; што имъ пише, да имъ нѣсть волѣнь потворити ни господинъ царь, ни инъ кто; да соу хрисоволы тврды.

Струшки има овакав исти текст.

Атонски има натпис О хрисовоульхъ; по том: царски м. царства мн на оба места; тврди царьци м. тврды.

Бистрички има натпис О хрисоволѣхъ; по томъ: хрисовоули царевѣ м. хрисоволи царства ми; градовомъ царевѣ м. градовомъ царства ми; да соу хрисовоули тврѣди царьсци м. да соу хрисоволи тврѣды.

Ходошеи има царевѣ м. царства ми; царевомъ м. царства ми; тврѣди царьсци м. тврѣды.

Раковачки има хрисовоули што соу оученици градовомъ царскимъ м. хрисоволи царства ми што соу оученици градовомъ царства ми; да нѣсть м. да нѣсть; нѣ никто м. нѣ кто.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

•рл.ѡ. О лѣжи.

138. Призренски. Ако се обрѣте оу члѣмъ хрисоволи слово лѣжно приписано, и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене на ино него што е повелѣло царство ми, да се ти-зи хрисовоули раздѣроу, а он'-зи векиѣ да не има башгине.

Струшеи има хрисоволоу м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; обрѣтоу се м. и обрѣтоу се; прѣлагане м. прѣтворене; што не повелѣло м. него што е повелѣло; нема м. не има.

Атонски и Бистрички имају натпис О лѣжномъ писанин; по томъ: аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; и рѣчи прѣлаганиѣ м. и обрѣтоу се словеса прѣтворен'наа и рѣчи прѣтворене; на ино што нѣ повелѣлъ царь м. на ино него што е повелѣло царство ми.

Студенички има натпис О лѣжномъ хрисоволи; по томъ: нагѣ м. обрѣте; прѣписано м. приписано; прѣлагане м. прѣтворене; на ино што не повелѣло царство ми м. на ино него што е повелѣло царство ми.

Ходошеи има натпис као и Атонски; по томъ: аште м. ако; обрѣштеть м. обрѣте; хрисовоули м. хрисоволи; прѣписано м. приписано; обрѣштоути м. обрѣтоу; потворена м. прѣтворен'наа; прѣлаганиѣ м. прѣтворене; на ино што нѣсть повелѣлъ царь м. на ино него што е повелѣло царство ми; не имать м. не има.

Раковачки има аште м. ако; хрисовоули м. хрисоволи; приписано м. приписано; прѣлагане м. прѣтворене; на ино што

ніе повелѣніе царєво м. на ино него што є повелѣло царство ми; ти м. ти-зін; а они баштина да не имаю м. он'-зін векє ~~да не имасѣ баштинє~~

Раванички има тај члан овако: И аште се оу том книзи обрѣте єдина рѣчь пріписана нлі помрѣчена, тѣ книга ніч-тоже єсть, и кто боуде книгоу пріписаль и истіноу вьсоу и правьдоу да изгоукить.

Текедијин-Софїјски тога члана нема.

.....

139. Призренски. Мѣроп'хомь вь земли царства ми да нѣсть вол'нь господарь оучинити прѣ-з-аконь ништа; развѣ што єсть царство ми записало оу законнице, то-зи да моу работа и дава; ако ли моу оучини што бе-з-акона, повелѣва царство ми, вьсаки мероп'хь да єсть вольнь прѣти се своимь господаромь или сь царство-м-и, или сь госпождомь царицомь, или сь црьквомь, или сь властѣли царства ми; и сь кымь любо да га нѣсть вол'нь никто дрьжати оуь соудѣ царства ми; развѣ да моу соудіє соудѣ по правдѣ; и ако оупри мѣроп'хь господаря, да оуем'чи соудіа царства ми, како да плати господарь мѣроп'хоу вьсе на рокь; и по томь да нѣсть вол'нь он'-зи господарь оучинити зло мѣроп'хоу.

Струшки има ниеднь господарь м. господарь; нема оучинити; оу законници м. оу законнице; меро што м. што; бе-законо м. бе-з-акона; да єсть вольнь всаки мероп'хь м. вь-саки мероп'хь да єсть вольнь; господаремь м. господаромь; не вольнь м. нѣсть вол'нь; кто задрьжати м. никто дрьжати; да га оуємчи м. да оуем'чи; все мероп'хоу м. мѣроп'хоу вьсе.

Атонски и Бистрички имају натпис тога члана О мероп-с'хь; по том: царєв м. царства ми; ниединь господарь м. господарь; прѣзь законь ништа оучинити м. оучинити прѣ-з-аконь ништа; царь записаль м. царство ми записало; бе-законно м. бе-з-акона; господинь царь (Бистрички само царь) м. царство ми; да єсть вольнь всаки мероп'хь м. вьсаки мероп'хь да єсть вольнь; сь своимь м. своимь; господаремь м. господаромь; сь царемь м. сь царство-м-и; властѣли царєвини

цареко. Нитко ничнега чловека да не прѣими, ни црква, ни властелинѣ, ни чие безъ царева соудѣ, тако да боудѣть тврдо-царьско повѣленіе.

На завршетку сви су преписи осим Раковачкога непотпуни. С тога сам текст попунио уметком из Раковачкога.

·рмв· О тръгоу.

141. *Призренски*. Такожде и тръговѣ и кнезовѣ и по градовѣхъ чѣга чловека примоу, такожде образомъ да се кажоу и одадоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тѣмже м. такожде.

Ходошки има прѣимоу м. примоу; тѣмже м. такожде; кажоу м. и одадоу м. кажоу и одадоу.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелиѣн-Софијски тога члана нема.

·рмг· О властѣличикѣхъ.

142. *Призренски*. Властѣломъ и властѣличикѣмъ конѣмъ ѣсть дало царство ми землю и градовѣ; ако се кто одъ нѣхъ оврѣте опленивъ села и людѣи и затрѣвъ прѣ-з-аконъ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на съвороу; да моу се оузмѣ дръжава; а он'-зи што боудѣ строуль да вѣсе плати отъ свое коу-кѣ, и да се каже како и прѣвѣгльць.

Струшки има села или людѣи м. села и людѣи; съворѣ м. съвороу.

Атонски и Бистрички имају натпис О властѣлѣхъ кон затирають (Бистр. затираю) дръжавоу; по томъ: далъ царъ м. дало царство ми; прѣ-з-аконъ царѣи што ѣсть оузаконилъ на съворѣ м. прѣ-з-аконъ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на съвороу; и што боудѣ строуль м. а он'-зи што боудѣ строуль; да плати све м. да вѣсе плати; како прѣвѣгльць м. како и прѣвѣгльць.

Ходошки тога члана нема.

царьскога, повелеваєть светлыи царь да есть вьсакы дѣлатель волинь съ своимь господаромь, или съ властелиномь или съ црьковь да се прить кады моу е кои неправда, да га нѣсть волинь нитько задржати отъ соуда царева, разма да моу соудеть соудіе по правди, и ако преприть дѣлатель господара, да га оуемьчить соудіа, тако да пьлатить господарь вьсе дѣлателью на рокъ и по томъ да нѣсть волинь кое зло моу оучинити.

·рма· О пріемани чловѣка.

140. Призренски. Повелѣва царство ми; никто ничега чловѣка да не прима; ни царство ми, ни госпожда царица, ни црьква, ни властѣлинь, ни прочіи любо кто чловѣкъ да не пріими ничега чловѣка безъ книгѣ царства ми; (*Рк.* ако ли га кто прими) тако-зи да се каже к'го любо како и невѣр'ныкъ.

Струшки овога члана нема.

Атонски и Бистричи имају натпис О прієти тоуждега чловѣка; по том: повелѣніе царьско м. повелѣва царство ми; ни царь м. ни царство ми; царица м. госпожда царица; кто любо чловѣкъ м. любо кто чловѣкъ; пріиме м. пріими; цареве м. царства ми.

Студенички има натпис О еже не прієть чоуждаго чловѣка; по том: пріими м. прима; кто любо м. любо кто; да не пріиме м. да не пріими.

Ходошки следује у свему Атонскомѣ, само има тоуждаго м. тоуждега; пріиметь м. пріима; пріиметь м. пріими; како невѣрныкъ м. како и невѣр'ныкъ.

Раковачки има повелѣніе царєво м. повелѣва царство ми; прими м. прима; ни царь м. ни царство ми; ни прочіи людін и кнези м. ни прочіи любо кто чловѣкъ; пріиме м. пріими; книгѣ цареве и соуднине м. книгѣ царства ми. Завршна реченица гласи: ако ли га кто прими, да се каже како вьсакы невѣрныкъ м. тако-зи да се каже и осталога до краја.

Раванички има тај члан врло кратко, овако: Законъ царєвъ. Повелѣніе царєво; никто ничиега чловѣка да не пріиметь к себѣ безъ книгѣ цареве.

Техедиѣив-Софијски (у Флоринскога 75; у Ј. Ђорђевића 80) има опет нешто другојачије, овако: Законъ царьскы: Повелѣніе

царево. Нитко ничиѣга чловѣка да не прѣими, ни црква, ни властѣинѣ, ни чѣи бѣзѣ царѣва соудѣ, тако да бѣудѣть тѣрѣдо-царѣско повѣлѣніѣ.

На завршетку сви су преписи осим Раковачевога непотпуни. С тога сам текст попунио уметком из Раковачевога.

·рмв· О тръгоу.

141. *Призренски*. Такожде и тръговѣ и кнезовѣ и по градовѣхъ чѣга чловѣка примѣу, такожде образомъ да се кажоу и одадоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају тѣмжде м. такожде.

Ходошки има примѣу м. примѣу; тѣмжде м. такожде; кажоу м. и одадоу м. кажоу и одадоу.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

·рмг· О властѣличикѣхъ.

142. *Призренски*. Властѣлоу и властѣличикѣмъ конѣмъ ѣсть дало царство ми землю и градовѣ; ако се кто одъ нѣхъ обрѣте опленивъ села и людѣи и затрѣвъ прѣ-з-аконѣ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на съворѣу; да моу се оузмѣ дръжава; а он'-зи што бѣудѣ строуль да вѣсе плати отъ свое коу-кѣ, и да се каже како и прѣвѣгльць.

Струшки има села или людѣи м. села и людѣи; съворѣ м. съворѣу.

Атонски и Бистрички имају натпис О властѣлѣхъ кон затирають (Бистр. затираю) дръжавѣу; по томъ: далъ царъ м. дало царство ми; прѣзъ законѣ царѣмъ што ѣсть оузаконило на съворѣ м. прѣ-з-аконѣ царства ми што ѣсть царство ми оузаконило на съворѣу; и што бѣудѣ строуль м. а он'-зи што бѣудѣ строуль; да плати све м. да вѣсе плати; како прѣвѣгльць м. како и прѣвѣгльць.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О властеле кон затираю дръжавоу свою; по том: властелинкомъ м. властѣлиничкѣмъ; дао царь м. дадо царство ми; наге м. обрѣте; село или градъ или любо что кроме воле цареве что моу ю царь дао на събороу м. села и людин и затрѣвъ прѣз-з-аконъ царства ми што естъ царство ми оузаконило на събороу; и таи кон е строналь, да все плати отъ себѣ и отъ свега дома и да се каже како прѣ-кѣльницъ м. а он'-зін што боудѣ строуль итд. до краја.

Раванички има тај члан и скраћен и предругојачен овако: Закон властелом и властелинчѣм. Властелин или властелин-чиѣ конмъ естъ даль господинъ царь землю, градове и села, тако се кон от них обрѣте пленникъ градове или села през законъ царевъ. да моу се оузме дръжава и што боудѣ пленилъ да плати.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 76; у Ј. Ђорђевића 81) има тај члан још опширније и с још већим променама овако: Законъ царьскы о властѣлѣхъ. Што е комоу даль свѣтъиан царь, комоу землю и градове, ако се нађе отъ нихъ кон годъ оу комоу продаиствоу и оу комоу невѣрствію и сѣтворитъ мало што соупротивъ цара, ако би пленію земль каквоу или сѣла или имѣніе преко царскаго повѣленіа, што е оузаконіено на съборнѣхъ, да моу се оузме дръжава, и да то все самъ на-платитъ, а самъ жикота да ишитъ се или да се заточитъ.

·рмд· О гоусарѣ.

143. *Призренски.* I ако се обрѣте гоусарь ошѣдъ прѣзъ дръжавоу краиштѣника и плени гдѣ годѣ; и опетъ се врати съ пленомъ, да плаки краиштѣникъ самоседмо.

Струшки има исти текст.

Атонски и Вистрички имају натпис О гоусарѣхъ; иначе имају у свем исти текст.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: наге м. обрѣте; плѣномъ м. съ пленомъ.

Ходошки има натпис О хоусарѣхъ; по том: аште м. ако; обрѣштѣтѣ м. обрѣте; хоусарь м. гоусарь; вратитъ м. врати.

Раковачки има натпис О гоусарѣхъ законъ; по том: наге м. обрѣте; поредъ м. прѣзъ; поплѣни м. плени; паки м. опетъ; плати м. плаки; въ самоседмо м. самоседмо. Мало даље на-пред (Шафарик у Кухарскога стр. 158, чл. 150) понавља се с малом променом овај члан у Раковачком рукопису овако: И гоу-сарь кон ходи изъ тоуге земле, пакы что оузме оу царевон

земли, кони и поутем дошъо таи гоусаръ и одъшао пакъ-
нивши, тѣ дръжава и села да платѣ въсе, коудѣ коудѣ про-
шла гоусаръ.

Раванички има мало предругојачен текст овако: *Иште се
обрѣте гоусаръ прѣшди преко дръжави краиштника и ако
што пленилъ и пакъ се с пленомъ натрагъ възвратилъ, то да
платитъ краиштникъ само седморицею.*

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 76; у Ј. Борђевића 82)
има тај текст овако: *Гдѣ се (Т. годъ) обрештеть гоусаръ презъ
дръжакоу краишника, и пленитъ гдѣ што и опетъ се кратитъ
съ пакномъ, то въсе да платитъ и краини самоседморомъ.*

У Раковачком дупликату тога члана има промена о јем-
ству. Место краишникова јемства — долази јемство села и
крајева. С осталим наредбама Душанова Законика о вршењу
дужности слаже се Призренски текст, који се налази у свима
осталим рукописима, па и у Раковачком. Дупликат Раковачки
могао би бити или домишљање некога од преписача или по-
знија измена.

рме. О повеѣгльцоу.

144. *Призренски.* *Яко се обрѣте властѣлинъ, или вла-
стѣличикъ повеѣгльць, и инъ кто любо царѣства ми, терѣ
оустаноу на граблѣнїе окол'ни села и жоупа на нѣговоу
коукю и на еговъ довиѣкъ што воудѣ оставилъ; они-зи
кон'го-зи оучине да се кажоу како невѣр'ници царѣства ми.*

Струшки има ако ли се м. ако се; окол'на м. окол'ни;
еговоу м. нѣговоу.

Атонски и Бистрички имају натпис О повеѣгльцѣхъ (Бис.
повѣгльцѣхъ); по томъ: ако ли се м. ако се; царевъ м. царѣства
ми; села или жоупа м. села и жоупа; нѣговъ м. еговъ; ца-
реви м. царѣства ми. Бистрички још има повеѣгльць м. по-
вѣгльць.

Студенички има натпис као и Атонски; по томъ: кто цар-
ства ми м. кто любо царѣства ми; аште м. терѣ; еговоу м.
нѣговоу.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ако ли се м. ако се; или инъ м. и инъ; оу
царевон земли м. царѣства ми; села м. села и жоупа; нѣговоу

м. нѣговоу; естъ оставио м. боудѣ оставилъ; ти люди м. оин-зи; то м. то-зи; каже м. кажоу; цареви м. царства ми. Раванички има текст другојачији овако: *Ѳшѣ се обрѣте кон властелинъ побѣгацъ илѣ инъ любо чловекъ царевъ, те оустане околѣна или жоупа на нѣговоу коуѣю и достоиннѣ и ако се обрѣте тако истинномъ сътворѣли, да се кажоу како нѣвѣрникѣи цареви.*

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 77; у Ј. Борђевића 83) има тај текст опет нешто другојачије по Раванички, овако: *Ѳко се наѣте властелинъ или инъ чловекъ повегацацъ, а друугъ тко любо царевъ, те оустане околѣна или жоупа на нѣговоу жоупоу и на нѣговъ домъ, а и на нѣговоу достоиннѣ, тько то сътворитъ, да боудетъ шкоже и ины цареви нѣвѣрники.*

·рмс. О гоусарѣ и татѣ.

145. Призренски. Повелѣва царство ми, по вьсѣхъ землихъ и по градовѣхъ и по жоупахъ, и по краиштехъ гоусара и тата да нѣстъ ни оу чѣмъ прѣдѣлоу; и силъ-зи образомъ да се оукрати татѣва и гоусарѣство; оу коемъ се селе нагѣ татѣ или гоусарѣ, то-зи село да се распе, а гоусарѣ да се обѣси стрѣмоглавѣ, а татѣ да се ослаѣни; а господарѣ села того да се довѣде свезанъ къ царствоу ми; и да плаки вѣсе што ѣ чинилъ гоусарѣ и татѣ отъ испрѣва, и пакы да се каже како татѣ и гоусарѣ.

Струшки има краиштахъ м. краиштехъ; тата и гоусара м. гоусара и тата; прѣдѣлѣ м. прѣдѣлоу; нанде м. нагѣ; распе м. распе; тога-зи м. того; да м. и да; оучинилъ м. чинилъ.

Атонски има натпис О татѣхъ и хоусарѣхъ; по томъ: повелѣниѣ царьско м. повелѣва царство ми; хоусара м. гоусара; и господарѣ м. а господарѣ; тоган м. того; цароу м. царствоу ми; да плаки све што ѣ оучинилъ м. и да плаки вѣсе што ѣ чинилъ; татѣ и гоусарѣ м. гоусарѣ и татѣ.

Бистрички се у свемъ слаже с Атонскимъ, само што има свуда гоусарѣ.

Студенички има натпис О гоусарѣхъ и о татѣхъ; по томъ: землихъ мовъхъ м. землихъ; оучиниш м. чинилъ.

Ходошки има натпис О татѣхъ и хоусарѣхъ; по том: повелѣніе царьско м. повелѣка царство ми; да оумалить се м. да се оукраити; кони м. коны; обрѣштеть м. нагье; обѣснть м. обѣси; ослаѣпнть м. ослаѣпи; и господарь м. а госпо-дарь; доведеть м. доведе; къ цароу м. къ царствоу ми; да плаки м. и да плаки; оучинилъ м. чинилъ; татъ и гоусаръ м. гоусаръ и татъ; кажетъ м. каже.

Раковачки има натпис О гоусарѣхъ и татѣхъ; по том: по-велѣніе царєво м. повелѣка царство ми; по вѣси земли и по градовиъхъ и по жоупахъ и краишта м. по вѣсѣхъ землихъ и по градовѣхъ и по жоупахъ и по краиштехъ; -снмъ м. снмъ-зи; оу коемоу се нагье селоу м. оу коемъ се селе нагье; то м. то-зи; села м. села того; прѣдъ цара м. къ царствоу ми; плати м. плаки; оучинію м. чинилъ; татъ и гоусаръ м. гоусаръ и татъ.

Раванички има тај члан прилично сачуван овако: За хоу-саре. Повеленіе царєво по вѣси земли по градовиъхъ, по селехъ и жоупахъ и по краинахъ. хоусара и тати да не има ні оу чнемъ пределоу и снмъ образомъ земли да се оукраси. Яште ли же се оу коемъ селоу обрешитет татъ и хоусаръ, то село да се плени и разаспе, а хоусаръ и татъ да се обеси стрѣмоглавъ. и го-сподарь того села да се доведе къ цароу свезанъ и да плати вѣсе што е попленилъ татъ и хоусаръ.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 78; у Ј. Ђорђевића 84) има тај текст овако: Законъ и оуставъ царєвъ за гоусаре. По-велеваєтъ благочастниъ царь. По вѣсѣхъ землихъ и по градо-виъхъ и по жоупахъ, и по краинахъ гоусари и таати да се не нандоутъ, и оу чнемъ градъ лоуко где се (Т. оухвати) гоу-саръ или таатъ и где се чоуе да соу доходили оу кое мѣсто или оу кое сѣло, то мѣсто или сѣло да се попленитъ и да се росьсипа, а гоусари и таати да се обешають стрѣмоглавъ, и господарь сѣла того да се доведе къ царєвоу соудоу свезанъ и да платить вѣсе то што е оучинилъ таатъ и гоусаръ.

•рмз. О владал'цѣхъ.

146. Призренски. Такожде кнезовѣ и прѣмликюріе, и владал'ци, и прѣдстаинници, и чел'ници, кои се обрѣтаю сели и катоуни обладаюштеіе, ты-зи вѣси да се кажоу образомъ выше писанымъ, *аште се нанде оу нихъ татъ или гоусаръ.*

Струшки тога члана нема. •

Атонски има прѣстонници м. прѣдстаниници; обладающе м. обладающе; и по том додатак: аште се нанде оу нихъ татъ или гоусарь.

Бистрички има све као Атонски, само што има прѣстаниници м. прѣдстаниници.

Студенички има и кнезы м. кнезовѣ; обладающе м. обладающе; ако се нагье оу нихъ прѣдѣлоу, и ти-зи вси да се кажоу образомъ више писанимъ м. ты-зи вѣси и даѣе до краја.

Ходошки има прѣмникііе м. прѣмникюіе; обрѣтають м. обрѣтаю: обладающе м. обладающе; кажоуть м. кажоу: по том додатак: аште се обрѣштеть оу нихъ татъ или хоусарь.

Раковачки има и кнезюи м. кнезовѣ; начелници м. челници; по селѣ м. сели; ты м. ты-зи; и додатак: ако се нагье оу нихъ татъ или гоусарь.

Раванички има тај члан овако: Такожде и кнези и премііюри кон се обрѣтаю владальци земле такожде да боудоуть истезани, и аште се нанде оу нихъ татъ и хоусарь, подобни соуть казани.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 78; у Ј. Борђевпћа 84) има тај члан овако: Такожде и кнезы и старейшине и кон се обрѣтають владальци земли, тако да биваетъ истезаніе, аште се наѣтъ оу нихъ таковое дѣло.

У првобитни текст додао сам што више има Атонски као и остали познији рукописи, и ако се то види из везе с претходним чланом.

•рми. О владальцехъ.

147. Призренски. Яко ли соу владальци оповѣдали господаремъ; *а господари се понеѣдили,* да се та-зи господа кажоу како гоусарь и татъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски има после прве реченице још а господари се понеѣдили; по том: ти-зи господа м. та-зи господа.

Бистрички има све као Атонски; само што има понеѣдѣли м. понеѣдили и на крају татъ или гоусарь м. гоусарь и татъ.

Студенички има као и Призренски, само што је на крају татъ и гоусарь м. гоусарь и татъ.

кон соу надъ нини м. кон ю надъ нымъ ; хоусаріе и татіе м. гоусаріе и тати ; нь да м. да.

Раковачки има кажнє м. каже ; тако въ обличеніе м. тако-зін обличеніе ; и ако се что гдѣ м. ако се што годѣ ; ако и оухвате оу гоусаре или оу краден м. ако оухвате оу гоуси или оу крагїе ; предаде жоупа м. прѣда жоупѣ ; властелин кон соу надъ нини м. властѣлинноу кон ю надъ нымъ ; ти гоусари и тати м. ты-зін гоусаріе и тати ; нь да м. да.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Из Струшкога и Атонскога унео сам у Призренски исправке боје су ми се чиниле потребне ; једна разлика остаје о којој треба размислити још. Мени се чини, да она у ствари ништа не мења.

·рнв· О тати.

150. Призренски. И ако ктo пониште соудомъ гоусара и тата, а не боудѣ обличеніа, да нмъ ієсть оправданіе железo што є положило царство ми ; да га оузимаю оу вратѣхъ црковныхъ отъ огни, и да га постави на светон трапезе.

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тати м. тата ; положиъ царь м. положило царство ми.

Бистрички се слаже с Атонским, само што тата има као и Призренски.

Ходошки има аште м. ако ; хоусара м. гоусара ; боудеть м. боудѣ ; положиъ царь м. положило царство ми ; да го възимають м. да га оузимаю ; поставить м. постави.

Раковачки има правда обличеніа м. обличеніа ; повелѣніе царско м. положило царство ми ; вратохъ м. вратѣхъ.

Раванички има аште м. ако ; хоусара м. гоусара ; боудеть м. боудѣ ; положиъ господинь царь м. положило царство ми ; нема оузимаю ; отъ врата м. оу вратѣхъ ; на светоую трапезоу м. на светон трапезе.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 73 ; у Ј. Ђорђевића 84) има тко м. ктo ; таата или гоусара м. гоусара и тата ; боудеть м. боудѣ ; бываеть м. ієсть ; положиъ светли царь м. положило царство ми ; оузимають м. оузимаю ; отъ вратъ црковни м. оу вратѣхъ црковныхъ ; поставить на светоую трапезоу м. постави на светон трапезе.

любо чловѣкъ; тѣм оубо чловѣци да естъ осуждени яко преслоушници царевн м. тѣм-зѣм вѣси и остадога до краја.

Тевелѣйин-Софијски (у Флоринскаго 74; у J. Борѣвића 85) има тај члан овако: О соудіахъ. Соудіе кое е поставленъ свѣтъли царь по зѣмліи соудити, ако комоу пишоу кингоу за што, или за гоусара или за таати, или за што годѣ, за кое годѣ оправданіе соудьско, те тѣко прѣслоуши кингоу соудіе царева. или црква или властелинъ, таковн чловѣци да осуждають се яко прѣслоушници (Т. цареві).

рна. О гоусари и татѣ.

149. *Призренски*. Оим'-зи образомъ да се каже гоусарь и татѣ облични; и тако-зѣм [въ] обличеніе, ако се што годѣ лицемъ оухвати оу нѣхъ, или ако [нѣхъ] оухвате оу гоуси или оу крагѣ, или нѣхъ *прѣдадоу* жоупѣ, или селомъ или господаремъ, или властѣлиноу кон ѣ надѣ нѣмъ, како ѣстъ выше оуписано, тѣм-зѣм гоусаріе и тати да се не помилоую; [нѣхъ] да се ослѣпе и обѣсе.

Струшки има татѣ и гоусарь м. гоусарь и татѣ; въ обличеніе м. обличеніе; што гдѣ м. што годѣ; ако нѣхъ м. ако; оу гоусѣ или оу крагы м. оу гоуси или оу крагѣ; или нѣхъ прѣда жоупа, или села, или господари или властѣлине кон соу надѣ нѣми м. или нѣхъ прѣда жоупѣ, или селомъ или господаремъ, или властѣлиноу кон ѣ надѣ нѣмъ; нѣ да се м. да се.

Атовски има татѣ и гоусарь м. гоусарь и татѣ; въ обличеніе м. обличеніе; гдѣ м. годѣ; ако се м. ако; оу гоусѣ или оу краги м. оу гоуси или оу крагѣ; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властѣле м. или господаремъ или властѣлиноу; нѣ да м. да.

Бистричѣи има натпис О татѣхъ и гоусарѣхъ; по томъ: въ обличеніе м. обличеніе; што гдѣ м. што годѣ; или ако се оухвати оу гоусѣ м. ако оухвате оу гоуси; или господаріе или властѣлине м. или господаремъ или властѣлиноу; кон соу м. кон ѣ; нѣми м. нѣмъ; нѣ да се ослѣпе м. да се ослѣпе.

Ходошеи има кажеъ м. каже; татѣ и хоусарь м. гоусарь и татѣ; въ обличеніе м. обличеніе; аште м. ако; оухватѣтъ м. оухвати; аште се оухвати оу хоусѣ или оу крагі м. ако оухвате оу гоуси или оу крагѣ; прѣдадоу м. прѣда; или господаріе или властѣлѣ м. или господаремъ или властѣлиноу;

кон соу надъ ними м. кон је надъ нымъ; хоусариє и татиє м. гоусариє и тати; нь да м. да.

Раковачеи има кажниє м. каже; тако къ обличеніє м. тако-зін обличеніє; и ако се что гдѣ м. ако се што годѣ; ако и оуухвате оу гоусаре или оу краден м. ако оуухвате оу гоуси или оу крагие; предаде жоупа м. прѣда жоупѣ; властели кон соу надъ ними м. властѣлиноу кон је надъ нымъ; ти гоусари и тати м. ты-зін гоусариє и тати; нь да м. да.

Раваничеи тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

Из Струшкога и Атонскога унео сам у Призренски исправке које су ми се чиниле потребне; једна разлика остаје о којој треба размислити још. Мени се чини, да она у ствари ништа не мења.

•рнв• О тати.

150. Призренски. И ако кто пониште соудомъ гоусара и тата, а не боудѣ обличеніа, да или љсть оправданіє железомъ што є положило царство ми; да га оузимаю оу вратѣхъ црьковныхъ отъ огни, и да га постави на светон трапезе.

Струшки има са свим исти текст.

Атонски има тати м. тата; положиъ царь м. положило царство ми.

Бистрички се слаже с Атонским, само што тата има као и Призренски.

Ходошки има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудѣть м. боудѣ; положиъ царь м. положило царство ми; да го възимають м. да га оузимаю; поставитъ м. постави.

Раковачеи има правда обличеніа м. обличеніа; повелѣніє царско м. положило царство ми; вратохъ м. вратѣхъ.

Раваничеи има аште м. ако; хоусара м. гоусара; боудѣть м. боудѣ; положиъ господиъ царь м. положило царство ми; нема оузимаю; отъ врата м. оу вратѣхъ; на светоюу трапезоу м. на светон трапезе.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 73; у Ј. Ђорђевића 84) има тко м. кто; таата или гоусара м. гоусара и тата; боудѣть м. боудѣ; бываєть м. љсть; положиъ светиъ царь м. положило царство ми; оузимають м. оузимаю; отъ вратъ црьковни м. оу вратѣхъ црьковныхъ; поставитъ на светоюу трапезоу м. постави на светон трапезе.

Ходошки има царѣва м. царства ми; властѣлѣ поротѣци м. властѣломи; а прочіи нѣхъ дружина да соу поротѣци м. а сѣбѣ діамъ и остадо до краја.

Раковачки има тај члан, прилично промѣнен овако: Како єсть законъ єно оу царѣва дрѣвинѣхъ и оу крали Стефана, да соу, рече, великии властѣломи великии властѣлѣ соудіє, а срѣдинни людемъ противоу нѣхъ дружина, а сѣбрами дружина да соу соудіє.

Раванички има тај члан овако: Како єсть законъ царѣвѣ, да соутѣ великии властѣломи великии властѣлѣ соудіє, а поманимъ човекомъ противоу нѣхъ, а сѣбрами сѣбри старѣшини дружина нѣхъ, и да нѣсть оу властѣлѣ наречени ни сѣродинни ни прикѣлѣ, ни пизматорѣ.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Борђевића 86) има тај члан овако: Таковъ єсть оуставъ царскы: великии властѣломи реке власти, а соудіємъ помане, а нини чловекомъ противоу нѣхъ, а сѣбрами дружина; да нѣсть оу властѣлѣхъ наречени.

Очевидна погрешка властѣломи замењена је, по другим преписима, правилним властѣлѣ.

рне. О тргов'цѣхъ.

153. Призренски. Иновѣр'цѣми и тргов'цѣми порот'ци половина Срѣблѣ, а половина нѣхъ дружинѣ, по законоу светаго крали.

Струшки има исти текст.

Атонски има напред Законъ; по том: христіанѣ м. срѣблѣ; дружина м. дружинѣ.

Бистрички има све као Атонски, али поротници м. порот'ци.

Студенички има текст са свим једнак с Призренским.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има да соу поротци м. порот'ци; срѣблѣ м. срѣблѣ; нинѣ м. нѣхъ; дружина м. дружинѣ; царевомоу м. светаго крали.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

рнѣ. О поротнициѣхъ.

154. Призренски. Кои се поротници кљноу и оправѣ онога-зи по законоу, и ако се по тоо-зи оправѣ полиціє

родима ни пизматара; те соудіє м. ты-зи поротници; волне никого м. волны никого; да оправде или пакы да окриве м. оправити или окривити; вьсакъ соудъ м. вьсака порота; къ цркви м. оу цркве; да облечеъ се въ одежде м. оу ризахъ; оу соудіє м. оу поротѣ; кога кльноути и кога оправде ты м. како се кькы кльноу и кога кькы оправе, ты-зін.

Раваничѣи даје нешто скраћен текст овако: Како законъ повелевает. Повеление царєво. От сада напредъ, да естъ оправданіе и залогъ за мало и за велико дело. За велико дело да соудъ .кд. властеле, за поманіе .вї., а за малое .з.; и тїи властеле, првїе да идоу оу црквиоу и да се обоуче попу оу одеждоу да ихъ закоуне да чине право.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 74; у Ј. Ђорђевића 86) следује у главномє Раваничком, и има тај члан овако: Повелѣваетъ свѣтан царь своимъ повеленіємъ: отъ сада да естъ напредъ оправданіе и залогъ, и за мало и за велико дело да соудъ .кд. властелнна, и за помане .вї., а за малехуно .г. и ти исти властели да идоутъ оу црквиоу и свештеникоу соуштоу въ одежди да ихъ закоунеть, и када се закоуноу што годъ соудеть оправеть, да естъ кѣровано.

Раковачки уметак вредно би, али пошто се налази и у Призренском рукопису у члану за овим, нисам га хтео уносити.

·рнд. О законѣ.

152. Призренски. Како јестъ виль законъ оу дѣда царства ми оу светаго краля; да соудъ велимъ властѣломи вели *властѣле,* а среднимъ людемъ противоу ихъ дружина; а себръдіамъ ихъ дружина да соудъ поротници, и да нѣсть оу поротѣ родима, ни пизмѣника.

Струшел има властеле поротци м. властѣломи; дружини м. дружина; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају царєва м. царства ми; властеле поротци (Бвс. поротници) м. властѣломи; себръдіамъ нихъ м. себръдіамъ ихъ; поротци м. поротници; пизматора м. пизмѣника.

Студенички има властеле поротци м. властѣломи; себръдіамъ нихъ м. себръдіамъ ихъ; поротци м. поротници; пизматара м. пизмѣника.

Законъ. Кон се поротци кљноу, и оправѣ онога-зи по закону. ако се, по тон-зе оправе, обрете полиціе истинно оу онога-зи, оправѣ кон соу ~~оправили~~, рекше поротници, да оузме царь на тѣх-зи поротницѣхъ враждоу по тисоушти перперѣхъ, а векиѣ по томъ да несоу ти-зи поротници вѣровани. И ако се изнагѣ ере соу знаюкиѣ крико ~~оправили~~, или отдали, или некаѣ мита оузимали, плативше више реченноѣ, и да се заточе оу иноу землю незнаемоу.

·рнз· О приселници.

155. Призренски. Отъ села напрѣда присѣлице да нѣсть ни сѣда ништа; развѣ ако се слоучи велика властѣнна стегоноше оу жоупѣ; или по мала властѣнна кон *дръже* дръжавоу на се и не имаю оумѣсь ничіе мегіе совоми и мегю своми дръжавоми, ты-зи да плакию.

Струшеи има не имаю оумесе никое мегоу м. не имаю оумѣсь ничіе мегіе.

Атонски и Бистрички имају натпис О приселницахъ; по том: отъсѣди м. отъ села; дръже дръжавоу м. дръжавоу; не имаю оумесе никое мегю м. не имаю оумѣсь ничіе.

Ходошеи тога члана нема.

Рабовачеи има натпис О приселницахъ, а по том: и отъ сѣди м. отъ села; да нѣсть приселнице м. присѣлице да нѣсть; жоупи м. жоупѣ; и по мала м. или по мала; не имаю оумесе никое междоу собою м. не имаю оумѣсь ничіе мегіе совоми; межоу м. мегю.

Раванички тога члана нема.

Текелиѣин-Софиѣски тога члана нема.

Текст је прилично нејасан; с тога се упућује на варијанте Атонскога и Бистричкога преписа, којима се уноси нешто јасности.

·рни· О присѣлицѣ.

156. Призренски. На земли царства ми, рекше на мѣроп'шинахъ, да не оузимаю властѣле присѣлице, ни иноу кою платоу; развѣ да плакию отъ коукіе.

Струшки има и рекше м. рекше; иноуки (ако не буде погрешка) м. иноу кою.

обрѣте истин'но оу онога-зи оправ'чіе кога-но је оправила порота; а да оу-зи мѣ царство ми на тѣх'-зи поротницѣхъ по тысоуштоу перперъ; а векиѣ по томъ да несоу ты-зи поротници вѣрованіи; ни да се кто отъ нихъ ни моужи ни женіи.

Струшки има поротци м. поротници; тон-зи м. тоо-зи; обрѣте поличїе м. поличїе обрѣте; онога си м. онога-зи; кон соу оправили поротци м. кога-но је оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоуштоу м. тысоуштоу; поротци м. поротници.

Атонски и Бистрички имају натпис Законъ, а по том: кон се поротци кон се м. кон се поротници (у Бис. само поротци м. поротници); тон-зи м. тоо-зи; обрѣте поличїе м. поличїе обрѣте; кога соу оправили м. кога-но је оправила порота (у Бис. кон соу оправили); царъ м. царство ми; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; враждоу по тысоушти м. по тысоуштоу; поротци м. поротници; — и ако се изнагїе, іере оузнаюѣ криво оправили или отдали или нѣкаа мита оузимали, плативъше вышереченное и да се заточе оу иноу змѣлю незнаюмоу м. ни да се кто отъ нихъ ни моужи ни женіи. Бистричѣи још има у почетку друге реченице ако м. и ако.

Студеничѣи има поротци м. поротници; обрѣте обличенїе истинно м. поличїе обрѣте истин'но; кон соу оправили поротци м. кога-но је оправила порота; поротцѣхъ м. поротницѣхъ; и векиѣ м. а векиѣ; поротци м. поротници.

Ходошки тога члана нема.

Раковачѣи има соудїе кляноутъ м. поротници кляноу; онога м. онога-зи: по томъ оправи обрѣте обличенїе м. по тоо-зи оправи поличїе обрѣте; и онога кога соу оправили соудїе м. оу онога-зи кога-но је оправила порота; царъ на тѣхъ соудїе враждоу по м. царство ми на тѣх'-зи поротницѣхъ по; а по томъ м. а векиѣ по томъ; те соудїе м. ты-зи поротници.

Раваничѣи тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

Треба узети на ум исправку Атонскога и Бистричкога, којом се завршетаѣ члана меѣа. Налазим за потребно да тај члан наведем у целини с исправком по Бистричкоме препису, а с мојом интерпунѣцијом. Он гласи:

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

www.libtool.com.cn

Из Атонскога унео сам две речи које попуњују празнину текста Призренскога.

·рѣ· О врьдѣ поуѣгѣ.

158. Призренски. Ако је врьдо поуѣсто мѣгю жоу-пали, села окол'ни кои соу около тога-зи врьда, да бяудоу сгражоу; ако ли не оу'з'бяудоу сгражоу, што се оучини оу' том'-зи врьдоу оу' поуѣстоши чггета, или гоу'са, или краги, или кое зло, да плакию окол'ни села конимъ ѣстѣ *речено* бяюсти поу'тъ.

Струшеи има междоу м. мѣгю; кон м. конимъ.

Атонски и Бистрички имају натпис О стражахъ; по том: междоу м. мѣгю; речено м. речень.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има пред претходним чланом натпис О стражахъ; по том: междоу м. мѣгю; околнаа м. окол'ни; тога м. тога-зи; томоу м. том'-зи; гоу'сарство м. гоу'са; зло отъ такови м. зло; платѣ м. плакию; околна м. окол'ни; речено да пазѣ поу'тъ м. речень бяюсти поу'тъ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Реч речень из Призренскога текста замењена је правилнијим обликом речено из Атонскога и Бистричкога.

·рѣа· О коуп'цѣхъ.

159. Призренски. Коуп'ци кои приходе ноштѣю на ложниште, ако ихъ не припоустѣ владальцѣ, или господарѣ села тоган, да ова'ѣгоу оу' селоу коуп'ци, по законоу царства ми, како ѣстѣ оу' закон'ницѣ, ако што изгоу'ви поу'тникъ, он'-зи господарѣ или владальцѣ *и село* вѣсе да плати, ере ихъ несоу оу' село оупоустѣили.

Струшеи има тога-зи м. тоган; и село вѣсе да платѣ м. вѣсе да плати.

Атонски и Бистрички имају цареве м. царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Равовачки има царевон м. царства ми; или иноу м. ни
иноу; плати м. плакию.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•рн.о. О влюстипоутіе.

157. Призренски. Гдѣ се обрѣтаю жолѣтѣ смесне села
црковна, или царства ми, или властѣл'ска, и боудоу
смѣсна села, и не боудѣ на-том'-зи жоупомѣ еднога го-
сподара; нѣ ако боудѣ кѣфаліе и соудіе царства ми,
конхѣ іестѣ поставило царство ми, да поставѣ страже
по вѣскѣхъ поутѣхъ и кѣфаліамѣ да прѣдаде поутговѣ
да ихъ влюдоу стражами; да ако *се к'то* гоуци или
оукрадѣ, или кою зло оучини, тѣ-зін часѣ да гредоу
кѣфаліамѣ, да имѣ плакию отъ свое коукиѣ; а кѣфаліе
страже да ништоу и гоусаре и тати.

Струшки има боудѣ смесна м. боудоу смѣсна; боудоу
кѣфаліе м. боудѣ кѣфаліе. Иначе је текст тога члана у Стру-
шкомѣ непотпуно сачуван.

Атонски и Бистрички имају и царевѣ м. или царства ми;
и властѣл'ска м. или властѣл'ска; нема и боудоу смѣсна села;
јединога м. еднога; боудоу кѣфаліе м. боудѣ кѣфаліе (Бис.
кѣпаліе, и тако и ниже); царевѣ м. царства ми; поставилѣ
царѣ м. поставило царство ми; прѣдадоу м. прѣдаде; съ
стражами м. стражами; да ако се к'то гоуци м. да ако гоуци;
или се кою м. или кою; тѣ м. тѣ-зін; гредоутѣ м. гредоу;
къ кѣфаліамѣ м. кѣфаліамѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О стражахѣ; по том: или царевѣ
м. или царства ми; нема и боудоу смѣсна села; на том жоупи
м. на-том'-зи жоупомѣ; соудіе царевѣ м. соудіе царства ми;
нема конхѣ іестѣ поставило царство ми; пазе м. влюдоу; да
кога гоусари не оубію, или га оукраде м. да ако гоуци или
оукрадѣ, или кою зло оучини; тѣ часѣ да приде ко кѣфа-
ліамѣ м. тѣ-зін часѣ да гредоу кѣфаліамѣ; плати отъ своега
дома м. плакию отъ свое коукиѣ; ништоутѣ м. ништоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

www.libtool.com.cn

Из Атонскога унео сам две речи које попуњују празнину текста Призренскога.

·рѣ· О брьдѣ поуѣгѣ.

158. Призренски. Яко је брьдо поуѣго мѣгю жоу-пани, села окол'ни кои соу около тога-зи брьда, да бяудоу сгражоу; ако ли не оу'з'бяудоу сгражоу, што се оучини оу' том' -зи брьдоу оу' поуѣгоши четета, или гоуѣса, или краги, или кое зло, да плакию окол'ни села кониъ юѣгѣ *речено* бяюсти поуѣгѣ.

Струшви има междуу м. мѣгю; кон м. кониъ.

Атонски и Бистрички имају натпис О стражахъ; по том: междуу м. мѣгю; речено м. речениъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има пред претходним чланом натпис О стражахъ; по том: междуу м. мѣгю; околнаа м. окол'ни; тога м. тога-зи; томоу м. том' -зи; гоуѣсарство м. гоуѣса; зло отъ такови м. зло; плате м. плакию; околна м. окол'ни; речено да пазѣ поуѣгѣ м. речениъ бяюсти поуѣгѣ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Реч речениъ из Призренскога текста замењена је правилнијим обликом речено из Атонскога и Бистричкога.

·рѣа· О коуп'цѣхъ.

159. Призренски. Коуп'ци кои приходе ношт'ю на ложниште, ако нхъ не припоуѣсти владалѣцѣ, или господарѣ села тоган, да оваѣгоу оу' селоу коуп'ци, по за-коноу царства ми, како юѣгѣ оу' закон'ницѣ, ако што изгоуѣи поуѣтникѣ, он' -зи господарѣ или владалѣцѣ *и село* вѣсе да плати, ере нхъ несоу оу' село оу'поуѣгани.

Струшви има тога-зи м. тоган; и село вѣсе да плате м. вѣсе да плати.

тининь, да прихѡди кѣ прѣвѣнѣмъ стражамъ, съ вѣсѣмъ што има и носи да га стража страже прѣдава съ вѣсѣмъ; ако ли се з'годи тере што изгоуби, да єсть порота вѣровани чловѣци што рекоу доушомъ ер' соу изгоубили съ онем'-зи поротници то-зи да имъ плати кѣфалиє и страже.

Струшки има изгоубили, и царство ми м. изгоубили. а царство ми; ходи м. прихѡди; стражемъ м. стражамъ; што имаа и носи м. съ вѣсѣмъ што има и носи; да га провагыю и стража стражи да га прѣдава м. да га стража страже прѣдава; изгоубе м. изгоуби; да имъ єсть м. да єсть; кѣфалии м. кѣфалиє.

Атонски има натпис О гостехъ и гоусарѣхъ; по том: ко-нѣмоу м. комоу; калогіероу м. калоуѣероу; кѣ цароу м. кѣ царствоу ми; царь м. царство ми; боуде изгоубилъ м. боудоу изгоубили; царь м. царство ми; да га провагыю и стража стражи да га прѣдаваю м. да га стража страже прѣдава; изгоубе м. изгоуби; нема съ онем'-зи поротници; стражи м. страже. Атонски има у овоме два члана; први се свршава са страже, а други почиње речима и вѣсакы.

Бистрички се у свем слаже с Атонским; само што има дохѡди м. прихѡди; стража страже (као у Призренском), и што свуда има кѣпаліє.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има а што се м. ако се; или гостоу м. любо гостеви; ако м. тере; злоба м. забава; да ндоу соудіамъ и кнеземъ или кѣ цароу м. да гредоу ты-зін вѣси кѣ царствоу ми; да имъ платє соудіє и кнезови или царь что боуде изгоубилъ м. да имъ плати царство ми что боудоу изгоубили; царь м. царство ми; данє м. прѣданє; да га прате и стража стражи прѣдає съ вѣсємъ м. да га стража страже прѣдава съ вѣсѣмъ; слоучи м. з'годи; что изгоубити м. тере што изгоуби; да имъ єсть м. да єсть; поротци м. поротници; то м. то-зи.

Раванички има, такође, два члана овако: О людех и о коупцехъ изване ходештихъ. Яко се гдє слоучи оу полю поутникоу или трьговцоу или калоуѣероу или комоу любо, те имъ што оузмєт тать или хоусарь или инь никто, да ндоутъ тін кѣ цароу и царь да имъ платитъ штетоу, а царь да

ниште от владаюштих том зѣмлемъ, а владаюшти да ништоут от страже. И всака поутникъ и тръговацъ и властелинъ да прихѣдетъ къ прѣвимъ стражамъ, и стража стражи да ихъ предае, ако ли се имъ што оучини, да имъ исправе вѣрни чловѣци и да имъ то наплате.

Текелиѣин-Софиѣски (у Флоринскога 82; у Ј. Борѣвића 88) има исти текст овако: О дальнихъ поутницихъ и о коупчихъ. Ако се гдѣ слоучить комоу или поутникоу или тръговцоу или калоугероу или попоу, те моу оузме гоусарь или таать што годъ или какова годъ находа, да ндоутъ сѣи къ цароу да имъ платить што имъ воуде погинуло, а царь да ниште владавѣце те зѣмле гдѣ е то погинуло, а владавѣци да ништоу страже и гоусаре. И всака поутникъ и тръговацъ да нде къ поглаваромъ стражаньскимъ и што има и носить и да га проваде и да га предасть стража стражи; ако ли се згоди тере што изгоубе, да имъ се набоу верьни чловѣци и што рекоу доушомъ да соу изгоубили, то да имъ се платить.

·рѣг. О поротницѣхъ.

161. Призренски. На соудѣ кон се пѣр'ци соудѣ и прѣ за свою причю; и он'-зи отъпѣр'чѣа за што га прѣи, да нѣсть вол'нъ отъпѣр'чѣа глаголати потвор'нѣ на онога-зѣи пѣр'чию, ни за невѣроу, ни за ино дѣло; развѣ да моу отпира; а кѣдъ сѣврѣши соудѣ; ако што има по томъ да глаголюе съ нимъ прѣдъ соудѣи царства ми; а да моу се не вѣроуе ни оу чемъ што глаголюе догда моу се *не* исправѣи.

Струшки има тај члан врло непотпуно сачуван. Види се и кон се прѣ м. и прѣ; не м. нѣсть; ни оу чимъ м. ни оу чемъ; говори м. глаголюе; догда моу се не исправѣи м. догда моу се исправѣи.

Атонски има натпис О прѣи соуда; по томъ: соуде пѣр'ци м. пѣр'ци соудѣ; и кон се прѣ м. и прѣ; ине рѣчи говорити м. глаголати; пѣр'ца м. пѣр'чию; говори м. глаголюе; соудѣи царевѣи м. соудѣи царства ми; ни оу чимъ што говори м. ни оу чемъ што глаголюе; докле моу се не исправѣи м. догда моу се исправѣи.

Бистрички се у свемъ слаже с Атонскимъ.

Студенички има натпис О соудоу и о пьрѣцѣхъ; по томъ: соудѣ пьрѣци м. пьрѣци соудѣ; и кон се пре м. и пре; ине речн ~~говорити потворни~~ м. глаголати потворнѣ; кѣда м. кѣдѣ; говори м. глаголю оба пута; докле м. догда; не исправи м. исправѣи.

Ходошви тога члана нема.

Раковачки има натпис О соудоу и о парцехъ; по томъ: соудоу м. соудѣ; соудоу пьрѣци м. пьрѣци соудѣ; кон се пре м. и пре; парецъ м. онѣ-зи отъ пьрѣца; ине рѣчи глаголати потворно м. глаголати потворнѣ; онога парца м. онога-зи пьрѣцю; кде м. а кѣдѣ; соудѣи царевини м. соудѣи царства ми; ништа, что вели докле се не исправи м. ни оу чемъ и даѣе до краја.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски (у Флоринскога 83; у Ј. Ђорђевића 89) има тај члан укратко овако: На соудови кон се соудеть и парци кон се принизива сваки за свою потребу и они парецъ (Т. за што га притѣ да нѣе слободанъ парецъ) ине речн говорити потворене на онога парца.

У тексту је справм свију осталих старијих преписа додано не у последњој реченици.

•рѣд. О приставѣхъ.

162. Призренски. Пристави безъ книгѣ соудѣине ни-
камо да не гредоу, или безъ книгѣ царства ми; развѣ
камо ихъ послаю соудѣе, да имъ пишоу книги; и да
не оуз'ме приставѣ инога развѣ што пише книга; а
соудѣе да дрѣже такегѣре книги какве-но соудали при-
ставомъ, конѣ-но соуд послали да исправе по земли; да
ако воудѣ потвори приставомъ, ере воудоу ино оучи-
нили него што книга пише, или аште воудоу прѣписали
книге на инѣ образѣ, да *имъ* ѣсть оправданѣе да гредоу
прѣдѣ соудѣе; и аште се обрѣте ере соудъ свѣршили како
пише оу соудѣине книзѣ коѣ *соудѣе* дрѣже, да соуд
прави, аште ли се обрѣте ере соуд инако прѣтворили соудѣ,
да имъ се роуцѣ отсѣкоу и языкъ оуреже.

Струшки има коуде м. камо; не оучме м. оуз'ме; такоде
м. такегѣре книги; дако м. да ако; ако м. аште сваки пут. У

·рѣз· О потворе.

165. Призренски. ~~аште~~ се обрѣте кон любо потвор'никъ, и нште кога потворомъ, лъжомъ и обезомъ; таковы да се каже како татъ и говсаръ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О потворницѣхъ; по томъ: ако м. аште; нште м. и нште; кого м. кога; и лъжомъ м. лъжомъ.

Студенички има натпис О потворницѣ; по томъ: ако м. аште; нште м. и нште; с лъжомъ м. лъжомъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О потворницехъ законъ; по томъ: ако м. аште; что е м. и нште; и лъжомъ м. лъжомъ.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

·рѣи· О пииници.

166. Призренски. Пииница откоуда греде и заръве кога, или посѣче, или окрѣвави, а не досмръти; таковоу пииници да моу се око изме, и роука отсѣче; аште ли планъ зажере, или капоучъ скине, или иноу срамотоу оучини, а не окрѣвави, да га вѣю ·р· стапѣн; и да се вѣрже оу тѣлницоу; и по томъ да се извѣде ис тѣлнице, и да се вѣ и поустѣ.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О пииницахъ; по томъ: откоудоу м. откоуда; пииницѣ м. пииници; ако ли м. аште ли; комоу скине м. скине; да се оудари стапы ·р· крати м. ·р· стапѣн; паки вѣю м. вѣ.

Бистрички има све као Атонски; само има да га вѣю сто стапи, рекше ·р· кратѣн да се оудари стапи м. да га вѣю ·р· стапѣн.

Студенички има натпис као и Атонски; по томъ: ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има откоуде иде м. откоуда греде; роука да моу се м. роука; ако ли м. аште ли; папоуче м. капоучъ; по табани м. стапѣн.

погрешка оу'ч'мє м. оу'з'мє понавља и у Струшком и у Студеничком рукопису.

Раковачки рукопис има свршетак тога члана још и у дуплику под 82 (издање Шафариково у Кухарскога 156 стр.).

·рѣе· О соудіахъ.

163. Призренски. Ђьсаке соудіе што соуде да оуписоую соудове и да дрѣже оу себѣ, а дроугоу книгоу оуписав'ше да ю даде ономоу-зін кон се боудѣ оправиль на соуде. Соудіе да послааю приставе добрѣ, праве и достовѣр'не.

Струшки има само прве четири речи тога члана, и на њима се прекида.

Атонски и Бистрички имају: ѡсакы соудіа што соудн м. ѡ'сакє соудіє што соудє; оуписоує м. оуписоую; дрѣжи м. дрѣже; дроугоу м. дроугоу книгоу; дає м. даде; послаають м. послааю. Последња тачка у Атонскога се, уз то, рачуна као засебан члан. Бистрички још има ономоу м. ономоу-зін.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки има ѡсакы соудіа м. ѡ'сакє соудіє; соудн по земли м. соудє; записоую соудъ м. оуписоую соудове; дрѣжи оу себѣ книгоу м. дрѣже оу себѣ; дроуге книге м. дроугоу книгоу; дадоу м. даде; оправно на соудъ м. оправиль на соуде.

Раванички има тај члан овако: Ђьсакъ соудіа, аште што комоу соудн. да те соудове оуписоує и єдне да дрѣжи при себн, а дроуго да дасть кон се оправиль на соуде. Соудне да послаають по земли посланики добре, праве и достовѣрне.

Текедијин-Софијски (у Флоринскога 84; у Ј. Ђорђевића 89) следује Раваничком, и тај му члан гласи: Ђьсакъ соудіа кон што соуднтъ, да оуписоує соудове и да дрѣже оу себе єдне, а дроуге да дасть ономоу кон се боудетъ оправиль на соудѣ. Соудіе да послаають посланике вѣрне.

·рѣс· О прієгін людіи.

164. Призренски. За людіи кто боудѣ чієга чловѣка прієль прѣжде сієга сѣбора; да се нште прѣвиль соудомъ, како пише оу прѣвиль закон'никоу.

Остали рукописи овога члана немају.

·рѣз· О потворе.

165. Призренски. аште се обрѣте кон любо потвор'никъ, и иште кога потворомъ, лѣжомъ и обезомъ; таковы да се каже како татъ и гоусаръ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О потворницѣхъ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; кого м. кога; и лѣжомъ м. лѣжомъ.

Студенички има натпис О потворницѣ; по том: ако м. аште; иште м. и иште; с лѣжомъ м. лѣжомъ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О потворницѣхъ законъ; по том: ако м. аште; что е м. и иште; и лѣжомъ м. лѣжомъ.

Раванички тога члана нема.

Тскелијин-Софијски тога члана нема.

·рѣн· О пиѣници.

166. Призренски. Пиѣница откоуда греде и зарѣве кога, или поскѣче, или окрѣвави, а не досѣмрѣти; таковомоу пиѣници да моу се око изме, и роука отсѣче; аште ли пѣанъ задеде, или капоучъ скине, или иноу срамотоу оучини, а не окрѣвави, да га бѣю ·р· стапѣн; и да се вѣрже оу тѣмницоу; и по томъ да се извѣде ис тѣмнице, и да се вѣ и поустѣ.

Струшки тога члана нема.

Атонски има натпис О пиѣницахъ; по том: откоудоу м. откоуда; пиѣницѣ м. пиѣници; ако ли м. аште ли; комоу скине м. скине; да се оудари стапы ·р· крати м. ·р· стапѣн; пакы вѣе м. вѣе.

Бистрички има све као Атонски; само има да га бѣю сто стапи, рекше ·р· кратѣн да се оудари стапи м. да га бѣю ·р· стапѣн.

Студенички има натпис као и Атонски; по том: ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има откоуде иде м. откоуда греде; роука да моу се м. роука; ако ли м. аште ли; папоуче м. капоучъ; по тѣбани м. стапѣн.

Раванички има тај члан, нешто предругојачен, овако: **О пиџниџахъ.** Пиџниџа егда се опиџе те комоу раноу наложи и окрѣави га, таковомоу пиџниџи око да моу се извади, и роука да моу се отсече, аште ли што от кога пиџиџа оузме халиноу или ороужие, либо ино что, или комоу кою срамотоу оучини, или кога оудари роуком или ногом, егда же се ра-стрѣзѣниџа, да моу се оударить ·р· штапи и да се оуверже оу тѣмниџоу за ·в· дни, по том пакѣ да се изведе и да се бие и да моу се оузме ·м· перперъ.

У том правцу је и Текелиџин-Софиџски (у Флоринскога 86; у Ј. Ђорђевића 90), и гласи: Пиџниџе кон се скитають и на-падноу гдѣ на кога или кон кога посече или окрѣави, а не досѣрѣти, таковомоу пиџниџи да се око извади и роука да моу се отсече, ако ли кога пиџиџа здереть или комоу па-поуче скине, или скине комоу капоу, или што и оузмеџа, либо ороужіа или што или кою срамотоу оучинить, и ако оударить роукомъ, а не окрѣави, каџа се исктрѣзѣвѣнъ отъ кина, да се оукатитъ, и да га биють штапи соугоуѣниџи сто поутѣа, и да га дрѣже оу тѣмниџи ·в· дни, и каџа га изведе, опѣтъ да га биють и да платить ·м· перперъ.

·рѣ·о· **О пѣр'ѣѣхъ.**

167. Призренски. Пѣр'ѣѣ кон исходе на соудѣ цар-ства ми, да кою рѣчь оуз'говоре оу пѣрѣѣноу, те-ѣѣн рѣчи да соу вѣроване, и тем'-ѣѣн рѣчѣмъ да се соудѣи, а послѣдѣниѣ ништо.

Струшки тога члана нема.

Атовски има царѣвъ м. царства ми; правиноу м. пѣрѣѣноу; ништа м. ништо.

Бистрички има натпис **О соудѣ, о пѣр'ѣѣхъ**; по том: соудѣ царѣвъ м. соудѣ царства ми; ништа м. ништо.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има царѣвъ м. царства ми; изговоре м. оуз'го-воре; и те м. те-ѣѣн; тѣмъ рѣчѣмъ м. тем'-ѣѣн рѣчѣмъ.

Раванички има царѣвъ соудѣ м. соудѣ царства ми; кою пѣрѣѣ рѣчь рекоут предѣ соудѣиѣ м. да кою рѣчь оуз'говоре оу пѣрѣѣноу; та рѣчь да естъ за верованне м. те-ѣѣн рѣчи да соу вѣроване; а послѣдѣниѣ да се не вѣроуѣ м. и тем'-ѣѣн и даѣе до краја.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О правдѣ**; по том: повелѣніе царьско **м. еште** повелѣка царство ми; ако **м. аште**; царь **м. царство ми**; разараєть **м. разара**; пише законъ **м. пише закон'никъ**; вѣроують **м. вѣроую**; по правдѣ **м. како** је по правдѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О правде царекѣ**; по том: и еште повелѣніе царекѣ **м. еште** повелѣка царство ми; царь **м. царство ми**; срьцоу **м. срьчѣк**; она **м. она-зи**; разораєть **м. разара**; пише законъ **м. пише закон'никъ**; тоу **м. тоу-зи**; вѣроують **м. вѣроую**; соудѣ сьверше **м. соудѣ и врьше**; правди **м. правдѣ**.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

род. О соудіахъ.

172. Призренски. Вѣсакѣ соудіе да соудѣ по закон'никоу право како пише оу закон'никоу, а да не соудѣ по страху царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају законуу **м. закон'никоу**; про(?) **м. право**; царевуу **м. царства ми**.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вѣсакы соудіа **м. вѣсакѣ соудіе**; соуди **м. соудѣ**; царевуу **м. царства ми**.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

рое. О властѣлѣхъ.

173. Призренски. Властѣле и властѣличикы кон гредоу оу дворѣ царства ми, или грѣхъ, или нѣмьць, или срьбинь, или властѣлинъ или инъ кто любо, тере до вѣде собоу гоусара или тата, да се он'-зи господарь каже како татъ и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О подьводѣхъ**; по том: царѣхъ **м. царства ми**; властѣлинъ инъ (**Б. инъ**) кон любо **м. властѣлинъ**, или инъ кто любо; аште (**Б. акіе**) **м. тере**. Бистрички још има съ собоу **м. собоу**.

Раковачки има тај члан према Атонскоме овако: **Яко** ли се обрѣте златарь освины града и вароши царевон, оу коемъ селоу, да се то село распе и златарь съжеже огнемъ; ако се нагѣ златарь оу градоу кове динаре безъ колие цареве, да се златарь иждеже, а градь да плати глобоу что рече царь.

Раванички следује, такође, Атонскоме, само што има: оу коемъ любо градоу м. оу градоу; кови м. ковѣ; тѣн златарь съждеже м. златарь иждеже; тон градь м. градь; царь рече м. рече царь; ли боуде м. се обрѣте; то м. то-зи; плени и разаспе м. распе; а тѣ златарь да се съждеже м. златарь да се иждеже.

Тевелијин-Софијски (у Флоринскога 87; у Ј. Борђевића 91) има тај члан овако: **Яко** се обрештеть златарь оу градоу или гдѣ (Т. на ино место) да коуе новыце тинно, да се тин златарь съжеже и то мѣсто да платитѣ глобоу колико рече царьскы соудѣ; ако ли боуде оу сѣлоу, да се то сѣло поплени и распѣтъ, а златарь да се съжеже.

Допуна коју показују Атонски и Бистрички препис и коју понављају и остали рукописи унесена је на своме месту у текст.

·ров· О златарѣхъ.

170. Призренски. Оу градовѣхъ царства ми да стою златаріе и да ковоу и ине потрѣбе.

Струшке тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају царевѣхъ м. царства ми; ине м. и ине.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има градовихъ царки м. градовѣхъ царства ми; стою м. стою; златарін м. златаріе.

Раванички тога члана нема.

Тевелијин-Софијски тога члана нема.

·рог· О законѣ.

171. Призренски. Ёште повелѣва царство ми; аште пише книгоу царство ми, или по срѣчѣѣ, или по любви, или по милости за нѣкога, а она-зи книга разара законникъ, не по правдѣ и по законоу како пише законникъ, соудіе тоу-зи книгоу да не вѣроую, тѣк'мо да соуде и врѣше како је по правдѣ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О правдѣ**; по том: повелѣніе царѣво ~~и еште~~ повелѣка царство ми; ако м. аште; царь м. царство ми; разараєть м. разара; пише законъ м. пише закон'ники; вѣроують м. вѣроую; по правдѣ м. како је по правдѣ.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О правде цареве**; по том: и еште повелѣніе цареве м. еште повелѣка царство ми; царь м. царство ми; срьцоу м. срьчѣ; она м. она-зи; разораєть м. разара; пише законъ м. пише закон'ники; тоу м. тоу-зи; вѣроують м. вѣроую; соудѣ сьрьше м. соудѣ и врьше; правди м. правдѣ.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

•род. **О соудіахъ.**

172. Призренски. Вѣсакѣ соудіе да соудѣ по закон'никоу право како пише оу закон'никоу, а да не соудѣ по страхоу царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају законоу м. закон'никоу; про(?) м. право; цареву м. царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има вѣсакы соудіа м. вѣсакѣ соудіе; соуди м. соудѣ; цареву м. царства ми.

Раванички тога члана нема.

Текедијин-Софијски тога члана нема.

•рое. **О властѣлѣхъ.**

173. Призренски. Властѣле и властѣличики кон гредоу оу дворь царства ми, или грѣхъ, или нѣмьць, или срьбинь, или властѣлинъ или инъ кто любо, тере до вѣде собомъ гоусара или тата, да се он'-зи господарь каже како татъ и гоусарь.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис **О подьводѣхъ**; по том: царевъ м. царства ми; властѣлинъ инъ (Б. инъ) кон любо м. властѣлинъ, или инъ кто любо; аште (Б. акіе) м. тере. Бистрички још има съ собомъ м. собомъ.

Студенички има натпис О гоуѣсарѣхъ и татѣхъ: по томъ: ако м. тере; тати м. тата.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има ндоу м. гредоу; царекъ м. царстеа ми: или инъ м. властѣлинь; и доведѣ са собою м. тере доведѣ собою; оман м. он'-зи.

Раванички тога члана нема.

Тебелѣјин-Софијски тога члана нема.

Раковачки показује поправљену редакцију изостављајући речи или властѣлинь које изгледају излишне, али то не би било кад би се цела та реченица у загради помислила. Види тај члан у другом делу.

·роз· О баштинахъ.

174. *Призренски.* Люде земљине кон имаю свою баштиноу, землю и виноградѣ и коупиеннице; да соу вол'ны отъ своихъ виноградъ и отъ земље оу прикію отдати, или цркви подложити *или продати*, а виноу да јестъ работникъ на томъ-зи мѣстѣ; ономоу-зи господароу чіе боудѣ село; *аште ли не боудетъ работника на ономъ-зи мѣстоу ономоу господароу чіе боуде село* да јестъ вол'нь оузети оне-зи виноградѣ *и никіе.*

Струшки тога члана нема.

Атовски има натпис О баштинахъ; по томъ: подложити или продати м. подложити; аште ли не боудетъ работника на ономъ-зи мѣстоу ономоу господароу чіе боуде село, да јестъ м. да јестъ; винограде и никіе м. виноградѣ. Бистрички има све као Атовски само је свршетак члана краће казан овако: ако ли не боуде работника на ономъ-зи мѣстоу, да јестъ вол'нь оузети винограде и никіе.

Студенички има натпис О баштинахъ людскихъ; по томъ: село; ако ли не боуде работника ономоу-зи господароу чіе боуде село да јестъ м. село да јестъ и даље до краја. Никіе се не спомиње као у Атовском.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има овај члан уз чланак 139 о меропсима; по томъ: некон м. земљине; землю м. кон; винограда м. виноградѣ; отъ земли баштинне м. отъ земље; практию м. прикію; ако ли

не боуде работника ономоу господароу чје боуде село, да
 естъ итд. м. да естъ; онан винограда м. он-зін винограда.
 Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Призренски је писац очевидно прескочио целу једну ре-
 ченицу. Она је по Атонском уметнута, и по том су истом ру-
 копису учињене још две допуне.

·роз· О соудіахъ.

175. *Призренски.* Кон соудіа естъ оу дворе царства
 ми; и оучини се зло, тѣм'-зи да се соудін; аште ли се
 обрѣтега пѣр'ца нашѣромъ на двоуроу царства ми, да
 имъ расоуди соудіа двор'скыи; а никто да се не по-
 зива на дворъ царства ми мимо властѣ соудін, конхъ
 естъ поставило царство ми; тѣкмо да греде вѣсакы
 прѣдъ свога соудіа.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају оу двоуроу цареву м. оу
 дворе царства ми; које зло м. зло; расоудін м. соудін; ако
 м. аште; на дворѣ царевѣ м. на двоуроу царства ми; на дворъ
 царевъ м. на дворъ царства ми; кто ихъ естъ поставилъ царъ
 м. конхъ естъ поставило царство ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О дворском соудін; по том: оу
 двоуроу цареву м. оу дворе царства ми; које зло м. зло; тѣм
 соудіа да расоуди м. тѣм'-зи да се соудін; ако ли се обрѣте
 два парца нашѣромъ на двоуроу цареву м. аште ли се обрѣ-
 тета пѣр'ца нашѣромъ на двоуроу царства ми; призна на
 дворъ царевъ м. позива на дворъ царства ми; царева соудіе
 м. соудін; кога е поставио царъ м. конхъ естъ поставило
 царство ми; иде м. греде; свога м. свога.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рон· О градовѣхъ.

176. *Призренски.* Градове вѣси по земли царства ми
 да соу на законѣ о вѣсѣхъ како соу били оу прѣвѣхъ

царь; а за соудове што имаю мегю собомъ, да се соуде прѣдъ владалци град'скимъ, и прѣдъ црковнымъ клиросомъ, а кто жоуплининъ при гражданина, да га при прѣдъ владал'цемъ град'скимъ и прѣдъ црковомъ и прѣдъ клиросомъ по законоу.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О законѣ; по том : по земли цареве м. по земли царства мн; властели м. владал'ци; аште кто м. а кто; гражанина м. гражданина; клиросомъ црковнымъ м. клиросомъ. Бистрички још има на законѣ м. на законѣ о вѣсѣмъ; за соудове м. а за соудове.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О градскомъ законоу соудъ; по том : градови м. градове; царевон м. царства мн; законехъ м. законѣ; царин м. царь; соудъ м. соудове; нема речи да се соуде; ако кто боуде изъ жоупе при гражданина м. а кто жоуплининъ при гражданина; прѣдъ црковнымъ клиросомъ м. прѣдъ црковомъ и прѣдъ клиросомъ.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·ро.в. О прѣни двор'скомъ.

177. *Призренски.* Кон властѣле стоје оу коукы царства мн вѣсегда; ако ихъ *кто* при, да ихъ при прѣдъ соудномъ двор'скимъ, а инъ никто да имъ не соуди.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају пред тим чланом натпис О дворьскомъ соуду; по том : цареве (Б. оу коукы цареве) м. царства мн; ако ихъ кто при м. ако ихъ при.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки тога члана нема.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рп. О соудинѣ книзѣ.

178. *Призренски.* Соуде коуде послаю приставе и книге свое; аште кто прѣчюне и отвыне пристава; да пишоу соуде книгоу кефаламъ и властѣломъ оу чием

БОУДОУ ДРЪЖАВЕ ОНИ-ЗИ ПРЕСЛОУШНИЦИ ДА СЪВРЪШЕ ЗА
ТО-ЗИ ВЛАСТИ ШТО ПИШОУ СОУДЛЕ; АШТЕ ЛИ НЕ СЪВРЪШЕ
ВЛАСТИ, ДА СЕ КАЖОУ КАКО ПРЕСЛОУШНИЦИ.

Струшки тога члана нема.

АТОНСКИ ТОГА ЧЛАВА НЕМА.

Бистричєи има книгє м. книгє сѣѣ; ако м. аште; книгє
кепаліаць м. книгоу кефаліаць; ако ли м. аште ли.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис **О соудіахъ законъ**; по томъ: **ако м. аште**; **оттера м. отбыве**; **боудеть дряжави м. боудоу дряжавѣ**; **они м. они-зін**; **за тога м. за то-зін**; **ако ли м. аште ли**; **кажню м. кажоу**.

Раванички тога члана нема.

Текелијип-Софијски тога члана нема.

•рпа. О соудіахъ.

179. Призренски. Гоудіє да проходе по земляхъ коудѣ комоу ѣсть область; да оглѣдаю и да исправляю оубогыхъ и ништінхъ.

Струшки тога члана нема.

Атонскы и Бистричкы имају по земли м. по земляхъ; исправлю м. исправлюю. Бистричкы још има глѣдаю м. оглѣдаю.

Ходошки тог'a члана нема.

Раковачки има по зѣмли м. по зѣмляхъ; моу м. комоу.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

•рпв. 0 гоушени.

180. Призренски. АШТЕ КТО ШТО ОУХВАТИ ГОУШЕНО,
или крадено лицемъ, или силомъ оуЗЕТО, ВАСАКЪ О ТОМЪ
ДА ДА СВОДЪ; АШТЕ КТО БОУДѢ КОУПИЛЪ ГДЕ ЛЮБО, или
оу ЗЕМЛИ ЦАРСТВА МИ, или оу ИНОИ ЗЕМЛИ (ЦАРСТВА МИ),
ВИНОУ ДА ДА О ТОМЪ СВОДЪ; АШТЕ ЛИ НЕ ДА СВОДА, ДА
ПЛАКЪ ПО ЗАКОНУ.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају натпис О познанин лица; по том: и ако м. лште; слобода м. своде (али Б. има као и При-

зренски); ако боуде (Б. ако кто боуде) м. аште кто боуде; оу земли царевѣ или оу ннон земли м. оу земли царства ми или оу ннон земли царства ми; да дасть м. да да; своде о том-зи м. о томъ своде (Б. о том-зін своде); ако ли не дасть (Б. не да) м. аште ли не да; плати м. плаки (а овако је и у Бистричком).

Студенички има и ако м. аште; ако кто боуде м. аште кто боуде; или оу царства ми или оу ннон земли м. или оу земли царства ми, или оу ннон земли царства ми; да дасть м. да да; ако ли не дасть свода м. аште ли не да свода.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има и ако ли м. аште; оудакажено или оукрадено м. гоушено или крадено; оузето боуде м. оузето; ако ли кто купи м. аште кто боуде купина; оу земли царевон м. оу земли царства ми; земли м. земли царства ми; дасть своде м. да да о томъ своде; ако м. аште; плати м. плаки.

Раванички тога члана нема.

Теведѣјин-Софијски тога члана нема.

Други пут царства ми очевидно је излишно у Призренскоме препису; зато сам га ставио у заграду.

Има везе са чланом 193.

·рпг· О прѣцѣ предѣ царемъ.

181. *Призренски*. Повелѣва царство ми соудѣати; аште се обрѣте велико дѣло, а не оузмогот расоудити и расправити кон любо соудѣ великѣ боудѣтъ; да греде отъ соудѣ единѣ съ обѣма онема-зін прѣцѣма прѣдѣ царство ми; и што хоте соудити комоу соудѣе, вѣсакѣ соудѣ да оуписоу; како да не боудѣ потвора; и да се исправи законѣно царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају повелѣніе царско м. повелѣва царство ми; ако м. аште; греде м. греде; прѣдѣ цара м. прѣдѣ царство ми. Оно што даје следује и што хоте итд. до краја нема у Атонском. То је, у осталом, у Призренском дупликат, пошто о томе говори раније нарочит члан.

Бистрички има и тај-свршетае И што хоте. Иначе у томе члану Б. има: боуде м. боудѣтъ; отъ соудѣе м. отъ соудѣи;

прѣдъ цара м. прѣдъ царство ми (свуда); комоу соудити м. соудити комоу; да се исправля по законуу цареву м. и да се исправля закон по царства ми.

Ходошки овога члана нема.

Раковачки овога члана нема.

Раванички овога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпд· О позовоу невол'немъ.

182. Призренски. Кто юсть оу области конхъ соудѣн, вѣсакъ чловѣкъ да нѣсть вол'нѣ позвати оу дворѣ царства ми; или камо инамо; тѣк'мо да греде вѣсакъ прѣдъ свога соудѣю; оу чиен боудѣ области да се расоудѣн по законуу.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има области м. оу области; вѣсакъ м. вѣсакъ; позивати м. позвати; дворѣ царевъ м. дворѣ царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има соудѣ м. соудѣн; вѣсакъ м. вѣсакъ; царевъ м. царства ми; камо и онамо м. камо инамо; нде м. греде; вѣсакъ м. вѣсакъ; своего м. свога.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

Овај је члан у вези са 103 и са 192.

·рпе· О станицѣ.

183. Призренски. Станици вѣси царства ми да гредоу прѣдъ соудѣе што имаю соудѣ мегю совоми; за враждоу, за гоусара, за тата (са стране татѣ), за прѣмѣ людѣн, за крѣвь, за землю.

Струшки тога члана нема.

Атонски и Бистрички имају: царевѣ м. вѣси царства ми; гредоутѣ (Б. гредоу) м. гредоу; тати м. тата; людскимъ м. людѣн.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има натпис О властелѣ законъ; по томъ: царевѣ м. царства ми; ндоу м. гредоу; междоу м. мегю; за.

крѣвь за пріємъ людскін м. за прѣмъ людін, за крѣвь, за земаю.

www.libtool.com.cn

Раванички има тај члан овако: Я што соу посадици да се соуде пред своим господаром како люе и за свое дльгове и за црѣкве да идоу предъ соудію за крѣвь и за правдоу и за хоусаре и за преоузины людскін.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпз· О кѣфаліахъ.

184. Призренски. Бластѣле и кѣфаліе царства ми кон дръже градовѣ и тръговѣ; никто отъ ныхъ да не приме чіега чловѣка оу тѣмницоу безъ книге царства ми; аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми, да плати царствоу ми ·ф· перперъ.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има кепаліе царевн м. кѣфаліе царства ми; ни-чнѣга м. чіега; книге царевн м. книге царства ми; ако ли га кто пріиме прѣзь заповѣдъ царевноу м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми; да плати м. да плати царствоу ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има царевн м. царства ми; врьши м. тръговѣ; прими м. приме; ницнѣга м. чіега; царевн м. царства ми; ако ли кто прими безъ воле царевн м. аште ли кто кога приме прѣ-з-аповѣдъ царства ми; цароу м. царствоу ми.

Раванички тога члана нема.

Текелијин-Софијски тога члана нема.

·рпз· О тѣмнице.

185. Призренски. Тѣм'жде образомъ, кто дръже тѣмнице царства ми; да никог не приме ницнѣга чловѣка безъ книге повелѣніа царства ми.

Струшки тога члана нема.

Атонски тога члана нема.

Бистрички има дръжи тѣмници царевн м. дръже тѣмнице царства ми; безъ повелѣніа царевн м. безъ книге повелѣніа царства ми.

Ходошки тога члана нема.

Раковачки има тај члан овако: Тѣмже образомъ кто дрѣжи
тѣмницѣ оу царевѣи земли, да не прима ничиѣга чловѣка безъ
книге повелѣнїа царева.

Раванички тога члана нема.

Текедиѣин-Софиѣски тога члана нема.

·рпи· О соудѣ правѣ и кривѣ.

186. Призренски. Соудовѣ кон се ишгоу и за право
кон за криво, што се ѣ оучинило прѣжде сѣга закона,
и што се сѣдѣ оучини, вѣсакъ соудѣ, кто гре.....

Ово је последњи члан Призренскога рукописа. Од других
га рукописа ниједан нема.

187. Атонски. Коудѣ греде царѣ и царица или ста-
новѣ или кони цареви, оу комѣ селѣ прѣлеже, по томѣ
нијединѣ станѣникѣ да не прѣлежи оу томѣ-зи селоу;
ако ли се кто оврѣте и прѣлежи оу томѣ-зи селоу, прѣзъ
законѣ и повелѣнїе царевѣ, он-зи кон старѣи прѣдѣ ста-
новѣ, да се да свѣзанѣ ономоу-зи селоу, што воудѣ
строувано, вѣсе да плати само-сѣдмо.

Бистрички има селоу м. селѣ; прѣлеже м. прѣлежи; оноуи
м. ономоу-зи (сигурно погрешком м. ономоуи); да плати м.
вѣсе да плати.

Остали рукописи овога члана немају.

О глобарѣхъ.

188. Атонски. Глобаріе кон стоје при соудіахъ, што
осоудѣ соудіе и оуписавше дадоу глобаремѣ, те-зи глобе
да оузимаю глобаріе, а што не осоудѣ соудіе и не да-
доу оуписавше глобаремѣ, да нѣсоу вољни глобаріе
ништа забавити никомоу.

Бистрички има овај члан исто овако.

Раковачки има члан тај такође. Натпис му је О глобарехъ
законѣ; по том има глобарѣи м. глобаріе; даде м. дадоу; тѣ
м. те-зи; аште м. а што; не даде м. не дадоу; глобарѣи м.
глобаріе; ни за што м. ништа; комоу м. никомоу.

Остали рукописи овога члана немају.

О коніиу и псеу.

189. Бистрички. Коу де гредоу кони и пси и станове царевы, што имъ се пише оу книзе цареве, да имъ се то-зи дасть, а ино ништа. (*Раковачки*: И псаремъ, и со-коларомъ, и свиньромъ, коу де идоу, да имъ се ништа не даю).

Овај члан се овако не налази ни у коме другом рукопису. С њим је у вези Раковачки варијанат који је горе додат у за-гради, пошто о истоме предмету говори.

О жируу.

190. Раковачки. И ако се оу жоупи жиру реди, тога жиру цароу половина, а томоу властелиноу чна е дрѣ-жава половина.

Остали рукописи овога члана немају.

191. Раковачки. И ако гоусаръ оукраде свиніе ца-реве, да плати околина; ако ли се оукрадоу свиніе, да се соудіи свиньрь съ жоупомъ, что рече соудъ.

Остали рукописи овога члана немају.

О соудоу правоуу.

192. Раковачки. За три работѣ, за невѣроу и за крѣвь и за разбон владичьски да идоу прѣдъ цара.

Остали рукописи овога члана немају.

Везу имају с овим чланом још 103 и 183, који о истоме предмету, само с другојачије полазне тачке, говоре.

193. Раковачки. И своде конскыи и иныи добытъкъ, или кон годѣ, правда. Что се гоуси или оукраде, то-моу да даа сводника, да плати въсако самоседмо. Ако ли рече „коупиу оу того земли“, да оправе доушев-ници отъ глобе; ако ли га не оправе доушевници, да плати зѣ глобомъ.

Остали рукописи овога члана немају.

Спореди са чланом 180.

Текст је непотпун. Мислим да би друга реченица имала да гласи: **Что се гоуєи или оукраде, томоу да даа сводника и ли да плати вьсако самоседмо.**

О гловарехъ црѣковныхъ людѣ законъ.

194. Раковачки. И глобе на црѣковныхъ людѣ законъ. **Что се соуде прѣдъ црѣквомъ и прѣдъ кѣфаліемъ, и ти глобѣ что се осоуде да има вьсе црѣква како пише оу хрисоволихъ. Те глобе да се оузимаю на црѣковныхъ людехъ како е поставно господинъ царь законъ по земли, и да се поставе црѣковнымъ людѣ гловаре кон ге съвѣрати те глобе и прѣдавати црѣквен, а царь ни кѣфаліе да не оузимаа ништа.**

Остали рукописи овога члана немају.

У вези је овај члан са чланом 188.

195. Раковачки. И жене да не облежоу оу црѣквен развѣ господни царица и кралница.

Остали рукописи овога члана немају.

О пострижени інокъ и инокине.

196. Раковачки. И безъ благословеніа светителъ да се не постризаю ни моужь ни жене. Вьсакомоу чловѣкоу законъ црѣковный.

Остали рукописи овога члана немају.

197. Раковачки. Коемоу властелиноу принде да зимоуе чловѣкъ, да дава травниноу: отъ 100 кобилъ кобилоу, отъ овца овцоу съ аганцемъ и отъ 100 говедъ говедо.

Остали рукописи овога члана немају.

198. Раковачки. Доходькъ царскын, сокиѣ и наметъ и арачи, да дава вьсакъ чловѣкъ — кьвьль жита, половина чистаа а половина прѣпроста воли перперъ динарми, а рокъ томоу житюу да се оусипа на Нитровъ днь, а друти рокъ на Рождьство Христова. Яко ли соки властелинъ не да на те рокове, властелинъ ть да се свеже на царскомъ двороу и да се дръжи докле плати двоинномъ.

Остали рукописи овога члана немају.

199. Раковачки. И ако конь липше оу колю селоу, а не воуде га село оубило ни одгнало, нь оумрло отъ Бога, да не платѣ ништа.

Остали рукописи овога члана немају.

200. Раковачки. И где се наге чловѣкъ оу земли, комоу воуде конь оумрль, или вьлькъ изеде, или самъ оубилъ, а онъ приселицоу оузео за коня, и изнаге се истина, ако воуде тако, да моу плати господарь, чі е чловѣкъ, само-седмыи конь.

Остали рукописи овога члана немају.

201. Раковачки. Меропьхъ ако повѣгне коуде отъ своего господара оу иноу земли или оу цареву, где га оврѣте господарь ниеговъ, да га ослоудин и носъ моу разпори и оуемчи да е опеть еговь, а ништо да моу не оузме.

Остали рукописи овога члана немају.

ЦАРА УРОША ПОТВРДА ЗАКОНОДАВНЕ РАДЊЕ ОЦА МУ ЦАРА СТЕФАНА

10 априла 1357

(Miklosich, Monumenta Serbica CXLI, стр. 155).

Иже не-прѣва сицеваи любѣвь божьствѣнни и сладость неизреченниѣ слави твоѣѣ! И кто довольнѣ ѣсть изглаголати таковоуѣ благодать, иже даровалѣ ѣси, владико Христе, небесни цароу слави, сконниѣ рабомѣ и православниимѣ царемѣ, пожившиимѣ благовѣрниимѣ и чистотою, прѣшъдѣшиимѣ вса лѣта живота своѣго, и въсприѣмшиимѣ вѣнци почѣсти вѣдѣ всемогъштаго владика и шти роукии ангельскѣ шъчѣ побѣди, си-же въ царьствоу. оулоучише обѣтованиимѣ божии? Богоу же въсхотѣвшоу и снѣ вса слоучившам се миѣ съ милости Господа Бога, спаса моего Исоу-Христа, иже по того изволенію дарова миѣ Стефаноу Оурошоу, цароу Сръблѣмѣ и Грькомѣ, Поморію и Западниимѣ, веселя се доушею и тѣломѣ о божьствѣнѣмѣ даровани, иже ми дасть владика Христосъ въсприѣти ми вѣнѣцѣ царьствѣни днѣдншою и прѣвоѣ знаменіѣ царьскаго чрътога, иже вса добръѣ оустраиюштоу ми по законоу оуставленному всѣцѣстнаго зѣора, иже отъ прѣжде господиношѣ и родителѣмѣ царьства ми свѣто-почившиимѣ царемѣ, и иже оустави всакаи правила, та-зи вса оутвѣрждаѣтъ царьство ми, зговорив се съ господомѣ и матерію царьства ми, благовѣрною царицею кѣра-Бленою и съ господиношѣ и отъцемѣ прѣкосѣштенѣнниимѣ патриархомѣ кѣръ-Савомѣ и съ всѣми митрополити, игоумени и съ всѣми властѣли велѣ-възможниимѣ подѣ роукою царьства ми и съ всѣми зѣоромѣ сръбьскимѣ, иже записовати хрисовоуль и милости слова царьска, шко ничемоуѣже вѣрѣжденноу бити.

По томоуѣже образоу царьскомоу изволи же и царьство ми и снѣма таковими достовѣрниими и оугодниими и любившими властѣлиноша царьства ми, Басѣтоу Баринчелоу Биволничкию и Три-

петоу Муховнику Боукику итд. (следује даровање отока Млета код
Дубровника). www.ibtool.com.cn

.....
.....
И снѣ извѣстное и вснастоюштиѣ печатное слово царства
ми записа се и оутверди.... всако оутверждение и достоиние
царско, нже се и записа знаменниѣмъ царскимъ въ лѣто 7507.
индиктионъ г. въ славномъ градоу Скопи царскомъ, мѣсеца ап-
рила 10 днь.

† Стефанъ Оурошъ благовѣрни царь Сръблемъ
и Гръкомъ.

www.libtool.com.cn

ДЕО ДРУГИ

ЧИТАЊЕ ТЕКСТА И ОБЈАШЊЕЊА

www.libtool.com.cn

ЗАКОН БЛАГОВЕРНОГО ЦАРА СТЕФАНА

...

Ва лето 6857, индиктиона 2, ва празник Вазнесенија Господња, месеца маија 21 дан.

Си-же законик постављајем от православнаго Сабора нашего, преосвештеним патријархом кир-Јоаникијем и васеми архијереји и црковници, малими и великими, и мноју, благоверним царем Стефаном, и васеми властели царства ми, малими же и великими. Законом же сим сложенија бише.

То је натпис или заглавље Законика, прилично једнако у свима старијим рукописима. У последњој реченици *Законом же сим сложенија бише* треба узети да је законом dat. pl. и по томе би та последња реченица гласила: *Овим законима је састав*. Осим смисла утврђујемо се у оваком разумевању и речју *Законик*, која значи скуп или збор закона и којом се цео посао одмах у почетку назива. *Закоником* се зову и црквени зборници законски: из употребе те речи за Душанов Законик јасно је да се и он онда сматрао као нека врста зборника *домаћих* закона.

Члан 1. (у прв. издању 79). *Најпрво за християнство. Сии-же образом да се очисти християнство.*

Члан 2. (у прв. издању 79). *Властеле и прочи људи да се не жене не благословивше се у својега архијереја, али у тех-зи да се благослове које су избрали (за) духовники архијереји.*

Текст је неједнак у преписима, што гледај у првом делу. Први је члан натпис и приступ к већем броју чланака који следеју и у којима се говори о пословима вере. Чланом 2-им на-

ређује се да се ни властела ни други људи не жене без благослова или свога архијереја или духовника од њега постављеног. Задатак је тога законског члана био да се црквеним властима и службеницима тачно утврди делокруг и да се истоме и од стране световних поштовање прибави. Ваља претпоставити да је било по народу више различитих духовника и да је закон хтео да вршење венчања обезбеди само онима који би за тај посао били одређени од архијереја, што значи да венчање није могао вршити какав било поп или духовник. Могућно је да су раније злоупотребе дале повода овој наредби.

Члан 3. (прв. изд. 80). *И ниједина свадба да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче.*

Текст је јасан; једино ваља напоменути да реч *упрошенија* значи *питања*. Што се тиче самога смисла, могао би се потпуно објаснити само кад би се знале ондашње друштвене околности које су могле овакав закон изазвати. Из византијске легенде о животу св. Василија Новог види се да су међу робовима или отроцима заључавани бракови без венчања и суделовања цркве, простом наредбом господара њихових. Није немогућно да се и на то мислило кад је овај члан у Законик унесеп.¹

Члан 4. (прв. изд. 76). *И за духовни дуг васак човек да имат повиновеније и послушаније ка својему архијереју. Ако ли се кто обрете сагрешив цркви, или преступив што љубо од сијега законика вољом или нехотенијем, да се повине и исправи се цркви; ако ли пречује и удржи се от цркви (и) не васхоште исправити повеленија цркви, по том да се отлучи от цркви.*

Дуг — дуг овде значи посао или кривица. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Што се тиче духовних полова, сваки човек да слуша свога архијереја и да му се покорава. Ако се деси да је ко сагрешио цркви, или да је преступио ма шта из овога законика, хотимице или нехотимице, да се покори и поправи цркви; оглуши ли се, или се почне уклањати од цркве, те не хтедне учинити што заповеда црква — да се од цркве одлучи.*

¹ Споменик Српске Краљевске Академије, XXIX, стр. 73, бр. XXVI.

Члан 5. (прв. изд. 77). *И светитељије да не проклинају християн за сагрешеније духовно, (на) да пошаљу двасти или тристи ка оному-зи, да га обличи; да ако не чује и не усхоће исправити (се) заповедију духовноју, по том да отлучит се.*

Светитељ као и данас у грчком $\delta \text{ } \alpha \gamma \iota \omicron \varsigma$ ($\delta \text{ } \alpha \gamma \iota \omicron \varsigma$ Φιλαδέλφιας — епископ Филаделфијски; $\delta \text{ } \alpha \gamma \iota \omicron \varsigma$ Ηρακλείας — владика праклијски) значи епископа. Овим се чланом епископи упућују да своју власт проклињања (анатеме) и искључења обазриво врше. Данашњим језиком казао би се цео члан овако: *Епископи да хришћане за погрешке духовне не проклињу, него да пошаљу по двапут и трипут, да прекоре онога који је сагрешио, па ако их не послуша и не хтедне се поправити по духовној заповести, онда да се одлучује.*

Члан 6. (прв. изд. 139). *И за јерес латинскују што (се) су обратили християни ва азимиство, да се вазврате ва християнство. Ако ли се кто обрете пречув и не вазвратив се ва християнство, да се каже како пише у законнику светих отац.*

Азимиство (азуміа) обред је причешћивања пресним хлебом, који држи Западна Црква. Данашњим језиком тај би се цео члан казао овако: *А што се тиче латинске јереси, што су се хришћани обратили у азимиство, да се опет у хришћанство поврате. Ако ли се нађе когод те не послуша и не поврати се у хришћанство, да се казни како пише у законнику светих отаца.*

Члан 7. (прв. изд. 81). *И да постави црков велика протопопе по васех (градовех и) трговех, да вазврате християне от јереси латинскије, који се су обратили ва веру латинску, и да им даде заповед духовну, и да се сваки врати ва християнство.*

Данашњим језиком тај би се члан могао базати овако: *Велика Црква по свима градовима и трговима да постави протопопе који ће повратити хришћане што су се обратили у веру латинску, и да се изда заповест духовна, да се сваки врати у хришћанство. Види се да Законне под хришћанима разумева*

само православне. Велика Црква ће значити, по примеру Цркве Париградске — Цркву Патријаршијску. По томе би горе наведеним чланом Законака овај посао повраћања у православље био засебно и нарочито поверен патријарху за сву земљу и као што изгледа без обзира на митрополите и епископе.

Члан 8. (прв. изд. 138). *И пои латински ако се најде обратив христијанина ва веру латинску, да се каже по закону светих отац.*

Да се каже — данашњим је језиком да се казни.
Остало не потребује никаква објашњавања.

Члан 9. (прв. изд. 82). *И ако се најде полуверац узам христијаницу, ако узљуби, да се крсти у христијанство; ако ли се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се да дел от куће, а он да се иждене.*

Реч полуверац долази само у овоме члану. Кад се овај члан упореди са чл. 10 видеће се да полуверац значи јеретик. Овим чланом се забрањују бракови мешовити, где би се догодило да би православна пошла за каква год јеретика. Данашњим језиком тај би члан гласио: *И ако се нађе јеретик који би се био оженио православном, може се, ако пристаје, крстити у православље; ако ли се не би покрестио, да му се узму жена и деца и да им се да део од куће, а он да се протера.* Не види се шта се чинило с оним другим делом куће, да ли је, то јест, остајао јеретику, или се с њиме што друго чинило.

Члан 10. (прв. изд. 140). *И кто се обрете јеретик, живе ва христијанех, да се жеже по образу и да се прожене; кто ли га име тајити, и та-зи да се жеже.*

Данашњим језиком овај би члан гласио: *И ако се деси да какав јеретик живи међу христијанима, да се жигоси по образу и да се протера, а ако би се нашао когод да га крије, и он да се жигоси.* Тешко је разумети како је овоме члану дато овако опште значење, пошто се зна да је јеретика било по свима знатнијим градовима и рударским местима у којима су уживали нарочите повластице трговачких уговора. Те повластице и Законик свуда признаје, и још при одредбама о пороти нарочито помиње

иновере (чл. 153). По томе ваља узети да се овај члан тиче јеретика који би били прави српски грађани; за њих Законик није допуштао другу веру осим православне.

Члан 11. (прв. изд. 75). *И светитељије да поставе духовници по васех иноријах, по градовех и по селех. И ти-зи духовници да су (који су благословени от свети-теља и духовно везати и решити), и да их слуша сваки, по закону црквеному. И они-зи духовници, којих несу поставили (архијереји), да се иждену; да их ведевса црква по закону.*

Ведевсати или педевсати је грчко παιδεύειν, ἐπαίδευσα што значи и казнити и васпитати. О разликама редакције овога члана у разним рукописима треба гледати на дотичном месту првога дела. Намера је овога члана да у црквеној служби утврди ред и старешинство. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Епископи постављају духовнике по свима парохијама, по градовима и селима. Духовници могу бити они који имају од епископа благослов да везују и разрешавају духовно, и сваки да их слуша, по закону црквеном. А да се протерају и од цркве казне по закону духовници који од архијереја нису постављени.*

Члан 12. (прв. изд. 78). *И духовному дугу козмици да не суде; кто ли се најде от козмик судив духовному дугу, да плати 300 перпер; такмо црков да суди.*

Козмик је κοσμικός, laicus, световни — супрот црквеноме и духовном. Дуг — дуг је посао, предмет или кривица. Перпер, грчко ὑπέρπερον, значи златан новац, златицу или златник. Обично је у дукат ишло два перпера, и по томе је вредност перпера мало већа од талира. По упоредним истраживањима Чиббрија, перпер је у половини XIV века имао вредности око 6 динара у металу а око 10 динара у житу по данашњем мерилу.² Данашњим језиком гласно би цео горе наведени члан овако: *Духовни предмет не могу судити световњаци; ако ли би се десило да је световњак судио црквени предмет, да плати 300 перпера; само ће црква судити* (разуме се: црквене предмете). И овим Законик утврђује права црквенога судства, које је у оно време на пр-

² Cibrario, Economic politique du moyen âge, II. Paris 1859, стр. 231.

квеним земљама и иначе било велико. Останци од оновременог раширенијег судства налазе се и сад у повластицама православне цркве у Турском Царству.

Члан 13. (прв. изд. 187). *И митрополитије (и) јепи-скопије (и) игумни по миту да се не поставе; и от сада кто се најде поставив по миту (или) митрополита, или епископа, или игумна, да јест проклет и он-зи који га је поставил.* Томе Призренском тексту Атонски додаје још ово: *И ако се најде који љубо по миту став, да извржета се оба от сана, и поставиви и постављени.*

Многе исправке и варијанти овога члана у преписима сведоче само како је познија употреба Законика везана била у народу српском за цркве и њихов живот. Смисао је текста јасан. *Митрополитије, јепископије* старински је облик множине м. *митрополити, јепископи*. Познији додатак наређује да се не само проклиње, како изгледа да је било у првом тексту законском, него и да се *из достојанства* (сана) изгони како онај који је по миту поставио црквенога чиновника, тако и онај који је тим начинном постављен. О забрани мита у црквеној управи говори још и члан 24, који гледај.

Члан 14. (прв. изд. 66). *Игумни да се не постављају без дела от цркве; игумни по манастирех да се ставе добри чловеци, који ће црков стожи(ти), дом Божји.*

И ако познији рукописи имају у овом члану *стављају* м. *постављају*, ја мислим да опет нема разлике у значењу међу Призренском и познијим редакцијама. Највише — ако се речју *стављају* хтео дати неки синоним речи *избирају*, и ако се хтело, у прилог манастирске изборне аутономије, да одузме речи *постављају* и најмање автократско значење, које би се од световних власти могло употребити против манастирске аутономије. Цео члан гласио би данашњим језиком: *Игумни се не могу постављати (истицати — бирати) без учешћа цркве. Ваља постављати за игумне по манастирима добре људе који ће цркву, дом Божји, чувати.* Да овако ваља разумевати овај члан Законика, може се потврдити другим аутентичним споменицима истога и познијег времена. Арханђеловска хрисовуља Душанова на једном месту

наређује овако: *И да се стави игумин онде от киновije* (тј. општежитија) *кога избере патријарх и цар са зговором братије манастирске.* Исто се то чита и у потврди коју је патријарх Спиридон дао манастиру Ждрелу о ономе што је томе манастиру подарио кнез Лазар. У тој повељи пише међу осталим: *И да не буде от инуде игумен на месте том, такмо од калуђеров јегових који су се ту потрудили.*⁴ Из тога је јасно како треба разумети горе наведени члан Душанова Законика.

Члан 15. (прв. изд. 65). *Игумни да живу у киновиах по закону, зговараје се (са) старци.*

Наређује се одржавање општежитија (заједничке трпезе) и договарања са калуђерима, којом се последњом наредбом тежи да се у манастирима ради с договором а не искључивом вољом игумановом. Киновиа је грчко *κοινωβιον* — живот у заједници, општежитије, како су наши стари преводници преводили.

Члан 16. (прв. изд. 63). *И на тисушту кућ да се храни у манастиру 50 калуђер.*

Наређује се да је манастир дужан издржавати по 50 калуђера на сваких 1000 кућа имања.

Члан 17. (прв. изд. 70). *И калуђерије и калуђерице, које се постризају тере живу у својих кућах, да се издѣну и да живу по манастирех.*

Наређује се да пострижени калуђери и калуђерице не могу живети по својим кућама него да их ваља из кућа истерати и присилити да живе у манастирима. А. Рамбо прича⁵ да је ова беда калуђера који беже од манастира беснеда по Балканском Полуострву у XI веку, када су читаве гомиле калуђера ишле као неки религиозни хајдуци, оружани и на коњма, по Македонији и Мореји, нагонећи јеретике или оне који им се свидели нису да верују начином који је њима био по вољи. Царска власт их је гонила у манастире. Налик је на то, и ако је иначе раз-

³ Гласник XV, 306.

⁴ Miklosich, Monumenta serbica, 214. Истина се тај докуменат није сачувао у оригиналу, али нема разлога сумњају да је препис прошлога века, по коме тај докуменат данас познајемо, потекао из старијега достовернога оригинала.

⁵ Histoire générale, II, 814.

личит, и појав о ком се говори у овоме члану. С овим чланом је у вези члан 29.

www.libtool.com.cn

Члан 18. (прв. изд. 68). *И калуђерије, који се су постригли топици из метохије које цркве, да не живу у те-зи цркве, на да греду у ине манастире и да им се дава храна.*

Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Калуђери који су родом из области цркве у којој су пострижени да у тој цркви не живе, већ да иду у друге манастире и да им се даје храна.* Какав је разлог изазвао ово наређење, види се из објашњења које уз тај члан има Ходошки препис, које види у првом делу. Објашњење то каже да мештани у манастиру не могу да уздрже природу, него хоће рођацима по нешто да даду и учине. а осим тога називљу духовнике с других страна гостима и дошљацима у манастиру. У истој објашњењу наводи се још и праџива, по којој су, како изгледа, такви људи могли и остати у манастиру, ако им се ништа не би дало под управу, чим би могли злоупотребе чинити. Прва наредба као да је, међу тим, гласила да се мештанин по пострижењу одмах испраћао у другу цркву и да му се само храна на пут давала.

Члан 19. (прво изд. 188). *И калуђер који сврже расе, да се држе у тамници докла се обрати опет у послушаније, и да се педесат.*

Данашњим језиком тај би члан гласио: *Који би калуђер збацио калуђерске хаљине, да се држи у тамници докле се не поврати у послушност и да се казни. Педесати — у члану 11-ом ведевсати — реч је грчка и значи казнити.*

Члан 20. (прво изд. 142). *И људије које са влховством узимљу из гробов, тере их сажижу, село које то-зи учини, да плати вражду; ако ли буде пои на то-зи дошл, да му се узме поповство.*

Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Кад се деси да се мафионитством људи из гробова ваде те сажижу, оно село које би то учинило платиће вражду, а распоиће се пои који би дошао на то.*

Из бележака нашега времена о животу народноме може се посведочити да се овде наређују мере против једнога обичаја који је дотрајао све до сад. Вук Стеф. Караџић у Рјечнику под *Букодлак* казује како се каткад пронесе глас да се неко повампирео, и бива да се сви сељаци скупе с глоговим кољем, па раскопају гроб, и ако у њему нађу човека да се није распао, а они га избоду оним кољем, па га баце на ватру те изгори. М. Ђ. Милићевић помиње други случај, опет из првих десетина овог века, где су сељаци, у Подибру, на глас да се неко повампирео, зовнувши свештеника, спремили оштро глогово и клеково коље, па почели раскопавати гроб. Свештеник је читао књигу *Громовник*, говорећи „Изиди, нечисти душе, изиди! Заклињем те триста седамдесет пута; иди, проклети демоне, у бездан!“ Људи раскопају гроб, наложе ватру око гроба, па оним оштрим кољем пробију надувено тело умрлога, а неки гранама машу поврх ватре, да не би ђаво, који се био увукао у тело мртваца, излетео и утекао. Кад све то учине, загрну гроб земљом, и вампира, веле нема.* Јоаким Вујић приповеда за једно откопавање вампира у околини Новог Пазара око 1826 године, на ком је пробадање вршио сам свештеник.⁷ У протоколу суђења архиве Суда Округа Пожаревачког од 1844 године види се да је те године суђено за два случаја ископавања мртваца. Дана 15 марта 1844 осуђене су на батине или камције неки људи и жене из села Манастирице из Млаве што су гроб једне жене и „у гробу лежеће тело откопавали.“ Узрок је тога био „што су им овце мањкавале.“ Други је случај био у Крепољину у Хомољу и суђен је 6 јуна 1844. Ту је откопан гроб једне бабе, баба је мртва бодена јатаганом, и на њу је избачен један пиштољ. И ту су сви осуђени на батине.⁸

Вражда, коју Душанов Законик одређује као казну за село које би овакав посао радило јесте казна за убиство или за убијена човека. Старија реч *вражда*, коју познају наши средњевековни споменици, замењена је позније негде речју *крв*, *крвнина* које види у Вукову Рјечнику. О целом том предмету *вражде* ја сам писао у *Селу* (Глас Српске Краљевске Академије XXIV) стр. 90—101. Ту је наведена и књижевност тога предмета.

* М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака. Етнографски Зборник Српске Краљевске Академије, Београд 1894, I, 326—327.

⁷ Путешествие по Сербии. Будим 1828, стр. 181 и д.

⁸ Ст. Максимовић, Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898. стр. 173, 174. Трећи сличан случај наводи се на стр. 176.

Члан 21. (прв. изд. 137). *И кто прода христијанина у ину неверну веру, да (му) се (рука) одсече и језик уреже.*

www.libri.net/texts/npr пречи овога члана не потребују никаква објашњавања.

Члан 22. (прв. изд. 53). *И људије властелци, који седе по црковних селех и по катунех, да походи васак ка својему господару.*

У средњовековној Србији земља је припадала или краљу (држави, државном поглавару) или властели (великим господарима), или црквама и другим господарима. Велика већина народа живела је по тим земљама са дужношћу да одређени део снаге и времена (који се у другим члановима закона у појединостима наводи) даје господару земље (краљу, властелину или цркви). Те су дужности биле наследне или за земљу везане. Појединачна властела могла су имати по више села или читаве крајеве и жупе. Из црквених основних писама види се да су цркве могле имати, осим шума, њива, млинова и осталог имања, по 40—50 села. Села су у то време била *села* или *катуни*: ова прва по питомијим местима, где се орати могло; ова друга по планинама, где се највише радило о стоци. Догађало се да су сељаци из тих села бежали од једнога господара к другом, мислећи да ће им онамо лакше бити. По овоме члану изгледа да су са властеоских земаља радо бежали на имања црквена, а то доказује да је на црквеним имањима лакше било живети — сад не знамо чега ради. Један од узрока могла је бити дужност војничка, јер су на многим местима црквени људи били од те дужности ослобођени. Горе наведеним чланом Законика наређује се да се властеоски људи из црквених села и катуна селе на траг, сваки к своме господару.

Члан 23. (прв. изд. 10). *Црквам поноса да нест, разве кад греде камо цар, тади да га дижу.*

Данашњим језиком казан, тај би члан гласио: *Цркве нису дужне вршити понос (службу преноса) осим ако цар некуда иде: тада су пак дужне и цркве вршити ту службу (дизати цара како се вели старим језиком).* Ако се што носило за државу, за војску, за градове, за краљеву потребу, а може бити, по праву или по злоупотреби, и за властелу, сваки је морао, кад се год нареди.

вршити службу преноса — *понос* и ићи с товарним коњма или воловима и колима на посао. Дужност је та била тешка, и владаоци су својим христовуљма од ње ослобођавали манастире, своје задужбине. Овим чланом Законик је све цркве опростио те дужности. Само према цару и његовим стварима, када он куда собом иде, није се то изузеће за цркве вршило. О тим дужностима према цару засебнице се говори у члану 60.

Члан 24. (прво изд. 185—186). *И ако се најде владалац црковни узам мито, да се распе.* (У Раковачком препису још *Ако ли калуђер који узме мит, да се бије и прожене*).

Данашњим језиком гласно би тај члан овако: *И ако се нађе да прими мито какав чиновник црквени, да му се одузме све што има* (чему Раковачки препис додаје још и ово: *а ако то буде калуђер, да се бије и протера*). У овоме је наставак онога што се већ чита мало више у члану 13-ом. Реч *владалац* је у XIV веку значила у опште управника или чиновника. *Расути* је казна, која је за села значила да се раселе и да им се имање попали или одузме, а за поједине је значила одузеће свега што би имали. Пошто су чиновници на црквеним имањима и по црквеним селима, нарочито позније, често били калуђери, а на њих се, као на људе без имања, није могла применити означена казна, томе би оно што се налази само у Раковачком препису могло бити попуна, али ја сумњам да је та попуна заиста стара и аутентична, и мислим да је некакав уметак познијега времена.

Члан 25. (прв. изд. 56). *Црквама да облада господин цар и патријарха и логотет, а ни нико.*

У средњем веку се свуда тежило к аутономији и к изузећима, поглавито ради самовоље која је са необразованих административних чиновника сваку власт чинила тежом но што је могла бити у ствари. Члан овај изузима цркве од свачије друге власти осим власти царева и патријархове. Логотет — канцелар данашњега времена — долази сигурно као заступник на случај да би цар био спречен. *Логотет* се помиње још у члану 134, где је реч о давању баштина. Још у једноме од последњих државних писама помиње се изреком уза службу логотета власт над црквама. То је у писму краљевића босанског Стефана Томашевића, издатом 14 окт. 1458 српскоме деспотском логотету Степану Рат-

ковићу. Краљ у томе писму потврђује истоме логотету — *логотетство велико и власт над црквама*.⁹ Стефан Томашевић је на Сегединском Сабору 1458 одређен био за деспота Србије наместо Ђурђева сина Стефана, којег су Маџари збацили. Ратковић је тада, октобра 1458, као изасланик деспотице Јелене, уговарао женидбу његову са ћерком деспота Лазара, и том је приликом издато то писмо.¹⁰

Члан 26. (прв. изд. 9). *Цркви све што се обретају по земљи царства ми ослободи царство ми од свих работ малих и великих.*

Обретају значи налазе се; остало је све разумљиво. *Работа*, грчком речју *ангарија*, турском — *кулук* могла је бити стална и периодична, као што су дужности сељачких насељеника — *меропаха* — према господарима земаљским, или случајна, привремена, кад би је наређивао краљ или ко други, по његовој наредби или овлашћењу. Које су се работе звале *велике*, које *ли мале* не види се из споменика. Горе наведеним чланом законне изузима насељенике црквених земаља од свих тих работа; њихово је било, дакле, да раде само оно што су по закону цркви, као своје господару, дуговали. Из тога излази да је краљ имао права да тражи *работе* за своју потребу од свију осталих без разлике. И по томе они људи који су извесне работе дуговали своје господару или властелину морали су ићи те радити и краљу што би заповедио. Колико се из споменика види, то су биле понајвише сеоске работе: *орање, косидба, вршидба, служба око коња, паса, соколова краљевских, оправљање и дизање градова* итд. Можемо још забележити да су се те работе распоређивале према потреби двојако: *од куће*, понајвише при работама сталним и периодичним, и *бедбом, згоном или заманицом*, кад је свако морао поћи ко може радити. Овај други начин употребљавао се, на прилику, при *косидби*.¹¹

Члан 27. (прв. изд. 57). *И цркви царскије да се не подлагају под цркви велије.*

⁹ Писмо издао др. Фр. Рачки Rad, I, 156.

¹⁰ Види мој чланак „Служба логотета (или великог логотета) у старој српској држави. Београд 1886“ и чланак А. С. Јовановића о истом предмету у „Виделу“ за јула те године и у засебној књижици.

¹¹ Упореди још В. Даничића Рјечник из књижевних старина српских под *работа*, и моју расправу Село у Гаасу XXIV стр. 218—224.

Велија Црква је врховна државна црква — патријаршија, архиепископија или митрополија. У Душанову Царству биле су две признате велике цркве — Пећска и Охридска, јер се тачно не зна шта је цар Стефан наредио за епархије цариградске онда када му се држава и у тај круг раширила. *Цркве Царске*, грчки *лавре*, зову се они манастири, понајвише царске задужбине, којима је дана потпуно автономна управа и наспрам самога патријарха или његових митрополита, нарочито у управном и економном смислу. Тога ради се игуманима оваких манастира давало право да на Сабору седе на особитом за њих одређеном месту, о чем се може читати што треба у приступу, у дотичном одељку. Ове цркве су по самој својој уредби биле независне, али је закон овим и посебице хтео ту њихову независност још једном да осигура.

Члан 28. (прв. изд. 64). *И по свех црквах да се хране убози како јест уписано от ктитор; кто ли *их* не усхрани, од митрополит, или от епископ, или от игумен, да се отлучи сана.*

Данашњим језиком тај би члан гласио: *Сиромаси да се хране по свима црквама онако како су наредили основаоци. Ако ли их који митрополит, епископ или игумен не би хранио, да се с тога достојанства збаци.* Види се из тога члана да су митрополити и владике имали обичај да своје столице држе по појединим манастирима, што тврде и многи споменици и записи.

Члан 29. (прв. изд. 69). *И калуђерије да не живу изван манастира.*

Иста ова мисао већ је другим начином казана у члану 17-ом. На први поглед овај члан изгледа према томе чл. 17-ом као дупликат, али ће бити неке разлике у начину који је с оновременим животом везан.

Члан 30. (прв. изд. 8). *Отселе да не урве ниједина власт калуђера или црковнаго човека. И кто потвори сије при животе и по смрти царства ми, да нест благословен. Ако ли *јест* кто кому крив, да га иште судом и правдом по закону; ако ли урве без суда или кому забави, да плати самоседмо.*

Урвати значи управо одломити, закинути, повући : овде значи ма шта путем власти неповољно учинити. Правда у овом члану значи спор, партија. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: Никаква власт од сада да не узнемирује калуђера или црквенога човека. И да није благословен ко би ово погазио ни док сам жив ја цар, ни по смрти мојој. Ако ли је ко коме крив, нека га тера судом и партицом по закону; ако ли би ко закинуо или узнемирио кога без суда, платиће самоседмо (тј. седам пута онолико). Овим се нарочито давало калуђерима и црквеним људима (насељеницима по селима црквеним) јемство. које је, у осталом, припадало свима грађанима. Узрок овоме нарочитом зајемчавању општега реда и сигурности за калуђере и црквене људе могао је бити у томе, што су остала властела. као војници, често као основи људи, злоупотребљавали своју снагу наспрам суседних им црквених имања или наспрам калуђера, који су, и по положају и по нарави, морали бити мирни људи. и није им могло поднети да се од силе силом бране.

Члан 31. (прв. изд. 72). *И попове баштини да си имају своју земљу баштину и да су слободни; а они попове који не имају баштине, да им се даде три њиве законите, и да јест поповска капа слободна; ако ли веће узме, от те-зи земље да работа црквама та по закону.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Попови баштинници да и даље имају своју баштину и да су слободни, а поповима који не би били баштинници да се даду три њиве по закону, и да је поповска капа слободна; ако ли би попови више земље узео, дужан је црквама по закону работати. Из тога би излазило да је свака црквена општина имала извесне њиве које би се поповима, по закону, давале на уживљење, ако свога имања имали не би; поповима пак с имањем очевинским нису се те њиве давале, но су се само ослобођавали од свију терета (малих и великих работа) које су за друге људе с баштином биле скопчане. Њиве црквене носиле су такође са собом то исто ослобођење, које се поповској капи као таквој чинило. Није било закраћено попу, као што се из закључка види, да узме од црквене земље на обраду и више, али је за то теглио све работе као и други људи. Не претпоставља се да попов може узети на обраду и другу какву земљу осим црквене, по свој прилици зато што то није било у обичају, а може бити и зато што није имало рачуна, јер

су црквене земље биле са понајлакшим теретима. Овако би се разумевао овај члан сам по себи. Али кад се доведе у везу са чланом 65, који види, и с којим овај управо чини целину, онда излази да су често властела, као господари села и црква, излазила наместо овде замишљене црквене општине, те да су они вршили дужност општине према поповима. Најприближније ће бити истини, да је било и једних и других случајева.

Члан 32. (прв. изд. 183). *Људије црковни, који држе црковна села и земљи црквоне, а прогнали сут меропихе црквоне или влахе, они-зи који-но су разгнали људи, да се свежу и да им се узме земља и људије, и да их држи црква до-где скупе људи које су разгнали.*

Меропси су тежаци а власи — пастири: они први су становали по местима питомијим или равнијим, која се могу орати и сејати; ови други су становали по планинама. Манастири су, за времена Душанова, имали раширена имања. По хрисовуљама које су сачуване Дечани су имали 40 села меропаха и осталих (бројећи засеоке у једно са селима) и 9 катуна влаха. Арханђеловски Душанов манастир код Призрена имао је 60 села меропаха и 17 катуна влаха и арбанаса. Манастир светостефански Бања, близу Звечана и Митровице, имао је 67 села, 4 засеока меропаха и 9 катуна влаха. Та су села обично била не сва у једном крају, него обично само једна већа гомила на једном крају, а остало по разним, често удаљеним крајевима (као што су Рашка и Зета). Управа је тих села, катуна и других имања била поверена разним људима, а пошто толика имања ништа не би вредила без посленика, меропси су и власи свима могућним начинима везивани за земљу. Много пута је неваљалство тих управника разгонило људе са тих имања и чинило штету цркви. На саборима су, на почасном месту, седели како духовници у опште, који су сви бринули се о интересима свога реда, тако и старешине великих манастира. Отуда ова општа мера противу вређања црквених интереса од стране насилника и рђавих људи.

Члан 33. (прв. изд. 106). *Црковни људије о свакој правде да се суде пред својими митрополити и пред епископи и игумни. Која ста човека оба једне цркве, да се*

судити пред својом црквом; или от двоју цркву будета два человека која се прита, да им суде обе цркви.

Црковни људије у овом члану значи насељенике црквених имања; правда у овом члану значи спор или парницу; у глагола је сачувана двојина коју је данашњи језик изгубио. Цео члан данашњим језиком гласио би: *Насељеници црквених имања суде се пред својим митрополитима, или епископима и игумнима за све спорове. Ако су парничари насељеници једне цркве, они се суде пред својом црквом; ако ли буду од две цркве, суде им обе цркве.* Мора се претпоставити за ово суде им обе цркве или да су те две цркве састављале мешовит суд, или да су обе имале право суђења, а парничари да су могли ићи којој хоће. По овоме што су цркве на својим имањима имале и право судства (осим тежих кривичних предмета) најбоље се види колика је била њихова аутономија. За почетак овога века Вук Ст. Караџић бележи у Рјечнику под *Намастир* ово: „Намастирски је старјешина пр-, њаворцима (тј. насељеницима на манастирском имању) и судио „за којекаке ситнице, а кашто их је и затворао и био.“ Толико се, живим предањем, сачувао живот ове старинске уредбе све до наших дана.

Овоме члану закона служи као допуна и објашњење и наредба једна Арханђеловске основне хрисовуље, која гласи: *И кади се пре сами људије црковни (тј. насељеници црквени), да им никто не суди разве игуман, а што се пре са инеми људми за вражду, за земљу, за коњ, за провод, да иду пред цара, а за ине судове да иду пред митрополита и пред игумна. И котла Архангеловем људем да нест са инеми жуиљани, разве међу собом ва Архангеле. И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*¹² По овоме су сви међусобни спорови насељеника Арханђеловске Цркве судили се пред Арханђеловским игумном; спорови где су с људима Арханђеловим били помешани и други, а типали су се убиства, спора око земље, коња, кривице провода (тј. кад се неком насељенику помаже да од свога господара утече) упућени су били цару; остали пак мешовити спорови упућивали су се митрополиту и игуману. Шта је котао, казаћемо овде пошто се на овом месту најпре спомиње. Вук Стеф. Караџић пише у Рјечнику под *мазија* ово: „У Србији су до скоро кашто *вадили мазују*, тј. кад „на каквога човјека реку да је што украо, а он се одговара да „није, онда узваре пун казан (или велики котао) воде, па у ону

¹² Гласник XV, 308.

„врелу воду метну комад врућа усјала гвозђа (или камен), а онај на кога веде да је украо, засуче рукаве, па објема рукама извади оно гвозђе из воде. Ако он не буде украо оно што на њега говоре, неће се ожећи нимало; ако ли буде украо, изгорјеће му руке.“ Овакав обичај имао је и других њему сличних и вршио се и по осталој германско-романској Европи. У ред тај иде *судбени двобој*, о коме се говори при члану 102, а по том и кључала вода и усијано гвозђе (обоје заједно или посебице ношењем или хватањем усијалог гвозђа и метањем руке до лакта у кључалу воду), пролажење кроз огањ или између неколико огњева, кроз девет усијаних раоника¹³ итд. Закон салничких Фруга (VI—VII век) помиње изреком кључалу воду као начин правдања. У тај ред иде и потапање кривца у освештану воду. Мислило се да освештана вода не прима кривца због тога што је грешник. Од тога је без сумње траг и суђење вештицама, за које Вук у Рјечнику спомиње да се у Србији вршило још за Карађорђева времена. Вештицу су везивали и бацали у воду да виде „може ли потонути (јер кажу да вјештица не може потонути); ако жена потоне, а они је извуку на поље и пуста, ако ли не могбуде потонути, а они је убију, јер је вјештица.“ Свеколико тражење правде и истине тим путем оснивало се на уверењу да је Бог одвише праведан да би могао бити на страни грешника.¹⁴

Горе поменута наредба Арханђеловске повеље гласи да Арханђелови људи нису дужни правдати се тим начином према коме другом из жупе, до само према коме од Арханђелових људи и у први Арханђелу. Најпосле оно осигуравање дохотка од суђења или глобе манастиру, ма на ком се месту суд вршио, видимо и у старијим манастирским хрисовуљама. У хрисовуљи дечанској чита се о томе овака наредба: „И паки *заклинају и запрештају, где љубо се пре људије пандократорови* (тј. Дечанскога Манастира) *или пред краљем, или пред архијепископом, или пред епископом, или о духовном, или о прочим судех, ни које глобе да не узима краљ ни архијепископ, ни јепископ, ни печати, ни руке, ни послуха, ни одбоја, на све да је игумну, а епископу духовно.*“¹⁵ Из овога се навода и опет види како је судство било подељено. *Печат* је такса која се плаћала за судски

¹³ Cibrario, Économie politique du moyen âge. Paris, 1859, I, 237.

¹⁴ М. А. von Bethmann-Hollweg, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter, II, 1. Bonn 1871, 164—169; Fustel de Coulanges. La monarchie franque, Paris 1888, 453—459.

¹⁵ Милојевић С. М. Дечанске хрисовуље. Гласник 2-ог од. XII, стр. 64 и 135.

позив; *рука* је такса за јемство; о њој, у осталом, погледај још и оно што је писано при члану 84; *послуж* је сведок и такса за сведока. Шта је управо *одбој* не зна се, али је могућно да значи глобу која се плаћала за непослушност државним, судским или црквеним чиновницима или за одбијање њихово.

Члан 34. (прв. изд. 45). *И што су села мeroишине царства ми по Загорији и инуде, црковни људије да не греду у мeroишине ни на (сено), ни на ораније, ни на винограде, ни на једину работу, ни на малу ни на велику: од всех работ освободи царство ми; такмо да работају цркви. Кто ли се најде изагнав метохију на мeroишину и пречује закон царства ми, та-зи власник да се распе и накаже.*

Мeroишина је село господарско — краљевско, црквено, властeosко — у коме станују насељеници, названи *мepoиcи* или грчким називом *парик* — *парици* (*παροικος*), који су господару морали до смрти радити уговорене тежачке послове. Властелин и црква могли су те послове тражити само од својих људи. Овом наредбом и још неким наредбама законик установљава (упореди нпр. члан 42 који ову исту наредбу шири на властелу) да и цар то може тражити само од људи на селима која нису ни црквена ни властeosка баштина. Ја држим да се тиме само утврђује обичај који је већ и раније постојао. *Загорје* које се у овом члану помиње значи Полимље, а може бити још и Поморавље. Арханђеловска хрисовуља наређује за Арханђелова игумна да седи на зборе на особне трапезе са игумни забрдским.¹⁶ Од оних који се помињу напред у приступу на сабору за краља Милутина ово се име могло приписати игумнима студеничком, милешевском, бањском, градачком (један моравскога Градца — тј. чачански, а други јужнијега Градца у Ибру), рашком, кончулском, сопотском. То су манастири и игумни старих корених земаља српских.¹⁷ *Метохија* је грчко назвање за манастирско имање, а у нас се тим именом прозвао цео крај Старе Србије међу Призреном и Пећи, због тога што су многа села тога краја припадала манастирима. Цео горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати

¹⁶ Гласник XV, 306.

¹⁷ У Загорју је по белешци једнога летописца — Бихор, а Бихор је крај и град у Полимљу. Види о томе још мој чланак *Никољ-Пазар и Бихор град* у Годишњици IV, 323—348. Загорје се мора тражити свагда према месту с кога се гледа или тражи. У овом случају правац даје Призрен.

овако: *А у села мерошине царске, по Загорју и по другим местима, црквени насељеници да се не зову ни на сено, ни на орање, ни у винограде, нити на какву год работу малу или велику. Ја их цар опраштам свију тих работа, нека само цркви раде. Ко ли би се пак нашао да метохију истера у село царску мерошину и не би послушао царски закон, томе власнику да се одузме све што има и да се казни.*

У имену села *Мерошине* Среза Добричког, Округа Топличког, Општине Житорађске сачувала се до данас као име места стара реч *мерошина*, која је значила господарско насељеничко село.

Члан 35. (прв. изд. 61). *И предаде царство ми игуменом цркви; да обладају всом кућом, кобилама и коњми, и овцама, и инем всем, и о всем да су вољни што јест прилично по путе и по правде *и како пише христовуљ светих ктитор.**

Што је међу звездицама, то је познија допуна Атонске врсте преписа. Цео члан могао би се данашњим језиком казати овако: *И предадох ја цар цркве игуманима, да располажу свеколиком кућом, и кобилама и коњама, и овцама и свачим другим, и да им је драго чинити све што им се учини прилично, ушутно и правично *и како пише христовуљ светих ктитора** (основалаца).

Члан 36. (прв. изд. 62). *И да уставе по црквах закон киновијски калуђером у манастирех, противу како јест *који* манастир.*

Киновија је грчко *κινώβιον* — општежитије манастирско. Законик овим чланом наређује игуманима да установе по манастирима заједничко живљење према стању дотичних манастира.

Члан 37. (прв. изд. 74). *И ексарци космици да несу; да их не посилају митрополитије по поповех, ни да воде коњ митрополитских по поповех, разве да посила митрополит калуђера самодругаго по поповех, да исправе духовно и доходак духовни да узме от попов који јест от баштине.*

Ексарх овде нема обично значење великога црквенога поглавице него значи изасланика или *опходника*, како је, објашњења ради, у преводу М. Властара на једном месту назначено. Та се грчка реч у смислу изасланика употребљује и данас у

раду и у писмима Васељенске Патријаршије у Цариграду; *космик*, као што је објашњено напред, значи световнога човека, који није духовник. Цео члан казао би се данашњим језиком овако: *Световни људи не могу бити изасланици духовне власти, и митрополити да их не шаљу поповима, нити да они воде коње митрополитске од попа до попа, него митрополит да пошаље два калуђера од попа до попа, да расправе црквене послове и да им положи попови духовни доходак који се од баштине узимао.*

Оновремени споменици помињу три духовна данка: *димину*, *врховину* и *бир*. *Димина* и *врховина* ишла је владикама и митрополитима, а *бир* поповима. Нема ближих података о тим данцима. *Димина* се данас зове *димница* и може бити да је исто што и *врховина*, али доказа за то немамо. Властарова Синтагма у стихији X, глава 27 наводи да је поп био дужан давати владици *каноник* или *поповину*, а то је било за свако село од 40 димова: златну перперу, два сребрника (динара), овна, шест каблова јечма, шест мера вина, шест каблова брашна и 30 кокошака. Ово сам извадио из нашега превода Синтагме.

• **Члан 38.** (прв. изд. 3). *И от сада и напреда ждрепци и коњи царства ми да се не давају црквама, ни по црквених селех у храну.*

У овоме члану, који је са свим разумљив, утврђују се не-престано, до појединости, автономна права црква и црквених имања и обезбеђују се од сваке мешавине световне власти, не изузимајући из тог реда ни саму власт краљевску. И црквени људи и њихова имања оглашују се читавим низом чланака као неприкосновени. По моме мишљењу значење тих чланова може бити да цркве дотле нису имале толика изузећа, него да су, нарочито спрам краљевске власти, биле изједначене с осталима. А осталим је осим црквених имања, и после овог закона, као што изгледа, могао цар слати своје коње и ждрепце на храну или на чување. То је била повластица државнога поглавара. Царство је, овим законом, од тога хтело да изузме само цркве.

Осим тога овај члан закона као и члан 34 о меропшинама царским показује како се богатство српских владалаца још и у време царства састојало, осим осталог, још једнако и у правом сељачком газдовању и у непокретном имању.

Члан 39. (прв. изд. 40). *Властеле и властелицићи, иже се обретају у држави царства ми, Србље и Грци,*

што јест кому дало царство ми у баштину и у хрисовољи и држе до сијега-зи сабора, баштине да су тврде.

Обретају значи налазе се. Властеле и властеличићи су господари имања с потпуном слободом и с дужношћу војевања наспрам државнога поглавара. Они су били дужни ићи на војску на коњу и вршили су посао старијих и млађих старешина војничких. По чему се разликовао *властелин* од *властеличића* данас не знамо. Члан 75 Законика показује да је властеличић, што се тиче имања, могао имати читаво село. Овим чланом закона потврђене су до тога времена издате баштине и хрисовуље српској и грчкој властели. *Хрисовољ*, *хрисовуља* или *хрисовуљ* грчко је *χρυσόβουλλον* или *χρυσόβουλλος λόγος* — златопечатна реч, и значи управо оно што нама данас закон или законска повластица, јербо се на све одлуке тога реда морао ударати златан печат. О томе се говори напред у приступу.

Члан 40. (прв. изд. 88). *И сви хрисовољије и простагме што јест кому учинило царство ми и што ће кому учинити, и те-зи баштине да су тврде како-но и првих правоверних цар; да су вољни њими, и под црков дати, или за душу одати, или иному продати кому љубо.*

Простагма је грчким језиком — повеља, царска највиша наредба.¹⁸ Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Да су тврде све хрисовуље и повеље што сам ја цар коме до сад учинио и што учинио будем, и те баштине, као год и од првих правоверних царева, да су тврде и да је слободно располагати њима по вољи, дати их цркви, или за душу, или продати другоме, коме било.* Овим се чланом казује на ново мисао казана претходним чланом, али се додају одредбе о слободи располагања таким имањем, и мислим да је узрок понављања у томе.

Члан 41. (прв. изд. 101). *Који властелин не и уз-има деце, али иаки уз-има децу, тере умре, по јегове смрти баштина пушта *остане* догде се обрете от јегова рода до третијега братучеда; та-зи да има јегову баштину.*

Кад би се у овом члану још глагол *умре* довео у везу са речју *деца* као подметом, онда би се с уметнутом речју *остане* и још две заменице могао данашњим језиком овако казати: *Који*

¹⁸ Mortreuil Histoire du droit byzantin, III, 125.

властелин не имадне деце, или имадне деце, па му (иста) помру. баштина ће, по смрти његовој, остати пушта све докле се од роду му (когод) до трећега братучеда не нађе, и баштина ће томе припасти. Смисао је ипак нејасан зато, што је члан у вези са редом наследства властеоскога, за који нам је непознато какав је управо био. У другим европским државама гледало се да баштине властеоске наслеђује само мушко потомство; гдегде се ишло дотле да су баштине наслеђивали само најстарији између мушких потомака. Али како је било у Србији не знамо. У делу „Селу“ ја сам о овоме 41 (прв. изд. 101) члану Законика говорио на стр. 153 и 180, домишљајући се да може бити у вези са редом наследства који се везује само за мушко потомство, али сад морам додати да за такву претпоставку мало има непосредних доказа. Босански властеоски закон, стављен на хартију 1565 године на турском језику, одређује за властеоске насељенике који су имали своје насељеничке баштине, да кћи није могла наследити њихову баштину и да је отац могао оставити кћери само крчевину, као своју личну и особну тековину.¹⁹ То се исто понавља и у канону султана Селима II за баштине осталих турских земаља. Изгледа да као што треба разликовати баштину на са свим слободну или независну и оптерећену или зависну (властеоску и насељеничку), тако је и ред наследства у првој био самосталнији, према самосталности баштине, у другој пак ограниченији, везан само за мушкарце, према томе што је баштина дужностима рада била оптерећена. С овим су последњим у вези и одредбе о *одумртним земљама* које се на горе наведеном месту „Села“ помињу. Упореди с овим и члан 174 који се тиче оптерећених или зависних баштина.

У вези је с овим чланом и члан 48 где се казује шта има цар после смрти властелина, где се ћерка, кад би она сама била наследница, помиње без икаква изузетка, а сви закони о утврђењу баштинских независних права сведоче да Србија није познавала ограничење наследства у искључиву корист мушкараца или најстаријих.

Члан 42. (прв. изд. 39). *И баштине све да су слободне от всех работ и поданак царства ми, разве да дају собе и војску да војују по закону.*

¹⁹ Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892, стр. 10 и 21.

С овим су у вези наредбе чл. 34, где се у главноме ово исто наређује за цркву. *Баштина* је по значењу *очевина*, имаће наследствено, а по том имаће од којег је ималац био потпуни господар и којим је могао по вољи располагати. То знатно право утврђује се нарочито у више чланова законика. *Баштине* су, ипак, биле *независне* или *властeosке*, на којима није било никаквога терета, и *зависне* или *насељеничке*, које су на себи носиле терет господару села или земље. О овима било је говора при претходном члану.²⁰ Члан о коме говоримо тиче се независних баштина, и оне у царству Душановом нису теглиле никакве работе ни дације осим *што су давале соће и што су војску војевале по закону*. У давању *соћа* велика је разлика између властеле баштиника у Србији и на западу. *Соћ* или *соће* је у вези с латинским *soca*, *soccus* плуг, и значило је данак на земљу, који се владоцу земаљском давао у име признања да је он земље господар. Ни ту дужност нису имала властела баштаници на западу спрам свога владоца, јер се зна да се тамо средишња државна власт, оличена у владоцу, јаче распала и ослабела него-ли у пределима Источнога Римског Царства, на Балканском Полуострву. Тај данак *соћ* или *соће* био је у житу, одређен по главама. О томе говори члан 197, сачуван само у познијем препису, и члан 68. Наредба овога закона о ослобођењу баштиника од свих терета, да би сносили терет војевања, држала се и после под Турцима, који су, дуго времена, оваке независне хришћанске баштине оптерећавали војничком коморцијском службом, ослобођавајући их иначе, као и војнике, од свију других работа и терета.²¹

Члан 43. (прв. изд. 7). *Да нест вољан господин цар, ни краљ, ни господжа царица никоју узети баштине по силе, ни купити, ни заменити, разве ако си кто сам пољуби.*

И овај се члан тиче независних баштина и утврђења права која су с њима у вези. Данашњим језиком тај би члан гласио: *Није допуштено ни господину цару, ни краљу, ни госпођи царици да силом коме узме, купи или замени баштину, осим ако ко на то драговољно пристане.*

Краљ у овом члану значи престолонаследника.

²⁰ Види о баштинама шта је писано у „Селу“ (Глас Српске Краљевске Академије XXIV) стр. 154, 157, 166, 171, 196 и нарочито 197, 253 где је реч о баштини подчињеној и независној на западу Европе. Види још моје белешке „Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.“

²¹ Види Ст. Новаковића Српска баштина у старијим турским законима. Београд 1892.

Члан 44. (прв. изд. 42). *И отроке што имају властеле, да им су у баштину, и њих деце у баштину вечну, на отрок у прикије да се не даје никада.*

У подели сталежа старе српске државе била су два сталежа с потпуним грађанским правима који су с краљем, одређеним начином, државну власт делили; то су били *властела*, независни баштеници и имаоци већих земаља, и *свештенство*. Свеколико остало грађанство чинило је врсту *себара*. *Себар* је значило онога ко није ни властелин ни свештеник. Сви су остали узимани за себре, и међу њима је било и са свим слободних, независних људи. Насељеници великих имања краљевских, прквених и властеоских, сељаци онога времена, онда звани *меропси* били су, такође, људи слободни, само што су, по некаквом вечитом уговору, држали земље за које су дуговали господарску работу, ну које су ипак биле њихова својина, и које су они могли, с теретом господарске работе, и продавати. Али је била још једна врста људи који су лично били својина својих господара: то су — *отроци*. *Отрок* првим својим значењем значи *дете*, а по том *момка* или *роба*. Разлика је између *меропха* (насељеника) и *отрока* (роба) велика. При *меропху* господарева је земља; меропх је при свима правима која је и он лично као такав на земљу имао, ипак био везан за господареву земљу, и преко ње за господара, иначе је меропх у свем био слободан. И сам законик ујемчава меропху свако лично право наспрам господара, пошто би господару одужно работу која се сматрала као кирија за земљу. При *отроку* пак земља нема никаква посла; отрок је сам лично, као каква ствар, својина господарева, и он је с њим могао располагати како је хтео и упућивати га на посао који му је био по вољи. Докле је ишла бесправност отрокова, види се по члану 72, у коме се наређује да се на двору цареву учини правда свакоме који дође *осим отрока властеоскога*. — *Прикија* је грчко *προικιον* дар или мираз, и говори се и данас у значењу мираза или особине у облику *прикија*. Према томе горе наведени члан може се овако данашњим језиком казати: *А што властела имају отроке (робове), нека су им у наследство и њиховој деци у наследство вечно; само се отрок (роб) у мираз давати не може.*

Отрок у данашњем живом језику ништа не значи. Последњи траг староме значењу сачувао се у имену села и општине *Отроци* у Срезу Жичком, Округу Рудничком.

Члан 45. (прв. изд. 60). *И властеле и ини људије који имају цркву баштине у својих баштинах, да нест вољан господин цар, ни патријарх, ни ин светитељ те-зи цркве под велију подложити црков, разве да си је вољан баштиник да си стави свога калуђера и да га доведе к светитељу, да га благослови светитељ у чијеј буде инурији. И да облада светитељ у тој-зи цркви духовним делом.*

Данашњим језиком члан би се овај казао овако: Где је случај да властела или други људи имају на својим баштинама наследствене цркве, ни господин цар, ни патријарх, нити који други епископ не могу те цркве подвргавати под Велику (патријаршијску) Цркву. Наследствени господар (баштиник) властан је да у ту цркву постави свога калуђера и да га доведе к епископу, из чије је области, да га он благослови. Епископ том црквом влада само што се тиче духовних послова. Из овога члана видимо једну установу, да су имаоци великих имања уживали, уз повластице независних баштина о којима је више на своме месту говорено, још и ту повластицу да су могли имати своје домаће цркве, у којима су они сами по својој вољи бирали духовника. Тога од њих изабраног духовника дотични је епископ могао само благословити, а у избор се, види се, мешати није могао. Овоме данас трага нема, али је то, може бити, после пропасти државне прешло на околни народ за манастире. „Кад је у намастиру ком „умро старјешина, игуман или архимандрит — пише Вук у Рјеч-„нику под Намастир — новог је избирао околни народ, а вла-„дика му је само читао оно што треба по закону.“ У Турској се и сад држи обичај да село или нурија себи пона бира и пред-„лаже епископу. Не зна се ни од када је ни откуд је тај обичај. Налик је на ово што је претпоследњи пећски патријарх Васи-„лије Јовановић Бркић (1763—1765) забележио да су у оно време међу Грцима и поједини људи имали обичај држати по кућама нарочите приватне попове.²²

Овај се члан наставља и попуња у члану 65, који говори о дужностима попова и господара једних спрам других. С њим има везе и чл. 47.

Члан 46. (прв. изд. 41). *И отроке што си кто имају, да их имају у баштину. Тако што ће властелин простити,*

²² Српска Краљевска Академија, Споменик X 43—69.

а или му жена, а или син, то-зи да јест слободно, а ино ништо.

Овде се начелно притврђује наследственост и непоколебљивост ропскога стања отрока у ономе што је при члану 44 обележено. Власт ослобођења Законик даје само властелину самом, жепи му или сину, а све друге из те власти искључује. Као и у другим члановима, закон је и овде радио само на утврђењу дотадањих властеоских и црквених права. Данашњим језиком члан 46 могао би се исказати овако: *У кога има робова (отрова), нека су му наследствени. Ослободити могу само властелин, жена му или син, а осим тога се ништа друго не може за свршено сматрати.*

Члан 47. (прв. изд. 59). *И властелин који се обрете подложив своју цркву под другују цркву, веће том-зи црквом да не облада.*

И ова се наредба тиче наредбе о баштинским приватним црквама, о којима је у члану 45 говорено. Претпоставља се да је властелин своју приватну цркву предао једанпут у област друге цркве, и претпоставља се, даље, да се он може предомислити пошто је то учинио, па тражити опет већ напуштеноу баштиничку власт у својој некадашњој цркви. Овим се законом утврђује да се тако једанпут свршени посао више реметити не може.

Члан 48. (прв. изд. 100). *Када умре властелин, коњ добри и оружије да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не уз-има сина, на има даштер, да јест *тем-зи* вољна дашти и продати или одати слободно.*

Даштер, дашти стари је облик за *кћер, кћи*; *на је му* (или по руском изговору); *свита је хаљина*; остало је све потпуно разумљиво.

Онде где се у Животима краљева и архиепископа српских описује предаја краљевске власти од стране краља Драгутина новоме краљу Милутину, приповеда се како је Драгутин Милутину уз многе лепе поклоне, злато и скупопене златом ткане хаљине поклонио и *коња свога и оружје што га је сам на себи носио*.²³ Коњ и оружје у краља сматрало се, по томе, као знак

²³ В. Даничић, Животи краљева и архиепископа српских, стр. 26.

краљевскога старешинства; коњ и оружје, по овоме члану, у властеле треба сматрати као знак онога војнога старешинства које су властела имали, и пошто се само коњ и оружје предају краљу, у томе је знак њихове подчињености краљу као врховном господару.

По питању наследственог реда у властeosким породицама овај члан је у вези са чланом 41.

Члан 49. (прв. изд. 192). *Властеле крајишници, која војска туђа греде и плени земљу цареву, тере прејде опет през њих земљу, ти-зи властеле все да плате през којих прејде државу.*

Крајишта су се у старо време звале граничне жупе, и као и реч *крајина*, која значи то исто, још се реч као име појединих места није заборавила, и где се год говори, онде обележава некакву стару граничну земљу. *Крајина* је једна на Дунаву, данас спрам Румуније (а пређе спрам моравских српских области на западу и некадашњег Пашалука Београдскога); друга — у северозападној Босни спрам Хрватске; трећа — у Јадранском Приморју спрам Арбаније. *Крајиште* се и сад зове у Бугарској планински крај међу Тустендилом, Радомиром, Трном и Врањом,²⁴ где се дуго времена у старој држави, као што је и сада, налазила бугарско-српска граница. *Крајишник* се данас у живоме језику говори и за становнике босанске горе поменуто крајине; реч значи управо *граничара*. *Држава* овде просто значи земљу што је неко држи, државину или управну област. Данашњим језиком могао би се горе поменути члан казати овако: *Ако се догоди да каква туђа војска пређе границу и пљачка земљу цареву, па се опет врати истим путем, властела граничари, кроз којих област пређе, да све плате.*

Устапова властеле пограничне имала је особите своје уредбе и у другим земљама. *Марк-граф* и *маркиз* није ништа друго него *властелин крајишник*. Како се и да ли се вршила оштра наредба одговорности коју читамо у овоме члану Законике немамо начина да дознамо.

О упадима разбојника или гусара из преко границе говори члан 143, јер су крајишна властела одговарала и за те упаде.

Члан 50. (прв. изд. 169). *Властелин који оисује и осрамоти властеличића, да плати 100 периер. И власте-*

²⁴ Жиречек, Cesty po Bulharsku, 426—427.

личик ако опсује властелина, да плати 100 перпер и да се бије стапи.

Разлика стадежа или редова грађанских по правима и по властимама ширила се и на казнено право. За једну исту увреду другојачије се казни властелин, а другојачије властеличић, који је припадао најнижем реду властеле. Осим те напомене, у овоме се члану нема шта објашњавати.

Шта је *перпер* вредно, објашњено је горе при члану 12.

Члан 51. (прв. изд. 200). *И кто преда сина *или брата* у двор, и уприси га цар: „Веровати ли га ћу?“, и рече: „Веруј колико и мене“ — ако које зло учини, да плати он-зи који га је предао; ако ли га такој име дворити како-но дворе у полате цареве, што сагреша, да плати сам.*

Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Кад неко преда у двор сина или брата, па га цар запита: „Да ли да му верујем?“*, а он му одговори: *„Веруј му колико и мени“*, па кад се догоди да тај учини неко зло, плаћаће онај који га је предао. Ако ли би онај дворити као што у палати цареве и други дворе, плаћаће сам, кад би што згрешио. Мислим да је разлици одговорности основа у разлици рђавих поступака. Биће да је за праве кривице, које би бешчастиле, одговарао онај који је довео новог дворанина, а за дисциплинарне, службене кривице, које би нови дворанин сам у дворској служби учинио, одговарао је он сам. Али стил члана није толико јасан да би се ово тумачење могло схватити као несумњиво; истиче се, дакле, само као најближе логичноме смислу.

Карактеристика је члана у међусобном зајемчавању, које је у Законику у опште свуда раширено и проведено као један од главних основа оновременог општег реда.

Члан 52. (прв. изд. 197). *За неверу сваку, сагрешеније, брат за брата и отац за сина, родим за родима, кто су оделни од онога-зи у својих кућах, кто је не сагрешил, та-зи да не плати ништа, разве он-зи који је сагрешил, тогова и кућа да плати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *За неверу и за сваку кривицу неће плаћати ништа ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, који оделито у својим кућама живе, а скривили нису; плаћаће само онога кућа који је скривио.*

С овим је у вези члан 71, који га наставља и допуњује и гласи: *И ако зло учини брат, или син или рођак, који су у једној кући, све плаћа господар куће, или даје онога који је зло учинио.*

Као што је село најмања управна јединица у држави, тако је кућа најмања управна јединица у селу. На кућу се, у старо време, више полагало него на личност. Старе статистичке белешке броје куће (огњишта, димове, откуд се објашњава *димница*). Кућа је одговарала за све своје чланове као што ће се одмах видети, и зато су работе по властеоским селима разрезиване на куће. По томе је са свим природно, што система кривичног јемства, коју видимо тако добро развијену у Душановом Законику, почиње од куће или задруге, којој је опет кућа и средиште и представница. У народним обичајима та је уредба држала се до нашега века. М. Ђ. Милићевић је забележио: „Кућни старешина одговарао је (ово у старије доба) за све „што би учинили његови кућани, а за убиство су се намиривали побратимством или кумством. Кад се родбини убијенога „понуди кумство или побратимство, она онда опрости палу крв „и настане пријатељски живот између две закрвљене куће.“²⁵ Из другог једног још нештампаног рада М. Ђ. Милићевића надим белешку која гласи да задруга одговара за сваку штету коју би другим људима задругар учинио. Ако је штеточиња младић и ако у штети поред нехата има и његове кривнице, њега казни кућни старешина. Наредба члана 52 иде на то, да систему те *кућне* одговорности одбрани од мешања са *родбином* (која је могла обухватати више кућа), да је ограничи само на *кућу* онога који је скривио. Тим јасним обележавањем одговорности у врло одређеним границама морала се постизавати крепост и снага у вршењу, која је ова начела Душанова Законика одржала до јуче у народним обичајима.²⁶

Иста ова мисао исказује се још једанпут с друге стране, афирмативно, у чл. 66 и у горе наведеном члану 71. С овим су у вези и наредбе краља Милутина поводом уговора с Дубровчанима из првих година његове владе. Ту читамо: *И у кога се*

²⁵ Живот Срба сељака. 2-го изд. Београд 1894, стр. 12.

²⁶ Српска Краљевска Академија. Глас XXIV. Село 84—85, 111—112.

обрете луд отрок, тере што кому испакости, да у том господара не ишту, на да сниту (паћу) кривца; ако ли крв учини детик, да га пода господар; ако ли га не пода, да плати господар вражду како и Саси плаћају.

Члан 53. (прв. изд. 158). *И који властелин узме владика по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владика, да се обеси; ако ли своју другу узме по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже.*

Владика овде значи властеоску жену или властеоску девојку на удају. Реч се у томе старом значењу као и властелин и данас говори у Дубровнику.

Казне се и овде распоређују према положају сталешком. Упореди шта је о сталежима писано при члану 44.

Члан 54. (прв. изд. 159). *Ако ли владика блуд учини *са* својим човеком, да им се *обема* руке одсеку и нос уреже.*

Шта је владика објашњено је при члану 53. Остало и не потребује никаква објашњавања.

Члан 55. (прв. изд. 171). *И ако себар описује властелина, да плати 100 периер *и да се осмуди,* ако ли властелин *или* властеличић описује себра, да плати 100 периер.*

Осмудити је мање позната реч, али се и данас говори, и значи ватром ожећи или опалити.

Члан 56. (прв. изд. 113). *Властелин на вечери да се не позива, разве да се позива пређе обеда и да му се пређе приповеда. И кто буде позван пређе обеда са приставом, и не приде на обед, да јест крив, и престоји властелину 6 волов.*

Пристав је значило много којешта у староме језику, али је, по речи самој, увек било главно значење помоћника или од стране некога старијег одређеног извршника у неком послу. При-

става су, на прилику, узимали парничари, да их у парницама на суду заступа, а *пристава* је узимао и суд да му неки посао изван суда сврши, да пресуде судске изврши, итд. То се, осим осталог, види лепо и из овога места у писму цара Стефана о уступању Стонског Рта Дубровчанима: *И ако се најде који годе човек од земље краљевства ми разве оних-зи људи које засташе у Стону и у Рту, кади га име искати краљевство ми или човек краљевства ми, да да кнез дубровачки и властеле дубровачки пристава мому човеку и да пођу у Стон и у Рт, да га иште с мојим човеком, и колико се људи најду од земље краљевства ми, да јест за све за то дълга опћина и град да их подаде човеку краљевства ми, кога годе пошље краљевство ми.*²⁷ Реч је жива још и у данашњем језику. Она се говори у источној Србији и значи слугу, у животу сеоском, а говори се и у југозападним српским крајевима, од Метохије до Црне Горе, и значи тамо најамника код стоке. У овоме члану значи такође човека којим суд к себи позива властелина. Упореди још и шта се о приставу наводи при члану 91-ом.

Данашњим језиком горњи би се члан могао базати овако: *Властелин да се не позива у вече него пре ручка, и да му се раније саопшти (за што се зове). А ко се пре ручка са приставом позове, па не дође до ручка, да је крив, и властелину се за то узимље шест волова.*

Члан 57. (прв. изд. 193). *Који је властелин на приселице, кому писмом које зло учини земљи пленом, *или* куће пожеже, *или* које љубо зло учини, тако-зи та-зи држава да му се узме, а ина да не даст.*

Приселица је право на стан и храну. У средњем веку, по осталој Европи као и по Србији, поједина властела и господа имала су право на стан и храну од народа где би год дошла или где би службом или послом упућена била. Горе наведени члан могао би се данашњим језиком казати овако: *Који је властелин на приселици, па неком учини писмом какво зло, оплени му земље, попали куће или ма шта напакости, узме му се та држава, а друга му се дати неће.* Може се претпоставити да су поједина властела послом државним или крајевим бавила се на неком крају државе, где куће и баштине имала нису. Њих је у том случају држао на стану и храни онај крај или она

²⁷ Miklosich, Monumenta serbica, 108.

област, докле је посао трајао. Законом се овим, како нам изгледа, осигурава од сваке њихове злоупотребе тај крај, којег су гостопримство они на тај начин уживали.

О истоме овом предмету говори се на ново с друге стране у члану 142, по том у чл. 155 и 156.

Члан 58. (прв. изд. 211). *Кто ли умре, а има једино село у жуупе или међу жуупама, што се зло учини тому-зи селу *пожегом или иным чим љубо,* всу ту-зи злобу да плати околина.*

Жуупа се у старој држави звало оно што се у почетку овога века звало у Србији *кнежини* а што се данас зове *срез*. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко би имао једино село у жуупи или међу жуупама, па би умро, и ономе би се селу паљевином или како било иначе начинила штета, сву ту пакост дужна је платити околина.* Имаћа су била различита, или их је могло бити на више места, у већим или мањим комадићима. Овде се претпоставља да неко има једино своје село у жуупи која осталим својим селима припада неком другом, или има једино село међу жуупама које све припадају некоме другом. Претпоставља се да је то село одвојено од главног имаћа, те не може уживати ни оног надзора ни оне одбране у случају потребе, која се могла организовати на главном имаћу. Општим јемством околине, средством којим се Законик и иначе обилато служио, он се овде стара да и имаће тако одвојено, усамљено и изложено сачува на случај невоље, онда када би приликом смрти имаоца околни становници дошли у искушење да га пљачкају и развлаче.

Члан 59. (прв. изд. 95). *Пронију да нест вољан никто продати ни купиити кто не има баштину. От про-нијарске земље да нест вољан никто подложити под црков; ако ли подложи, да нест тврдо.*

Пронија, грчко *πρόνοια*, значи земљу дату на уживање за неку, понајвише војничку, сталну службу. Да би се предупредили случаји, где се овакав држалац, који на земљу дату му за издржање никаква права својине имао није, могао поумити да *про-нијом* располаже као *баштином*, издат је овај закон, којим се правна природа проније одржава и брани. И сагласно са тежњом, свуда иначе у Законнику истакнутом, да се црквена права штите,

овде се и црква нарочито помиње, да би се још боље утврдила неоснованост и неправилни значај таквих поступака.

Што се каже да *пронију* нико не може продати ни купити ко нема баштине, могло би значити да су права работе која су се пропијару давала везана била за нечије баштине, да се, дакле, терет работа што су се имали вршити пропијару, товарио на баштину, по свој прилици на подчињену баштину, којом је цар као својом личном или владалачком баштином располагао и која није припадала баштини властеоској. Баштина властеоска и царска или државна пропија морају се искључивати, али је могућно да су велика властела могла имати својих пропијара. По томе *пронија* по својој вредности значи оно што данашња *чиновничка плата* и давала се за извесне одређене услуге. Закон би, по томе, имао намеру да одржава пропијаре као проијаре и да им не да претварати се у баштинике, и тога ради и није допуштао да они куповањем пропије постају баштинници; напротив баштинници су могли куповати као сваку другу и ону баштину на којој је била пропија, јер се таком куповином пропијарски терет није слабио ни уништавао. Што пропијар није смео продати, па ни цркви дати оно што није било његово, разуме се само по себи.

О разлици међу „Пронијарима и баштинницима“ има моја расправа у Гласу I Српске Краљевске Академије под натписом „Пронијари и баштинници (спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII—XIX века. Београд 1887.“

Члан 60. (прв. изд. 1). *Цара svak да диже куде камо греде; град сваки до жуије, и жуија до жуије, и паки жуија до града.*

Дизати овде значи *преносити*, помагати свачим у путовању, или још најбоље: намиривати путне потребе цареве. Та је дужност распоређена била по хатарима градова и жупа, тако да је цара у путовању његову *носио* свако кроз своју земљу. Пошто је цар путовао с великом свитом те је, ради тога као и ради свога господства које је свуда требало показати, имао уза се и доста ствари, ова дужност није била тако лака. Спореди члан 23 у коме се говори како од ове дужности ни саме цркве нису биле изузете.

Занимљиво је да се реч *дићи* у смислу *селити*, *преносити* још говори у Дробњацима. Свет. Томић је забележио да *издићи на планину* или *издићи у катун* значи оставити село, кућу и рад-

нике, па са свом домаћом животињом селити се колиби камо иде планинка са чобанима. Здиже се отуда под јесен натраг у село.

www.libtool.com.cn

Члан 61. (прв. изд. 115). *Кади приде властелин с војске домоу, или који љубо војник, ако га кто позива на суд, да буде дома три недеље, ту-зи да греде на суд.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: Властелина или којег било војника, пошто се врати с војске кући, нико не може позивати на суд, док не проведе код куће три недеље. По том се може позивати. Шта је било и како се у оно време вршило позивање на суд треба видети при члану 89.

Члан 62. (прв. изд. 114). *Властелин велији да се не позива без књиге судијине, а прочим печат.*

Књига значи овде писмо; по томе је судија писмом морао звати на суд великога властелина, ако је потреба била. За остале се слао само печат.

И овим и претходним чланом дају се извесне повластице и већој властели, као великим старешинама војничким, и војницима, у намери да се реду војничкоме већа вредност прибави.

Члан 63. (прв. изд. 30). *Кепалије што су по градовех да узимају свој доходак законом, и да им се продавају жита и вина и меса за динар што иному за два; на грађанин то-зи да му продава, а ин никто.*

Кепалије, кефалије или кефалије звали су се главари градских; они су били старешине по градовима и по градској околини или области. Земља се, у оно време, делила на градове и жупе. Градови су били, понајвише, цареве, и у њима су цареве држали своје кефалије (позније капетане); жупе су биле испрва под жупанима, а после под кнезовима, те су се, по томе, кад је име жупа изашло из опште употребе, и прозваде *кнежинама*, по имену старешина њихових. Кефалије су били као царски чиновници; за старешине жупске то се казати не може, и изгледа да је било мешовито, али је у жупама било и некакве наследствене власти која се држала у породицама што су онде највећи део имања у својим рукама држале.

Из овога члана види се лепо још и економна страна старе српске државе. Новац, у опште, није у оно време имао садашњи значај, а био је и ређи и скупљи; исплате услуга чиниле су се

у опште више примитивним начином. Из овога се члана види да је *ћефалија* место плате имао свој *доходак*, за који му се само препоручује да га узима по закону, што ће рећи да не узима више. То значи да су подвласни грађани *ћефалији* дужни били давати нешто одређено, што нама сада није познато колико је било. Уз тај *доходак*, који је он имао права, на име свога издржања, купити од грађана, долазило је као додатак што је *жито*, *вино* и *месо* имао право од грађана куповати у пола цене. Жупљани или сељаци градске околине нису то били дужни подносити, него само градски становници.²⁸ О *ћефалији* се још говори при члану 157.

Члан 64. (прв. изд. 34). *Сирота кудељница да јест слободна, такожде како и поп.*

Не знамо шта је *кудељница*, и можемо се домишљати да то значи сироту жену која се издржава предењем, а нема никаква имања. Наредба да *јест слободна такожде како и поп* везује овај члан за члан 31, при коме види шта је у објашњењу написано. Поп је за своју баштину или за црквену земљу која му се по закону уступала био ослобођен од работа. То се исто овде изриче и за сироте које никога немају и које се предивом издржавају, и у томе је главно значење овога члана.

Члан 65. (прв. изд. 73). *Поп који не има свога стаса, да му се даде три њиве законите. И поп, који је годе, од свога господара да не греде никамо; ако ли га господар не уме хранити по закону, да дојде ка својему архијереју, и архијереј да рече оному-зи властелину да храни попу по закону, да ако он-зи господар не уме чути, да јест поп слободан куде му годе. Ако ли буде поп баштиник, да га нест вољан отгнати, такмо да јест слободан.*

Стас, грчко *στάσις* понајвише је значило сеоско имање у целини, што се у понеким споменицима назива двор или *наместије*. Иначе је овај члан у вези са чланом 31, и ако се може узети да се онај члан тиче попова који су били по селима где није било властелина као господара, а така су била многа царска села, овај би се овде члан тичао попова који су боравили по

²⁸ Види мој чланчић „Град, трг, варош“ у „Наставнику“ за 1892 годину.

селима господарским или властeosким. Према томе овде властела стају наместо цркве или црквене општине, која се може замишљати по ономе члану. Данашњим језиком цео би се тај члан казао овако: *Који поц нема свога имања, да му се даду три законите њиве. И сваки поц, ко био да био, од свога господара да не иде никуд, а ако господар не би поца хранио по закону, поц ће се жалити своје архијереју, и архијереј ће рећи ономе властелину да поца храни по закону, па ако господар не би послушао, поцу је слободно да иде куда му је воља. Ако ли би поц био баштиник, господар га није властан отерати, већ остаје слободан.*

Да се овде говори поглавито о поповима по властeosким и баштиничким црквама види се поглавито кад се у вези с овим чланом прочита члан 45.

Није јасно шта управо значе речи *да поца храни по закону*, и мисле ли се ту само поменуће три њиве или још нешто више.

Баштине поповске које се овде помињу припадају врсти *подчињених баштина* и могу послужити као доказ за боље карактерисање те врсте баштина.

Члан 66. (прв. изд. 118). *Братенци који су заједно у јединој куће, када их кто позове на дому, који од њих приде, та-зи да отпира; ако ли га обрете на двору цареву или судијину, да приде и рече: „Дати ћу брата старејегу на суд“, да му да; силе да му не отицрати.*

Ђ. Даничић је у „Рјечнику из књижевних старина“ посведочио да *братенац* значи брат; реч је и данас позната, и Вук ју је у свом Рјечнику тако исто протумачио. Касније ће се из других чланака Законака видети да се на цареву двору такође налазео суд, и видеће се и какав је делокруг томе суду одређен. Овај члан казао би се данашњим језиком овако: *Кад су браћа заједно у једној кући, па их на дому неко позове на суд, парничике се онај који се од њих суду јави; ако ли пак некога од њих случајно нађу на двору цареву или судијину, те он дође па каже „Даћу на суд старијега брата“, да му се то допусти и да се не нагони силом на суђење.*

Овај члан се наслања на члан 52, и другим начином, извесном повластицом и олакшицом, снажи заједницу куће и друге која се онамо напред истиче као први круг међусобне одговорности.

Осим тога треба имати на уму да је у средњем веку излажење пред суд имало другојачија правила и да се вршило начином са свим другојачијим од данашњег. О томе сам у „Правнику“ за 1892 писао нарочиту расправу „Удава или самовласно апшење за дуг у староме српском законодавству и у народним обичајима. Прилог к познавању средњевековног парничног поступка у Србији. Београд 1892.“ Та је расправа штампана и засебнице.

Члан 67. (прв. изд. 48). *Отроци и меропси који седе заједно у једном селе, свака плаћа која приходи, да плаћају сви заједно на људи; како плату плаћају и работу работају, тако-зи и земљу да држе.*

Шта су *отроци* (робови), а шта *меропси* (грчки парници, данашњим језиком насељеници) и каква је разлика између једних и других, казапо је напред при члану 44. Из овог се види да се по селима, где је било једних и других, није гледало на разлику личних права њихових, него да се с њима при подели земље за рад и при подели новчаних терета поступало једнако. Мислим ипак да се ова једнакост није могла извести свуда, него нарочито онде где су меропси били без баштине, те је тога ради разлика права сводила се на голу разлику форме. Могла би се примити и друга претпоставка: да су се овако сматрали за једнаке меропси и отроци тек као држаоци властееке земље, пошто би се меропашка баштинска земља, као засебно лично имање, оставила на страну.

Члан 68. (прв. изд. 47). *Меропхом закон по всюј земљи. У недеље да работају два дни пронијару, и да му дава у године першеру цареву, и заманицом да му сена коси дан једин и виноград дан једин, а кто не има виноград, а они да му работају ине работе дан. И што уработа меропх, то-зи све да стежи, а ино, през закон, ништо да му се не узме.*

Заманицом косити (или што друго заманицом радити) начин је работе који се по купењу радника разликовао. Работе при којима није било хитње, радили су радници који су се купили од куће; свака кућа је дужна била дати радника, и они су посао обављали. Работе пак при којима је била хитња радила се

заманицом тј. мобом, гомилом, где је на посао излазио и дужан био изаћи свако ко може носити косу, мотику или срп, па радити док се посао не сврши.

Иначе овај члан даје лепу прилику да се упореди шта се радило проијару (и по томе шта је управо значила проија) с оним што се радило баштинику. Законик сам не истиче какве је работе меропах дужан био своме господару баштинику, већ само помиње какве су работе меропси дужни били проијару. Али из манастирских повеља видимо шта се чинило баштинику, и то баштинику цркви, која је у тај мах доиста обасипана била повластицама. Из Душанове хрисовуље манастиру св. Арханђела у Призрену наређује се да меропси работају *два дана у недељи* од сваке куће онога рада који старешина нареди, да ору кулуком за свако жито и да све то среде, привезу и саспу у житнице; да косе сена колнео треба, да раде виноград онако како је наређено у Студеници (што нам је непознато), и по том да дају јагњетину и испорак и тридесет повесама лана. У Дечанској и у Грачаничкој хрисовуљи казане су те исте дужности другом мером, количином земље коју су меропси на име своје работе дужни били урадити, па колико времена утроше. Имамо равлога претпоставити да у мери работе није било велике разлике, ма да је она различитим начином за те три цркве казана. За хиландарске земље, којих је такође не мало било, вредно је закон: да свака кућа работа *два дана у недељи*, уз то да ради манастиру два дана јесењег и два дана пролетњег ораћа, дан сенекоше и два винограда, а све што се пооре и покоси, да се среди и смести.²⁹ Слична је томе, али мало тежа (може бити зато што је потање изведена и исписана) меропашка дужност у хрисовуљи Светостефанској.³⁰ Кад се узме на ум да у тим ратарским дужностима насељеника нигде у Европи није било једнакости, излази да су врло малене разлике међу прописом Законика Душанова за проијаре и прописима хрисовуља XIV века за главне манастирске баштине, и да је пропис Законика за проијаре морао вредити и за баштинике. То већ и по томе, што се мора узети да је приход проијарски најпре имао у својим рукама цар сам, па га је проијару уступио као накпаду за службу коју је од њега тражио. О вези међу *проијарима* и властелом треба погледати још и у објашњење при члану 106.

²⁹ Види о томе још Глас I Српске Краљ. Академије, Проијари и баштници 40 и д.

³⁰ Јагић В. Светостефански хрисовуљ Беч, 1890 стр. 23—25; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

И кад се по томе потражи разлика међу пронијарем и баштинијом, изаћи ће да се иста није налазила у приходу који се са проније или са баштине купио, него да је била при баштини у праву потпуне својине и наследствености, које се пронији свуда одрицао. Доходак је пак, по свему судећи, и од проније и од баштине био једнак.

С овим чланом треба упоредити члан 139 у коме се с друге стране мерапах од господара и од његове какве год самовоље обезбеђује.

Члан 69. (прв. изд. 19). *Себрови сабори да нест. Ктo ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије.*

Шта је себар казано је горе при члану 44. Из једнога примера који наводи Миклошић у своме Старо-словенском Речнику види се ипак да се *отрок* — *роб*, као створење са свим бесправно, није сматрао за себра. Вук је забележио у Рјечнику да се *себар* у Дубровнику и данас говори у смислу тежака. *Сабор* је скупштина или збор за претрес и одлуке. Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *На сабор се себри скупљати не могу. Ко би се нашао да их купи у сабор, одсећи ће му се уши и опаљен ће бити испод очију.*

Овом наредбом ујемчавале су се повластице и права властеле и свештенства, јер су се само они могли купити у сабор. У исту мах тај члан посредно показује да је и од тако званог трећег реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помисли на повластице саборске. Против те новине законодавство је Душаново устало начином који се види у наведеном члану. На ком су пак месту ти прохтеви себара избијали на видик, да ли у варошима или гдегод по селима, нема начина да се дозна.

Члан 70. (прв. изд. 49). *И ктo се обрете у јединој куће или братеници, или отац от синов, или ин ктo оде-лан хлебом и иманијем, и ако буде на једином огњишти, и тем-зи одељен, да работа јако уни мали људије.*

Мали људије значи од прилике то што и себри, сељаци, нарочито ови последњи који су насељеничке работе свосити дужни били. Том се разликом јасно и видљиво двоје два сталежа у народу, сталеж повлашћени и сталеж неповлашћени.

Овим се чланом Закона претпоставља да у једној сеоској меропашкој (насељеничкој) кући могу становати браћа, или отац и синови, или какви други рођаци, одељени и хлебом и имањем, ма да станују у једној кући. Пошто су се работе и терети распоређивали на куће, изгледа да су се људи *делили у имању не делећи се кућом*, еда би на њих падало мање терета и работе. Законик тежи да томе доскочи, и наређује да сви ти људи, пошто су одељени хлебом и имањем, работају као и остали сељаци такога положаја, макар да су остали на једном огњишту.³¹

Члан 71. (прв. изд. 198). *И кто зло учини, брат, или син, или *родим,* који су у јединој куће, све да плати господар куће, или да даст који је зло учинио.*

Ова иста мисао о одговорности куће за све своје чланове казана је другим начином у члану 52.

Члан 72. (прв. изд. 24). *И кто невољан дојде на двор царев, да се свакому учини правда, освен отрока властеоскога.*

По овоме се члану види колико су ниска била права властеоских отрока. Изгледа, даље, да се то ограничење тичало само отрока властеоских, а да су отроци осталих господара могли користити се овим правом, али за то доказа немамо. Могло би се разумети и да се ту каже да *отрока* осим властеле ни у кога другога ни било није. Али пошто не знамо како је управо у самом животу било, не можемо пресудити које је разумевање тачно.

Положај отрока у српском оновременом друштву обележен је при члану 44. Не каже се изреком, али је могућно да је ово ограничење у вези са правом заштитног прибежишта, о коме говоре чланови 112 и 113 Законика. Упореди објашњење при тим члановима.

Члан 73. (прв. изд. 119). *Сирота која нест јака прети или отиирати, да даје парца који ће отиирати.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Сирота која није кадра дићи парницу или бранити се на суду, може*

³¹ Глас Српске Краљ. Академије, XXIV Село, 159, 224—228.

дати парца који ће је заступати. По томе у овом члану параци значе заступника или адвоката.

www.libtool.com.cn

Члан 74. (прв. изд. 16). *Село *са* селом да пасе; куде једно село, туде и друго: разве забел законитих и ливад законитих никто да не пасе.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Село са селом да пасе; куда једно село, онуда и друго: само законите забране и ливаде да не пасе нико.*

Пошто је овај члан у вези са 75, оба ће се објаснити заједно.

Члан 75. (прв. изд. 17). *Жупа жује да не попаса добитком ништа. Ако ли се најде једно село у то-зи жује у кога љубо властелина, или јест царства ми, или јест црквно село, или властеличића, оному-зи селу никто да не забрани пасти, да пасе куде и жуја.*

Добитак је стока. Данашњим језиком казао би се овај члан овако: *Жује да не пасу ништа својом стоком једна другој. Ако се у жуји деси поједино село властеоско, чије год, или царско, или црквено, или властеличићско, то село да пасе куда и остала жуја; нико да му паше не закрати.*

Обадва ова члана показују целину жује у погледу на пасишта. Издвајане су ливаде и забрани, обележени по пропису закона, а остало је било опште пасиште за сва села једне жује, и само су пасишта по жупама била одвојена и ограничена. Ту заједницу пасишта осигуравао је закон жупама без обзира на то је ли цела жупа под једним господарем или није. Меродавна је у томе наредба члана 75. Без сумње се у овоме држао само старији правни обичај, по коме су сва села једне жује имала једнака права на пашу, па чија била да била.³² Наредба се ова могла унети у закон и без икаква нарочитог повода, као што су уношене и друге наредбе које су већ вредиле или као писан закон или као правни обичај, а могла је ово место добити и поводом нечијих покушаја да се крње или сужавају права оних села која су, појединце, међу селима једнога господара некое другом припадала. На оваке се случаје закон обзира и иначе, као што показује напред наведени члан 58.

³² О целини жује види још и Глас XXIV, Село 11—13 и д.

Члан 76. (прв. изд. 177). *За попашу. Ако кто попасе жито, или виноград, или ливаду грехом, ту-зи попашу да плати што реку душевници који цене. Ако ли нахвалицом попасе, да плати попашу *и* шест волов.*

Душевници су људи који су по души или по уверењу пенитенци. Законик је, као што се види, у штетама попаше разликовао случајну (грехом) и хотимичну (нахвалицом), па је, према томе, и казнио различито.

Члан 77. (прв. изд. 179). *Потка међу селми 50 перпер, а влахом и арбанасом 100 перпер; и те-зи потке цару половина, а господиру половина, чије буде село.*

Потка је свађа, сукоб, бој. Власи и арбанаси значе овде пастире са стадима који су, по обичају, путовали с места на место идући за пасиштима, и у томе су могли доћи у сукоб, па и побити се са поједицим селима. Различито назвање власи и арбанаси долази од разлике у народности ових других, а власи су, у оно време, махом били посрбљени, и ако се још и тада многи помињу са правим румунским именима.

Ако би се села, каквим год поводом, међу собом побиза, закон им је прописивао за казну глобу од 50 перпера (златника). Иста казна удвојена прописана је била за пастире, били они власи или арбанаси. Ако се хоће да процени оштрина, којом се законодавство Душаново у овим стварима за ред бринуло, треба узети па ум не само величину глобе него и оновремену скупоћу новца.

Члан 78. (прв. изд. 27). *О земљи и о људех црковних. Што имају с *ким* суд *цркви, ако* кто изнесе милосну књигу, а или рече: „Милосника имам,“ у то-зи књиге и у томеј милоснику ништа да нест, разве да се суди по закону царства ми, на вину да упросе царство ми.*

Милост на овоме месту значи владалачки поклон или дар; милосна књига је оно писмо којим се то чинило, а милосник је човек владалачке милости и владалачкога поверења, преко кога се то чинило. Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *О црквеној земљи и о црквеним људима. Ако цркве имају с ким суд о земљи или о људима црквеним, па онај изнесе даровно писмено царско или рече „Имам човека преко кога ми је цар*

поклониио“ — да се не гледа ни на оно писмено ни на тога човека, него да се суди по моме царском закону, само да се ја цар ушита.“ www.libtool.com.cn

Какво је значење овога члана и каква је њиме црквама повластица учињена, може се видети у објашњењу члана што следује, јер он говори о истом предмету за остале.

И ако није са свим исти предмет, вредно је с овим чланом упоредити чланове 78 и 105.

Члан 79. (прв. изд. 31). *А за међе и за земљу што се потворају села међу собом, да иште судом от светого краља, кади се је преставил. Ако тко даст милост цареву и рече: „Дал ми јест господин цар како јест држал мој друг пређе мене“, ако даст милост цареву, да буде тако-зи, да држи, освен црковнаго.*

Под светим краљем у Законику се увек разумева краљ Милутин. Не зна се какав је био закон краља Милутина, на који се овај члан позива, али ми изгледа да је био некакав закон о пороти, може бити једнак с наредбом која се помиње напред у члану 80, а то ми изгледа с тога што се и иначе име краља Милутина везује с поротним установама, као што ће се видети при члановима у којима се оне помињу. Шта је *милост царева* у овоме члану, објашњено је напред при члану 78. Помен милости царева долази овде са свим другојачије него-ли у 78 члану, а оно што је чланом 79 наређено и овде се потврђује. Разлика је између црквеног и другог какавог спора око земље толика да је при нецрквеном, обичном сеоском, спору за земљу даровно писмо царово пресуђивало, а кад се исто то десило на црквеној земљи, на даровно се писмо царово није гледало, него се судило по закону.

Цео члан 79 данашњим би се језиком казао овако: *А што се села међу собом криве за међе и за земљу, да ишту судом светого краља од времена смрти његове. Ако ли би ко изнео даровно писмо царово и рекао „Дао ми је господин цар онако како је мој друг пређе мене држао“, да се учини по царевом писму, кад га изнесе, и да држи и даље, осим ако је црквено.*

Члан 80. (прв. изд. 32). *За међе селске да даду обоји који ишту сведоке, он половину и он половину по закону; да куде реку сведоци, тогова-зи да јест.*

Видеће се кад се дође на чланове о пороти да је овим истим начином састављана и порота. Не знам јесу ли онда краљ Милутин или законодавци Душанови ове наредбе извадили из народних обичаја и народне правне практике, или су их нашли негде на другом месту, али је овај члан Душанова Законика о суђењу за сеоске међе живео у пракци у народу без престанка, све до повога законодавства у Србији. Не само да су узимали стари људи по пропису и како већ и сама природа тога посла иште, него су још и од свештеника у одежама заклињани да ће право казати, као што о томе наређује за пороту члан 151 овога Законика. Сеоске међе имале су у средњем веку више значења него данас због кривичнога јемства које су села теглила. Види о њима у „Селу“ (Глас Срп. Краљ. Акад. XXIV) сва места, означена у регистру.

О пороти се нарочито говори у члановима Законика 151 до 154, које види на свом месту.

Члан 81. (прв. изд. 14). *Планине што су у земљи царства ми, што су цареви планине да су цару, а црквене црквама, а властeosке властелом, *што јест у чијеј држави.**

Члан овај не потребује никаква објашњавања. Може се само, приликом ове тројне поделе, поменути да се она могла раширити и на села и катуне и остала имања. С гледишта независне баштине, сва је земља, и насељена и ненасељена, била подељена на цареву (или државну), властeosку и црквену. И ако у Србији није било западно-европскога феудног реда, опет су се властeosке и црквене баштине у великој мери, по правима, истицале на једнаку меру са повластицама владалачким, одвајајући се као нека врста аутономних имања или области са знатним правима.

О планинама изјаснио се једном приликом краљ Ст. Дечански другојачије. Говорећи о планинама које је дао Дечанима краљ говори: *И да краљевство ми Пандократору планине које су над Дечани, — и измеђ тих те-зи све планине с међама свогорским и градачким, и у тих-зи планинах да не метети* (да се не настањује) *ни властелин, ни влах, ни арбанасин, разве кому игумен ученик даст — да кто дрзне, првим науком, док ли не било цркви одано, став без игуменова хтењија, рекше „Баштина ми је, и пређе сам ту-зи стојах“, да плати краљевству-јуштуму пет сат (500) ован, поњеже у планинах не има никтор баштине, разве краље и цркви којим су краље дали.*³³

³³ М. С. Милојевић, Дечанске хрисовуље, Гласник II од. XII. 56 и 127.

Краљ је ту изрицао начело да су у планинама баштиници само краљеви и цркви по поклону краљевском. Ако је то начело донста стајало, онда је горе наведеним чланком од њега одступљено, кад су краљ, црква и властела неким начином у једну врсту и на једну висину постављени. Спореди при том члан 190, у ком се говори да од жиропаше припада половина цару а половина ономе чија је планина. У томе би била друга потврда опога што читамо у христовуљи дечанској. Свакојако изгледа да је законодавство Душаново овим чланом чинило властели и свештенству или неку концесију од свога старинског права, или овај цео члан треба сматрати као просту потврду раније правилим путем стечених црквених и властеоских права.

Члан 82. (прв. изд. 180). *Где престоји влах или арбанасин на селе, на том-зи селе да не престоји други гредe за њими. Ако ли по силе стане, да плати потку и што је испасал.*

При члану 77 казано је да су власи пастири румунске, више или мање посрбљене, а арбанаси пастири арбанаске народности. Сточарство је у Србији XIV века било далеко јаче него данас, и поменути пастири, селећи се са зимњих паша на летње или с једне паше на другу гомилама које су обично обухватале по једно пастирско село, падали би са многобројним стадима својим на конач или одмор у појединим селима. Било би велике неприлике, када би неколика та пастирска села, идући једно за другим, падала све у једно село, и без сумње је та неприлика и била повод горе поменутом закону. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Кад у једном селу падну на одмор влашки или арбанаски пастири, други који за њима иду да се не одмарају у томе истом селу. Ако ли би ко силом пао на одмор, да плати потку, и оно што је испасао.* Потка је казна за свађу, међусобно међу пастирима или са селом, и она је за власке и арбанаске пастире износила 100 перпера.

С овим чланом треба упоредити шта члан 135 наређује за војску која путује по земљи царевој, а по том и члан 187 о случају када овако станари навале после проласка цара, царице и царских коња или оваца, за коју је прилику и казна повишена.

Члан 83. (прв. изд. 90). *Где се изнесети две књиге цареве за једну потес за земљу, кто сада држи, до си-*

*јега-зи доба саборнаго, тогова да јест, а милост да се не
потвори.* www.libtool.com.cn

Ипотес је грчко *ἵπóθεσις*, претпоставка, тражбина, спор; *милост* је владалачки дар. Претпоставља се да у спору око некакве земље могу бити изнесене две милосне или даровне књиге владалачке. За такав случај закон наређује да земља остаје ономе ко је у време спора држи у време када је држан сабор, на ком је тај закон донесен.

Члан 84. (прв. изд. 25). *Судби *да* нѣ за котал ни
оправе никакве; кто се оправи, да не дава судијам оправе.
Руке на суде да нест и опаданија и удаве, такмо да се
суде по закону.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *За онога
ко је вадѣо мазѣју нема ни суда нити правдања више никаквога;
онај који се оправда није дужан сносити судске трошкове. На
суду нема ни ујемчавања, ни потварања, ни самовласног хватања
за дуг, него се свако само суди по закону.*

Првом реченицом члан овај Законика проглашава као једанпут за свагда свршене по обадве стране оне спорове у којима се прибегавало суђењу судбином — котлом, утврђујући да је суђење котлом — мазѣјом — свршено једном за свагда с операцијом самом, и што се тиче суђења и што се тиче трошкова или накнада. У осталом, упореди шта је о овоме писано и при члану 33-ем. С котлом је упоредан други начин — пошења усијаног железа испред цркве на часну трпезу, о коме се говори при члану 150 и који је Душанов Законик тим чланом наређивао за спорове о крађи и разбојништву.

Другом се реченицом утврђује да страна која добија или се оправдава (по свој прилици — таким начином тј. мазѣјом) нема ништа плаћати судији на име трошкова. Главну реч, именицу *оправу*, што стоји на крају тачке, тако је протумачио Ђ. Даничић, и сам је овако разумевао поменућу тачку.³⁴

У другој тачки *рука* не може значити ништа друго? него *поујемчавање* или *ујемчавање*, којим се на суду могло покушавати да се суђење на суду избегне, олакша, одложи или како му драго изигра. Иначе *рука* обично иде уз *послуж*, што значи сведока, и по томе је била у некој вези с привођењем и употребом сведока у доказивању. Не знајући у потпуности старин-

³⁴ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина: *Оправа*.

скога парничног реда, не можемо с пуном светлошћу ни да објаснимо тамне стране појединих назива којима се смисао тако одавно изгубио. ~~Или заборавио.~~ По ономе што знамо о суђењу на западу *рука је зајемчавање* које се давало приликом првог суђења, кад се ствар није могла расправити и кад је требало доћи суду још једанпут, довести сведоке и принети нове доказе. Том приликом се обично приступало и заклетви. У члану 92 Законика налазимо од речи *рука* у овоме значењу изведен глагол *заручити* у значењу *дати на јемство или на чување*.

Опаданија да нест значи забрану да ко може приликом суђења теретити кога другом кривицом, да би себе спасао, или да би себи олакшао. Да тако мислим, разлог ми је члан 161 који гласи: *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпарчија за што га при да нест вољан отпарчија глаголати потворне на онога-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отпира, а кад саврши суд, ако што има, по том да глагоље с њим пред судијама царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се исправи*. Намера је законодавца да се парница једанпут почета ничим не пресеца и не заплеће него да се води крају или расправи.

Удава је, на послетку, било право повериоца да свога дужника, судом или самовласно ухвати, лиши слободе, свеже, па суду преда, који га је морао држати докле свој дуг не плати. Има доказа да се то право у Србији XIII и XIV века вршило и самовласно. Дубровчани су први својим трговачким уговорима са српским краљевима почели узбијати тај обичај, и Закон Душанов стаје му, баш овим чланом, такође на пут, ма да се може мислити да се овде *удава* тј. самовласно хватање забрањује на самом суду а иначе да је, у другим приликама, могло бити допуштено. Свакојако је свуда самовласно хватање узбијано, кад је год било ма колико више реда у држави. Затварање дужника судским путем а вољом поверилаца у намери да се присиле да дуг плате, продужавало се у народним обичајима још и у ослобођеној Србији времена Карађорђева. Протокол Шабачког Магистрата спомиње неколике случаје.³⁵

Члан 85. (прв. изд. 172). *Кто рече бабунску реч, ако буде властелин, да плати 100 перпер; ако ли не буде властелин, да плати 12 перпер и да се бије сташи.*

³⁵ Види о томе и о осталим начинима средњовековног судског поступка опширније у мојој расправи „Удава или самовласно апшење за дуг“ Београд 1892 и у „Правнику“ 1892 године.

Данас се зна да су *Бабуни* то исто што и Богомили. У светосавском преводу тако зване фотијевске Крмчије (о којој види што треба у приступу) долази у глави 42-ој натпис *О маслијанех, иже сут ниња глаголеми Богомили — Бабуни*.³⁶ По томе је *бабунска реч* извесно у некој вези с богомилским јеретцима, али се опет не зна шта значи управо. Пошто *zabovona* пољски значи празноверицу, а у руским дијалектима *bobona*, *zabovony*, *zababony* значи бесмислицу; пошто у маџарском *babona* а у румунском *boboane* значи мађијање, опчињавање, има смисла и сад мислити да је *бабунска реч* у вези с мађијоничким некаким формулама, као што су држали Шафарик, Мађејовски и Даничић, који су о тој речи писали пре него што је био познат горњи навод из превода фотијевске крмчије. Исто тако, ако се тиче јеретика, морало би то значити неку њихову формулу, која је с православљем у опреку долазила. Миклошић држи да треба мислити на Бабуну, планину и предео у околини Прилепа као на први повод овога назвања по томе што су у њој становали јеретици Богомили — Бабуни.³⁷

Разлика казне по разлици стајежа увршћује овај члан у ред оних који нам помажу да познамо разлику стајежа у оновременој Србији.

Члан 86. (прв. изд. 151). *Где се обрете убиство, он-зи који-но буде зарвал, да јест крив, ако се и убије.*

Чланом се овим изриче да је за убиство крив онај који је заподенуо, па макар он сам и погинуо. У овом последњем случају изазвали ништа не одговара и ако је убио изазивача. Али пошто је кривица убиства по законодавству Душановом носила са собом и плаћање глобе, могућно је да је, по овоме члану, глобе била дужна сносити заподевачева кућа, и ако је заподевач погинуо.

Члан 87. (прв. изд. 150). *Кто нест дошал нахвалицом по силе, тере је учинил убиство, да плати 300 перпер; ако ли буде пришал нахвалицом, да му се обе руке отсеку.*

³⁶ Фр. Рачки, Rad jugoslav. akademije X, 210; — В. Јарџ, Opisi i izvodi. Starine VI. 149; — Срп. Кр. Академија, Споменик XXXI. 5.

³⁷ Miklosich, Etymologisches Wörterbuch des slavischen Sprachen, Wien 1886, под *babuni*.

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где се догоди убиство без нарочите намере и силе, убица плаћа 300 перпера; где ли је пак случај да неко дође навлаш да убије, одсећи ће му се обе руке.*

Идеје о кривицама, нарочито о убиству биле су у Србији XIV века са свим различите од садашњих. О томе се може више читати у „Селу“ (Глас XXIV, 90—99), где је и потребна књижевност поменута. Спореди још с овим 86 и 87 и чланове 94, 95 и 96 који следеју.

Члан 88. (прв. изд. 117). *Кади се иру властеле, кто се у што упри, да дава јемце.*

Шта је *упрети* и после тога *јемчити* показује се најчистије у члану 139 Законака, где читамо: *И ако упри меропах господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропху.* По томе *упрети* значи добити парницом; *упрети* се значи изгубити парницом, а *давати јемце* значи осигурати. Данашњим језиком цео би се члан казао овако: *Када су властела у спору, ко изгуби, ваља да осигура јемцима ономе који је добио.*

Члан 89. (прв. изд. 116). *Кто позове кривца пред судије, позвав и не појде на суд, на седи дома, ов-зи који јест позван, ако приде на рок пред судије и отстоји се по закону, та-зи да јест ипрост от тоги-зи длга за који је бит позван, ере он позвав дома седи.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ко позове кривца пред судије, па пошто га је позвао, седи код куће, ако онај позвани на време дође пред судије и ту одстоји колико треба по закону, тиме самим је опроштен сваке одговорности за оно за што је био позван зато што позивач код куће седи.*

Ова се наредба не може разумети без поређења. По народним обичајима гдекојих, нарочито германских и словенских племена, суд у њих није прво примао тужбу, па онда позивао парничне стране на суд као данас, него је тужиоцу остављено било да сам позове на суд онога кога оптужује. Ево како то наређује Закон Салички:³⁸ *„Кад ко позове некога на суд, ваља му са све-*

³⁸ Тим се именом зову обичаји и закони саличких Фруга из VI—VII века. Они су живели око реке Сале — Yssel — у Француској. Утврдивши се први од германских племена у Француској, они су положили основу потоњој Фрушкој или Француској монархији у Галији.

доцима отићи кући тога којега зове. Ако се позваник не би десио дома, он ће се обратити његовој жени или коме год од његова рода, да би му они испоручили да је позван на суд. Парци се понавјише договоре када ће и коме на суд, јер се могло ићи на суд кнезу (жупском или среском, или градском старешини), владици (епископу), краљу (државном поглавару), или на послетку добрим људима. Догоди ли се да у уречени дан један парац не дође на суд, онај што је дошао чека га три дана на суду, и онда узме од судија писмено како његов парац није дошао на суд. У Француској VI и VII века радили су тако и Фрузи (нови насељеници) и Римљани (стари насељеници), и тај договор за идење на суд уреченога дана има у свем ослонца и у старим римским обичајима.³⁹

У свима готово члановима Душанова Законика говори се о позивању на суд које највише личи на ову германско-римску процедуру из западне Европе. Упућујемо тога ради на чланове Законика 56, 61, 66, 175 и 182, у којима се говори о позивању на суд. Немамо ослонца за тврђење да је у нас била процедура са свим онаква, као у западној Европи, где се римски судски поступак измешао са германским, али можемо тврдити да је наша процедура позивања на суд била истога типа, и ако је могла имати, и без сумње је и имала, у појединостима неких разлика, нама за сад непознатих.

Члан 90. (прв. изд. 92). *Залог куде се обретају да се откупију.*

Не потребује никаква тумачења.

Члан 91. (прв. изд 120). *Кади се приџа два, ако рече једин от њију: „Имам пристава овде-зи на двору цареву“, ако ли на судијину, да га да. Кади поиште ондеј и не обреште га у дворе, та час да приде на суд и рече „Не најдох пристава“ — ако јест на обеду, да му јест рок на вечере; ако ли на вечере, да јест на обеду да га даст; ако ли га буде одаслал цар, ако ли судије ни работу, тога-зи пристава, да нест крив он-зи који-но*

³⁹ F. de Coulanges, Histoire des institutions politiques de l'ancienne France, la monarchie franque, Paris, 1888, 407—411. Види моју расправу о Удаци, која се раније наводи.

*га даје, да му се постави рок, да када он-зи пристав
приде, да га да̑ пред судијама.*

Шта је пристав казано је напред при члану 56. Кад се овај члан на око узме, изгледа да су пристави били код судова, али да нису били везани за суд ни за државну службу, но само да су били људи спремни и овлашћени за помагање у парничењу и у извршавању судских одлука и наредаба, и да се по томе њима обраћао подједнако и парничар, да би им у парничењу помогао и заступао их, и суд, да би му што на пољу, у вароши или по селима видео, разабрао, расправно или свршио. То нису, дакле, ни извршници, ни адвокати или правозаступници; у данашњем смислу него службеници и суда и парничних страна, службеници особитога рода, који су били у складу с ондашњим судским уређењем и с оновременим судским поступком.

Данашњим језиком горе поменути би се члан казао овако: *Када се парниче двојица, па један од њих рече: „Имам овде на двору цареву — или на судијину — пристава“, да га да̑. И пошто га потражи онде и не нађе га у двору, одмах да се врати на суд и да каже: „Не нађох пристава“, и ако је то о ручку, да му се да̑ рок до вечере; ако ли је о вечери — онда до ручка сутра-дан; ако ли је тога пристава некуда послом упутио цар или суд, да се не меће у кривицу ономе који га даје, већ да му се постави рок да да̑ пристава пред судијама онда када се онај пристав врати.*

Изгледа да се овим законом даје нека повластица и помоћ приставима; међу тим ја мислим да Законик тежи томе да нико не би жално да му је на суду било закраћено бранити своје право начином који се њему самом чини најбољи и најснажнији.

Члан 92. (прв. изд. 208). *Ако кто позна лице под човеком, а буде у горе, у пустоши, да га поведе у препрење село и заручи селу и позове да га даде пред судијама; ако ли га не да село пред судијама, што покаже суд, да плати село то-зи.*

Лице у овоме члану значи стварни доказ, саму ствар украдену или поробљену. Отуда је и *обличење*, радња којом се хвата или обелодањује стварни доказ, и *облични*, *облично*, делом самим доказано и ухваћено. Случај на који се у овоме члану мисли тиче се поглавито коња. *Заручити* значи у овоме члану *на веру*,

на оставу поверити и зајемчити. Цео поступање ваља замислити овако. Неко јаше украдена коња, којег је или сам украо, или га је поштеним начином од правога крађивца купио, и сретне се у гори, у самоћи, са правим имаоцем коња, коме је исти украден. Познавши свога коња, ималац хвата човека под којим је лице коња његова и води га и предаје на јемство и на чување најближем селу, а он иде те се јавља судијама са својом жалбом. Ако село такву поруку не би извршило, него би пустило да отиде или да утече окривљеник, те га не би предало суду како је, по закону, било дужно, онда је то село морало плаћати штету колико оцени суд.

Две су тегобе у овоме начину поступања. Једна је што је увек требало и снаге, јер ако је крађивац био јачи, имаоцу није могао бити много хасне од тога што је своје живинче познао. Друга је у томе што се он могао и преварити, и што је цео посао врста самовласнога рада све до суда. Али је време било такво, и људи су се с њиме носили како су знали.

Везу има овај члан са чланом 149, где се овде наређени поступак помиње. По члану 149 изгледа да се предмет кривиче могао предати не само селу него и жупи и властелину.

Члан 93. (прво изд. 182). *Кто проводи дружњаго човека у тужду земљу, да му га да самоседмаго.*

У питању су властела као другови или као дружина којој се користи и интереси чувају. Човек значи насељеника или роба, сеоскога радника; туђа земља не значи иностранство него земљу кога другог властелина. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Ко проводи свога друга раднике у чију било туђу земљу, дужан му је дати седморицу на место. Члан овај показује велику потребу радника у средњем веку, која и јесте први узрок властеоских за земљу везаних насељеника и робова.

Члан 94. (прв. изд. 149). *Ако убије властелин себара у граду, или у жуписи, или у катуну, да плати тисућу перпер; ако ли себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати 300 перпер.*

Шта је себар и како је он стајао према властели казано је при чл. 44. Под жуписи разумевају се у овоме члану *ратарска села*. Катуну су *пастирска* или *сточарска села*, од колиба на планинама код стоке, и реч у томе истом смислу живи и данас у

планинама херцеговачко-црногорским. На тај је начин било подељено цело насељење у старој српској држави.⁴⁰ Да је *перпера* — *златник* или *златница* казано је раније. *Тисушта* је *хиљада*.

Члан 95. (прв. изд. 170 и 148). *Кто описује светитеља или калуђера или попа, да плати 100 перпер; и кто се најде убив светитеља или калуђера или попа, да се та-зи убије и обеси.*

Светитељ је епископ или владика. Остало је све разумљиво.

Члан 96. (прв. изд. 147). *Кто се обрете убив оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се та-зи убица иждеже на огњи.*

Сва три ова члана о убиству долазила би у једну групу с члановима 86 и 87, те би чинила предмет за размисљање о томе како су Срби XIV века мислили о убиству. По данашњем сматрању, они би чланови били заједно с овима, али су редактори Законика без сумње у своме распореду управљали се по правилу које је од нашега данашњег различито.

За члан 96 ваља ми додати да се налази и у Синтагми Матије Властара састављ. ф. глава д, тачка 8 где гласи: *Оубиви васходештаго или нисходештаго суродника, огњу предајет се.*

Члан 97. (прв. изд. 173). *Кто се обрете искуб браду властелину или добру човеку, да се тому-зи обе руке отсеку.*

Оскуисти је *очупати*; *добар човек* је сваки поштен и беспрекоран човек од себара, изван властеле, а има случајева где се тако каже и за властелу. Али ипак нисмо у стању објаснити потпуно шта се управо разумевало под *добар човек*. Јасно је да је ту једна категорија друштвена која се меће насупрот повлашћене категорије, обележене властелом, али се не зна шта она управо значи. Брада се држала као знак части и поштовања, као што се и данас на истоку повреда браде сматра као највећа увреда која се човеку може нанети.

Члан 98. (прв. изд. 174). *И ако се оскубета два себра, мехоскубине 6 перпер.*

⁴⁰ Глас Српске Краљ. Акад. XXIV, Сео, 49—50.

Случај који се у овом члану замишља, са свим је различит од онога у члану 97. Онда је напаст и увреда властелину или добру човеку, нанесена од некога са стране, без икаква учешћа увређенога; овде се, пак, претпоставља да два себра, међусобице гушајући се и бијући се, један другом очупају браду. Реч *мехо-скубина* ретка је и нејасна и значи, као што се лепо види из смисла, казну за чупање браде. Али шта је управо *мехо-скубина* и да ли би требало разумети *чупање меха*, *мешине* не могу одлучити, пошто ми се такав избор речи за законски текст чини незгодан. Покушаји да какво друго објашњење нађем остали су бесплодни.

Члан 99. (прв. изд. 205). *Кто ли се најде у жег кући, или гумно, или сламу, или *сено,* да то-зи село да пожежцу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца платил и платил.*

Члан 100. (прв. изд. 204). *Ако ли кто ужеже изван села гумно или *сено,* да плати околина, воља да да пожежцу.*

Члан 99 другојачије гласи у редакцији позније промењеној, коју нам представља група Атонскога преписа. Тамо пише: *Кто ли се нађе у жег кућу или гумно или сламу или сено по пизме кому, да се пожежца та-зи иждеже на огњи; ако ли се не нађе, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил.* Као што се не зна кад су учињене остале измене које су у многим законским чланцима чинене, тако се не зна ни за ову ни коме времену припада ни од кога је. Разлика је између ове друге и оне прве редакције најпре у помену *пизме* као побуде за паљевину, коју прва редакција не истиче; по том — у именовању казне, да се паљач жив на ватри спали, што се у првој редакцији напомиње само речју *платил*. Реченице друге редакције *Ако ли се не нађе, да то-зи село даст пожежцу; ако ли га не даст, да плати оној село што би пожежца платил* — немају смисла, јер како је могло село дати паљача кад се он није нашао? Логичнија је прва редакција, која у таком случају везује село одговорношћу наместо паљача. Исто је тако нелогичан у познијој редакцији други део, који претпоставља да село може паљача и дати и не дати, како хоће, ако је само вољно да плати штету. Такво поступање није за ве-

ровање због тога, што се никада није могло слагати с интересима села. На први поглед изгледа да је у томе смислу склопљена и прва редакција, пошто се у њој спомиње *да то-зи село да пожежичу, ако ли га не даст* — али у ствари значење је у *даст* више *пронађе и преда* него *ли да*, а с тим разумевањем у главноме смислу несклада нема.

Чланом 100 разликује се оно што је у селу и о чем се наређује чланом 99 од онога што је изван села, па као што село одговара за оно што је у селу, тако се одговорност за оно што је изван села шири на околину.

При овим наредбама о јемству села за безбедност имања у њему самом и за јемство околине за безбедност имања у околини, по пољима, изван села, имамо да упутимо на чл. 52 и 71, где је говорено о одговорности куће или породице за своје чланове. Круг је почињао од куће, па се ширио на село и на околину. Народни обичаји ширили су ово јемство и на крају. Ј. Вујић бележи за Србију пре 1830 ово: „Што се год у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после неког времена, пак за оно време докле се крађи у траг не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему се крађа догодила.“⁴¹ То исто се вршило за Турака за крв или за убиство. Старији трговачки уговори с Дубровником (Mon. serbica 16), изреком су увлачили у круг јемства за трговачку штету — и жупу. Упореди и објашњење при члану 118.

Члан 101. (прв. изд. 175). *Силе да нест никоју ништо у земљи царства ми. Ако ли кога обрете најезда или сила похвалнаја, они-зи коњи најездни сви да се узму, половина царству ми, а половина оному-зи кога-но су најахали.*

Похвални као и *нахвални*, одакле је изведен прилог *нахвалице* који се и сад говори, овде је употребљено у смислу *разметљив силовит*. Цео члан могао би се данашњим језиком исказати овако: *У царству моме силе никакве нигде бити не сме. Ако ли на кога где наиђе најезда или разметљива сила, да се одузму сви коњи којима је најезда извршена, и од њих половина да се преда мени цару а половина ономе кога су погазили.* И овај је члан у позније доба нешто допуњен, те га другојачије има она група коју представља Атонски препис. По тој другој редакцији.

⁴¹ Путешествие по Сербии. Будимъ, стр. 360.

или исправци, која се цела може посматрати у првом делу, горе наведени члан почиње речима *Силе да нест никоју ни за једин диг у земљи царства ми*. Прва је редакција гласила у опште, друга пак каже *ни за какав посао*, те претпоставља да се насилије вршило с намером и због извеснога нарочитог посла. Друга редакција, осим тога, има још допуну и, после онога што већ има прва, додаје: *И чловци најахалци да примут казни како пише у Законику светих отац у градских гранах, да мучит се јако и вољни убица*. Ова допуна позива се на Синтагму Матије Властара *съставъ ф, главу .д. тачка 1 и 2*. Нахвалничи убица по томе закону казнио се, ако је био властелин, губитком имања, а ако је био себар, секла му се глава и бацан је зверовима.

Члан 102. (прв. изд. 94). *Узданија да нест никоју ништа никаква; кто ли се поузда за што, да плати само-седмо.*

Уздање је судбени двобој, где се остављало оружју да одлучи ко има право, у мисли да Божја воља не може допустити да подлегне онај који има право, као што се, на истом основу, мислило да не може онај који има право опрљити руку вадећи усијано гвожђе из вреле воде (види објашњење при члану 33) и као што се мислило да у освештану воду неће потонути грешник или кривац, јер га освештана вода не би примила. Дуго се времена није знало ни шта значи реч *уздање* у овоме члану. Право је значење пронашао и објаснио најпре П. Ј. Шафарик својим чланком О *wzdání* (уздању) у *Časopisu česk. muz. XVIII*, стр. 384 (за годину 1844). По томе је чешко *wzdání* (на које је српско *уздање* налик и по истоветности речи) ево ово. Оба парца који се о нешто прѹ подвезивали су се и залогом или новцем зајемчавали су код суда да ће онај од њих који не имадне право платити глобу владоцу или судијама. Ту су глобу они сами одређивали, надмећући се ко ће више дати, у људом поносу као да се тиме право доказује. То се чинило нарочито кад је била парба око сечења шуме, потрице жита или њива, риболова, па и око баштине. Ево како се та ствар нарочито описује у чешком Законику Карла IV (*Majesta Carolina*), савременика Душанова. „Кад дође дан у који изасланици (пристави) судски ваља да виде парбену штету, онда тужилац или заступник му ваља да их на оном месту на коњу дочека, а чим их спазн, ваља да сјаше с коња, да скине капу и отпаше мач, да скине кабаницу и остало рухо до појаса. Ако тако не учини, онда онај коњ.

„мач и рухо, у чем би га пристави на коњу затекли, припада њима. А кад их дочека, пошто је скинуо рухо, и пошто би „приспео и тужени или заступник му, он, ступивши десном ногом на баштину, ваља да рече: Чујте, изасланици (или пристави), ето тај (показујући на њ прстом и именујући ко је и „откуда је) учинио ми је таку и таку штету (нпр.: пописао ми „стоком жито, отресао ми вотњак, похватао рибу, исекао шуму. „или каква је већ штета била) и штета та износи толико и то „лико гривана сребра, како већ жалба гласи. Онда тужени, пошто онако исто скине што је назначено од одећа, ваља да на „ту исту баштину ступи левом ногом и да рече: Чујте изасланици (или пристави), та је баштина моја а није његова (ако „има каква права, ваља да их покаже), и с тога се против тужноца уздам (wzdáwám) и дајем прашким судијама триста пене- „неза. Онда тужилац ваља да рече: Чујте, изасланици, ја сам „парницу потерао, и ја дајем уздања прашким судијама триста „пенеза. Други пут ваља да рече тужени: А ја дајем шест сто- „тина пенеза. А тужилац на ново за њим: И ја дајем шест сто- „тина пенеза. Трећи пут говори тужени: А ја дајем девет сто- „тина пенеза. А четврти и последњи пут рећи ће тужилац: А ја „дајем на огреб, што је значило онолико колико парбена ствар „залеже.“ За тим је следовао двобој.

Х. Јиречек је ушао у траг овоме истоме обичају судбенога двобоја и у Јелина, Римљана и Немаца. Он наводи XVIII песму Илијаде, где се један пример описује; по том — атичко право, у ком се овај обичај зове *παράκαταβολή*, *deposita in litis aestimationem rescipia*; по том Римљане, у којих се овај обичај наставља на клетву — *sacramentum*. Момзен описује тај обичај овако: „Јави ли се ко краљу да му је на имању учињена штета, „одмах се питало је ли ствар очевидна или ју је требало испитати. У овом последњем случају обадве су стране давале улог или „тако звану *sacramentum*. По расправи, улог се пропаде стране „давао свећеницима на побожне жртве.“ У Немаца се овај обичај звао *Wette* — опклада.⁴² У државама фрушким VI и VII века, које су претходиле садашњој Француској, судбени двобој се наређивао законима наместо заклетве. Ко се уздао да истину докаже заклетвом, ваљало је — мислило се онда — да верује да ће му у двобоју Бог помоћи да победи, те ће опет на једно

⁴² Herm. Jireček, *Srvnavalost starého práva slovanského se starým právem hellenským, rimským a germanským. Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury*, Viden, 1860.

изаћи, а људима је лакше било заклетн се криво, него се излагати опасностима двобоја.⁴³ У тим државама су у извесним случајима сами краљеви наређивали двобоје као средство којим се мислила докучити истина. Имало је наредаба по којима су се таки двобоји вршили само на Краљевском Суду. Примао се каткад у тој борби и заточник или заменик. Мислило се да је Бог сувише праведан да би могао кривцу помоћи да победи. Овај се начин суђења употребљавао при врло тешким злочинима или нарочито при тешким сумњама, где се мислило да свршетком борбе сама Божја воља показује истину.⁴⁴

Римско право је овоме обичају било противно и кад су се обичаји двобоја и Божјега суда мазијом почели уводити и у Византијском Царству, после латинске најезде XIII века, образованија интелигенција је устала против њих као против „варварских обичаја.“ Кад је 1258 Михаило Палеолог, оптужен за заверу, сам тражио да се правда усудијим гвожђем (мазијом), патријарх је одговорио да то „није обичај ни Римљана ни мудрих Јелина.“⁴⁵ Кад су 1421 за штетачке васалне земље на истоку преведени закони западних феудала прописани за њихово царство на Истоку, дужд Франческо Фоскари наредио је да се из њих изоставе чланци о судбеном двобоју и остале нескладности!

У том је истом правцу, као што се види, радило и законодавство Душаново у погледу судбенога двобоја, ма да је у погледу Божјега суда или мазје још држало идеје словенско-германске.

Члан 103. (прв. изд. 105). *Аште су отроци, да се суде пред својими господари како љубе за своје дугове, а за цареве да гредут пред судије — за крв, за вражду, за тати, за гусаре, за прејем људски.*

Овим чланом кривице се или спорови *отрока* или *робова*, дакле људи који су у старој српској држави имали најмања права, деле на две врсте, на *њихове кривице* тј. ситне међусобне тражбине или кривице, у којима им је судија био њихов господар, и на *цареве кривице*, за које је ваљало ићи пред судије цареве. За отроке члан тај побраја ове *цареве кривице*: 1. *крв*, тј. уби-

⁴³ Тако се године 501 наређивало законом за Бургундију. Fustel de Coulanges, La monarchie franque, Paris 1888, стр. 454—456

⁴⁴ M. A. von Bethmann-Hollweg, Der germanisch-romanische Civilprozess im Mittelalter. II. Die Carolinger und ihre Nachfolger (in Italien) 1 Abth. Bonn, 1871, 164—169.

⁴⁵ E. Lavisse et A. Rambaud, Histoire générale, II, 870—872.

ство; 2. *вражду*, тј. казну понајвише за убиство непронађено, коју је измиривало село, а која се, у осталом, осим за убиство, давала, по ~~прописима~~ *разних* чланака закона, и за друге кривиче; 3. *тати*, тј. крађу; 4. *гусаре*, тј. разбојништво или хајдучију, 5. *прејем људски*, тј. случаје где се насељенику или раднику властeosком (било меропху, било отроку) помогне да од свога господара утече. Овај члан је у вези са чланом 185, где се ради истог предмета говори о станицима, тј. о пастирима.

Члан 104. (прв. изд. 123). *И да се не наведе пристава на жену кади нест мужа дома, ни да се позива жена без мужа, на да си да жена мужу глас да греде на суд. У том-зи муж нест крив, догда му даде глас.*

Какви су били у Душаново време обичаји позивања на суд, казано је раније. Чланом овим забрањује се пристава (судскоме помоћнику или извршнику) да ма шта судско истражује од куће, кад је код куће само жена и када јој није дома муж. Позиви на суд, који су, како изгледа, могли вршити се и без пристава, од стране саме парничне стране са сведоцима, нису се, такође, могли предавати одсудно кад би се код куће десила само жена а не би муж. Жена је, међу тим, дужна била дати глас мужу да је позван на суд и да ваља да иде, и муж није могао бити окривљен за време што би се изгубило докле би њему глас допро.

Члан 105. (прв. изд. 28). *Књиге цареве које приносе пред судије за што љубо, тере их потвори законик царства ми, што сам записао коју љубо књигу, оне-зи књиге које потвори суд, те-зи књиге да узму судије и да их принесу пред царство ми.*

Види се да је била намера царева да Законик у свима случајима буде за свако право у држави од пресуднога значења. Могло се догодити, а може бити да се и догађало да су се сукобљавали са Закоником гдекоји цареви поклони или уступци, учињени појединим лицима. С тога се овим чланом наређује судијама да такве случајеве износе на ново пред цара, еда би сам могао одлучити шта даље да ради и како да ствар коначно пресуди. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Кад се догоди да се пред судије изнесе, по каквоме год предмету, какво било писмено царево које би са царским мојим Закоником*

било у супротности, сва писмена, за која би Суд нашао да вредности немају, нека судије узму и нека их поднесу мени цару.

О истом овом случају, али у другојачијим предметима, говоре још и чланови 78 и 83, које гледај.

Наредба је ова позније, по свој прилици 1354, измењена. Чланом 171 (који гледај) наређено је да се царска писма или наредбе противне Закону на суду просто одбацују.

Члан 106. (прв. изд. 215). *Дворане властеоски, ако учини које зло кто от њих, кто буде пронијаревиѣ, да га оправе отчина дружина *поротом* ; ако ли јест себар, да хити у котал.*

Из овога се члана види да су властела, а у члану се, без сумње, мисле само већа властела, имала у својим дворовима већи број људи који су се звали *дворани* и који су били одређени на службу њихову. Да реч *дворани* то значење има, види се нарочито из једног места Арханђеловске повеље Душанове где се наређује да се *дворанима белцима* (световним људима који су манастиру били на службу одређени) даје стан изван манастира, те да не стоје у *двору*.⁴⁶ *Пронијаревиѣ* значи сина каква год *пронијара*, а пронијари су били највише налик на данашње војничке и државне чиновнике и службенике, јер су се у оно време услуге краљу и држави плаћале *пронијом*, као што се данас плаћају платом и новцем, што је казано на месту где је говорено о пронији. Већ је на другом месту казано да су се за *пронијаре* употребљавала само властела, јер се *пронијар* употребљава и као синоним властелина (види објашњење при члану 68). И у овоме члану *пронијаревиѣ* значи човека од реда властеоскога који је употребљаван у служби пронијској; то се посведочава и супротношћу између *пронијаревиѣ* и *себра* и разликом казне, [којом се та супротност оправдава. Данашњим језиком казао би се горе наведени члан овако: *Ако ко од властеоских дворана учини какво зло, онемо ко је пронијаревиѣ судиће очина дружина поротом, а себар ће имати да хвата у котло* (тј. да се правда котлом). Знатна је разлика што се тиче употребе *пороте*. О пороти се пак нарочито говори при члану 151 и даље на том месту.

Тежња је члану да утврди поузданост дворанске службе. Шта је *хватање у котло* казано је напред, нарочито при чл. 33. Упореди о томе и објашњења при члановима 84-ом, 102-ом и 150.

⁴⁶ Гласник XV. 306.

Члан 107. (прв. изд. 135). *Кто се најде *отбив* судијина сокалника или пристава, да се илени и да му се все узме што има.*

Призренски препис има овде *убив* место *отбив*, али пошто је за убиство казна на другом месту прописана, и по ономе би се члану та казна могла и за овакво убиство применити, и пошто се имало интереса да се осигура послушност и покорност при раду судијских службеника у народу, то ми се учинило приличније да овде задржим реч *отбив*, коју осим познијих добрих преписа Атонске групе, има и Струшки препис. У томе се утврдило и текстом члана 178, у коме се о овој истој потреби говори по радњи законодавној од 1354 године.

Шта је *пристав*, казано је горе где је та реч први пут дошла под перо. Шта је *сокалник* није јасно. Преписи се колебају између *сокалник* и *посланик* (што се може видети у првом делу). Ја сам се одлучио за *сокалник* зато што нисам могао наћи разлике између службе коју би имао вршити *посланик* и оне коју је вршио *пристав*, а овим се другим називом Законик сам редовно и више пута служи.

У значењу *сокалника* ја се не слажем с оним што је Ђ. Даничић у Рјечнику при тој речи истакао, и не мислим да је то у вези са далком *соџ* и са средњелатинским *sosamannus*. Места из споменика, како она која је познавао пок. Ђ. Даничић тако и она из споменика позније наштампаних, држе *сокалнике* само упоредо с мајсторима и с оним повластицама које су мајстори имали. Миклошићев старословенски Рјечник износи нам реч *сокал* у значењу *кухиње*, *кувара*; *сокалница* је *кухиња*, и реч се та у томе значењу налази и у преводу Синтагме Матије Властара; *сокалник* је, по томе, могао значити *пекара* или *кувара*. Ако је и у Србији било монопола пекарских пећи као што су тај монопол имала властела на западу, онда је помен *сокалника* (по неколико у селу) могао и с тим бити у вези. Кад се сетимо да судије Душанова времена нису седеле на једном месту него да су дужне биле путовати по својој области и на месту расправљати шта би се ко имао жалити, неће бити за чудо, ако истањемо да би овде уз *пристава* најбоље пристало за *сокалника* значење *кувара*, који је у једно могао бити и лични момак судијин. К томе се може додати што је *кухати*, *кухар* немачкога порекла и оскудно гранањем у словенским језицима, а у нас у старом језику као да није било ни познато. Овоме би члану Закона, по томе, било задатак да узме у заштиту и

личну и службену послугу судијину. По томе је члан овај у природној вези са чланом 111, којим се безбедност саме личности судијине у заштиту узима.

Члан 108. (прв. изд. 36). *О издаве сико-зи да буде. Издава от земље приставу 3 периере; от села 3 периере; от млина 3 периере; от жује от свакога села 3 периере и од града коњ и свита; од винограда 3 периере; от коња периеру; от кобиле 6 динари; от говедета 4 динари; *от брава* •в• динара.*

Издава је такса за службену предају која се вршила службено, без сумње кад што коме цар поклони. Један пример налазимо у Арханђеловској хрисовуљи, где се чита: *И јеште приложи царство ми ка колу Рудлову от забела царства ми Раванштицу гору са всеми меџами, а изда ју Илијаш Мутиводиџ.*⁴⁷

Динар је сребрни новац. Вредност му је према злату била различита. Тако на прилику године 1442 ишло је у Дубровнику у дукат 44 динара, а 1470 године — 41. По истраживањима Чибрарија стварна вредност динара метачкога (који је и нашем правац давао) била је у XIV веку око 0.70 дин. садашњих.⁴⁸ *Периера* је златац новац мањи од дуката, који се понајвише делио на 12 динара.

С овим чланом треба споредити члан 134, где су прописане таксе царској канцеларији кад би цар коме баштину подарио.

Члан 109. (прв. изд. 141). *Маџиник и отровник који се најде облично, да се каже по закону светих отаца.*

У Синтагми Матије Властара (у преводу словенскоме) говори у м-сѣстав-у глава •а• *О вѣхвѣхъ оучитѣлнхъ, бѣлѣницѣхъ, ѡштѣ-жѣ зѣздословѣхъ, обавѣницѣхъ, нѣ оубо и чародѣѣхъ, отравѣницѣхъ и навѣзатѣлнхъ.* Пошто су, по плану тога дела, изложена сматрања црвених сабора и светих отаца. Долази, на завршетку главе, 14 чланака византијских закона, у којима су казне за све врсте врачара и враџбина. Казни се, на прилику, смрћу мачем маџиник који је врачао жртвом, а одузи-

⁴⁷ Гласник XV, 302.

⁴⁸ Cibrario, Economie politique du moyen âge, II. Paris 1859, 235—236. Спореди о вредности новца истраживања Ђ. Даничића у Рјечнику под *перпери*. Чед. Мijatовића у Гласнику XXV и Сим. Љубића у делу *Opis jugosl. novaca*, Zagreb 1877.

мањем имања онај који га је на то навео. За жену врачару давало се мужу право да се с њоме може распустити. Отровнику је допадала казна прописана за убицу, итд.

Карактеристично је што су овај чланак, који само упућује на Законик светих отаца, изоставили рукописи познатије Атонске редакције. Што га имају преписи старије редакције, Струшки и Призренски, показује да је у првобитну редакцију заиста унесен. А унесен је, без сумње, с намером да опомене на савесну примену, из страха да претерана ревност не би с тим чланом злоупотребу чинила (на што су, може бити, стварни случаји опомињали). Данашњим језиком горњи члан значи: *Мађиник и отровник, који би се на делу ухватио, да се казни по закону светих отаца. Оно који би се на делу ухватио (који се најде облично) даје ми основа да истакнем разумевање и напомену намере у мало час исказаном правцу.*

Члан 110. (прв. изд. 26). *Судије куде греду по земљи царства ми и својеј области, да нест вољан узети оброка по силе, ни ино што љубо разве поклона што му кто поклони од својеги хотенија.*

По силе је силом; остало је све потпуно разумљиво. О области судија упореди још чланове 175, 179, 182.

Члан 111. (прв. изд. 134). *Кто се најде судију осрамотив, ако буде властелин, да му се све узме; ако ли село, да се распе и плени.*

Овај је члан у вези са чл. 107, где се узимљу у заштиту помоћници и лична послуга судијива. Данашњим језиком овај би се члан казао: *Ко би се нашао да судију осрамоти, да му све узме, ако буде властелин; а да се растури и разграби, ако буде село.*

Члан 112. (прв. изд. 218). *Који човек утече из тамнице, са чим приде на двор царства ми, или јест човек царства ми, или црковни, или властелски — са тем-зи да јест свободан. Аште (атонски а што) јест утекал, у тога-зи човека што буде оставил, та-зи да има кому буде утекал.*

Члан 113. (прв. изд. 217). *Који се сужањ држи у двору царства ми, тере утече на двор патријарш, да јест свободан. И такожде — на двор царев, да јест свобод.*

Овде је реч о праву заштитног прибежишта или азила, карактеристичној особини средњовековног кривичног права. У византијском праву повластица заштитног прибежишта била је допуштена црквама у опште. Кад би ко прибегао у црквену порту, морао је положити оружје, ако је био оружак, и у порти је самој могао мирно живети. Храну и одело дужна му је била давати црква. Онај ко би га одатле силом истргао, сматрао се као повредилац светиње. Црквени старешина није био властан одбити га, осим ако би се устегао да оружје положи. Али пре него што би се његова ствар расправила, или пре него што би помилован био, могла га је власт опет ухватити, чим би прибежиште оставио, а црквене старешине су имале дужност да власт о свакоме таквом бегунцу извести. Имало је кривица које су од овога права биле изузете. Тако се у Византији заштитним прибежиштем нису могли користити: јеретици, нехришћани, отроци (или робови о којима упореди члан 72), порезници који су упропастили покупљену порезу, дужници државног пореза, убице, прељубочинци и издајници.⁴⁰

Наше право очевидно је у томе ударило другим путем. Чланом 112-им ослобођава наш Законик свакога ко утече на царев двор, па био он човек властeosки, црквени или царски. Слобода је долазила самим доласком на то место. Оно што би бегунац оставио код онога од кога је бежао припадало је истоме. Право прибежишта давало се чланом 113-им исто тако и двору патријарашком наспрам двора царева, и обратно. Слободу је добијао и онај који би из двора царева утекао на двор патријархов као и онај који би из двора патријархова утекао на двор царев. Упореди члан 72 који личи на неко ограничење овога права.

Члан 114. (прв. изд. 97). *Људије који се враћају из тужде земље у земљу царства ми, кто буде побегал от јемства, они-зи јемци који су по тога-зи човека ништа*

⁴⁰ Zach. v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3, Aufl. Berlin 1892, стр. 326—330.

да не плаћају (Атонски препис: они-зи јемци који то су по томуј човеку, ништа да не плаћају).

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се у царску моју земљу враћају из туђе земље људи који су били ради јемства пребегли, ништа неће плаћати они који су њих ради какво јемство имали.*

Не да се јасно распознају случај који се овим законом мисли. Атонски препис има пред тим чланом натпис **О людѣхъ властѣльсцѣхъ**. По томе би се могло мислити да су јемци зајемчавали да неко неће бежати, или да ће извештај посла одрадити, службу погођену одслужити, а онај утекао. Ако су јемци били дужни за то навнађати штету, то је, по овоме закону, престајало чим би се вратио из бегства онај који је био узрок тога плаћања. С овим се може упоредити и обичај *ујамчавања* који је по Вуку Ст. Караџићу наведен у „Селу“ (Глас XXIV, 111—112 стр.). На тај начин се, опет по староме обичајном праву, тражењем јемаца служио године 1825 и Милосав Ресавић, кад је преким судом требио Ресаву од хајдучије, која се тада била онде намножила.

Члан 115. (прв. изд. 50). *И кто јест чијега човека пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господара от суда, ако да књигу милосну цареву, да се не потвори; ако ли не даст милости, да му се врати (Атонски препис: да му га врати чији будет).*

Туђа земља значи у овом члану *туђе властелинство*. Побегал от својега господара от суда значи да је код свога господара нешто скривио, па је властелин, први му господар, по оновременом праву, имао да му суди, а он не хтео сачекати суда већ утекао, или га је први му господар и осудио, а он, бивши незадовољан пресудом, не хтео подлећи јој већ утекао. И у једном и у другом случају могао је бегунац наћи начина којим би себи милост цареву набавио. У таквом случају милост царева прекидала је све, а пређашњи господар није могао више тражити тога свога човека; ако ли милости царева није било, човека такога бегунца није могао није примити, већ га је морао издати господару чији је био пређе бегства. Тежња је закона иста која се види и у другим члановима, а на име да властелин осигурава сталност и покорност њихових радника и насељеника.

Члан 116. (прв. изд. 91). *Кто што најде у цареве земљи, да не узме тере да не рече: „Вратићу ако кто позна.“ Ако ли похвати или узме, да плати што тат или гусар. А што најде у туђој земљи на војсце, да веде и несе пред цара и војеводу.*

У овоме је члану једна општа наредба за ред и безбедност покретнога иметка, где се најлакше долази у искушење да се узме или присвоји. Данашњим језиком тај би члан гласио: Оно што би ко нашао у царевеј земљи није слободно узети, па казати: „Вратићу, ако ко позна.“ Ако ли ко што (самовољно) узхвати или узме, да плати што би платио крадљивац или разбојник. А што ко уз рат војујући у туђој земљи нађе, да води и да носи пред цара и војеводу. Још треба с овим чланом споредити наредбу члана 132 о плену из туђе земље.

Члан 117. (прв. изд. 86). *Што јест кому прешло у цареву земљу, или из града или из жуписе које, до пријетија господина цара, догде нест било цареве, на је било инога господара, от тога-зи времена што јест човек или ина правда, да се не иште. Ако буде прешло по прејетији господина цара, то-зи да се не иште рекше: „Када је било размирије а нест била земља и градове цареве.“*

Стил је друге тачке непотпун. Преписи позније Атонске групе кушали су да то исправе стављајући иште м. не иште, али се тим опет несугласица не уравнива. Члан је тај прави закон освајачкога времена Душанова. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Што је коме у царевеј земљи прешло у његову област из некога града или жуписе туђинске, које су другоме неком господару припадале, пре него што је тај град или жупису цар прихватио, не може се потраживати ништа, ни човек нити што друго. Али ако се то случи пошто је цар те земље под своју власт примио, да није слободно правдати се речима „То је из времена ратнога, када земља и градови нису били цареве.“ У овоме преводу истакнута је у исти мах и исправка коју мислим да по смислу треба у завршетак члана унети.

Члан 118. (прв. изд. 195). *Трговци који греду по цареве земљи, да нест вољан никоји властелин или који*

љубо човек забавити по силе, а или разбити кућу а динаре му силом наврешти. Кто ли се најде силом растоварив или разваљав (други рукописи разбалав), да плати 5 сат (500) перпер.

Овим чланом и још некојима за њим просто се, кодификације ради, понајвише уносе у Законик наредбе које су већ Дубровчана ради раније узакоњене и уговорима с Дубровником утврђене. Као што се види, чланом се овим забрањује силом задржавати трговце који путују по царству; никоме није било слободно силом трговачку робу распачати и силом новце натурити; нико није смео трговачки товар силом растоварити или распаковати, и ко би против тога закона ма шта погрешно, дужан је био платити 500 перпера. Општа сигурност Дубровчанима зајемчава се још уговорима Стефана краља Првовенчаног, где се установљава за њих јемство жупе.⁵⁰ Краљ Милутин је у првим годинама своје владе наредио да им за штету јамчи село, или ако село не би могло, сам краљ.⁵¹ Али осим јемства, краљ Милутин се бринуо још и за казну кривица, и у првим годинама његове владе обзнањен је његов закон у коме се каже ово: *Створи милост краљевство ми трговцем дубровачким, да ходе по земљи краљевства ми слободно, а никто да им не испакости ништа, ни им забави ништа. А који купци греду мимо Брсково а не свраћају се у Брсково, да им никто не има забављати ни на њих требовати чеса, кто ли се обрете испакостив им или што узам од њих, да приме гњев и наказаније от краљевства ми и да плати пет сат перпер краљевству ми.*⁵² У горе наведеном члану 118 имамо тај исти закон краља Милутина, само другојачије исказап и раширен на све трговце, били не били Дубровчани. Дубровчани су сами много држали на ово право, јер су настојавали да им се потврђује, и после Законика, при свакој промени владоца.

Члан 119. (прв. изд. 129). *Скрлата и мале и велике руке потребна трговци да греду слободно без забаве по земљи царства ми, да продају и кућују и тргују како кому трг доноси.*

⁵⁰ У којој ли се жупе што испакости, та-зи жупа воља да да кривце воља да плати. Miklosich, Monumenta serbica, 16.

⁵¹ Да при којим ис селе штета најде, да плати село бљажње: ако село не плати, да плати краљевство ми. Miklosich, Monumenta serbica, 51.

⁵² Miklosich, Monumenta serbica, 53.

Скрлат је *scarlatum*, чоха или ткање отворено-првене боје; у данашњем је језику *скерлет* и *скерлетан*, има и глагол *скрлетити се* — првенити се као скрлат, али се враћа у живот старији правилнији облик.

Преписи позније Атонске групе имају место *мале и велике руке* (тј. врсте) — *мале и велике куће потребне*, али је, чини ми се, као и на другим местима, ова промена дошла из неразумевања оне стварне потребе која је закон изазвала.

Данашњим језиком члан 119 казао би се: *Трговци који продају скрлат боље и горе врсте да путују слободно без сметње по мојој царској земљи и да продају и купују слободно*. Трговачки уговори не знају за ову наредбу, и закон је потекао из неке нарочите потребе да се учине олакшице трговини и промету скрлата. Нема начина данас да за стварни повод ове законске наредбе сазнамо.

Члан 120. (прв. изд. 131). *Цариник царев да нест вољан забавити или задржати кога човека да му кућљу продаст у бесценије; вољно да проходи сваки по трговех и вољом да походи сваки својом кућљом.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Забрањује се царскоме царинику да кога било омете или задржи, те да му своју робу прода у бесцење; свакоме су отворени и слободни тргови, и свако да слободно носи своју робу куда хоће*. Општа начела слободнога промета, која су у ондашњем друштву и државно-друштвеним установама имала пуно препрека, овим се уносе и у Законик, и ако су од почетка трговачких уговора престано потврђивана и наређивана.

Члан 121. (прв. изд. 132). *Да нест вољан властелин ни мал ни велик, ни кто љубо, задржати и заручити своје људи или ине трговце да не греду на тргове цареве. Да греде свак слободно.*

Овај је члан био у вези с правом монопола или прече продаје или купње које су краљ, као господар, и гдекоја властела имали. У једном трговачком уговору међу краљем Милутином и Дубровчанима из првих година владања Милутинова овако се обележава то прече право купње и продаје. „*И да им се — тј. Дубровчанима — не наметује без воље месо купити, или браве, или свиније, или краљево или чије годе, ни малу ни велику ку-*

иљу, разве кади се хоће краљево месо продати, да се заручи по-
всему тргу, да не продају ни куцују меса доколе се краљево не
прода.⁵³ Правом монопола, против којег је био наперен овај
члан закона, служила су се властела и после, за Турака. Тако
у законнику за санџак Никопољ пише како је субаша имао право,
кад је год хтео, да одреди себи монопол за два до десет дана
за продају млада вина после бербе. Тога дана, пише у законнику,
свима се поданицима бурад запечате, и само субаше могу своје
вино продавати. Не могли ли они на тај начин растурити оно
што имају, нису власни у друго доба тај монопол наређивати, а
и тада, кад је наређен, нико се не сме нагонити да вино или
грожђе купује по што би они хтели, а по што право није, него
морају продавати као што се обично на тргу продаје, по драго-
вољној погодби. Под истим погодбама слободно је било у сан-
џаку Видину субашама и спахијама наређивати монопол у своју
корист једанпут у години дана, не каже се за што. Исто се то
зна и за санџаке Призрен и Ларису, а врло је могућно да је то
било, у разним облицима, по целом царству и да је из старијих
времена наслеђено.⁵⁴ Види се да је властела била удесила не
само све што треба за безбедност и сталност радних руку него
и за сигурност продаје!

У осталом горе поменути је члан такође већ раније, сам
Стефан Душан, у почетку свога краљевања, установио, актом
којим наређује, тада за жито, да се не могу правити сметње ни
онима који продају. *Кто ли се обрете — пише у том акту —*
учинити некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му
продаје жито, да приме гњев и наказаније од краљевства ми и да
*плати краљевству ми 5 сат (500) перпер.*⁵⁵ Употреба речи зем-
љанин, која је супротна оној властелин готово тако као и себар,
показује нам да су ове наредбе биле упућене против поменутог
властeosког права прече продаје.

Члан 122. (прв. изд. 194). *Ако ли који властелин за-
држи трговца, да плати 300 перпер; ако ли га цариник
задржи, да плати 300 перпер.*

Овим се чланом прописује казна за кривице против члана
118, 119, 120 и 121.

⁵³ Miklosich, Monumenta serbica, 52.

⁵⁴ Hammer v. J. Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwal-
tung, Wien 1815, I, 302, 312, 321, 323.

⁵⁵ Miklosich, Monumenta serbica, 119.

Члан 123. (прв. изд. 18). *О трговех. Што су куде посекали Саси горе до сијега-зи сабора, ту-зи земљу да си имају. Ако су кому властелину без правде узели земљу, да се суде са њим властеле законом светог краља. А от сада напреда Сасин да не сече; а што сече, онога-зи да не тежи, ни људи да не сађа (Раковачки препис ни властелин људи да не сели), такмо да стоји пуста, да расте гора. Никто да не забрани Сасину горе колико јест требе тргу; толико-зи да сече.*

Познато је да је од XIII века унапред рударство било један од главних економних извора у старој српској држави. Рударство су у Србији отпочели радити Саси, германско племе, које су довели Дубровчани, по свој прилици из Угарске.⁵⁶ На ономе месту где би рударску радњу отпочели, Саси су обично подизали своју саску варошицу, и докле се у њима већа потреба имала, тим су се њиховим насељима чиниле разне повластице. Горе наведени члан показује да се у томе пошло натраг и да се пошло путем да се саске повластице ограничавају и сужавају. Не зна се да ли је то за то што се Саса превећ намножило, или што су њихову вештину и Срби већ били присвојили, или, просто зато што је то пређашње право крчевине почело да се одвише злоупотребљава, па се морало ограничити, да не би земља, при све већем развијању рударства, са свим без шума остала.

Првом тачком горе наведеног члана Законик осигурава Сасима земљу крчевину коју су до тадашњег саборног времена искрчили били, а властела која би се, без сумње тога ради, могла на што жалити, упућују се на суд светог краља (Милутина), тј. на поротни мешовит суд, који је краљ Милутин установио за спорове оваке природе. Наредивши то, за дотадашњу крчевину и за могуће спорове ради ње, Законик прекида дотадашњу повластицу, по којој су Саси могли око свога рудног места по вољи крчити шуму и на искрченом месту насељавати раднике, и забрањује им да даље таким начином крче, нарочито

⁵⁶ Види о томе Јиречек *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. Prag 1879. стр. 43 и д., по том мој чланак *Рударство у Србији XIII—XV века и утицај његов на живот тадашња*, *Годишњаци Николе Чупића*, III, 274 и д. Дубровчани су могли доћи на ове послове по својим трговачким комбинацијама. тражећи већу добит.

пак забрањује им да насељенике намештају на искрчена места, наређујући да се оставља пустиња, како би се гора могла опет подизати. Један познији препис има текст по коме се и самој властели, опет у намери обнављања горе, забрањивало да крчевину насељавају. Најпосле се горосеча у границама потребе трга допуштала.⁵⁷

Вредно је овде прибележити колико је јак траг ових Саса одржао се у топографији места. Данас се зна за село *Сасе*⁵⁸ у Подрињу међу Дрином и Вишеградом, за село *Сасе* у срезу Студеничком, за *Сасин-поље* у околини Пљевља, за *Шашку* реку у околини Мајданпека, за *Велику Шашку* и *Малу Шашку*, потоке који се са висова Вршке Чуке стачу у Тимок. Систематичан преглед ових трагова у топографији могао би дати упутстава врло занимљивих.

Рудари су ти још оставили траг своје народности у гдекојим немачким речима у терминологији угљара. У својој књизи „Летње вечери. Београд 1880“ стр. 265—267, М. Ђ. Милићевић је забележио да се *рауна* зову рупе као димњачићи у гомилама дрва сложених да се жегу у угањ; да се *штџи* зове прах од угљевља којим се горење загушује да у пламен не букне. Г. Тих. Р. Ђорђевић професор Учитељске Школе у Алексинцу распитивао је нарочито, по мојој молби, угљаре из Округа Пиротскога. Они оно место на коме слажу дрва за жежење угља зову *штетина* и *штетинка*. Оне одушке које угљари око Београда зову *рауне* Пироћани зову *равуне*, *равунке*. Очеvidно је да у овим речима имамо трагове саске. Може бити да су они шуму сатирали и ради угља.

Члан 124. (прв. изд. 11). *Градове грчки, којех јест *пријел* господин цар, што им јест учинил хрисовуље и простагме, што си имају где и држе до сијега-зи сабора то-зи да си држе и да им јест тврдо, и да им се не узме ништо.*

Шта су *хрисовуље* и *простагме* казано је у објашњењу члана 39 и 40. Овим чланом цар је још једном, правим законодавним путем, потврдио поваластице и имања освојених грчких градова

⁵⁷ Упореди и оно што је у овом члану писано у „Селу“ Глас XXIV стр. 165—173, где је реч о правима која су се набављала крчевином.

⁵⁸ Гласник XXV, 44 показује то село у коме сад живе хришћани и муслимани, као неко одличније средиште.

која су исти већ по поменутих простагмама и хрисовуљама држали. Упореди још чланове 137 и 176.

www.libtool.com.cn

Члан 125. (прв. изд. 12). *Градовом да нест приселице, разве који иде жупљанин, да ходи к стањанину, или мал или велик, да му преда коњ и стан вас, да га сабљуде стањанин са всем. И када си појде он-зи гост, да му преда стањанин све што му буде пријел; ако ли му буде што погинуло, све да му плати.*

Данашњим језиком тај би члан гласио овако: Градови нису дужни подносити станарину; с тога ко иде из околине, да иде ка гостионичару, био мали био велики, и да му преда коња и све што има, што ће гостионичар потпуно сачувати. А кад се гост крене натраг, гостионичар је дужан да му преда све што је примио; ако ли му буде што недостао, све да му плати.

Приселица је право на стан и храну коју су имали властела, државни чиновници и службеници или страни посланици кад куда путују. За средњег века она је била у обичају и пракси у целој Европи, и тамо се у понеким државама знало шта коме реду чиновника и господа припада кад где дођу. Законодавство Душаново у свем је бринуло се да приселицу ограничити и сведе на што мање. Овим чланом су, на прилику, градови са свим опроштени од приселице и од дужности давања хране и станова ма коме. Сваки жупљанин (човек из села) који би дошао у град, морао је ићи ка стањанину што ми данас зовемо гостионичару; њему је предавао свога коња и остало што је имао, а он му је за све то одговарао, и морао му је платити, ако би нестало штогод од онога што му је предао. Видеће се у другим члановима (155 и 156-ом) како је приселица ограничена и за села; како су властела, која би се негде на приселици бавила, одговарала за штету коју би приликом приселице учинили (чл. 57 а по том и чл. 142), и како је чак и за стране посланике наређено да се могу само за један оброк бавити у једном месту, а по том да су дужни даће ићи (чл. 133).

Приселица је средњовековни облик данашњих путних и подвозних трошкова које државни поглавар путем својих министара одобрава службеницима кад по службеном послу путују.

Шта значи реч стањанин види се из смисла. Али има један запис дубровачкога суђења из 1405 који потврђује да је стан — гостионица, стањанин — гостионичар, и да се овај члан Забо-

ника и тада у српској земљи тачно вршио. По томе запису трговци су дошли 1405 у Вучитри из Приштине, предали су стањанину своје коње и ствари, он је ствари примио и под својим кључем у собу оставио. Због тога што се нешто изгубило ради изненадног доласка једног Турчина било је саслушавање и суђење, и отуда знамо за ову прекрасну потврду и објашњење члана 125-ог из самог живота. С. Jireček, Archiv f. slav. Phil. XIV. 75—77.

Члан. 126. (прв. изд. 209). *Градска земља што је около града, што се на њој гуси или украде, да плати то-зи све околина.*

У низу јемстава која су налагана свуда за случајеве кад се злочинац не нађе и којима се баш тежило томе да се злочинства спрече, знало се да свако село одговара за свој хатар. Остајао је без одговорника хатар или околина града, и јемство за злочине ту учињене, за које се не би пронашао кривац, Душаново је законодавство бацило на околину, тј. на најближа села око града.

Члан. 127. (прв. изд. 13). *За града зиданије. Где се град обори или кула, да га направе грађане тога-зи града *и жуиа што јест предел тога града.**

Не само познији преписи Атонске групе него и Струшки има додатак о жупи којим се и на њу товари дужност да оправља град кад се што у њему поквари. Тако је морало и бити, пошто би оправљање града, ако би пало на саме грађане, било за њих превећ велики терет, нарочито по мање насељеним градовима. Да су и жупе или села донста дужна била оправљати град и да смо по томе право имали што смо тај додатак овоме члану придодали доказ је у толиким црквеним даровним хрисовуљама којима се баш жупљани од работе *градозиданија* ослобођавају.

Члан 128. (прв. изд. 2). *Господин цар кади име сина женити или крштеније, и буде му на потребу двор чинити и куће, да вак поможе, мал и велик.*

Ово је једна од работа која је била за личну потребу владаочеву. У даровном писму деспота Стефана које је 8 јуна 1411 у Јагодној (данашњој Јагодини) дао Хиландару помиње деспот како је ослободио манастирске људе *од работ господства ми, од*

*грађенија кућ и дворов.*⁵⁹ На западу је, такође, био у обичају овај ванредни данак који се у Француској звао *aide féodale*, и краљу се помагало ванредном помоћу кад би имао да удаје кћер. кад би му син дорастао до оружја, или кад би краљ допао ropства, па би га требало откупљивати. Једнакост је пак више у основу него ли у појединостима, које су зависиле од прилика и потреба једнога и другог места.⁶⁰

Члан 129. (прв. изд. 219). *На војсце на свакој да обладају војевводе колико и цар; што реку, да се чује. Ако ли их кто пречује у чем, да јест то-зи осуђеније које и онем-зи који би цара преслушали. И судове, мали и големи, који су на војсце, да им суде војевводе а ни нико.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: У свакој војсци војевводе имају власт цареву; што нареду, да се послуша. Ако ли их ко у чем год не би послушао, да се осуди као год и онај који цара не би послушао. И што се има судити на војсци, било мало или много, судиће војвода, а нико други судити не може.

Упореди шта се чланом 176 наређује за градове.

Члан 130. (прв. изд. 136). *Црков кто обори на војсце да се убије или обеси.*

Не треба никаква објашњавања.

Члан 131. (прв. изд. 220). *На војсце сваде да нест. Ако ли се свадита два, да се бијета, а ни нико от војник да им не поможе. Ако ли кто потече и поможе на пољвицу, они-зи да се бију.*

Напред је, при члану 102 о *уздању*, показано колико је двобој био у Европи онога времена у обичају при свима споровима где је што било сумњиво или где је теже било докучити истину. Мислило се да је од Бога случај који прекреће победом овамо или онамо, и тога ради се и прибегавало такоме начину расправе. Није чудо што је законодавство Душаново у војсци установило двобој, као начин расправе најкраћи и најлакши за војничке старешине.

⁵⁹ Miklosich, Monumenta serbica, 571.

⁶⁰ Vuitry, Études sur le régime financier de la France, Paris 1878, p. 384 и д.

Знатно је што су преписи познџје Атонске групе наредбу да се бију они који би помагали заменили оштријом казном да им се руке усекут. Може се мислити да је свађа двојице из два различита краја повлачила за собом земљаке једнога и другога у војсци, те да је свађа двојице људи тим начином могла да повуче за собом велики део војске, и тиме би се могло оправдати пооштрење казне. Варијанат Струшкога, који м. да се бију има да се убију мислим да се мора огласити за преписачку погрешку.

Члан 132. (прв. изд. 85). *Што кто куши от илена из туђе земље, што буде илењено, по цареве земљи, да јест вољан кушити от тога-зи илена колико *и* у туђој земљи. Ако ли га кто потвори, говоре „Оно-зи је моје“, да га оправди порота, по закону, јере је кушил у туждој земљи, а нџ му ни тат, ни проводчија, ни вестник; тако-зи да си га има како своје.*

Гдекоји преписи имају место *вестник* при крају *саветник* или *светник*. Преводник Синтагме Матије Властара употребио је за појам саучесника (како ми данас кажемо) реч *съвѣстникъ* (к-състака, глава кг.). Без сумње се то и овде хтело, и права би редакција била: *а нџ му ни тат, ни проводчија, ни савесник.*⁶¹

Војничко време Душаново изазвало је овај законски чланак. Њиме се наређује да је у царевој земљи слободно било купити плен из непријатељске (туђе) земље као да се купује онамо на самом месту. По члану 116, који треба споредити с овим чланом, изгледа да плен на војсци није био свагда, или да није био без извесних ограничења допуштен. Овај члан би морао томе бити супротан, ако се не би у њему претпостављали као познати обичаји о плену при војевању. Кад би се пак при плену из туђе (непријатељске) земље, купљеном у царевој земљи, догодило да неко ону ствар позна као своју, купац је тајве ствари морао ићи пред пороту, по закону (тј. састављену према окривљеноме онако како је прописивао закон), да га оправда или окриви, и кад би порота нашла да је он заиста купио у туђој земљи, те да нема ни крађе, ни посредника (проводчије) ни саучесника (*савесника*), могао је оп ствар даље држати као своју. Цео смисао показује да се мислило највише на коње или на стоку.

⁶¹ М. В. Милићевић има из народнога говора: „Ето тако се и наш Чича Митар, ни свесан ни чесан, нађе заједно с лоповима с ону страну катанца.“ Искра 1898, стр. 115.

Данашњим језиком горе наведени члан исказао би се овако: Ако ко у царској земљи купи штогод од онога што је запленио по туђој земљи, слободно му је да од тога плена купи као год ~~да то не ради у царској~~ ~~у царској~~ него у туђој земљи. Догоди ли се ипак да би на њ ко посумњао рекавши „Оно је моје“, ваља да спор расправи порота по закону, утврдивши да је он ствар купио у туђој земљи и да није ни лопов, ни посредник ни саучесник; на тај начин ствар му се признаје као његова властита.

Члан 133. (прв. изд. 87). *Поклисар што гредe из туђе земље ка цару, а или од господина цара ка својему господину, где приду у чије љубо село, да му се чини част, да му је свега довољно, на да обедује или вечера, а да гредe напреда у ина села.*

Поклисар је грчко ἀποκριστήριος — посланик. Знаменито је што се тај исти ред који се у овом закону помиње вршио под Турцима за стране посланике све до најновијега времена.

Члан 134. (прв. изд. 35). *И што записује цар баштине, кому запише село, да јест логофету 30 першер за хрисовуљ, а кому жушу — од свакога села 30 першер, а дијаку за писаније 6 першер.*

С овим треба споредити члан 108, у ком су прописане таксе за предају (издаву).

Шта је логофет или логотет казано је при члану 25. Дијак је *ђак*, и по томе је у старо време значао и најмлађега у свештеничком реду, и писара, и ученика, што су у то време и школа и писменост били једино у рукама цркве и црквених људи. У овом члану је дијак — писар.

Члан 135. (прв. изд. 221). *Војска која гредe по земљи цареве, где падне у ком-зи селу, друга која по њој гредe, да не падне у том-зи селу.*

Као што смо помињали при члану 125 о приселици, и при члану 82 о власима и арбанасима кад иду са својим стадима. имамо да напоменемо и овде сталну тежњу Законика да терете давања стана и хране селима смањи и олакша колико се год може.

Упореди још и члан 187 где се у исти ред меће пролазак цара и царице с њиховом пратњом и пролазак царских оваца или коња.

Члан 136. (прв. изд. 4). *Књига царства ми да се не преслуша где приходи, или ка госпожди царици, или ка краљу, или ка властелом, великим и малим, и свакому човеку. Никто да не пречује што пише књига царства ми. Ако ли буде таква-зи књига што не може он-зи савршити, воља не има да даст тај час, да греде оиет с књигом ка царству ми, да ошове царству ми.*

Овим се чланом почиње друга врста члапова Законике, која је по запису у већини рукописа рађена године 6854 (1354), индикта 7-ог.

Колико је законодавство Душаново обезбеђивало права цркве и права властеле, овим се чланом нарочито, као што се види, настојавало да се обезбеде и права државнога поглавара и средишње државне власти на општу послушност. У средњем веку, где је све помагало децентрализацији и распадању, ова је црта законодавства Душанова врло знаменита.

Горе наведени законски чланак наређује да се царско писмо слуша свуда где би дошло, па било то код госпође царице, било то код краља, што је у Душанову царству значило престолонаследника, било код властеле, мале и велике, и код свакога човека. Нико да се не начини да није чуо што пише царско писмо вели Законик. Где би се пак догодило, наставља се даље, да царско писмо наређује нешто што не може да изврши онај коме се наређује или нема да да (оно што би се писмом тражило), онога часа (да се онај који писмо носи) врати с тим писмом к цару и да га извести.

Као што изгледа, тежња је царева била да он обезбеди и цркву и властелу свима правима што се тиче њихова опстанка, али и они да су њему са сваком услугом у свако доба готови.

Члан 137. (прв. изд. 6). *Хрисовољи царства ми што су учињени градовом царства ми, што им пише, да им нест вољан потворити ни господин цар ни ни кто. Да су хрисовољи тврди.*

Данашњим језиком овај би члан гласио: *Нико не може предругојачити на гдрѣ оне повластице што су царским градовима подарене, што им нише, није властан изменити ни цар нити ико други. Повластице су непромените.*

У члану 124 првога законског зборника наређено је већ било ово исто за грчке освојене и са Србијом сједињене градове. Или што се мислило да су тиме ослабљена таква нста права градова који су се у Србији из раније налазили, или што се нашло да члан 124 може дати повода таквоме мишљењу, или што су и српски градови желели и старали се да се и њихова права унесу у Законик онаким начином каквим су унесена права грчких градова, нађено је да се и овај члан унесе у Законик.

Овај члан припада доказима да је ова друга врста чланова заиста рађена позније, и на засебноме Сабору. Тешко би било разумети да се на једном истом Сабору донесу овако подвојено члан 124 и овај члан 137. Упореди још и члан 176.

Члан 138. (прв. изд. 168). *Ако се обрете у чијем хрисовољи слово лажно приписано и обрету се словеса претворена и речи претворене на ино него што је повелело царство ми, да се ти-зи хрисовуљи раздери, а он-зи веће да не има баштине.*

И овај члан, наперен против фалсификовања, са свим личи другоме законском зборнику, где се пази на лажљиво извртање и са себичном намером изопачавање оних начела која су првим зборником као основа земаљском реду постављена. Види се да закон претпоставља тај посао у баштинским хрисовуљама. Данашњим језиком гласио би тај члан овако: *Ако се у чијем хрисовуљу нађе реч лажно придодата и нађу се речи лажно изокренуте, другогачије него што сам ја цар заповедио, ти хрисовуљи да се поцепају, а онај да изгуби баштину.*

Члан 139. (прв. изд. 46). *Меропхом ва земљи царства ми да нест вољан господар учинити през закон ништа, разве што јест царство ми записало у Законице, то-зи да му работа и дава. Ако ли му учини што без закона, повелева царство ми, сваки меропх да јест вољан прети се својим господаром: или са царством ми, или са госпо-*

ждом царицом или са црквом, или са властели царства ми, и с ким љубо. Да га нест вољан никто држати от суда царства ми, разве да му судије суде по правде. И ако упри меропаш господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропху.

Текст би на данашњем језику гласио овако: *Насељеницима у моме царству не сме господар ништа чинити закону противно; оно су му дужни работати и давати што сам ја цар записао у Законику. Догоди ли се да господар насељенику учини што преко закона, царска је заповест да је сваком насељенику слободно судити се са својим господарем, па био тај господар ја цар, била то госпођа царица, или црква, или властелин царски или ма ко други. Нико није властан да насељеника задржи од царскога суда, већ судије да му суде по правди. И ако се пресуди да насељеник има право а не господар, царски судија да ујемчи како ће господар насељенику све исправно платити, нити да се тај господар после усуди да какво зло меропху учини.*

Овај члан Законика наставља се на члан 68 из првога зборника. Тај 68 члан једини је у првом зборнику с којим се могу везати речи што јест царство ми записао у Законице. Овим се чланом, уз то, потврђује оно што је тамо казано о деоби земље или села на царска (или државна), црквена, властeosка и слободних људи, и потврђује се на ново да су работе баштинику и работе пронијару биле једне исте, те да се баштина од пропије није разликовала по доходу него само по правима наследства и располагања. Пошто су се чланцима првога законског зборника од 1349 осигуравала у свем права господарска, показало се потребно да се у другоме зборнику помисли и на права насељеничка или радничка (меропашка). Овај законски члан утврђује да господар не сме од свога насељеника (меропха) тражити што друго преко онога што је горе наведеним 68 чланом утврђено. Догоди ли се, где било и ма од кога, па ма и од самога цара, томе противно, по закону је меропаш имао право жалити се на свога господара суду, и од суда га није могао нико задржати. Још закон, последњом својом тачком, утврђује да судија обезбеди извршење онда кад би се показало на суду да меропаш има право. И пошто се претпостављало да би се господар могао после својим начином светити и досађивати меропху зато што се на њ жалио, додато је у Закону још и то да госпо-

дар не сме меропху никакво зло чинити тога ради. Питање је како се то вршило, али је занимљиво да су оновремени законодавци на то мислили.

Члан 140. (прв. изд. 51). *Повелева царство ми. Никто ничијегача човека да не прима; ни царство ми, ни господжа царица, ни црква, ни властелин, ни прочи љубо кто человек да не прими ничијегача човека без књиге царства ми. *Ако ли га кто прими*, тако-зи да се каже кто љубо како и неверник.*

Члан 141. (прв. изд. 52). *Такожде и тргове и кнезове и по градовех чијегача човека приму, такожде образом да се кажу и одаду.*

Бавећи се пословима господара и радника и обезбедивши чланом 139 раднике од господарских злоупотреба, које су, по свој прилици, бегство истих изазивале, Законик се друге збирке овим враћа на питање о примању бегунаца насељеника од стране господара, и на ново се бави истим предметом којим се већ бавио у члану 115 прве збирке.

Како из горњегача 115 члана тако и из ова два члана види се да је за бегунце насељенике само допуштене цареве, којим би их цар као неком (милошћу за коју сад не знамо с каквим се погодбама давала) раздрешавао од њихова старогача господара, било пут и начин да се свога господара и везе с његовом земљом опросте. Члан 115 указује речима *от суда* на некакву кривцу или спор као на неку погодбу; у горе поменутима пак члановима ни то се не помиње, и царско писмо излази на чисто као писмо допустно којим је човек насељеник могао оставити једногача на прећи другом господару. За случајеве пак где се не би могао показати тај правилни начин преласка, чланови 140 и 141 поштравају поступак, и у томе се види разлика међу законодавством од 1349 и 1354. По члану 115-ом држалац туђегача човека имао је дужност само да га врати правога господару; по члану 140 и 141 тај је држалац још потпадао под казну као *неверник*, а то је једна од највећих и најстрашнијих — одузимање имања. Осим тога се још пређашња паредба допуњује у толико што је раширена на тргове, кнезове и градове. Под *кнезовима* треба разумевати старешине жупске, којих је било различитих, према правнога саставу жупских имања. И за њих се чланом 141 наређује да трпе казну и да човека предаду онога чији је.

С овим је у вези и члан 164 који се налази једино у Призренскоме препису и у коме се још јасније потврђује разлика међу чланом 115 и 140—141 коју баш сад истакасмо. Тај члан пише: *За људи. Кто буде чијега човека пријел прежеде сијега сабора, да се иште првим судом, како иште у првим законику.* Тиме се новој наредби чланова 140—141 одузимала повратна сила и наређивало се да се те одредбе примењују само унапредак.

Члан 142. (прво изд. 145). *Властелом и властеличићем којим јест дало царство ми земљу и градове, ако се кто од њих обрете опленив села и људи и затрв през закон царства ми што јест царство ми узаконило на сабору, да му се узме држава, а он-зи што буде струл, да все плати од своје куће и да се каже како и пребеглац.*

Овај се члан донекле везује са чл. 57. Тамо се такође говори о властели која би земљу пленила и куће палила кад је на приселици, и ми смо тамо истакли да се то могло догодити, кад би се по царевом или по државном послу та властела бавила гдегод у држави и уживала гостопримство онога краја по праву приселице. Исти се случај помиње и у овоме члану, само што се овде не везује за приселицу, која је могла узимати се за послове краћега трајања, него обухвата државину земаља на дуже рокове. Очеvidно је овај закон у вези с освојењима по Македонији и са новим положајима које је властела добијала у административној и војној служби нових земаља. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Ако би се од властеле и властеличића, којима сам ја цар дао земљу и градове, неко нашао да плени села и људе и да противно закону покажи што сам ја цар на сабору узаконио, да му се та државина одузме, и дужан је да од своје куће накнади све што је оштетио, а казна му је као и бегунцу.* Казна је и овде поопштена, јер се за непослушнике не наређује као у 57 само одузимање државе него се прописује још и казна као бегунцу.

Члан 143. (прв. изд. 201). *И ако се обрете гусар, ошад през државу краишника и плени где годе, и опет се врати са пленом, да плаћа краишник само-седмо.*

Данашњим језиком овај би члан гласио овако: *Кад се догоди да кроз област једнога граничарског старешине упадне раз-*

бојник, па где год изврши пљачку и опет се врати са пљачком, тај старешина да накнади штету седам пута.

Гусар се зове разбојник који отворено на путу, с оружјем у руци, отима или насиља чини. Властела којима је било поверено да чувају границу дужна су била чувати је и од њих. Ако би се случило да би гусар ушао негде у царевину и вратио се из ње с пленом, крајишни властелин дужан је био седмоструко накнадити оно што би гусар био однео. Члан 49 говори о одговорности властеле кад би државну границу прешла каква туђа војска.

Члан 144. (прв. изд. 184). *Ако се обрете властелин или властеличић побеглац, и ин кто љубо царства ми, тере устану на грабљеније околња села и жуца на његову кућу и на јегов добитак што буде оставил, они-зи који то-зи учине да се кажу како неверници царства ми.*

Данашњим језиком казао би се тај члан овако: Где би се догодило да утече властелин или властеличић или ко му драго други из мога царства, а села околна и жуца скочили би да разграбе кућу и стоку коју је он оставио, казниће се као неверници мога царства они који би то учинили.

Члан 145. (прв. изд. 153). *Повелева царство ми. По всех земљах, и по градовех, и по жуцах, и по краиштех, гусара и тата да нест ни у чијем пределу. И сим-зи образом да се украти татба и гусарство. У којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се распе, а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи, а господар села того да се доведе свезан ка царству ми и да плаћа все што је чинил гусар и тат от исирва, и паки да се каже како тат и гусар.*

Члан 146. (прв. изд. 154). *Такожде кнезове, и премилурије и владалци и предстајници и челници који се обретају сели и катуну обладајуштеје, ти-зи вси да се кажу образом више писаним *аште се најде у њих тат или гусар.**

Члан 147. (прв. изд. 155). *Ако ли су владалци оповедали господарем, *ако господари се поневедали*, да се та-зи госиода кажу како гусар и тат.*

Као што му већ и облик показује, закон је овај потпуно оригиналан и спрема домаћих прилика срачуњен. Синтагма Матије Властара говори о разбојништву у 12-ој глави а-састава а у 23-ој глави к-састава говори о крађи и о разбојништву. Разбојник се по византијским тадашњим законима казнио или сечењем главе или распињањем на месту где су злочинства извршили, кад је тако потребно било. Крадљивци кажњавани су бојем (батинама), ако су сиромаси, а двоструком накнадом украденога ономе коме је крађа учињена, ако су богати. То је за први пут, а за други пут казна је била прогонство; трећи пут пак сечене су крадљивцу руке. Душаново законодавство увлачило је у одговарање још и село, прописујући да се расели оно у коме би се нашао разбојник или крадљивац; за разбојника наређивало је да се обеси стрмоглав, а за крадљивца да се ослепи. Колико је законодавство прегло било да баш истреби крађу и разбојништво, види се по томе што увлачи у одговорност и господара села, који је дужан био да накнађа све што је, где било, штете починио разбојник и крадљивац, па је, врх тога, наређивало да и сам поднесе казну коју би поднели крадљивац и разбојник. Нама чисто изгледа за неверицу оволика општина, јер је она, по сили околности, морала на послетку испасти као заштита — али у Закону тако пише, а коментара из практике немамо.

Занимљив је члан 146 што нам показује целу терминологију сеоских старешина Душанова царства. *Кнезови* су, без сумње сеоске и катунске старешине по северозападним странама, даље од утицаја грчкога; *примићури* (примићури, управо и у по неким оновременим делима *примикири* од грчкога *πριμικίριος*, којом се речју означавао црквени старешина, па је, одатле, пренесена и у села) су то исто у крајевима ближе ка Грцима; *владалац* је онда значило простога управног чиновника, и они су се наместо кнезова и примићура налазили у селима властeosким или црквеним. *Предстајници* и *челници* су то исто, ови последњи пак пазиви као да су се онда понајвише употребљавали за старешине сточарских села или катуна.⁶²

Члан 146 још помаже да се боље разуме члан 145, и да под *господар* на завршетку не треба разумевати баш велику

⁶² Село, Глас Српске Краљ. Академије XXIV, 50, 108.

властелу него омаће имаоце који су у селу седели и селом својим сами управљали. У томе нас потпуно утврђује и члан 147, којим се наређује шта да се ради, ако би управници сеоски (владајци) саопштили о томе штогод господарима, а господари би се начинили да то нису чули и ~~ништа~~ не би предузели.

Колико се овај закон у животу одржао, нека покаже овај навод из путовања Јоак. Вујића по Србији у 1826: „Што се год „у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после „неког малог времена, пак за оно време докле се крађи у траг „не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему „се крађа догодила ону вешч која је украдена, шта је достојна.“⁶³

Неће бити без интереса навести овде распис Шабачкога Магистрата против хајдука, од 6 маја 1808. У њему се пише: „Оштро кметовом налажемо да од сада ако би који у хајдуке „отишао, у тога вере нема, нити ће се на веру звати, него оно „село хоће пропасти и сеоски кметови. А онај који одврља те- „раће се док се из ове земље не истера. И ове године што „је год похарато у коме селу, то ће село под мораће платити. „И од сада, у коме се селу човек похара, оно ће село малом „и главом платити, и оно село на томе месту више остати неће, „нити баштина, нити виноград, него ће се у пропаст окренути. „И онај који хајдука на свог брата и комшију наведе, кућу ва- „тром а он главом, а мал на мезет, и од његовога мала похара „да се ономе плати који је похарат. Који би кмет сеоски затајао „да је какво рђаво дело урађено, и не јави, вешито у апс допасти „ће, а онај који им хлеба даде, главом ће платити. А најпосле „од кметова за свако зло и добро дело изискиваће се да одго- „варају.“⁶⁴

Члан 148. (прв. изд. 146). *Судије, које царство ми положи по земљи судити, ако пишу за што љубо за гу- сара и тата, или за које љубо оправданије судабно, тере преслуша књигу *судије* царства ми или црков, или вла- стелин, или кто љубо човек у земљи царства ми, ти-зи вси да се осуде јако и преслушници царства ми.*

Овим се чланом настављају мере напред истакнуте против разбојника и крадљиваца, и по томе овај члан заједно са 149 п

⁶³ Путешествіе по Сербіи. Будим 1828, стр. 360.

⁶⁴ Гласник 2-ог од. Протокола Шаб. Магистрата. Београд 1868, стр. 18.

150 који следују припада к једном закону против крађе и разбојништва који у себи саставља као складну целину чланове 145, 146, 147, 148, 149 и 150.

Чланом 148 утврђује се да свак без разлике, прева, властела као и сви остали, извршују без поговора што би царске судије, постављене да суде по земљи, писале или тражиле зарад крађиваца и разбојника, и објављује да ће сваки који не би тако чинио и оглушио би се тражњи судије бити кажњен као да царску заповест није послушао.

Члан 149. (прв. изд. 152). *Сим-зи образом да се каже гусар и тат облични. И тако-зи *ва* обличеније, ако се што годе лицем ухвати у њих, или ако *их* ухвате у гуси или у крађе, или их *предаду* жуице, или селом, или господарем, или властелину који је над њим, како јест више уписано. Ти-зи гусарије и тати да се не помилују, *на* да се ослепе и обесе.*

Облични је онај који је на делу ухваћен. Обличеније је хватање на делу. Речи или *их предаду жуице или селом или господарем, или властелину који је над њим упућују на члан 92*, којим се могао служити онај који гдегод у пустоши под крађивцем или разбојником позна своју украдену или отету ствар или животињу. Тако ухваћен предмет крађе или разбојништва имао се *предати* (или *заручити* како пише у члану 92) селу или жупи или каквом год старешини, који га је морао, без повреде, испоручити суду или сам одговарати. Прва тачка члана 149 упућује на напред изложену казну у члану 145. Цео члан 149 могао би се данашњим језиком казати овако: *Разбојник и крађивац на делу ухваћени да се казне како је горе (чл. 145) речено. Сматра се да је на делу ухваћено кад се штогод ухвати у њих, или их ухвате на самом разбојништву или у крађи, или кад су предани (по члану 92) жупи, или селима, или господарима (сеоским), или властелину који је над њима као што је горе (чл. 146 и 147) назначено. Сви ови разбојници и крађивци да се не помилују него да се ослепе и обесе.* Тим се понавља казна већ исказана у члану 145.

Члан 150. (прв. изд. 216). *И ако кто поиште судом гусара и тата а не буде обличенија, да им јест оправда-*

није железом што је положило царство ми; да га узимају у вратех црковних от огња и да га поставе на светој трапези.

Чланом 149 наређено је шта да се ради кад је каквим било начином дело ухваћено и кад је доказ у рукама власти. Који су ти начини, побројано је у члану 149. Овим 150-им чланом наређује се шта да се ради кад неко дође суду, па се пожали на другога да му је нешто разбојнички отео или украо, а стварнога за то доказа нема. За такве случајеве члан 150 наређује да се прибегава Божјем Суду. Окривљено лице дужно је било правдати се железом, а то се радило овако. Пред вратима цркве усијало би се на ватри железом, и окривљеник је дужан био дићи га из ватре и положити на светој трпези. Ако би се то свршило без штете, ако се тј. окривљеник не би ожегао, он је био прав, и даље се није могао окривљивати; ако ли би ожегао руке, значило је да је Божјим Судом доказано да је крив, и онда се с њим поступао по овоме закону.

О начину доказивања који се у средњем веку називао Божјим Судом говорено је раније нарочито при члану 102. О доказивању Судом Божјим говори се још и у члану 33, 84 и 106-ом

Члан 151. (прв. изд. 20). *Повелева царство ми. От сада напреда да *јест* порота и за много и за мало. За велико дело да јест 24 поротници, а за помањи дла — 12 поротник, а за мало дело — 6. И ти-зи поротници да несу вољни никога умирити, разве оправити или окривити. И да јест свака порота у цркве, и поп у ризах да их заклне. И у пороте камо се већи клну и кога већи оправе, ти-зи да су веровани.*

Напред је изнесен потпун Закон о разбојништвима и крађи у шест чланака, 145—150 зајључно. С овим 151 чланом настаје други посебан закон о пороти који се продужује даље у члановима 152, 153 и 154, у ком се последњем завршује.

Данашњим језиком гласио би члан 151 овако: *Моја царска заповест. Од сада у напредак нека се врши порота и за много и за мало. За велико дело нека се употребе 24 поротника, за помање — 12, а за мало — 6. Овим поротницима није задатак да кога год мире, него да кажу да ли је ко прав или крив. Порота ће се свагда држати у цркви, и поп ће у одежама*

свагда заклети поротнике. У пороти пресуђује већина; онај је прав или крив за кога то каже већина.

Није наше да овде улазимо у расправу постанка и порекла пороте. У члановима 152-ом и 153-ем који одмах следују, Законик сам наводи да су главне одредбе пороте од краља Милутина, кога Душан и у Законику зове *дедом и светим краљем*. Законик управо увршћује у ред својих чланака те одредбе и потврђује их, шири, или попуња. У ред чланака о пороти (151—154) ваља унети још и чланове о сеоским међама 79 и 80 с оним што је овде написано о поротном суђењу, и члан 106 о поротноме суђењу извесних дворана властеоских које се тим чланом изреком прописује.

Кад се погледа у уговоре трговачке који су нам се од старе државе сачували, види се разговетно, нарочито по уговорима с Дубровником, како је државни живот у Србији крeпно се и јачао, и како је и кад дошао до пороте у мешовитим споровима с Дубровником. У првим наредбама Стефана краља Првовенчаног, још пре венчања на краљевство, дубровачким се трговцима осигурава међусобице да никоме ништа не сме бити без суда,⁶⁵ а за суд се знало да се састајао на извесном месту од Михоља-дне до Бурђева-дне.⁶⁶ Једним актом наређивао је Стефан краљ Првовенчанин као краљ да Дубровчани кад имају какав спор са Србима иду само пред краљев суд, а на другом месту да се не суде.⁶⁷ Суд па *станку* био је мешовит изборни суд у околини Дубровника, али је он имао ту незгоду што се састајао само на једном месту у одређено време године.⁶⁸ Изгледа да је у односима дубровачких трговаца са српским грађанима дуго време било остављено на избор, да се суде или на краљевом суду у Србији, или у Дубровнику на дубровачком редовном суду, или се могло оставити па ићи на станац, где се у нарочитим приликама образовао изборни мешовити суд.⁶⁹ Изгледа да је краљ Милутин у првим годинама своје владе наредио да се мешовити судови за спорове српске и дубровачке састављају свуда. То, рекао бих значи, она наредба: *Судом да се ишту, да је један Србљин а други Дубровчанин*, и — *Ако буде пра са Сасином*.

⁶⁵ Види Гласник XLVIII, 304—311; Rad I, 28; Ljubić Monumenta. 31.

⁶⁶ Miklosich, Monumenta serbica, 19, 45.

⁶⁷ Miklosich, Monumenta serbica, 16.

⁶⁸ О станку гледај расправу дра В. Богшића у Гласнику XLIV 197—232.

⁶⁹ У акту који је краљ Стефан Урош 23 августа 1253 дао Дубровчанима нише о том суду: Соудьце *обоје* да се клану, яко да право соудѣ. Miklosich, Monumenta serbica, 45.

да буде један Сасин а други Дубровчанин; пред теми да се расправљају.⁷⁰ Акти краља Милутина права су основа свеколикој потоњој радњи с Дубровчанима. Али се у онима што су до данас сачувани не види ништа о пороти. Порота, коју су морали изазвати поглавито послови с Дубровчанима, не помиње се изреком нигде у споменицима, а Законик као и остали акти цара Стефана отворено приписују установу пороте краљу Милутину. У повластици коју је цар Стефан дао Дубровчанима исте године кад је проглашен Законик, 20 септембра 1349, наређује се, опет с позивањем на краља Милутина, ово о сведоцима: *И кади при Латинин Србина, да да Латинин Србину половину Латин а половину Србаљ сведоке. Такожде и Србин кади при Латинина, да му даје сведоке половину Србаљ а половину Латин по закону, како су имали у родитеља и у прародитеља царства ми, светаго краља.*⁷¹

Члан 152. (прв. изд. 21). *Како јест бил закон у деда царства ми, у светиго краља, да су велијим властелом велији *властеле*, а средњим људем противу их дружина, а себрдијам их дружина да су поротници. И да нест у пороте родима ни пизменика.*

Овде се наводи и потврђује закон краља Милутина, по коме је порота за велику властелу састављана од велике властеле, за средње људе (под којима се мисле мала властела, трговци, грађани итд.) њихова дружина, а за себре, невластелу или сељаке у опште, опет њихова дружина. Поротник није могао бити ни рођак ни пизменик.

Члан 153. (прв. изд. 22). *Иноверцем и трговцем поротци половина Србаљ а половина њих дружине, по закону светаго краља.*

Из овога би изгледало да су трговци такође иноверци или странци, пошто се и њима као и иноверцима под једнако насупрот стављају Срби. Биће да се ту разумеју трговци дубровачки, јер за трговце домаће била би таква наредба непотребна.

⁷⁰ Miklosich, Monumenta serbica, 51.

⁷¹ Miklosich, Monumenta serbica, 147.

Члан 154. (прв. изд. 196). *Који се поротници кљу и оправе онога-зи по закону, и ако се, по то-зи оправе, поличије обрете истино у онога-зи оправчије кога-но је оправила порота — да узме царство ми на тех-зи поротницех по тисушту першер, а веће по том да несу ти-зи поротници веровани, ни да се кто от њих ни мужи ни жени.*

Могло се догодити да при свој пажњи поротници ипак погреше и преваре се. На то се помишљало, и против тога су хтеле да се пропишу казне у овоме члану. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Кад се поротници зајну и по закону изјасне се да је неко прав, а после тога се у тога што је оправдан поротом нађе истинити доказ кривиче, ја цар наплаћујем од тих поротника по тисућу першера, и у напредак да се тим поротницима никад не верује, нити да се од њих ко више жени.*

Завршетак ни да се кто от њих ни мужи ни жени није јасан ни по смислу ни по речима. Поред свега размишљања нарочито ми је са свим остало нејасно оно мужити се покрај женити се. Познија исправка коју представља Атонска група преписа има место те последње реченице са свим другојачији овакав текст: *И ако се изнађе јере су знајуће криво оправили или отдали, или некаја мита узимали, плативше више реченоје и да се заточе у ину земљу незнајему.* Познија исправка, дакле, наредује покрај горе наведене новчане казне, још прогонство.

Члан 155. (прв. изд. 55). *Отсела напреда приселице да нест ни следа ништа, разве ако се случи велика властелина стегоноше у жуше, или помала властелина који *држе* државу на се и не имају умес ничије међу собом и међу својом државом, ти-зи да плаћају.*

Члан 156. (прв. изд. 54). *На земљи царства ми, рекше на мерошинах, да не узимају властеле приселице ни ину коју плату, разве да плаћају от куће.*

О приселици говори се већ напред при члану 57, 125 (ту поглавито), 133 и 142-ом.

Нејасно је оно што се о приселици говори у чл. 155, и у ту нејасност може се нешто светлости увести чланом 156 који је јаснији. Следствен осталим наредбама својим о приселици, За-

коник чланом 156 изреком одриче властели свако право присе-
лице по оним селима која су цару припадала и која нису била
ни властеска ни црквена. У тим селима нико није смео тражити
нити издржања нити плате какве; она никоме ништа нису била
дужна, и ваљало је да сваке плаћа из својих средстава што би ту
потражио. По праву, закон наређује, да не може ништа ни од кога
изискивати. Исто тако и по томе примеру мислим да члан 155
забрањује приселицу једнога властелина на земљи другога вла-
стелина. Изгледа ми да су људи дужни били давати приселицу
само своје властелину а не туђему. Од тога се правила изузи-
мало ако је где у жупи боравио властелин стегоноша, коме је
приселица припадала, или ако је био мањи какав властелин, али
је имао нешто своје баштине а нешто поверене му државе (про-
није), па се то двоје граничило и било једно до другога. При
крају као да у тексту нешто оскудева, али смисао би био да су
само та два случаја била изузета, а сви други да су морали
плаћати.

Стегоноша је био управо не заставник него војвода коме
је стег био предат као знак његове команде над неколико оде-
љаба војничких које је он имао да води.⁷²

Члан 157. (прв. изд. 29). *Где се обретају жупе
смесне, села црковна или царства ми, или властелска, и
буду смесна села, и не буде над том-зи жуцом једнога
господара, на ако буде ђефалије и судије царства ми,
којих јест поставило царство ми, да поставе страже по
всех путех, и ђефалијам да предаде путове да их бљуду
стражам. Да ако *се кто* гуси или украде, или које зло
учини, та-зи час да греду ђефалијам, да им плаћају от
своје куће, а ђефалије страже да ишту и гусаре и тати.*

Ђефалије су управо капетани, главари, и то од градова.
Вук пише у Рјечнику под капетан ово: „У Босни су капетани
„старјешине и управитељи од градова и од њиховијех околина,
„и ово капетанство до сад је у њих остајало од оца сину.“ То
су, са свим, и ђефалије Душанова Законика, само што се за њих
не зна да су били наследни. О ђефалијама се говори још при
члану 63.

⁷² Ст. Новаковића Стара српска војска 39, 57, 65—65.

Из овога се члана види како су жупе биле различите. Било их је у једној руци и с једним господарем, а било их у више руку, *смесних*, како каже Законик. Није била ни управа у жупама свуда по једном кроју и свуда једнака, него како где. Где је било више господара, онде је, рекли бисмо, и управа била смесна. Где је управа била у једним рукама, ту се могао потегнути на одговор господар, и ако се то овде не каже, и ту цар, осем судије, није, по свој прилици, ни имао свога управног чиновника, пошто је управа припадала господару. Такав господар није могао бити нико други до властелин, а први одељак члана 160 (који упореди) утврђује нас са свим у томе разумевању да се у тим дужностима за чување сигурности такав господар изједначавао са *ћефалијом*, јер се у члану 160 изреком наређује да *царство иште кефалије и властеле којим буде пут предан и страже предане*. Члан 184 који говори о тамницама и о пропису како треба у тамнице примати, на ново нас утврђује у овоме разумевању. У жупама смесним и цар је обично имао град и у њему капетана, *ћефалију*, и судију. У таким жупама *ћефалија* се царев имао да брине о сигурности на путовима и о стражама које су путове и опасна места на њима чувале. По томе су они и за штету јамчили. Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Где ли се десе жупе мешовите, у којима су села црквена, или царска, или властеоска, те су и села мешовита, и над таким се жупом не деси један господар, а деси се мој царски кефалија и судија што сам их поставио ја цар, они по свима путовима да поставе страже, и путеви да се предаду кефалијама, да их стражама чувају. Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде кефалијама, да му они од своје куће плате, а по том да траже разбојнике и крадљивце.*

Занимљиво је што путници XVI—XVII века, који су пролазили Балканско Полуострво, и у то време још бележе страже на путовима и по влисурама, из чега се види да се и овај део Душанових уредаба неким делом држао и после пропасти српске државе. Али претпостављајући то, не треба сметнути с ума да су све те уредбе могле бити старије и од Душана и да их је он само у законик унео.

Члан 158. (прв. изд. 210). *Ако је брдо пусто међу жупама, села околња, која су около тога-зи брда, да блуду стражу. Ако ли не узблуду стражу, што се учини у том-зи*

*брду у пустоши штета, или гуса, или крађа, или које зло, да плаћају ~~соколна~~ села којим јест *речено* бљусти пут.*

Овим се чланом установљава једна нова врста кривичнога општег јемства, којим се оновремена државна власт толико служила.

Бљуду значи чувају; остало је све познато.

Члан 159. (прв. изд. 202). *Куџи који приходе ноштију на ложнице, ако их не припусти владалац или господар села тогај, да облегу у селу куџи, по закону царства ми, како јест у законице — ако што изгуби путник, он-зи господар или владалац *и село* све да плати, јере их несу у село упустили.*

Члан овај Законика казао би се данашњим језиком овако: *Кад се догоди да на преноћиште у неко село ноћу дођу трговци, а управник или господар онога села не пусти их да у селу преноће, по моме царском закону и како наређује Законик, тај господар или управник и село дужни су све накнадити што би путник изгубио зато што га нису у село пустили.* Из овога члана се види да је био закон по коме су се трговци морали пуштати у село да ноће, ма у које доба дошли. Тога закона посебнице нема, ако се и ова услуга не разумева међу оним разним услугама које су за трговце биле прописане члановима 118—122. Ако би се могло утврдити да та дужност није истицала из оних општих наредаба, наведених у чл. 118—122, онда би пред нама био случај једнога закона који је остао изван свих Зборника.

Члан 160. (прв. изд. 203 и 130). *Ако се где случи кому љубо гостеве, или трговцу, или калуђеру, тере му узме што гуса, или тат, или која годе забава — да греду ти-зи вси ка царству ми, да им плати царство ми што буду изгубили, а царство ми да иште кефалије и властеле којим буде пут предан и страже предане.*

И сваки гост, и трговац, и латинин да приходи ка првим стражам, са всем што има и носи, да га стража страже предава са всем. Ако ли се згоди тере што изгуби,

да јест порота веровани чловеци: што реку душом јер су изгубили с онем-зи поротници, то-зи да им плати ђефалије и страже.

Види се, на први поглед, да су овде два члана, а тако их, у два члана, и доносе преписи Атонске групе. Пошто их оба најстарија преписа Струшки и Призренски имају заједно, и ми смо их тако оставили.

Први одељак овога члана Законик упућује свакога путника коме би се догодила на путу крађа или разбојништво, или коме би се случила ма каква неприлика, да се обраћа право цару, који ће му накнадити што је штетовао не чекајући да се нађе, а царству остаје то да тражи од ђефалија и од властеле којима су пут и страже предани на чување.

Другим одељком попуња се оно што је мало више, члановима 157 и 158, наређено за чување путова и за одговорност ради свега што би се коме на путу догодило. Тим другим одељком прописано је шта су дужни били радити трговци да би могли уживати ту безбедност која им је зајемчена. Сваки је путник, гост, трговац или латинин (Дубровчанин, Млечић и у опште католик Италијанац) био дужан доћи к првим стражама са целим имањем које је носио уза се. Стража је дужна била предавати га тако једна другој. Ако би се догодило да му је што нестало, морала се саставити порота од поузданих људи и што би они утврдили да је изгубљено, то су њему имали накнадити стражари и ђефалије.

Из овога другог одељка види се да је у првome одељку јемство царево истакнуто само као високо начело, а да се оно није могло баш дословце и у пракци вршити. Знатно је да су се са највишег места предузимале најенергичније мере за одржање потпуне безбедности.

Чланови 157, 158, 159 и 160 чине у опште целину обухватајући наредбе о чувању путова и о безбедности путника као и о накнадама које су се тога ради чиниле. Осим тога они су једна од најкарактеристичнијих прта свеколикога законодавства Душанова. Цар Стефан је толико био уочио потребу сигурности у својој држави, да је од ње начинио главну тежњу своје владавине. Рекли бисмо да се у пракци нису могле ни извршивати мере које су наређене; опет зато је у енергичном тону њиховом остала јасно записана воља и тежња цара и законодавства његова у томе погледу.

Члан 161. (прв. изд. 122). *На суде који се парци суде и пре за своју причу, и он-зи отпарчија за што га при, да нест вољан отпарчија глаголати потворне на оно-га-зи парчију ни за неверу, ни за ино дело, разве да му отирира. А кад саврши суд, ако што има, по том да глагоље са њим пред судијама царства ми, а да му се не верује ни у чем што глагоље догда му се *не* исправи.*

И овај као и чланови 162 и 163 који му следеју наређују што се осећало бао потребно и шта се хтело да утврди за унутрашњи рад судски.

Прича у овоме члану значи спор, парница, тражбина; отпарчија је то исто што и парец, али се овде хтео да истагне том речју смисао *противне стране*, који је и у оној речи.

Данашњим језиком казано би се горе наведени члан овако: *Кад се на суду парничне стране препишу око спора свога, није допуштено ниједној парничној страни у расправи варљиво теретити свога противника ни неверством, нити чиме било другим, већ ваља да говори о предмету суђења. Пошто суд своје сврши, онда може пред мојим царским судијама говорити ако што има, али пре него што се расправа сврши, не може му се веровати, ма шта да говори.*

Члан. 162. (прв. изд. 126). *Пристави без књиге судијине никамо да не греду, или без књиге царства ми, разве камо их посилају судије, да им пишу књиге. И да не узме пристав инога разве што пише књига. А судије да држе таке-ђе-ре књиге какве-но су дали приставом, којих-но су послали да исправе по земљи. Да ако буде потвор приставом, јере буду ино учинили него што књига пише, или аште буду преписали књиге на ин образ, да им јест оправданије, да греду пред судије, и аште се обрете јере су савршили како пише у судијине књиге које судије држе, да су прави; аште ли се обрете јере су инако претворили суд, да им се руке отсеку и језик уреже.*

Шта је пристав говорено је већ раније при члану 56 и 91. Горе наведени члан говори о злоупотребама које би пристави

могли учинити у вршењу својих послова. Каква је пак у целини била служба пристава као извршника судских, какве су они злоупотребе могли учинити и шта се с њима у том случају чинило, види се из превода истог члана на данашњи језик. Члан гласи: *Без судијине или моје царске наредбе пристави никуда да не иду, а куда би их год послали судије, да им напишу наредбу. Пристав не сме узети ништа друго осим онога што пише наредба, а судије ће чувати једнак препис од наредаба што су их предали приставима послатим да народу послове врше. Ако ли ко изнесе на приставе да су учинили што у судијској наредби не пише, или да су судијску наредбу предругојачили, пристави су дужни правдати се пред судом, и ако суд нађе да су извршили оно што пише судијина наредба како је код суда сачувана, пустиће се као прави; ако ли би суд нашао да су наредбу судску предругојачили, одсећи ће им се руке и одрезаће им се језик.*

Члан. 163. (прв. изд. 125). *Всаке судије што суде да уписују судове и да држе у себе, а другу књигу уписавше да ју даде оному-зи који се буде оправил на суде. Судије да посилају приставе добре, праве и достоверне.*

Овим се чланом судијама наређује троје: 1. Да свако своје суђење записују и да тај запис, састав или протокол чувају; 2. Да тога суђења препис или писмо о суђењу предају ономе коме је досуђено да спор добије; 3. Да за приставе узимљу људе поштене, праведне и поуздане. Упореди и члан 181, у ком се 1 и 2 тачка на ново утврђују.

Члан 164. (прв. изд. 224). *За људи. Кто буде чијега човека пријел преже сијега сабора, да се иште првим судом, како пише у првим законнику.*

За оне који би из ма каквих разлога сумњали да је оно што ми сад зовемо Законом Душановим израђено доиста на два сабора у годинама 1349 и 1354 што је — и ако у кратко — и записано у већини преписа, овај члан у вези са члановима 115, 140—141, ту је, да сумњу са свим разбије. У овоме члану се говори о примању туђих радника насељеника (*ирејему људи по староме језику*), против којег је оновремено законодавство све мере предузимало. Види се из текста да су биле две наредбе, једна блажа од 1349, а друга оштрија од 1354, и овај члан је

увршћен у закон баш за то да оштријој наредби, тој од 1354, одузме повратну силу за раније случајеве и да за њих, за све оне који су се догодили пре тога сабора од 1354, утврди поступање по закону од 1349, по првом Законику, који је блажи.

У чем је пак била та разлика међу законом од 1349 и оним од 1354 показано је при члану 140—141.

Члан 165. (прв. изд. 166). *Аште се обрете који љубо потворник и иште кога потвором, лажом и обезом, такови да се каже како тат и гусар.*

Потворник је силеткаш, варалица; обеза је замка, обмана. Данашњим језиком казао би се тај члан овако: *Где се нађе ма какав варалица, који људе наводи на превару, лаж и силетку, да се казни као и крађивац и разбојник.*

Члан 166. (прв. изд. 176). *Пијаница откуда грене и зарве кога, или посече, или окрвави а не досмрти, таквому пијаници да му се око изме и рука отсече. Аште ли пијан задере, или капуч скине, или ину срамоту учини, а не окрвави, да га бију 100 сташи и да се врже у тамницу, и по том да се изведе из тамнице и да се бије и пусти.*

Зарвати значи у овом члану ударити, напасти. Капуч долази само овде и не зна се тачно шта је, али је без сумње у вези с италијанским *sarressio*, што значи *кукуљицу*, *камилавку* па може бити и *калпак* или у опште *капу*. Закон о пијаницама разликује две врсте напада или насртаја од стране пијаница. Једно је кад удари или нападне, посече, окрвави а не убије или не рани тако да од тога смрт дође. За такве увреде казна је била вађење ока (једног) и сечење руке (једне). Ако ли би пијаница само узнемирио човека, гурнуо га, скинуо му капу, или му иначе какву срамоту учинио, а не би окрвавио, казна му је била 100 батина, по том тамница, и опет батине кад би се из тамнице пустио. Карактеристично је да се и у кнежевини Србији пре писаних закона осуђивало на казну затвора и на батине с тим да се бије и пре и после затвора. Види случаје у књизи Ст. Максимовића „Суђења у кнежевини Србији пре писаних законика. Из архиве Пожаревачког Магистрата. Пожаревац 1898.“

Члан 167. (прв. изд. 121). *Парци који исходе на суд царства ми да коју реч узговоре у првину, те-зи речи да су вероване, и тем-зи речем да се суди а последњим ништо.*

Чланом овим наређује се да се у суђењу сваколика важност придаје ономе што би парничари први пут казали; за исправке и потоња предомишљања наређује се да се на њих у суђењу ни најмање не гледа.

Члан 168. (прв. изд. 223). *Златара у жупах и у земљи царства ми нигде да нест, разве у трговех где јест оставило царство ми динаре ковати.*

Члан 169. (прв. изд. 143 и 144). *Аште ли се обрете златар освен градов и тргов царства ми у којем селе, да се то-зи село распе и златар иждеже. *Ако се обрете златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже и град да плати глобу што рече цар.**

Члан 170. (прв. изд. 222). *У градовех царства ми да стоје златарије и да кову и ине потребе.*

Као што је назначено, друга половина чл. 169 сачувана је само у преписима Атонске групе. У ова три члана имамо пред собом закон о златарима, у коме је у исти мах и закон о ковању новаца. Закон наређује да златари смеју боравити само у оним градовима у којима је одређено да се кују новци, а нигде другде, осим тих места, да не смеју становати. Кад се међу собом упореде чл. 168 и 169, види се врло разговетно како су стилисте оновремених закона под *земљом* и *жупом* разумевали *села* и како су *села* била против-положена *градовима* и *трговима*. Село у ком би се, противно овом закону, нашао настањен златар, имало је да претрпи најтежу казну, да се расели и имаће да му се одузме, а златару је казна била да се на ватри спали. Где би се пак, по познијем додатку, и у граду нашао златар који би тајно, без допуштења царева, новце ковао, и томе је златару казна била да се спали, а цару је закон давао право да сам одреди граду глобу колику хоће. Најпосле, златари који су за свој занат имали допуштење, нису морали само новце ковати, него су ковали остало што би коме затребало.

Дотле се у половини XIV века у Србији дотерадо било с редом у ковању новаца. Познато је да се тада ковању новаца у Србији било намирило већ више од сто година. Зна се да је Република Млетачка међу 1282—1287 предузимала нарочите мере против новаца кованих у Србији, и да су се те жалбе продужавале и после у првим десетинама XIV века.⁷³ Тих жалби је пуно било и о другим државама и господарима средњег века, јер се тада правом ковања новаца грабило да добије што више и рђавом мером новца и рђавом смесом метала. С тога се и било уобичајило за велика плаћања да се врше мереним чистим сребром (откуда су плаћања на литре), које је било једини сигуран начин плаћања. У другим државама се к јединству и нарочито к сигурности новца пошло много раније, нарочито путем државних ковница, које су једине смеле ковати новце.⁷⁴ Види се да у Србији времена Душанова не само још није било државне ковнице, него су се тек предузимале мере против златара изван надзора, по селима, који су могли ковати новце онако како су знали. Да је тих златара по селима доиста било и да Законик, у истину лечи зло које се пред њим налазило у животу, сведоче нам сами споменици. У попису села властелинства дечанскога помиње се поименце један златар. Златари се помињу и у селима манастира Бање. Стоји и сад село Златари у Срезу Козничком под Копаоником, којему је назвање из тога времена.⁷⁵ Доиста видимо и из споменика градова далматинских да су новце ковали златари, и да се то вршило у гвожђу изрезаним калупима. Босански краљеви наручивали су те калупе у Дубровнику.⁷⁶ На западу су се тим начином такође служили, и тамо се са златарем правно уговор и одређивало му се уз начин састављања метала извесни део од добити, али се одређивала и контрола извесним уобичајеним начином.⁷⁷ Томе је без сумње и Душан тежио, али се то могло извршити тек пошто се с уредбом златара пречистило, а томе је тек овај закон основу полагао. Од појединих одредаба о ковању новаца које је златарима цар морао давати, данас нам већ ништа није познато. Исто тако није још утврђено је ли за живота Душанова постигнуто било државно јединствено право ковања новаца. Горе наведени чланци претпостављају то право, али треба

⁷³ Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca* Zagreb 1875, стр. 59 и д.

⁷⁴ Vuitry Ad. *Études sur le régime financier de la France*. Paris 1878, стр.

465 и д.

⁷⁵ Село. Глас XXIV, 67 и д.

⁷⁶ Ljubić, *Opis*, XXII и д.

⁷⁷ Vuitry Ad. *Études*, стр. 467.

још да се утврди је ли се оно и остварило, јер се зна да су нека властела Душанова, као што је, на прилику, Оливер, ковала новце. Може бити да су горе наведене законске одредбе, поред осталог, имале за задатак и да томе праву основе положе. Свакојако државне јединствене ковнице онда још није било и до ње се дошло тек у позније доба. Године 1411 помиње се *цек* госпође Маре и Ђурђа Бранковића.⁷⁸ На једном новцу деспота Стефана пише *Нова Цек* господина десиота. Зесса је италијански ковница за новце. Даљи развитак, којему се ова устапова упућивала, прекинут је турским освојењем.

Члан 171. (прв. изд. 5). *Јеште повелева царство ми. Аште пише књигу царство ми или по срибе, или по љубви, или по милости за некога, а она-зи књига разара законик, не по правде и по закону како пише законик, судије ту-зи књигу да не верују, такмо да суде и врше како је по правде.*

Овим чланом закон изреком расправља сукоб између законика и каква царског писма или наредбе са свим категорично у корист Законика, без икаквих обзира. *Кад би се догодило*, говори ова царска наредба, *да ја цар напишем некоме писмо или наредбу по љутњи или по љубави и милости спрема некога, па би се та наредба или писмо налазили у супротности са Законом и не би били ни по правди ни по прописима законским, судије се на то писмо или наредбу неће обзирати него ће судити и вршити онако како је право.*

У првом законнику, проглашеном 1349, такав се поступао за царска писма или наредбе прописивао само за спорове о земљи, где би била умешана црква, о чему се говори у члану 78.

О овоме истом предмету говори у првоме Законнику члан 105, и онде се наређује да су у свима оваким случајима, где је сукоб између владалачког писма и Законика, судије биле дужне тај предмет поднети цару, без сумње на коначну одлуку. Овим чланом се та наредба члана 105 мења. По овоме се члану свака царска закону противна наредба одмах при суђењу одбацивала на страпу. Тиме се, дакле, оно тражење коначне царске одлуке укидало. И ово је једна од врло карактеристичних прта законодавства Душанова, која мисли царева о праву и о дуж-

⁷⁸ Јиречек, Споменик Српске Краљ. Академије XI, 60.

ностима владалачким према истоме у врло повољној светлости износи.

Члан 172. (прв. изд. 23). *Всаке судије да суде по закону, право, како пише у закону а да не суде по страху царства ми.*

Овај члан је у очевидној вези са чланом 171 и с оном изменом коју је тај 171 члан уносио у начин поступања судскога с царским писмима које је 1349 у члану 105 узакоњено. Очевидно је да су чл. 171 и чл. 172 састављали једну исту наредбу — *повелењие*. У први мах, 1349, није се хтело дати судовима начелно право да могу потирати царска писма, осим једино у црквеним споровима око земље. Види се да се касније, за љубав сигурности и независности судске, приступило и к томе кораку и да се пошло јасним правцем потпунога одвојења судства од управне власти.

Члан 173. (прв. изд. 199). *Властеле и властеличџи који греду у двор царства ми, или Грк, или Немац, или Србин, (или властелин или ин кто љубо), тере доведе собом гусара или тата, да се он-зи господар каже како тат и гусар.*

Заграда је у овом члану прост знак интерпункције.

По обичају онога времена, властела су ишла на двор царев с пратњом мањом или већом, или према својој потреби или према оној потреби која их је к царском двору доводила, по позиву, наредби, итд. У тој пратњи могло је бити врло различитих људи. Јемством које је овде прописано наређивало се да сваки, пази кога води на царски двор, јербо ће, за случај каква злочинства, он сам одговарати.

Члан 174. (прв. изд. 89). *Људије земљане који имају своју баштину, земљу и винограде и куљенице, да су вољни от својих виноград и от земље, у прикију одати, или цркви подложити *или продати,* а вину да јест работник на том-зи месте оному-зи господару чије буде село. *Аште ли не будет работника, на оном-зи месту оному господару чије буде село,* да јест вољан узети оне-зи винограде *и њивије.**

Текст је у овоме члану из других преписа попуњен, према јасности саме мисли која је у члану исказана.

Земљанин што се помиње у овоме члану значи управо *ратар* или *сељак* у ширем смислу. У жичкој повељи Стефана краља Првовенчаног налази се једно место на ком се чита *што доходи от попов или от влах или земљских људи*,⁷⁹ где се *власи* тј. пастири или сточари доводе у супротност са *земаљским људима* тј. ратарима. Осим овога законског члана реч *земљанин* долази ретко, па као да значи не само сељака него и сваког држаоца земље сеоске или властеоске. У хиландарској даровној повељи краља Драгутина долази та реч двапут. *И људије сије светије цркве, пре које имају међу собом да се иру пред игумном или пред владалици црквеними, разве невере, и провода земље, и вражде, и са земљани суд да им јест пред краљем или пред јединем од владалиц двора краљева којег испроси игуман и братија, па по том: Послуси (тј. сведоци) који се чине пред краљем или пред владалици двора краљева међу људми и власти сије свети цркве што се иру са земљани или сами међу собом.*⁸⁰ У допуштењу Душанову Дубровчанима за куповину жита *земљанин* се истиче у општем смислу као становник сеоски који може да продаје жито: *Кто ли се обрете учинив некоју забаву Дубровчанину или земљанину који му продаје жито.*⁸¹ У општој повластици цара Уроша Дубровчанима и Млечићима за трговање од 10 јануара 1356 (дакле одмах после смрти цара Стефана) *земљанин* се узима као неки држалац земље и помиње у реду *власника: а да не има забаве ни од царства ми, ни од којег властелина царства ми, ни от ниједнога кепалије, ни от земљанина ни от инога кога владуштаго у земљи царства ми.*⁸² Не зна се, дакле, тачно шта је значило *земљанин*, али је очевидно да је значило већег држаоца ратарских земаља који има подчињене баштине. Шта су подчињене баштине објашњено је при члановима 41 и 42 напред.⁸³ Данашњим језиком могао би се члан 174 казати овако: *Ратари који имају своје наследствене земље, винограде и купљенице, власни су располагати тим својим земљама и виноградима; они их могу дати у мираз, могу их уступити цркви или продати, с тим да на томе месту свагда мора бити*

⁷⁹ Даничић В. Рјечник из књижевних старина под *земљанъ* и *земљскимъ*.

⁸⁰ Љ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, стр. 11.

⁸¹ Miklosich, Monumenta serbica, 19.

⁸² Miklosich, Monumenta serbica, 153.

⁸³ Још више у „Селу“, Глас Српске Краљевске Академије XXIV, 34, 156, 158, 166, 197, 253.

работник ономе господару чије буде село. Ако на томе месту поменутом сеоском господару не би било работника, он је вољан узети ~~те њиве и винограде~~. Из тога је јасно да је то била баштина, наследствено имање, али с извесним теретом работе. То пак и јесте главни знак подчињене баштине.

Члан 175. (прв. изд. 109). *Који судија јест у дворе царства ми и учини се зло, тем-зи да се суди. Аште ми се обретенета царца намером на двору царства ми, да им расуди судија дворски. А никто да се не позива на двор царства ми мимо област судиј којих јест поставило царство ми, такмо да ереде сваки пред свога судију.*

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: Судија мога царског двора судиће све оно што би се зло у самом двору учинило. Судија ће дворски судити и онда кад се парци случајно затеку на двору цареву. Али нико никога да не позива на суд у мој царски двор, мимо област судија што сам их ја цар поставио, већ да сваки иде пред свога судију.

Намера је овоме члану да упуту свакога к своме суду. Дворскоме судији је, по овоме члану, задатак да расправља све оно што би се на самом двору за расправу или суђење догодило. Могао је, даље, по овоме члану, дворски судија судити и кад се догодило да се парничари случајно десе на двору, па би им затребао суд. У оно време парничар је обично сам позивао на суд свога супарника којег за нешто тужи. Члан овај упућује свакога да своје парце зове на свој прописани му суд. Земља је била подељена на судијске области, и сваки је дужан био пред свога судију позивати оне с којима је имао какав спор или парницу.

Члан 176. (прв. изд. 110). *Градове сви по земљи царства ми да су на законе о всем како су били у првих цар. А за судове што имају међу собом да се суде пред владалци градским и пред црковним клиросом. А кто жуиљанин при гражданина, да га при пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом по закону.*

У првој тачки се, управо, по други пут понавља оно што је 1349 наређено за грчке градове чланом 124, па после, 1354,

раширено на све градове у земљи чланом 137. Почетна реч *градови* као да стоји место *грађани* и као да се тачком првом грађанима лично тврде стара права која су у пређашњих царева имали, нарочито у погледу на суђење. За спорове које би грађани међу собом имали законом се наређује да их могу расправљати или пред градским управницима (као што је *хефалија* — капетан) или пред свештенством. Знатно је да се у граду судија не помиње. По томе би у свима споровима кривичним у граду судила власт управна, а за грађанске спорове остало би да се иде к свештеницима (*клиру*), који су у средњем веку били свуда чувари и тумачи писаних закона. Исти ред је био и кад би се сељак (*жупљанин*) имао што да жали на грађанина. С овом наредбом са свим се слаже оно што се наређује последњом тачком чл. 129 за војводу или заповедника на војсци, где се пише: *И судове мали и големи, који су на војске, да им суде војеводе а им никто*. Види се, дакле, прво: да су градови у главном били уређени по војнички, а друго је да се суђење вршило у градовима другојачије него по жупама. Врло је знатна ова разлика, али би њена знатност тек онда јасно искочила на видик, кад би се боље знала цела та процедура и кад бисмо познавали садржину оних градских повластица које Законик тако свечано потврђује.

Члан 177. (прв. изд. 107). *Који властеле стоје у кући царства ми всегда, ако их *кто* при, да их при пред судијом дворским, а им никто да им не суди.*

Чланом се овим наставља и допуња оно што је већ горе у чл. 175 казано. Онде се говори за кривице, а овде се мисли на жалбе грађанске природе и за њих се наређује да се судији дворском подносе ако су управљене против властеле која стално борави у царском двору. Још се овим чланом за ту властелу наређује да њојзи, осим дворскога судије, нико други и не може судити.

Члан 178. (прв. изд. 127). *Судије куда посилају приставе и књиге своје, аште кто пречује и одбије пристава да пишу судије књигу хефалијам и властелом у чијеј буду државе они-зи преслушници, да саврше за то-зи власти што пишу судије. Аште ли не саврше власти, да се кажу како преслушници.*

Исти овај предмет расправљан је и првим законодавним радом 1349 године. Онда је казано у члану 107: *Кто се најде одбив судијина сокалника или пристава, да се илени и да му се све узме што има.* Овде се допуњује оно што је онда наређено. Данашњим језиком казао би се члан 178 овако: *Кад судије некуд пошаљу пристава са писмима својим, па онај кога се тиче не послуша или одбије пристава, судије ће се обратити писмом капетанима и власницима, под чијом је влашћу непокорни, и позваће их да они изврше што је наређено. Не изврше ли ни они, казниће се како се казне који су непокорни (цару).* Као што се види чланом 107 од 1349 наређивала се општа покорност судијским извршницима и порукама; а чланом овим од 1354 наређује се како ће се одлука судијска, у случају непослушности, извршити путем власти, предвиђајући шта да се чини и кад би се догодило да се и сама власт покаже непоуздана.

Члан 179. (прв. изд. 102). *Судије да проходе по земљах куде кому јест област, да огледају и да исправљају убогих и ништих.*

Као што се види, намера је овога члана да обезбеди приступност суда и тиме што ће судије и путовати по својој области, како би им се могли пожалити и ништи и убоги, којима би другојачије тешко било до њих допрети. Упореди и члан 110 из првога Законика, у коме се, такође, говори о путовању судија по земљи.

Члан 180. (прв. изд. 214). *Аште кто што ухвати гужено или крадено, лицем, или силом узето, сваки о том да да свод. Аште кто буде купио где љубо, или у земљи царства ми, или у иној земљи, вину да да о том свод; аште ли не да свода, да плаћа по закону.*

Гужено у овоме члану није од *гужити*, *давити*, како су мислили неки познији преписници, него је од *гусити* — разбојничким начином одузети. *Свод* је начин доказивања при каквој год сумњи о својини који се нарочито употребљавао при споровима о стоци. На кога се посумња или у кога човек позна своје живинче, па се пожали на њ да му је украо — тај је дужан био казати од кога му је, и онда је исти добављан те испитиван, па даље редом докле се потпуно не ухвати је ли или није крађа.

Свод је живео у обичајима народним до наших дана. Шта је управо, најбоље се види из примера, који ћемо навести из Деловодног Протокола Карађорђева за 1812 годину: „Писато писмо Магистрату Крагујевачком за коња, којег је Раваило из Драче познао у Ресави у некога Јанка; да призову калуђера „Максу и јоште кметова из Драче: ако осведоче да је Раваило „коњ, да ухапсе Јанка, и он нека каже од кога је купио; кад „они дође, онда да пусте Јанка, а они пак да каже ко је њему „дао; тако редом, док се не нађе ко је из кошаре украо.“⁸⁴ Више примера свода има у „Протоколу Шабачког Магистрата.“ Тамо нпр. читамо под 20 нов. 1811 ово: „Дошао к суду Автонија Несторовић из Прњавора и пријавио Јована Сакаџију из Шапца, „да је познао у њега своју краву. Но будући да је Јован Сакаџија довео Јована Милинковића из Десића, од кога је краву „купио за 30 гроша, и он осведочи да је се иста крава код „њега отелила, при том г. Тома Митровић из Десића, Петар „Грујић, Петар Јовичић из Хоџина Села и Марко Гавриловић „сведоче да се иста крава отелила код Јована Милинковића из „Десића, и Јован Милинковић продао ову краву првим телалом „Јовану Сакаџији.“⁸⁵

Тај начин истраге и доказивања наређује члан 180, било да је ствар купљена или набављена у земљи, ближе или даље, или на страни. Ко не би могао овако посведочити откудa му живинче, дужан је био да плаћа накнаду. Упореди још и члан 193, у ком се о истој ствари на ново говори с неким допунама.

Члан 181. (прв. изд. 111). *Повелева царство ми судијам. Аште се обрете велико дело, а не узмогу расудити и расправити, који љубо суд велик будет, да греде от судиј једин с обема онема-зи парцема пред царство ми. И што хоте судити кому судије, сваки суд да уписују, како да не буде потвора, и да се испраља законом царства ми.*

Овим се чланом претпоставља да се може догодити свуда, и на неком највећем суду, да судије не могу да смисле и да се одлуче како да расправе један предмет. За такве случајеве

⁸⁴ Деловодный протокол 1812—1813 Карађорђа Петровића. Београд 1848, стр. 17.

⁸⁵ Гласник 2-ог од. I, 218.

овим се чланом наређује да један од опих судија поведе пред цара (или на царски суд) оба она парничара. Ту се предмет морао [расправити.cn](http://raspraviti.cn)

Иначе се, другом тачком овога члана, опет утврђује да судије дају своје пресуде на писмено, ма да је то јасно утврђено и разговетно прописано чланом 163. Као разлог наредби да се пресуде издају на писмено, наводи се „*како да не би било пресуде и како би се све вршило по царском закону.*“

Члан 182. (прв. изд. 103). *Кто јест у области којих судиј, сваки човек да нест вољан позвати у двор царства ми или камо инамо, такмо да греду сваки пред свога судију у чијеј буде области, да се расуди по закону.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *Нико није властан да из области којег год судије позове у мој царски двор или некуд на друго место (свога цара), него да сваки иде к ономе судији у чијој је области и да се расуди по закону.*

Мисао овога члана већ је са свим исказана у члану 175, а по том и у 179; раније пак у 110 чл. још из првога Закона од 1849. Понављање је учињено зато, што се овде хтела иста мисао да искаже и с друге стране, с погледом на област појединих судија и што се у члановима 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182 и 183 у главноме истиче у Законику уређење судства које је у царству Душановом вредило. Може бити да тој истој целини треба да припадну и чланови 184, 185 и 186, па, може бити, у потпунијим рукописима и члан 188.

Члан 183. (прв. изд. 104). *Станици сви царства ми да греду пред судије што имају суд међу собом за вражду, за гусара, за тата, за прејем људи, за крв, за земљу.*

Данашњим језиком овај би се члан казао овако: *Сви пастири из мога царства да иду пред државне судије, ако би имали што међу собом да се суде за накнаду због убиства, за разбојништво, за крађу, за пресотимање посленика, за убиство, за спор око земље.*

Пред овим смо се чланом Закона зауставили нарочито године 1887 гледајући на општу одредбу о делокругу царских судова за отроке (упореди чл. 103), па смо мислили да реч *станик* овога члана значи не пастира него становника у опште, и по томе да

је, од прилике синонимна речима *себар и земљанин*.⁸⁶ Даље размишљање и места у споменицима по том објављеним где се иста реч спомиње, уверила су ме да од ондашњег мишљења треба одступити и да *станик* значи пастира у опште. Међу споменицима на првоме месту ми ваља споменути онда непознат члан 187 Душанова Законика, сачуван у рукопису Атонском, који у то време још није био обнародован. У томе члану читамо: *Куде гредe цар и царица, или станове или коњи цареви, у ком селе прележе, по том ниједин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије цареве, он-зи који (је) стареј пред станови да се да свезан оному-зи селу; што буде струвено, все да плати само-седмо*. То се и по други пут потврђује чланом 189 који се налази само у Бистричкоме рукопису и који почиње: *Куде греду коњи и пси и станове цареви*, где се под *станом* опет мисли на стан овчарски. Осим тога има једно место у Свето-Стефанској Христовуљи, у коме се истина не помиње *станик*, али које знатно помаже да се значење поменутог места разуме. То место гласи: *Пастирем всем, овчарем и коњухом, и јаздничарем и кобиларем, да се илића како и у Студеници*.⁸⁷ Речи *станови или коњи цареви* из чл. 187 и 189 значе толико колико *овце или коњи цареви*, а из свега се види да су пастири били подељени на овчаре и коњуке, што се и по манастирским христовуљама видети да. *Станик* је опште име за све врсте пастира, за коњуке и за овчаре, за влаке и арбанасе.

Што се тиче друге стране овога 183 члана, којом се одређује делокруг судија, у томе имамо да пођемо од члана 103. Законодавство од 1349 осетило је потребу да људима бесправним, као што су отроци, обезбеди царски суд за крв тј. за убиство, за вражду тј. за накнаду непронађеног убиства, за крађу, разбојништво и одвођење насељеника или радника. У ономе баш што тај члан признаје господарима право да за све остале кривице суде отроцима а побројане кривице одваја цару, види се да се господарима ни над тим бесправним људима није хтело допустити све, него да се тежило томе да извесне тешке кривице суди само државни господар и судије његове. Налазило се, по свој прилици, људј који су бар над својим робовима (отроцима) хтели себи да присвоје свуколику владалачку власт, али

⁸⁶ Гледај мој чланчић Was bedeutet stanьnik in dem Gesetzbuche Dušans? у Јагићевом Archiv für die slavische Philologie, X, 570—581.

⁸⁷ Јагић В., Свето-степански христовуљ, стр. 28; Љ. Ковачевић, Споменик IV.

се томе чл. 103 постављају границе. Што се 1349 нашло за вредно да пропише за отроке, оно је 1354 прописано и за станике (све врсте пастира), јер су се, без сумње, они у бесправности, у простоти и у живљењу изван друштвеног реда, по планинама, највише приближавали отроцима. Знатно је што се при отроцима побраја пет предмета, и што се тих истих пет предмета понављају при станицима са додатком шестог — *о земљи*. Отроци нису могли имати земље, а станици су је могли имати. Отуда је та разлика.

Ми смо већ помињали како се у средњем веку, по другим државама па и по Србији, судило код разних судова и како су у погледу судства издаване многе повластице, изузетци и засебности. Судила је црква; судила је порота; судила је административна власт (нпр. по градовима и у војсци); судили су мешовити судови; судила је властела. Ипак је законодавство хтело да одвоји извесне кривице од тих повластица и да их стално држи под суђењем државним. А колике је повластице законодавство Душапово чинило црквама види се по томе, што је и ово суђење почело уступати црквама. У Арханђеловској хрисовуљи, на прилику, даје се Арханђеловским људима повластица да ни за ове предмете не иду ником другом до својој црквеној власти, а само кад би такав спор имао Арханђелов човек с неким другим изван Арханђелова властелинства, дужан је био ићи судији краљевом.⁸⁸ То је Стефан Душан дао и Хиландару, ма да се то право пређе Хиландару није признавало.⁸⁹

Члан 184. (прв. изд. 190). *Властеле и фебалије царства ми који држе градове и тргове, никто от њих да не приме чијега човека у тамницу без књиге царства ми. Аште ми кто кога приме през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер.*

Члан 185. (прв. изд. 191). *Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега човека без књиге повеленија царства ми.*

⁸⁸ Гласник XV, 308 и д.

⁸⁹ Т. Флорински, Аџонске акти Спб. 1880, стр. 73. Archiv f. slav. Phil. X. 573 и упоредно с тим место из повеље Драгутинове, Љуб. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, Споменик III, 11.

Што члан 184 истиче напореда *ћефалије* (капетане градске) и властелу, показује различитост жупа и градова и утврђује нас, с друге стране, у ономе што смо о томе већ истажи при члану 157, и мало пре при чл. 176.

Из члана 184 и 185 види се да је тамница било и по градовима и по варошима, да су се налазиле под руком *ћефалија* (царевих чиновника) и властеле, која су, на сваки начин, имала положај различит од *ћефалија*, и ако данас немамо откуд да докучимо у чем су се те разлике налазиле. Најпосле члан 185 јасно нам каже да је стајала и трећа врста тамница, чисто царевих и под непосредном царском руком, које су се од обојих првих разликовале. Свима се без разлике, под оштром казном од 500 перпера, забрањује примање ма кога у тамницу без царске наредбе.

Таку наредбу не умемо данас да објаснимо. Може се мислити да се хтела да спречи некаква злоупотреба и самовоља, али не можемо да докучимо зашто се наређивало да се у тамнице може примити само по наредби царевој. То бисмо могли знати тек да су нам познате све појединости живота и државне, друштвене и судске организације, из којих су нам познати само недовољни и непотпуни одломци.

Члан 186. (прв. изд. 108). *Судове који се ишту и за право који за криво што се је учинило прежеде сијега закона и што се сад учини, всак суд кто гре.....*

Овај се члан наводи само у Призренскоме препису, и то на последњој страни, где је прекид, чега ради се цео ни сачувао није.

Види се да се тицао спорова ранијих од Законика, може бити оних у којима је Закоником што повољније утврђивано, а може бити да се тиче и понављања раније већ расправљених спорова. Несачувани свршетак не да нам да видимо којим је путем у томе послу било ударило законодавство српско XIV века.

Члан 187. (првome издању непознат, јер онда нису били издани текстови Атонскога и Бистричкога преписа). *Куде греде цар и царица, или станове или коњи цареви, у ком селе прележе, по том ниједин станик да не прележи у том-зи селу. Ако ли се кто обрете и прележи у том-зи селу, през закон и повеленије царево, он-зи*

који стареј пред станови да се да свезан оному-зи селу; што буде седмостружено, осп да плати само-седмо.

Данашњим језиком тај би се члан казао овако: *Када некуд путују цар и царица, или стада и коњи царски, у коме селу они на ноћиште падну, никакав пастир да у томе селу (за њима) не ноћива. Нађе ли се ко, да ипак противно закону и заповести царској преноћи у томе селу, да се томе селу преда везан станарски старшина, и он да плати седмоструко сву нанесену штету.*

О овоме је члану поводом речи *станик* већ говорено напред при члану 183.

Иначе предмет је са свим онакав као и онај о коме се говори у члану 82 поводом влаха и арбанаса (или станика) кад иду једни за другима са својим стадима, и као онај о коме се говори у члану 135 о војсци која по царевој земљи путује. Пошто су цар и царица обично путовали с великом свитом, природно је да је требало онолико посла, труда и потрошка као и када прође војска или станари са својим многобројним стадима. Још је казна, коју је члан 82 био одмерно у 100 перпера и штети, овде појачана. Без сумње се пролазак цара или царице, или царских коња и оваца, сматрао као тежи и мучнији по труду и трошку него кад прође војска или када обични станари са својим стадима преноће.

Члан 188. (прв. изд. 128). *Глобарије који стоје при судијах што осуде судије и уписавше даду глобарем, те-зи глобе да узимају глобарије. А што не осуде судије и не даду уписавше глобарем, да несу вољни глобарије ништа забавити никому.*

Опажено је већ из досадашњих чланова да су у систему кажњења Душанова Законика најјаче заступљене новчане казне или глобе. Овим чланом показује се да су поред судова уз приставе налазили се још и глобари као нарочити чиновници, и да им је наредба била да само оне глобе смеју од људи наплаћивати које су им од судије писмено наредбом за наплаћивање одређене. Ни за што друго нису власни били ти људи човека нигде узнемиравати.

Члан 189. (налази се само у Бистричком. Ср. 225 прв. изд.). *Буде греду коњи и пси и станове цареви, што*

им се пине у књиже царева, да им се то-зи даст, а ино ништо (Раков. препис: *И псарем, и соколаром и свињаром, куде иду, да им се ништа не даје*).

Мислим да су текстови Бистрички и Раковачки само боље и горе сачуван варијанат једнога истог члана. И овде се види оно што је горе при чл. 183 излагано да *стан* значи управо *стан овчарски*. У намери да предупреди сваку злоупотребу, Законик наређује да се поменутиим службеницима царева имања чини само оно што им се одређује у писму, које им се, без сумње, давало као пропратница.

Занимљиви су још и члан 187 и овај 189 заједно узети као јасан знак о природи имања и домаћинства самога владарца у половини XIV века у Србији.

Члан 190. (прв. изд. 43). *И ако се у жупи жир роди, тога жири цару половина, а тому властелину чија је држава — половина.*

При члану 81 говорено је о новоме закону који као да је хтело да утврди законодавство Душаново о планинама, и учињена је напомена о начелу својине планина које је изрекао краљ Ст. Дечански у Дечанској Хрисовуљи. Овај члан је, доиста, у сукобу са чланом 81, и по њему би од планине припадала увек половина жиропаше цару, ваљда у име његовог врховног господарства над земљама. Међу тим жировница или данак цару доиста се вршио у старој држави српској, и тај се данак звао *жировнина* и *жировница*. У хрисовуљи краља Стефана Душана манастиру Трескавцу код Прилена краљ уступа манастиру *травнину* и *жировнину* по свима манастирским метохијама.⁹⁰ Жировнина је у обичају била и у Византијском Царству, где се звала *Βαλάνιστρον*. У попису хиландарских села Струмске Жупе помиње се *ѡноμνѡ* и *κλανѡνѡ*.⁹¹ *Βαλάνιστρον* може значити и *шешарку*, *valanède*, *valonée*, ит. и нем. *valonea*. У даровној хрисовуљи деспота Стефана манастиру Хиландару од 8 јуна 1411, тај владарца опрашта манастир Хиландар његових господарских работа, и то: *од грађења кућа и дворова* (по чл. 128 законика), *од поноса* (преношења ствари), *позоба* (давања зоби коњима царевим), *соћа* (данка на земљу што се оре, сличнога жировници), и *од чабрине*

⁹⁰ Гласник XIII, 376.

⁹¹ Успенский, Материалы для истории землевладения въ XIV вѣкѣ. Одесса, 1883. стр. 21 и 41.

(нешто слично за випограде).⁹² Тиме се утврђује цео систем давања цару нечега у име господарства над земљом: и то жита за орање земље, травнине и жировнине за планине, а чабрине за випограде. Упореди још члан 199 и 200, па и 198 о соћу који као да су чинили неку целину о дацијама што су се давале цару.

Не треба изгубити из вида да се овај члан налази само у позноме препису Раковачком.

Члан 191. (прв. изд. 206). *И ако гусар украде свиње цареве, да плати околина; ако ли се украду свиње, да се суди свињар са жуџом, што рече суд.*

И овај члан долази само у препису Раковачком. Није јасан, пошто о свима овим случајима, довољно би било и напред одређено јемство; нарочито је загонетна друга половина. Да је у царевом имању било свиња, могла би посредно посведочити Светостефанска Хрисовуља, где се у сеоским границама, негде у даљој околини Приштине, помињу *станишта краљевих свиња* као одређено место.⁹³ Упореди још члан 199 и 200.

Члан 192. (прв. изд. 112). *За три работе, за неверу, за крв и за разбој владичаски да иду пред цара.*

И овај је члан нејасан, а и он долази само у препису Раковачком. *Невера* је неверство владоцу; *разбој владичаски* је силовање девојке или жене из властeosког реда; *крв* је убиство, а може бити и наплада за убиство. Али се, што је најглавније, не види о коме је реч и *ко иде пред цара*. Предмет је, свакојакo у вези с општим делокругом царских судија, о коме је говорено при члану 103 и 183. Онамо се не помиње *невера* и не помиње *разбој владичаски*. Биће да у овом тексту имамо рђаво сачуван текст некога већег члана о томе предмету. Овај члан може нам само служити за опомену колико су непоуздани чланови који се налазе само у Раковачком препису.

Члан 193. (прв. изд. 213). *И свод коњски и уни добитак, или кои годе, правда. Што се гуси или украде, тому да дај сводника, (или) да плати свако само-седмо. Ако ли рече: „Куших у того земљи“, да оправе душевници от глобе; ако ли га не оправе душевници, да плати с глобом.*

⁹² Miklosich, Monumenta serbica, 571.

⁹³ Јагић В., Светостефански хрисовуљ, стр. 10; Ђ. Ковачевић, Споменик IV-

И овај је члан сачуван само у препису Раковачком. У другој тачки уметнуо сам у загради реч *или*, без које текст нема смисла.

У ствари овај члан није ништа друго до дупликат члана 180, који је, и по осталим преписима, горе на свом месту наведен и објашњен. Знатно је што се у овом дупликуату иставља нова мисао о правдању душевницима у случајима где би свод био немогућан или одвећ тежак. Тога ради му је и дато засебно место, јер би, иначе, био само као дупликат поменут при чл. 180.

Члан 194. (прв. изд. 38). *И глобе на црковних људије(х) закон. Што се суде пред црквом и пред кефалијем, и ти глобе што се осуде, да има все црква, како пише у хрисовољих. Те глобе да се узимљу на црковних људех, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црковни људије глобарије који ће сабирати те глобе и предавати цркви, а цар ни кефалије да не узима ништа.*

И овај је члан сачуван само у Раковачком препису; отуда му стила нетачан и нејасан. Мисао је члана да законом потврди повластице које су у својим хрисовуљама имали манастири, да се од свакога суђења где би суђени били људи њихова властелинства, ма где суђење било, судске глобе предају манастиру и да не иду цару ни држави. Као да се узимало да је то такође једна врста дохотка од људи, па као што су уступани људи са својом радном снагом и земља, тако је уступан и доходак који се од тих људи добија на суду. Позивање на хрисовуље у свем је тачно. Тако ћемо, примера ради, навести хрисовуљу трескавачку краља Стефана Душана, у којој читамо наредбу: *И свака глоба што се учини у црковних људеј — все да је црковно.*⁹⁴ Арханђеловска хрисовуља говори тако исто јасно: *И где љубо буде суд, глоба да јест цркви.*⁹⁵ Светостефанска хрисовуља истим речима изриче: *И где годе се суд чини, свака глоба цркви,*⁹⁶ па по том даље: *Раики јепископ да поше стави и дијаконе и дијаке, а игуман да суди сваки суд духовни, а јепископу да споведа, и протопопу да стави игумен црковнога си човека, да су глобе и доходици цркви.*⁹⁷ Исто су то имали и остали манастири, јер је

⁹⁴ Гласник XIII, 376.

⁹⁵ Гласник XV, 308.

⁹⁶ Јагић В., Светостефански хрисовуљ, 26; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.

⁹⁷ Јагић В., Светостефански хрисовуљ, 38; Љуб. Ковачевић. Споменик IV.

у томе поглавито Свстостефанска Хрисовуља краља Милутина правац давала.

www.libtool.com.cn

Члан 195. (прв. изд. 84). *И жене да не облежу у цркви, разве господња царица и краљица.*

И овај се члан налази само у препису Раковачком. Да облежу значи *ноће* види се из члана 159, у коме се та иста реч помиње начином који њено значење јасно на видик износи.

Правило св. Саве Јерусалимског († 524), који се сматра за основаоца манастирског живота, забрањује женама да у манастир и ради молитве улазе.⁹⁸ Може бити да се с помислом на то овим чланом хтела царици и краљици (престолонаследниковици) обезбедити повластица и изузетак.

Члан 196. (прв. изд. 71). *И без благословенија светитељ да се не постризају ни муж ни жене. Всакому човеку закон црковни.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису. Наредује се овим законом да се без одобрења епископова ни човек ни жена нигде не могу покадуђерити. Пошто је у овоме као неко ограничавање црквених права, а то је у сукобу с општом тежњом законика, није ми јасно шта се хтело да постигне овим чланом.

Члан 197. (прв. изд. 44). *Којему властелину приде да зимује човек, да дава травнину: от 100 кобил кобилу, от овац овцу с јагањцем и от 100 говед говедо.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, те с њим не бисмо могли бити потпуно сигурни. Хрисовуље спомињу доиста како травнину тако и стари закон о њојзи, али без појединости. Душанова Арханђеловска Хрисовуља говори за планине те цркве: *Кто уждене пасти по игуманову реченију, вак да даје травнину како је закон*, али самога закона не помиње, без сумње због тога што је био врло познат. Из једне хрисовуље види се да се међу државним службеницима опога времена налазио један који се звао *травничар*,⁹⁹ и коме је, већ по назвању, посао био да збира приходе са пасишта (травника) и да бригу о њима води. Из Дечанске Хрисовуље види се да је

⁹⁸ Byzantinische Zeitschrift, III, Leipzig 1894, стр. 168.

⁹⁹ Љуб. Стојановић, Споменик III, 30.

за травнину стари закон био: од стада два овна и два јагњета и сир и динар¹⁰⁰ Да би се с овим старим законом (који је без сумње вредно и на Арханђеловском властелинству) упоредно горе наведени Раковачки текст, требало би знати колико се рачунало у стадо. О томе немамо бележака. Стари турски закони на Балк. Полуострву забележили су да се у стадо рачунало 300 брва и да се за зимње пасиште паплаћивало: *ован*, *овца* или *јагње*. По том закону било је забрањено орати старинска пасишта (од памтинека), и земљиште тих пасишта није припадало сељацима него господару (властелину).¹⁰¹ Ове појединости не излазе на оно што нам казује Раковачки текст, али ми немамо све што треба да о томе тексту прави и коначни суд изречемо.

Члан 198. (прв. изд. 33). *Доходак царски, соће и намет и харач, да дава свак човек — кабал жита, половина чиста а половина препроста, воља периер динарми, а рок тому жити да се успи, на Митров дан, а други рок на Рождество Христово. Ако ли соћа властелин не да на те рокове, властелин та да се свеже на царском двору и да се држи докле плати двојном.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису, и то је штета због превелике знатности предмета, о ком се у њем говори. У вези је са чланом 42, у коме се говори о соћу, где је и објашњено шта је соће било у оно време. Стилизација је нарочито у почетку непоуздана. Прва тачка говори о *соћу*, *харачу* и *намету*, цео пак остатак члана говори само о соћу. Врло је могућно да је цео члан у првом тексту био само о соћу, а да је *намет* и *харач* потоњи преписач самовољно додао, пошто се за харач пре турске пајезде никакво није знало.

По томе члану, који немамо чим другим контролисати, *соће* је било: *кабао жита или периер у новицу*. *Кабао* и *мат* стара је мера, која је значила једно исто: римско-византијски *modius* од којег је и реч *мат* неким начином постала. *Мат* је (као и *кабао*) значи меру простора, јер су се њим мериле њиве, и меру тежине, према жити које је требало да се засеје овај означени простор. Главно је знати колики је био *мат*. Византијски земљемери овако су га одредили. *Мат* као мера тежине за жито из-

¹⁰⁰ Гласник XII, Дечанске хрисовуље, 56.

¹⁰¹ Hammer, Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung, Wien 1815, I, 405—406.

носио је 40 литара; једна литра рачунала се као довољна за усев пет квадратних оргија *οργύια* — мотака; у мату је било 200 квадратних мотака. Једна та мотка — оргија — одређивала се овако. Човек обичнога узраста (ни превисок ни пренизак) кад би стао право, па издигао у вис своју десну руку, давао је меру мотке или оргије од врха палца уздигнуте му руке до земље. Другим начином мерила се мотка овако: крај конопца утврдио би се међу прстима једне ноге, човеку обичнога храста; за тим би се конопац претурио преко рамена и спустио до бедара. На послетку мотка та хватала је $9\frac{1}{2}$ педаља, а педаљ се рачунало што мери рука од врх палца до врх малог прста кад се растегне. По томе је мотка најприближнија староме хвату, али је већа од њега. Мерење се обично вршило конопцима који су хватали десет или дванаест мотака. Ти су се конопци звали грчки *σφακίριον*. Још се на другом месту каже да је мат као мера тежине хватао 480 унача или 2880 аксаћа (пошто се унча дели на 6 аксаћа). Кад се зна да је литра хватала 12 унача (а и сама реч унча значи дванаестину), онда се рачун са сваке стране потврђује.¹⁰² У пракци свако је себи с необавештеним светом допуштао злоупотребе, и све су мере имале онолико варијетета колико је предела, и ако су једно име носиле. И као што обично бива, злоупотребе су ишле увек у прилог јачему.

С друге стране истраживања Чибрарија утврдила су да је перпера 1366 вредила *по данашњој вредности* око 6 динара, а у житу око 10 динара.¹⁰³

Члан 199. (прв. изд. 212). *И ако коњ мишје у ком селу, а не буде га село убило ни одгнало, на умрло от Бога, да не плати ништа.*

Члан 200. (прв. изд. 167). *И где се нађе човек у земљи кому буде коњ умрл, или влк изеде, или сам убил, а он приселицу узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да му плати господар чиј је човек, самоседми коњ.*

Оба ова члана налазе се такође само у Раковачкоме препису и пате од нејасноће која се опажа и у осталим члановима

¹⁰² Успенский, Византијске землемјери, у Труды VI Археологическаго Съезда въ Одессѣ. Том II. Одесса 1888, стр. 281—288. О унчи и аксаћи писао је Љ. Ковачевић у Годишњаци VI, стр. 178—182.

¹⁰³ Cibrario, Économie politique du moyen âge. II. Paris 1859, стр. 231.

што су се само у томе препису сачували. Не види се ни овде о коме је управо реч и чији су коњи за које се наређује или опрашта накнада. Колико је непоуздана стилизација, види се по оној реченици члана 200, где стоји једно покрај другога: *и изнађе се истина, ако буде тако*. Кад се ови чланови упореде са чланом 190 о жиру и чланом 191 о свињама, изгледа да се све те наредбе тичу владаочеве стоке. По томе би сви ти чланови, заједно са чланом 199, који говори о соћу као данку искључиво владачком, чинили целину чланака, слично онима раније изложеним о судовима, о златарима итд. којима су одређивала и ујемчавала права владалачка.

Члан 201. (прв. изд. 181). *Меропах ако побегне куда от својего господара у ину земљу или у цареву, где га обрете господар његов, да га осмуди и нос му распори и ујемчи да је ошет јегов, а ништо да му не узме.*

И овај се члан налази само у Раковачком препису. У вези је с више напред наведених чланова којима се законодавство старало да насељенике при њиховим господарима задржи. Казненоме поступку који је у овом члану прописан нема никакве посредне потврде. Казна *осмудити* помиње се у Законику раније у члану 55.

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

ДЕО ТРЕЋИ

ПРЕГЛЕД И РЕГИСТАР

www.libtool.com.cn

ПРЕГЛЕД ЧЛАНАКА ДУШАНОВА ЗАКОНИКА ПО САДРЖИНИ И ПО ПРЕПИСИМА.

Пр. = Призренски; *Стр.* = Струшки; *Ат.* = Атонски; *Бис.* = Бистрички; *Стд.* = Студенички; *Хд.* = Ходошки; *Рк.* = Раковачки; *Рв.* = Раванички; *ТС.* = Текелијин-Софијски.

*Обележени су звездицом чланови који се налазе само у једном или само у два рукописа.

- Чл. 1.** *О хришћанству* (православљу). Натпис. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 2.** *Женидба и венчање*. Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 3.** *Разлучење, ако је поступиљено против чл. 2.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 4.** *Да се слушају духовни закони.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 5.** *Како да епископи врше одлучење од цркве.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 6.** *Како да се враћају који су примили јерес латинску.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 7.** *Шта да чини Велика Црква за извршење чл. 6-ог.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 8.** *Како се казни латински поп који би православне обраћао.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 9.** *Брак међу православном и јеретиком.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 10. *Како да се поступа с јеретицима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 11. *Наредба о постављању духовника.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 12. *Црквене предмете да не суде световњаци.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 13. *Духовни чиновни да се не дају по миту.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 14. *Постављање игумана.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 15. *Општежитије у манастирима.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 16. *Колико се калуђера држи према имању манастирском.* Пр., Стр., Ат., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 17. *Калуђери и калуђерице да не живе изван манастира.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 18. *Калуђери мештани да иду у друге манастире.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 19. *Како се казни калуђер одметник.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 20. *О вађењу мртваца из гробова.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 21. *Казна за онога ко проди православнога у другу веру.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 22. *Властоски људи да се с црквених имања враћају својим господарима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 23. *Цркве изузете од дужности преношења.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 24. *Казна црквених чиновника за мито.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 25. *Ко заповеда црквама.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 26. *Цркве ослобођене од свих работа.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 27. *Самосталност царских цркава (лавара).* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 28.** *Сиромаси и храна њихова при црквама.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 29.** *Калуђери да не живе изван манастира.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 30.** *Црквенога човека нико без суда да не узнемирује.* Пр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 31.** *Поповска права.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 32.** *Управници имања црквених одговарају за људе које би растерали.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 33.** *Црквеним људима где је суд.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 34.** *Црквени људи да се не употребљују на царске работе.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 35.** *Власт што се даје игуманима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 36.** *Дужност општежитија у манастирима.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 37.** *Изасланици митрополитски могу бити само по два калуђера.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 38.** *Да се царски коњи више не шаљу црквама на исхрану.* Пр., Рк.
- *Чл. 39.** *Потврда баштинѧ, датих властели, Србима и Грцима.* Пр., Рк.
- Чл. 40.** *Потврда хрисовуѧ и повеѧ у опште.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 41.** *Наследство властeosке баштине.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 42.** *Баштине ослобођене работе а оптерећене војевањем.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 43.** *Баштиннику се обезбеђује слободно располагање баштином.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 44.** *Отроци су баштина; само се не могу давати у прђију.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 45.** *Баштиникова права на баштинске цркве.* Пр., Ат., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 46. *Отроци су баштина; право ослобођења имају само властелин, жена му и син.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 47. *Црква подложена другој цркви не може се у пређашње стање повратити.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 48. *Коњ, оружје и одело властеоско коме припадају.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 49. *Крајиници властела и њихова одговорност за границу.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 50. *Међусобна уреда властеле и властеличића.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 51. *Јемство за дворанина, дата у двор.* Пр., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 52. *Кривичну одговорност тегли цела кућа.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 53. *Силовање властеоке или друге жене.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 54. *Блуд властеоке.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 55. *Уреда властелина и себра.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 56. *Како се властелин на суд позива.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 57. *Приселица (право гостовања).* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 58. *Не сме се грабити село којему би умро господар.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 59. *Пронијом нико није властан располагати.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 60. *Подвоз цару кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 61. *Право одмора после војске.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 62. *Како се позива на суд велики властелин.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 63. *Кефалијска (капетанска) права на доходак.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд.
- Чл. 64. *Сирота слободна од работâ.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 65. *Ноповска права на земљу и храну.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 66.** *Ко заступа кућу у парницама.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 67.** *Отроци и мериоци једнога села оптерећени су подједнако.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 68.** *Меропашке дужности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 69.** *Себри не смеју држати збор.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 70.** *Кућа се за работу рачуна по имању а не по огњишту.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 71.** *Кућа тегли одговорност за кривице.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 72.** *Права на двору признају се свима осим властеоских отроки.* Пр., Стр., Рк.
- Чл. 73.** *Сирота може у парници поставити заступника.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 74.** *Сеоска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 75.** *Жуиска пасишта.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.
- Чл. 76.** *Накнада потрице.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 77.** *Накнада за сукоб.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 78.** *Спорови око црквеног земљишта суде се по закону, без обзира на царска писма.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 79.** *Како се суде спорови о земљама и међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 80.** *Спорови о међама сеоским.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 81.** *Чије су планине.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 82.** *Дужности влаха и арбанаса (пастира) кад идутију.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 83.** *Спорови о приватним правима на земљу.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 84.** *Наредбе за поступак судски кад је ко вадио мизију и иначе.* Пр. Стр., Ат., Бис., Рк.

- Чл. 85. *Казна за бабунску (богомилску) реч.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 86. *Ко се криви за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 87. *Убиство нехотично и нахвалично како се казни.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 88. *Јемци у изгубљеној парници властeosкој.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 89. *Ко не дође на суд на који је звао кривца губи спор. ако је позвани позиву следовао.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 90. *Откупљивање залога.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рв., ТС.
- Чл. 91. *Пристав и поступак о њему.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 92. *Шта се чинило кад би се познао украден коњ или што друго.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 93. *Накнада коју су дужни били дати они који су потпомагали одбегивање властeosких људи.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 94. *Казна властелина и себра за убиство.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 95. *Уреда и убиство епископа, калуђери или попа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 96. *Убиство оца, матере, брата или детета.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 97. *Казна за чупање браде.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 98. *Себри кад се међусобно почупају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 99. *Село јемчи за палевину или издаје кривца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 100. *Околина јемчи за палевину гумна, сена или издаје кривца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 101. *Наредба и казна прслив личног насила.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 102. *О парничном двобоју (уздану).* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк.

- Чл. 103.** *Које предмете царске судије суде и отроцима (тј. робовима).* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 104.** *Поступак при позивању жена на суд.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.
- Чл. 105.** *Сукоб међу законом и царским писмом.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 106.** *Како су се могли правдати властеоски дворани.* Пр., Стр., Бис., Рк.
- Чл. 107.** *Одбијање судијина човека.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 108.** *Таксе о предаји имања.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 109.** *Казна мафионика и отровника.* Пр., Стр., Рк.
- Чл. 110.** *Судија не сме ништа силом изискивати.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 111.** *Казна за оне који би судију осрамотили.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 112.** *Право прибежишта у цареву двору.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 113.** *Право прибежишта међу дворовима царевим и патријарховим.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., ТС.
- Чл. 114.** *Јемство при повратку бегунаца за које је јемчено.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 115.** *Забрана држати туђега човека (насељеника) без царске наредбе.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 116.** *Наредба за нађене ствари.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 117.** *Наредба о застаревању спорова у ново-освојеним земљама.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 118.** *Наредба за безбедност трговаца од личног насиља.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 119.** *Наредба за слободу трговања.* Пр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 120.** *Наредба да цариници мирно пуштају трговце.* Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.

- Чл. 121. *Наредба да нигде нико не сиречава слободу трговања.* Пр., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 122. *Казна за оне који би задржали трговца.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 123. *Наредба за Сасе, горосечу, насељавање крчевине.* Пр., Рк.
- Чл. 124. *Потврђују се повластице освојених грчких градова.* Пр., Бис., Рк.
- Чл. 125. *Градови немају приселице (дужности угошћавања); сваки иде гостионику.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 126. *Околина града сноси јемство за крађу или отмицу у околини града.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 127. *Град оправљају грађани и жупа.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 128. *Помоћ цару кад жени сина или крштава.* Пр., Стр., Бис., Рк.
- Чл. 129. *Војводски власт на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 130. *Казна за обарање цркве на војсци.* Пр., Стр., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 131. *Свађа и двобој на војсци.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 132. *Поступак при куповини плена.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 133. *Шта је припадало страном посланику кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 134. *Такса за царска писма о баштини.* Пр., Стр., Ат., Стд., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 135. *Наредба за ноћишта војске кад путује.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 136. *Царско се писмо мора послушати; наредба шта да се чини у случају немогућности.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 137. *Хрисовуље дате градовима непромените су.* Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 138. *Хрисовуље с лажно подметнутим и промњеним речима цапају се, и права им престају.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв.

- Чл. 139. Меровишка права обезбеђују се од насиља и самовољства ~~господара~~ ~~Пр.~~ Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 140. Забрана примати туђе људе (насељенике). Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 141. Забрана за градове и тргове да примају туђе људе. Пр., Ат., Бис., Хд.
- Чл. 142. Казна властеле кад злоупотреби дато јој уживање земаља и градова. Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 143. Краишник властелин одговара за штету коју учине разбојници преко њему поверене границе. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 144. Казна за оне који грабе имање каквога бегунца. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 145. Казна за разбојнике и крадљивце. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 146. Казна та иста за сеоске старешине, кад се у њих нађе разбојник или крадљивац. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 147. Казна за господаре, ако би били о том извештени а не би хтели што треба наредити. Пр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 148. Казна за свакога који не би послушао наредбу царског судије за разбојнике и крадљивце. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 149. Казна за разбојнике и крадљивце ухваћене на делу. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк.
- Чл. 150. Пропис о вађењу врела железа као начину правдања за разбојнике и крадљивце. Пр., Стр., Ат., Бис., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 151. Наредба о пороти. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 152. Састављање поротнога суда према сталежу. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Хд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 153. Порота трговцима и иноверцима у спору са Србима. Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк.

- Чл. 154. *Казна за поротнике који би криво судили.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 155. *Где се укида приселица (право на гостовање) а где се задржава.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 156. *Приселицу нема нико у царским селима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 157. *Чување путова и јемство за штету.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 158. *Чување пустоши и јемство околине за штету у истој.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 159. *Јемство за трговце, ако би им се догодила каква штета што им је ускраћено ноћиште.* Пр., Стр., Ат., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 160. *Царство јемчи за сваку штету трговцима на путу кроз царевину.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 161. *У парничењу се не сме уплетати ништа страно предмету парничења; наређује се да се то суди после, за себном.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., ТС.
- Чл. 162. *Пристави врше само наредбу судијину; шта се ради, ако се они ухвате да ма шта томе противно чине.* Пр., Стр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 163. *Судије да воде записку о суђењу и да је саопштавају парничарима.* Пр., Стр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- *Чл. 164. *О суђењу за преузимање људи (насељеника).* Пр.
- Чл. 165. *О варалицама.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 166. *Казне за преступе извршене у пијанству.* Пр., Ат., Бис., Стд., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 167. *Парничарима да се верује што први пут казују.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 168. *Златари да живе само у одређеним трговима.* Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 169. *Казне за прекорачење горње наредбе о златарима.* Пр., Ат., Бис., Рк., Рв., ТС.
- Чл. 170. *Златари кују осим новаца и остале потребе.* Пр., Ат., Бис., Рк.

- Чл. 171. Закон старији од царских писама законској наредби противних. Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 172. Судије да се држе законика безобзирно. Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 173. Ко би год довео у двор царски разбојника или крадљивца, казни се он као разбојник и крадљивац. Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 174. Имаоци оптерећених работом земаља располажу истима слободно, под погодбом да се старају за вршење работе. Пр., Ат., Стд., Рк.
- Чл. 175. Област судијска да се држи свуда. Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 176. Потврда старијих градских повластица и наредба за суђење. Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 177. Суд за царске дворане. Пр., Ат., Бис.
- Чл. 178. Вршење судијских наредаба и казна за невршење. Пр., Бис., Рк.
- Чл. 179. Судије да ходе по својој области због убогих и ништих. Пр., Ат., Бис., Рк.
- Чл. 180. Свод или правдање против окривљења за крађу или разбојништво ствари коју тужилац познаје као своју. Пр., Ат., Бис., Стд., Рк.
- Чл. 181. Царски суд за дела која нису могли пресудити и исправити други судови. Пр., Ат., Бис.
- Чл. 182. Свак да иде пред свога судију; мимо њега се не може звати у царски двор. Пр., Бис., Рк.
- Чл. 183. Суд за станике (пастире). Пр., Ат., Бис., Рк., Рв.
- Чл. 184. У тамнице по трговима и градовима нико се не сме примати без заповести; казна за оне који би радили противно. Пр., Бис., Рк.
- Чл. 185. Иста наредба за остале тамнице (осим градова и тргова). Пр., Бис., Рк.
- *Чл. 186. Суђење за спорове старије од законика. Пр.
- *Чл. 187. Где би ноћили цар, царица или станови и коњи њихови, да не ноћивају станари са стоком. Ат., Бис.
- *Чл. 188. Гљубари не смеју наплаћивати што им није записао судија. Ат., Рк.

- *Чл. 189. Станарима, псарима и коњушарима царским да се даје што им пише у сироводном писму. Бис., Рк.
- *Чл. 190. Жир чиј је. Рк.
- *Чл. 191. Јемство за цареве свиње, ако би се покразе. Рк.
- *Чл. 192. Које злочине суди цар. Рк.
- *Чл. 193. Свод као правдање од оптужења за крађу или разбојништво. Рк.
- *Чл. 194. Глобе наплаћене од црквених људи предају се цркви. Рк.
- *Чл. 195. Жене не могу у цркви поћивати, осим царице и краљице (престолонаследниковице). Рк.
- *Чл. 196. Без епископског одобрења да се нико не калуђери. Рк.
- *Чл. 197. Таксе за травнину. Рк.
- *Чл. 198. Рокови плаћања царскога дохотка. Рк.
- *Чл. 199. Нема накнаде за коња који би сам липисао. Рк.
- *Чл. 200. Накнада кад би се догодило да се наредба претходнога члана изигра. Рк.
- *Чл. 201. Ровашење меропиха који би побегао. Рк.

РЕГИСТАР

Чл. упућује увек на члан наведеног броја и у првом и у другом делу. Догађа се да се реч налази у првом а не налази у другом делу с тога што су у првом делу варијанти, па се реч само у њима налази.

Стр. упућује увек на страну књиге.

Уз једно и друго поменуто обележје пометани су редом сви дотични бројеви чланова или страна, где их има више.

Од старог правописа љ треба сматрати као а а ђ као ѓ, пошто је регистар склопљен по данашњем правопису.

Автономија, стр. 161.
автономна права, стр. 170.
адвокат, стр. 191, 201.
азил, стр. 214.
азимијство, чл. 6.
азимство, чл. 6.
аксађа, стр. 266.
Александар цар Блгаром, стр. 3.
анатема, чл. 13.
анатемисати, чл. 13.
ангарпја, стр. 162.
Араванити, стр. 3.
ἀποκρισίδριος, стр. 226.
арач, чл. 198.
арбанас, чл. 77; стр. 260.
арбанаси, стр. 226.
арбанасин, чл. 82; стр. 192, 194, 195.
арбански, стр. 7.
Арханђелов Манастир, стр. 165.
Арханђеловска Хрисовуља, стр. 188, 264.

архијереј, чл. 2, 4, 6, 11, 37, 65, 95.
архијереји престола грчаскаго, стр. 5.
архијерејски, чл. 37.
Атон, стр. 5.

Бабун, стр. 198.
Бабуна планина, стр. 198.
бабунска реч, чл. 85.
бабунски, чл. 85.
Бања, свето-стефански манастир, стр. 165, 248.
бањски игуман, стр. 168.
Басараба Иванко, стр. 3.
батине, стр. 233.
баштилик, чл. 45.
баштип (баштиньн), чл. 65, 174.
баштина, чл. 22, 31, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 59, 134, 138, 174; стр. 182, 187, 194, 207, 229, 234, 240, 251, 252.

баштина властеоска, чл. 40.
 баштина поповска, стр. 186.
 баштиник, чл. 18, 31, 45, 65, 67;
 стр. 164, 188, 195, 229.
 баштиник и проијар, стр. 183.
 бегунац, стр. 230.
 бедба, стр. 162.
 безаконо, чл. 139.
 безобразан, чл. 107.
 безчастан, чл. 85.
 Белаур, стр. 3.
 белац, чл. 12, 37; — белац дво-
 рапин, стр. 210.
 берба, стр. 219.
 бесценије, чл. 120, 146.
 бивати, чл. 150.
 Биволички Б. Б. стр. 147.
 бир, стр. 180.
 бисери, чл. 48.
 бити, чл. 13, 24, 50, 85, 94, 131,
 166; — бити се, чл. 131.
 благословеније, чл. 3, 196.
 благословити, чл. 11, 30, 45; —
 благословити се, чл. 2.
 благочастиви, чл. 145.
 Блгари, стр. 3.
 блгарски, стр. 7.
 блгарски патријарх, стр. 4.
 блгарскије страви, стр. 3.
 блуд, чл. 53, 54.
 блусти, чл. 157, 158.
 бог, чл. 199.
 богомил, стр. 198.
 божи суд, стр. 166, 236.
 бој, стр. 192.
 болезн, чл. 89.
 бољарин, чл. 34, 50.
 босански краљеви, стр. 248.
 брав, чл. 108, 218.
 брада, чл. 97; стр. 203; — брада
 властеоска, чл. 97.
 брак мешовит, стр. 154.

Бранковић Бураћ, стр. 162, 249.
 „ Лазар, стр. 162.
 „ Стефан, стр. 142.
 Бранковићка Мара, стр. 249.
 брат, чл. 51, 52, 71, 96; стр. 186;
 — брат стареји, чл. 66.
 братенац, чл. 66, 70; стр. 186.
 братињ, чл. 71.
 братучед, чл. 41.
 брдо, чл. 158.
 Бркић Јов. Василије, стр. 175.
 Брсково, стр. 217.
 Букић М. Т., стр. 148.
 бурад, стр. 219.

Вазбранити, чл. 131.
 вазбрањати, чл. 131.
 вазвратити, чл. 115, 116; — се,
 чл. 6, 7, 143.
 вазети, види узети.
 вазимати, види узимати.
 валанистро, стр. 261.
Valanistrov, стр. 261.
 вампир, стр. 159.
 варалица, стр. 246.
 варош, чл. 169; стр. 234, 259.
 варошица, стр. 220.
 васегда, чл. 177.
 васпитати, стр. 155.
 ведевсати, види педепсати.
 везати (духовно), чл. 11.
 Велбужд, стр. 3.
 вели (глагол 3. л. сад. вр.) чл. 132.
 велији властелин, чл. 62, 152, 155.
 велија црква, чл. 27, 45, 154.
 велик, чл. 125, 128, 129, 151, 181.
 велика црква, чл. 27, 45, 154.
 велики властелин, чл. 62, 152, 155.
 венчаније, чл. 3.
 вера латинска, чл. 7, 8.
 веран, чл. 51, 168.
 верованије, чл. 167.

веровати, чл. 51, 151, 154, 160, 161, 167, 171.
 вести, чл. 116.
 вестник, чл. 132; стр. 225.
 Wette, стр. 207.
 вођи, чл. 151, 152.
 вечера, чл. 56, 91.
 вечерати, чл. 133.
 вешање, стр. 233.
 вешт, чл. 12.
 вештица, стр. 166.
 wzdání, стр. 206.
 Видин, стр. 219.
 вилајет, чл. 127.
 він (виньнъ), чл. 89.
 вино, чл. 63, 166; — за ђезали-ју, стр. 185; — младо, стр. 219.
 виноград, чл. 34, 68, 76, 108, 174; стр. 188, 234, 261.
 вину, чл. 174, 180.
 Вишеград, стр. 221.
 владавац, чл. 146, 160.
 владалац, чл. 13, 24, 146, 147, 159, 176; стр. 161, 233, 251; — црквени, чл. 24; стр. 251.
 владатељ, чл. 24.
 владати, чл. 114, 160.
 владелац, чл. 159.
 владика (епископ), стр. 200.
 владива (госпођа властеоска), чл. 53, 54; стр. 153, 180.
 владичаски, чл. 192.
 власи, стр. 226.
 власник, чл. 34.
 власт, чл. 30, 178; — духовнаја, чл. 45; — над црквама, стр. 162; — наследствена, стр. 184.
 властела, чл. 183; стр. 164, 174, 181, 202, 210, 222, 231, 258, 259; — велика, стр. 238; — погранична, стр. 177.
 властелац, чл. 147.

властеле, чл. 2; — дубровачки, стр. 181; — умрши, чл. 48.
 властели мали и велики, стр. 6.
 властелин, чл. 34, 39, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 61, 65, 75, 81, 85, 88, 94, 97, 111, 113, 121, 122, 123, 136, 139, 140, 142, 144, 147, 148, 149, 151, 152, 155, 156, 159, 160, 173, 177, 178, 184, 190, 194, 197, 198; стр. 204, 210, 215, 219, 235, 240, 241, 251; — велиј, чл. 62, 152; — велики, чл. 152, 155; — умрши, чл. 41.
 властелинство туђе, стр. 215.
 властелинчић, чл. 50, 55, 142.
 властелинчић, чл. 39, 50, 55, 75, 142, 144, 173.
 властелинчишт, чл. 55.
 властелска баштина, чл. 42.
 властелски, чл. 56, 81, 106, 112, 114, 157.
 властеоска баштина чл. 41.
 властеоска жена или девојка, стр. 180.
 властеоска земља, стр. 187, 194.
 властеоска села, стр. 186.
 властеоски, чл. 55, 62, 72, 81, 88, 97, 106, 112.
 властеоски човек, стр. 214.
 властеоски отрок, чл. 44.
 властитељ, чл. 75, 139.
 властитељски, чл. 22.
 властник, чл. 34.
 влах, чл. 32, 77, 82; стр. 192, 194, 195, 251, 260.
 влк, чл. 200.
 влховство, чл. 20.
 војвода, стр. 224, 240, 253.
 војевати, чл. 42.
 војевода, чл. 116, 129.

војник, чл. 61, 131.
 војска, чл. 42, 49, 61, 116, 129,
 130, 131, 135, стр. 195, 258.
 воља, чл. 120, 142, 162, 169, 184,
 вољак, чл. 35, 40, 43, 45, 47, 48,
 59, 101, 118, 120, 121, 132,
 137, 139, 151, 161, 174, 182,
 188.
 вољно, чл. 120.
 вражда, чл. 20, 103, 154, 183;
 стр. 166, 180, 209, 251, 257.
 врата, чл. 150.
 вратити, чл. 115, 116; — се, чл.
 7, 114, 143.
 враћати се, чл. 114.
 врачара, стр. 213.
 време, чл. 117, 139.
 врћи, чл. 166.
 врховина, стр. 170.
 врш (м. варош), стр. 184.
 вршидба, стр. 162.
 вршити, чл. 171.
 Вршка Чука, стр. 221.
 вукодлак, стр. 159.
 Вучитрн, 223.
 Главар, стр. 240; — градски,
 стр. 184.
 глаголати, чл. 161.
 глас, чл. 104.
 глоба, чл. 3, 169, 188, 193, 194;
 стр. 167, 198, 260, 263.
 глобар, чл. 188, 194; стр. 260.
 гњев, стр. 217, 219.
 говедо, чл. 108, 197,
 говорити, чл. 132, 161, 167.
 година, чл. 68.
 годиште, чл. 68.
 голем, чл. 128, 129.
 гора, чл. 92, 123; стр. 221.
 горосеча, стр. 221.
 господа, чл. 147; стр. 222.

господар, чл. 22, 65, 68, 70, 71,
 77, 103, 115, 116, 117, 133,
 139, 145, 147, 149, 157, 159,
 173, 174, 183, 200, 201; стр.
 180, 188, 209, 215, 216, 229,
 230, 233, 235, 241.
 господарска села, стр. 186.
 господин, чл. 65, 79, 128, 133,
 134, 136, 150, 194.
 господња, чл. 195.
 госпожда, чл. 43, 136, 139, 140.
 гост, чл. 18, 125, 160.
 гостионичар, стр. 222.
 гостопримство, стр. 231.
 грабљеније, чл. 144.
 град, чл. 7, 11, 60, 63, 77, 94,
 108, 117, 124, 125, 126, 127,
 133, 137, 141, 142, 145, 169,
 170, 176, 184; стр. 5, 148, 162,
 184, 223, 230, 240, 241, 247,
 252, 258, 259; — Дубровник,
 181; — туђински, стр. 216.
 градинин, чл. 125.
 градачке међе, стр. 194.
 градачки игуман, стр. 168.
 градови, стр. 222; — грчки, 221,
 228; — српски, 228.
 градозиданије, чл. 127; стр. 223.
 градски, чл. 101, 126, 176.
 грађанин, чл. 63, 127, 176; стр.
 185, 253.
 грађеније, стр. 224.
 грађење кућа и дворова, стр. 261.
 грађанин, чл. 127, 176.
 грана, чл. 101.
 граничне жупе, стр. 177.
 граничар, стр. 177.
 Грачаничка Хрисовуља, стр. 188.
 грести, чл. 34, 103, 104, 110,
 118, 119, 121, 133, 135, 136,
 157, 160, 162, 166, 173, 175,
 181, 182, 183, 187, 189.

Грк, чл. 39, 124, 173; стр. 147.
гроб, чл. 20.

Грци, стр. 3. www.libtool.com.cn

грчаски, чл. 124; — цар, стр. 3.

грожђе, стр. 219.

гумно, чл. 99, 100.

гуса, чл. 126, 149, 158, 160.

гусар, чл. 103, 116, 143, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 157,
160, 165, 173, 183, 190; стр.
209, 232.

гусарство, чл. 145, 158.

гусити, чл. 126, 157, 180, 193,
254.

гушеније (разбојништво), чл. 180.

Давати, чл. 44, 48, 68, 73, 88,
139, 189, 197, 198.

далматски, стр. 7.

даљни, чл. 160.

дан, чл. 68.

данак, чл. 42, 108; — влада-
лачки, стр. 267.

дар владачачки, стр. 192.

дар свадбени, стр. 174.

дати, чл. 40, 57, 71, 80, 91, 92,
99, 104, 136, 142, 163, 180,
188, 189, 198.

дашти, чл. 48.

двобој судбени, стр. 167, 206, 224.

двојином, чл. 198.

двор, чл. 51, 112, 113, 128, 173,
182, 198; стр. 185, 210, 224;
— патријаршки, стр. 214; —
судијин, чл. 66, 91; — царев,
чл. 66, 72, 91, 176; стр. 186,
214.

дворанин, чл. 106; стр. 210, 237;
— белац, стр. 210; — и јем-
ство за њ, стр. 178.

дворити, чл. 51.

дворова грађење, стр. 261.

дворски, чл. 175, 177.

девица, чл. 41.

дед, чл. 152.

делатељ, чл. 139.

дело, чл. 146, 151, 161, 181; —
духовно, чл. 45; — црковно,
чл. 12.

десетина, чл. 42.

Десић, стр. 255.

детић, стр. 180.

деца, чл. 41.

Дечани, стр. 165.

Дечанска Хрисовуља, стр. 188,
261, 264.

Дечански краљ, стр. 194, 261.

дизати, чл. 23, 60; стр. 183.

дизеније царско, чл. 60.

дијадима, стр. 147.

дијак, чл. 134; стр. 226, 263.

дијакон, стр. 263.

дијаконија, чл. 18.

димина, стр. 170.

димница, стр. 170.

динар, чл. 63, 108, 118, 168, 169,
198; стр. 212, 265; — мле-
тачки, стр. 212.

дис, стр. 3.

дићи, стр. 183.

диг, чл. 89, 101, 103, 151, 183;
— духовни, чл. 4, 12.

добар, чл. 163; — човек, чл.
97; стр. 200, 203, 204.

доба саборно, чл. 83.

добитак, чл. 75, 144, 193; стр. 191.

добри људи, стр. 200.

довести, чл. 145, 173.

довољно, чл. 133.

договарати се, чл. 15.

дојти, чл. 72, 125, 143, 159.

дом, чл. 17, 52, 61, 66, 70, 71,
89, 104, 144, 157, 159, 162;
— божји, чл. 14.

- 126, 132, 133, 135, 139, 142, 143, 145, 148, 154, 156, 162, 163, 168, 174, 176, 179, 180, 183, 185, 193, 194, 200, 201; стр. 166, 231, 247, 251, 258; — владеоска, стр. 187, 229; — градска, чл. 126; — прои-јарска, чл. 59; — туђа, чл. 49; стр. 202, 215; — царева, чл. 49; стр. 216; — црковна, чл. 32, 78; — царска, црквена, владеоска, стр. 229; — и спор о њој, стр. 249.
- земљанин, чл. 174; стр. 219, 251, 257.
- земље сеоске, чл. 80.
- зиданџе, чл. 127.
- зимовати, чл. 197.
- златан новац, стр. 155.
- златар, чл. 168, 169, 170; стр. 247, 267.
- Златари (село), стр. 248.
- златица, стр. 155.
- златник, стр. 155.
- зло, чл. 57, 71, 106, 139, 157, 158, 175.
- злоба, чл. 20, 58, 71, 160.
- злоупотреба, стр. 245.
- знаменије, стр. 148.
- Иванко Басараба, стр. 3.
- игумен, чл. 14, 24, 28, 33, 35; стр. 5, 147.
- игуман, чл. 13, 15; стр. 166, 194, 251, 263, 264; види игумен.
- иждешти, чл. 96, 169.
- изасланик, стр. 169.
- избећи, чл. 112.
- избирати, чл. 14; стр. 156.
- изборни мешовит суд, стр. 237.
- извадити, чл. 166.
- извести, чл. 166.
- извргнути, чл. 13, 24.
- извршник, стр. 180, 201, 209; — судски, стр. 245, 254.
- извртање, стр. 228.
- изврћи, чл. 20.
- изгнати, чл. 9, 11, 17.
- изговорити, чл. 167.
- изгубити, чл. 159, 160.
- издава, чл. 108; стр. 112, 226.
- издајник, стр. 214.
- издићи (у планину, у катун), стр. 183.
- изести, чл. 200.
- изети, чл. 166.
- изимати, чл. 20.
- изметати, чл. 14.
- изнајти, чл. 154, 200.
- изобилно, чл. 133.
- изопачавање, стр. 228.
- иманије, чл. 70.
- имање, стр. 213; — владалачко, 267; — сеоско, стр. 185.
- имати, чл. 112, 123, 124, 151, 160, 174, 176.
- именије, чл. 24, 35, 48, 111, 142.
- имети, чл. 162.
- индиктион, стр. 6.
- иноверан, чл. 21.
- иноверац, чл. 4, 153; стр. 155, 238.
- иноверски, чл. 6.
- иноверство, чл. 21.
- инок, чл. 196.
- инокиња, чл. 196.
- инорија, чл. 11.
- инуде, чл. 34.
- инурија, чл. 45.
- ипотес, чл. 83; стр. 196.
- искати, чл. 30, 80, 117, 157, 160, 165, 186.
- искупсти, чл. 97.
- искусан, чл. 11, 14.

испакостити, стр. 180, 217.
 испасти, чл. 82.
 исплатити, чл. 139.
 исповедати, чл. 11.
 исповедник, чл. 11.
 испорак, стр. 188.
 исправити, чл. 37, 132, 160, 161, 162; — се, чл. 4, 5.
 исправљати, чл. 179, 181.
 исправљеније, чл. 37.
 испраћати, чл. 181.
 испрва, чл. 145.
 испростав, чл. 162.
 истављати, чл. 14.
 истезаније, чл. 146.
 истезати, чл. 146.
 истина, чл. 200.
 истин (истинњн), чл. 154.
 истрезвити се, чл. 166.
 исходити, чл. 167.
 Италијанац, стр. 243.
 ити, чл. 118, 133, 135, 173, 188, 192.
 Јагањац, чл. 197.
 јагње, стр. 265.
 јагњетина, стр. 188.
 Јагодна, стр. 223.
 јаздничар, стр. 257.
 јак, чл. 73, 92.
 јакостан, чл. 73.
 Јашко Господство, стр. 3.
 једин, чл. 66.
 језд, чл. 101.
 језик, чл. 21, 162.
 Јелена деспотица, стр. 162; — Душановица, стр. 5, 147.
 Јелини, стр. 207.
 јемац, чл. 88, 114; стр. 199, 215.
 јемство, чл. 88, 114; стр. 202, 205, 215, 223; — жупе стр. 219;

— за нова дворанина, стр. 178;
 — опште, стр. 182, 242.
 јемчити, стр. 199.
 јепископ, чл. 13, 28, 33; види епископ.
 јерес, чл. 6; — латинска, чл. 6, 7.
 јеретиг, види јеретик.
 јеретик, чл. 10, 20; стр. 154, 214.
 јеретичаски, чл. 6.
 јестаство, чл. 18.

Кабал, чл. 198.
 кабао, стр. 265.
 казан (казњн) чл. 6, 10, 101, 146, 147; стр. 212.
 казати, чл. 6, 8, 109, 131, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 165, 173, 178.
 казна, стр. 230, 235; — новчана, стр. 260. Види казан.
 казно право и разлика сталежа, стр. 178.
 казнити, стр. 154, 155.
 кадпак, стр. 246.
 калођер, види калуђер.
 калуђер, чл. 13, 16, 17, 18, 19, 24, 29, 30, 36, 45, 95, 160.
 калуђерица, чл. 17.
 калуђерски, чл. 29.
 калуп за новце, стр. 248.
 камен, чл. 87.
 каменије, чл. 48.
 камилавка, стр. 246.
 каноник, стр. 170.
 капа, чл. 31, 166; стр. 246.
 капетан, чл. 116; стр. 184, 240, 241; — градски, стр. 259.
 капетанство, стр. 240.
 капуч (сарписио) чл. 166; стр. 246.
 Кара-Ђорђе, стр. 167, 255.

- Карло IV, стр. 206.
 катуи, чл. 22, 94, 146, 202, 233.
 кепалија, чл. 63, 178, 184; стр. 184; види *хефалија*.
 ксфалија, чл. 63, 160, 178; стр. 184; види *хефалија*.
 киновија, чл. 15.
 киновијски, чл. 15; — закон, чл. 36.
 клети се, чл. 151, 154.
 клирос, чл. 176.
 клисура, стр. 241.
 кмет, стр. 234.
 кнежина, стр. 182, 184.
 кнез, чл. 50, 140, 141, 146, 160; стр. 7, 184, 200, 230, 233; — дубровачки, стр. 181.
 књига, чл. 78, 83, 105, 115, 134, 136, 138, 140, 148, 162, 163, 171, 178, 184, 185, 189; стр. 184; — милосна, чл. 115, 134, 192; — судијина, чл. 62; — царева, чл. 83.
 књижни, чл. 105.
 кобила, чл. 35, 108, 197.
 кобилар, стр. 257.
 ковати, чл. 168, 169, 170.
 ковница државна, стр. 248.
 козмиџ, чл. 12, 37.
 Кознички Срез, стр. 248.
 колиба, стр. 202.
 кононац, стр. 266.
 Константин цар, стр. 4.
 Кончулски игуман, стр. 168.
 коњ, чл. 35, 37, 38, 48, 92, 101, 108, 125, 187, 189, 199, 200; стр. 162, 166, 201, 207, 222, 225, 257, 260, 261.
 коњи царски, стр. 195, 227.
 коњски, чл. 193.
 коњуџ, стр. 257.
 копаније, чл. 34.
 Копаноник, стр. 248.
 копати, чл. 68.
 косидба, стр. 162.
 косити, стр. 68.
 котал, чл. 84, 106; стр. 166, 196. 210.
 крава, чл. 108.
 Крагујевачки Магистрат, стр. 255.
 крадба, чл. 149.
 крадљивац, стр. 216, 233, 234.
 крађа, чл. 149, 158; стр. 209. 233, 235, 243, 257.
 крајина, чл. 145; стр. 177.
 крајишник, чл. 49, 143; стр. 177.
 крајиште, чл. 49, 145; стр. 177.
 краљ, чл. 43, 136; — свети, чл. 79, 123, 152, 153.
 краљевски суд, стр. 208.
 краљица, чл. 195.
 красти, чл. 180.
 крв, чл. 103, 183, 192; стр. 159. 208, 257.
 крвнина, стр. 159.
 крив, чл. 30, 56, 86, 91, 104, 186.
 кривац, чл. 89; стр. 180.
 кривда, чл. 103.
 кривица, стр. 152, 155, 199, 208. 219, 230, 253, 258; — царева. стр. 208.
 криво, чл. 186.
 крмчија, стр. 198.
 крстити се, чл. 9, 128.
 крштеније, чл. 128.
 крчевина, стр. 220.
 крчити, стр. 220.
 ктитор, чл. 28, 35.
 кћи властeosка, стр. 176; види *дашти*.
 кувар, стр. 211.
 кудељица, чл. 64; стр. 185.
 кукуљица, стр. 246.
 кула, чл. 127.

кудук, стр. 162.
 купац, чл. 159, 160.
 купити, чл. 31, 43, 59, 119, 132, 180, 193.
 купља, чл. 118, 119, 120; стр. 218.
 купљеница, чл. 174.
 купња, чл. 132.
 куповати, чл. 119.
 кућа, чл. 9, 10, 16, 17, 35, 52, 57, 66, 70, 71, 99, 128, 142, 144, 156, 157, 177; стр. 162, 186, 188, 198, 224, 231, 234; — грађење, стр. 261; — и кривично јемство, стр. 179; — у старом животу, стр. 179.
 кућани, стр. 179.
 кухиња, стр. 211.

Лавра, стр. 162.
 лаж, чл. 138, 165; стр. 188.
 лажан, чл. 138.
 лажно, чл. 138.
 Лариса, стр. 219.
 Латинин, чл. 160; стр. 238, 243.
 латински поп, чл. 6, 8.
 лежиште, чл. 159.
 ливада, чл. 76, 191; — законита, чл. 74.
 Лик Светије Гори, стр. 5.
 липсати, чл. 199.
 литра, стр. 248, 266.
 лице, чл. 92, 149, 180; стр. 201.
 лицемерство, чл. 139.
 лишити, чл. 107; — се, чл. 142.
 логовет, види логофет,
 логотет, чл. 25; стр. 226.
 логотетство, стр. 162.
 логофет, чл. 25, 134; стр. 226.
 ложиште, чл. 159.

Љубав, чл. 191.
 љубити, чл. 103.

људи или људије, чл. 2, 32, 33, 34, 45, 67, 70, 78, 114, 121, 123, 127, 140, 142, 160, 164, 174, 183, 194; стр. 251; — властелци, чл. 22; — добри, стр. 200; — земаљски, стр. 251; — мали и велики, стр. 5; — мали, стр. 189; средњи, чл. 152; стр. 238; — црковни, чл. 22, 32, 33, 34, 78.
 људски, чл. 109, 174, 183.

Мађиник, чл. 109; стр. 212.
 мазија, стр. 166, 196, 208.
 Majestas Carolina, стр. 206.
 мајстор, стр. 211.
 Македонија, стр. 231.
 македонијски, стр. 6.
 македонски, стр. 7.
 малехан, чл. 151.
 мали, чл. 125, 128, 129, 151, 155.
 мали људије, чл. 70; стр. 189.
 мало, чл. 151.
 маломоштан, чл. 28.
 манастир, чл. 16, 17, 29; стр. 163, 164, 166, 175, 263; види манастир.
 марк-граф, стр. 177.
 Мара Бранковића, стр. 249.
 маркиз, стр. 177.
 масалијани, стр. 198.
 мати, чл. 96.
 мач, стр. 207, 212.
 међа, чл. 79; — селска, чл. 79, 80.
 међе сеоске, стр. 237.
 међусобна одговорност, стр. 186.
 меропак, чл. 32, 67, 68, 139, 201; стр. 174, 187, 188, 229.
 меропашка баштинска земља, стр. 187.
 меропашки, чл. 34.
 меропчина, чл. 34, 156.

Мерошина (село). стр. 169.
 месо, чл. 63; стр. 218; — за
 њега ију, стр. 185.
 место, чл. 7, 111, 133, 145, 174.
 метехати, стр. 194.
 метнути. чл. 19.
 метохија, чл. 18, 34.
 метохије манастирске, стр. 261.
 мех, стр. 204.
 мехоскубина, чл. 98; стр. 204.
 мешина, стр. 204.
 мешовит изборни суд, стр. 237.
 мешовит спор, стр. 237.
 Милешевски игуман, стр. 168.
 милосна књига, чл. 78, 134, 192.
 милосни, чл. 115, 134.
 милосник, чл. 78; стр. 192.
 милост, чл. 79, 83, 115, 171; стр.
 147, 192, 196, 215, 230; —
 царева, чл. 79; стр. 193.
 Милутин краљ, стр. 176, 193,
 194, 217, 218, 220, 237, 238,
 264.
 мираз, стр. 174.
 миропшина. види меропшина.
 мито. чл. 13, 24, 154.
 Митров-дан, чл. 198.
 митрополит, чл. 6, 13, 28, 33,
 37; стр. 147, 166.
 Михаил цар, стр. 3.
 Млетачка Република, стр. 248.
 Млечић, стр. 243, 251.
 млин, чл. 108.
 мнишаски постриг, чл. 17, 18.
 мнишаско жвтије, чл. 16.
 много, чл. 151.
 мат, стр. 265.
 моба, стр. 187.
 modius, стр. 265.
 манастир, чл. 14, 18, 36; види
 манастир.
 монопол, стр. 218.

мотка, стр. 266.
 муж, чл. 46, 104, 196; стр. 209,
 213.
 мужити, чл. 154; стр. 239.
 мучити се, чл. 101.
 Навести се, чл. 104.
 наврешти, чл. 118.
 наврћи, чл. 118.
 најахалац, чл. 101.
 најахати, чл. 101.
 најезда, чл. 101.
 најездни, чл. 101.
 најти, чл. 86, 91, 95, 107, 111,
 116, 118, 126, 142, 143, 144,
 145, 146, 169, 200; — се, чл.
 75, 99.
 наказаније, стр. 217, 219.
 наказати, чл. 34.
 нахнада, стр. 233.
 наложити, чл. 166.
 намера, чл. 175.
 наместије, стр. 185.
 намет, чл. 198; стр. 265.
 наметнути, чл. 118, 120.
 напасти, чл. 166; стр. 246.
 наплатити, чл. 125, 142, 159, 160.
 направити, чл. 127.
 наредба царска, стр. 171.
 нарећи, чл. 152.
 насељеник, стр. 202, 209, 215,
 229, 230; — туђи, стр. 245,
 257, 264.
 насилје, чл. 101.
 насилник, чл. 101, 107.
 насиље, стр. 232.
 наследствена црква, стр. 175.
 наследствено имање, стр. 173.
 наследство баштина, стр. 172.
 настањивати се, стр. 194.
 нахвалице, стр. 205.
 нахвалицом, чл. 76, 87.

находа, чл. 160.
 начелник, чл. 146.
 невера, чл. 52, 161, 192; стр. 251.
 неверан, чл. 144.
 неверни, чл. 21.
 неверник, чл. 140, 144; стр. 230.
 неверствије, чл. 52, 142.
 невластела, стр. 238.
 невољан, чл. 72, 181.
 недеља, чл. 68.
 незнајем, чл. 154.
 немац, чл. 173; стр. 207.
 ненослушник, стр. 231.
 непоштен, чл. 85.
 неправда, чл. 139.
 неприкладан, чл. 85.
 неропах, чл. 67, 68, 139; види
 меропах.
 неропшина, чл. 34; види мероп-
 шина.
 нести, чл. 116.
 нехришћанин, стр. 214.
 Никопољ, стр. 219.
 нишан закони, чл. 74.
 ништ, чл. 179.
 новац, чл. 108, 125, 134, 169;
 стр. 184, 247.
 нога, чл. 166.
 нос, чл. 53, 54, 201.
 носити, чл. 116, 160; — цара,
 стр. 183.
 поћити, стр. 264.
 ношт, чл. 159.
 нужда, чл. 115.
 нурија, чл. 11.

Њива, чл. 31; — законита, чл.
 31, 65.
 њивије, чл. 134.

Обед, чл. 56, 91.
 обедовати, чл. 133.

обеза, чл. 165.
 обесити, чл. 53, 95, 130, 145, 149
 обешчастити, чл. 50, 107, 111.
 обладаније, чл. 25.
 обладати, чл. 18, 25, 35, 45, 47,
 129, 146.
 област, чл. 35, 110, 129, 175,
 179, 181; стр. 216; — судиј-
 ска, стр. 254.
 облежати, чл. 195.
 облећи, чл. 159.
 облешти се, чл. 151.
 обличеније, чл. 149, 150, 154;
 стр. 235.
 обличење, стр. 201.
 обличити, чл. 5.
 облични, чл. 149; стр. 201, 235.
 облично, чл. 109.
 обмана, стр. 246.
 оборити, чл. 127, 130.
 образ, чл. 141, 145, 146, 149, 162,
 185.
 обратити, чл. 6, 7, 8.
 обрести, чл. 66, 91, 95, 101, 111,
 138, 142, 154, 162, 201; —
 се, чл. 69, 70, 75, 86, 96, 97,
 143, 144, 165, 169, 175, 181,
 187.
 обретати, чл. 146; — се, 90, 157.
 обретељ, чл. 116.
 обретеније, чл. 116.
 оброк, чл. 110.
 ован, стр. 194, 265.
 овца, чл. 35, 197, 260, 265.
 овце царске, стр. 195, 227.
 овчар, стр. 257.
 огањ, чл. 150, 169.
 огледати, чл. 179.
 огњиште, чл. 70, 104.
 одати (види оддати), чл. 40, 48,
 141, 154, 174.
 одашал (одшал), чл. 143.

одбећи, чл. 112.
 одбити, чл. 107, 178; — стр. 211.
 одбор, стр. 167.
 одгнати, чл. 65, 199.
 одговорност кућна, стр. 179, 190, 205; — међусобна, стр. 186; — села, стр. 204.
 одежда, чл. 151.
 оделан, (отдѣланъ), чл. 52, 70.
 оделити (отдѣлити), чл. 70.
 одељен, чл. 52.
 одсећи, чл. 21, 53, 54, 87, 94, 97, 131, 162, 166.
 одслати (одъслати), чл. 91.
 одстојати се, чл. 89.
 одузимање имања, стр. 213, 230.
 ожећи ватром, стр. 180.
 оживавати, чл. 89.
 ока вађење, стр. 246.
 око, чл. 166.
 околина чл. 58, 100, 126, 144, 190; стр. 223.
 околни, чл. 144, 158.
 окривавати, чл. 166.
 окривити, чл. 151; стр. 225.
 окривљеник, стр. 202.
 Оливер, стр. 249.
 онехајати, чл. 147.
 ономија, стр. 261.
 опаданије, чл. 84; стр. 197.
 опалити, стр. 180.
 опаљати, чл. 99.
 опити се, чл. 166.
 оплевити, чл. 107, 142.
 оповедати, чл. 136, 147.
 оповети, чл. 136.
 исправа, чл. 84, 154, 108; стр. 196; — котлена, чл. 84.
 оправданије, чл. 84, 148, 150, 151, 162.
 оправдати, стр. 225.
 оправдити, чл. 151.

оправити, чл. 106, 132, 151, 154, 163, 193; — се, чл. 84.
 оправчија, чл. 154.
 опсованије, чл. 50, 55.
 опсовати, чл. 50, 55, 95.
 општежитије, стр. 157, 169.
 општина црквена, стр. 165, 186.
 опћина (дубровачка), стр. 181.
 опходник, стр. 169.
 ораније, чл. 34.
 орање, стр. 162, 188.
 оргија, стр. 266.
 оружије, чл. 48, 87, 166.
 оружје, стр. 214.
 освободити, чл. 26, 32.
 осећи, види одсећи.
 оснајије, чл. 53.
 окупсти, чл. 97; стр. 203; — се, чл. 98.
 ослепити, чл. 145, 149.
 ослепљивање, стр. 233.
 ослобођеније, чл. 26.
 осмудити, чл. 55, 69, 201; стр. 180.
 осмусти, чл. 69.
 осрамотити, чл. 50, 111.
 остава, стр. 202.
 оставити, чл. 112, 144.
 осудбина, чл. 77.
 осудити, чл. 148, 162, 188, 194.
 осуждати, чл. 148.
 осужденије, чл. 129.
 отац, чл. 52, 70, 96; — свети, чл. 101, 109.
 отбјати, види одбити.
 отбећи, види одбећи.
 отвратити се, чл. 7.
 отгнати, види одгнати.
 оддати, види одати.
 одделап, види оделан.
 одделити, види оделити.
 одељен, види одељен.

отерати, чл. 178.
откуповати се, чл. 90.
отлудити, чл. 28; — се, чл. 4, 5.
отпарчија, чл. 161.
отпирати, чл. 66, 73, 161.
отправник, чл. 109.
отров, чл. 109.
отровник, чл. 109; стр. 213.
отрок, чл. 44, 46, 67, 72, 103;
стр. 187, 189, 208, 214, 257;
— властеоски, чл. 44; стр.
190; — луд, стр. 180.
Отроци (село), стр. 174.
отрочаски, чл. 103.
отсећи, види одсећи.
Охридска Црква, стр. 173.
очупати, стр. 203.
ошад, чл. 143.

Пажит, чл. 74.
пазити, чл. 157, 158.
Палеолог Михаилo, стр. 208.
полити, стр. 231.
паљач, стр. 204.
папуче, чл. 166.
παράκαταβολή, стр. 207.
парац, чл. 73, 161, 167, 175, 181;
стр. 191, 200, 244.
парик, стр. 168.
парница, стр. 163, 166, 199, 244.
парничар, стр. 201, 252.
парничне стране, стр. 199
парчија, чл. 161.
пас, чл. 189; стр. 162, 257.
пасиште, стр. 191, 192, 264.
пасти, чл. 74, 75, 135; стр. 264.
пастир, стр. 165, 209, 257, 258.
патити, чл. 99; стр. 204.
патријарашки двор, стр. 214.
патријарха, види патријарх.
патријарх, чл. 6, 11, 25, 45.
патријархов, чл. 113.

патријарш, чл. 113.
паша, чл. 74; стр. 191.
паше зимње, стр. 195.
паше летње, стр. 195.
педаљ, стр. 266.
педесати, чл. 11, 19, 158.
лекар, стр. 211.
перпер (или перпера), чл. 11, 50,
55, 68, 76, 77, 85, 87, 94, 95,
98, 107, 108, 118, 122, 134,
154, 166, 184, 198; стр. 192,
203, 212, 259, 260, 266.
Пећска Црква, стр. 163.
печат, чл. 62; стр. 167.
печатноје слово, стр. 148.
пизма, чл. 57, 99; стр. 204.
пизматар, чл. 151, 152.
пизматор, чл. 152.
пизменик, чл. 152; стр. 238.
пијан, чл. 166.
пијаница, чл. 166.
писаније чл. 134, 138; — цареве,
чл. 33, 79.
писар, чл. 134,
писати, чл. 137, 146, 148, 162,
172, 178, 189.
писмо допусно, стр. 230.
писмо царско, стр. 227, 230, 249,
250.
планина, чл. 81; стр. 194, 261.
плата, чл. 67, 156; — чиновнич-
ка, стр. 183.
платити, чл. 50, 51, 52, 55, 58,
76, 81, 82, 85, 87, 92, 93, 95,
99, 100, 102, 107, 114, 116,
118, 122, 125, 126, 139, 142,
143, 145, 154, 157, 158, 159,
160, 166, 169, 180, 184, 187,
190, 193, 198, 199, 200.
плаћа, чл. 67.
плаћати, чл. 67, 114, 143, 155,
156, 157, 158, 180.

плен, чл. 57, 132, 143; стр. 225.
 пленити, чл. 48, 107, 111, 132,
 142, 143, 145.
 посилије, чл. 53.
 потребан, чл. 119.
 побеглац, чл. 144.
 побегство, чл. 115.
 побегши, чл. 114, 115, 201.
 повелевати, чл. 129, 139, 140,
 145, 151, 171, 181.
 поведеније, чл. 40, 138, 139, 140,
 142, 145, 150, 151, 171, 181,
 185, 187; стр. 250; — царско,
 чл. 6; — цркви, чл. 4.
 повелети, чл. 138.
 повеља, стр. 171.
 поверилац, стр. 197.
 поверити, стр. 202.
 повесити, чл. 95.
 повести, чл. 92.
 повин (повиньнъ), чл. 89.
 повинованије, чл. 4.
 повинути се, чл. 4.
 повластица, стр. 258, 263; — за-
 конска, стр. 171.
 повластице градске, стр. 253.
 поводије (види подочије) чл. 69.
 погинути, чл. 125, 159.
 поглавар, чл. 160,
 поданак, чл. 42.
 подати, чл. 71.
 подвод, чл. 173.
 подгонити, чл. 45.
 подјемчавање, стр. 196.
 подјемчити, чл. 114.
 подлагати, чл. 27, 45.
 подложник, чл. 34.
 подложити, чл. 47, 59, 174.
 подобан, чл. 146.
 подобати, чл. 11.
 подочије, чл. 69.
 пожег; чл. 58.

пожегалац, чл. 100.
 пожегац, чл. 100.
 пожегаоц, чл. 99.
 пожегши, чл. 100.
 пожеженије, чл. 58.
 пожежица, чл. 99.
 пожежца, види пожешца.
 пожећи, чл. 100.
 пожешти, чл. 10, 57.
 пожешца, чл. 99, 100.
 позваније, чл. 89, 104.
 позвати, чл. 56, 61, 66, 89, 92,
 182.
 позиваније, чл. 104.
 позивање на суд, стр. 184, 209.
 позивати, чл. 56, 61, 62, 175, 182.
 познаније лица, чл. 92, 180.
 познати, чл. 92, 116.
 позоб, стр. 261.
 позов, чл. 56, 182; — властеоски,
 чл. 62.
 поискати, чл. 91, 150.
 појас (злати), чл. 48.
 појти, чл. 125.
 показати, чл. 92.
 покајаније, чл. 19.
 поклисар, чл. 133; стр. 226.
 поклисијар, чл. 133.
 поклицар, чл. 133.
 поклон, чл. 110; — владалачки,
 стр. 192; — царев, стр. 209.
 поклонити, чл. 110.
 покрстити, чл. 9.
 покусити се, чл. 104.
 полата, чл. 51, 113: — царева,
 чл. 51.
 Полимје, чл. 154.
 полнчни скот, чл. 92.
 половина, чл. 101, 190, 198.
 положитьи, чл. 148, 150.
 полуверац, чл. 9.
 поље, чл. 94, 160.

помагати, чл. 131.
 помањи, чл. 151.
 помиловати, чл. 149; стр. 214.
 Поморавље, стр. 168.
 Поморије, стр. 3, 147.
 Поморскаја земља, стр. 3.
 помоћ, чл. 128.
 помоћи, чл. 128, 131.
 помоћник, стр. 180, 209; — судијин, стр. 213.
 помрчлти, чл. 138.
 поневедети, чл. 147.
 поповедити, чл. 147.
 понос, чл. 23; стр. 261; — црковни, чл. 23.
 поп, чл. 6, 20, 31, 37, 64, 65, 95, 151, 160; стр. 185, 251, 263.
 попасати, чл. 75.
 понасти, чл. 75, 76.
 попаша, чл. 74, 75, 76; стр. 192.
 поповина, стр. 170.
 поповска баштина, чл. 186.
 поповска капа, чл. 29.
 поповски, чл. 31.
 поповство, чл. 20.
 поплениити, чл. 111, 143, 145, 169.
 појвица, чл. 131.
 пореза, стр. 214.
 порезник, стр. 214.
 порота, чл. 106, 132, 151, 152, 154, 160; стр. 193, 194, 210, 225, 236, 238, 258.
 поротац, чл. 151, 152, 153, 154.
 поротни суд, стр. 220.
 поротник, чл. 151, 152, 154, 160, 161; стр. 238, 239.
 порта црквена, стр. 214.
 посаднић, чл. 32, 44, 67, 108, 139, 183.
 посалник (види посланик), чл. 107.

посао, стр. 152, 155.
 посведочити, чл. 83.
 посећи, чл. 95, 123, 166.
 послати, чл. 104, 162, 163, 178.
 посилица, чл. 118.
 посланик, чл. 104, 107, 162, 163; стр. 211, 222, 226.
 послати, чл. 162.
 последњи, чл. 167.
 послуга судијина, стр. 212, 213.
 послух, стр. 167, 196, 251.
 послушаније, чл. 4, 19.
 послушати, чл. 65, 129.
 посредник, стр. 225.
 поставити, чл. 7, 11, 13, 36, 45, 76, 91, 148, 150, 157, 168, 175, 194.
 постављати, чл. 13, 14.
 постављеније, чл. 14.
 пострадати, чл. 115.
 постриг, чл. 17, 18.
 постриженије, чл. 196.
 постризати, чл. 196; — се, чл. 17.
 пострићи, чл. 18.
 потак, чл. 77.
 потварати, чл. 105.
 потвор, чл. 105, 162, 165.
 потвора, чл. 181.
 потворати, чл. 79.
 потворити, чл. 30, 105, 115, 132, 137, 138; — се, чл. 83.
 потворне, чл. 161, 165.
 потес, чл. 83.
 потећи, чл. 131.
 потка, чл. 77, 82; стр. 192, 195.
 потреба, чл. 128, 161, 170.
 потрица, чл. 76.
 потрти, чл. 76.
 поуздати се, чл. 102.
 похвали, чл. 101.

похватити, чл. 116.
 походити, чл. 22, 120.
 почасти, чл. 111, 133.
 пошаствије, чл. 61.
 пра, стр. 251; — властеоска, чл. 88.
 прав, чл. 151, 162, 163, 186, 192.
 права владалачка, стр. 267.
 права властеле, стр. 227.
 права господарска, стр. 229.
 права насељеничка, стр. 229.
 права радничка, стр. 229.
 права цркве, 227.
 правда, чл. 30, 33, 72, 117, 123, 139, 171, 183, 193.
 правина, чл. 167.
 право, чл. 186.
 правоверан, чл. 40.
 правозаступник, стр. 201.
 православије, чл. 6.
 православни, чл. 130.
 пратити, чл. 133.
 пратња властеоска, стр. 250.
 први, чл. 176.
 првина, чл. 167.
 пребеглац, чл. 142.
 пребити (прѣбити), чл. 61.
 превратити се, чл. 7.
 предавати, чл. 160, 194.
 предаја, стр. 226; — службена, стр. 212.
 преданије, чл. 51.
 предати, чл. 51, 149, 157, 160; стр. 205, 235.
 предел, чл. 6, 127, 145.
 предмет, стр. 155.
 предомишљање у парничењу, стр. 247.
 предржати, чл. 125.
 предстајник, чл. 146; стр. 233.
 прејем, чл. 183; — људски, чл. 109; стр. 245.

прејетије, чл. 117.
 прејти, чл. 49, 117.
 преки суд, стр. 215.
 преллагати, чл. 138.
 прележати, чл. 187.
 прељубочинац, стр. 214.
 премикир, чл. 146.
 премићур, чл. 146; стр. 233.
 преније, чл. 66, 78, 161, 177.
 препос, стр. 160.
 преносити, стр. 183.
 преноћиште, стр. 242.
 преписати, чл. 138, 162.
 препрвњи, чл. 92.
 препрети, чл. 137.
 препроводити, чл. 93.
 препрост, чл. 198.
 преселица, чл. 57.
 преслушати, чл. 34, 129, 136, 148.
 преслушник, чл. 34, 148, 178.
 престајник, чл. 146.
 престојати, чл. 82, 146.
 престол, чл. 14.
 престолонаследник, стр. 173, 227.
 преступити, чл. 4.
 пресуда, стр. 256.
 пресуждивати, чл. 105.
 претворити, чл. 138, 162.
 прети, чл. 73, 161, 176, 177; — се, чл. 33, 88, 91, 139, 161.
 преузим, чл. 183.
 преча купња, стр. 218.
 преча продаја, стр. 218, 219.
 пречути, чл. 4, 6, 34, 129, 136, 178.
 прешаствије, чл. 117.
 прибежиште, стр. 214.
 привести, чл. 92.
 призивати, чл. 161, 175.
 Призрен, стр. 219.
 пријатељ, чл. 152.
 пријем, чл. 183; — људски, стр. 209.

пријеманије, чл. 140.
 пријемати, чл. 23.
 пријетан, чл. 115.
 пријети, чл. 115, 124, 125, 141,
 147, 164, 184, 185.
 пријетије, чл. 117, 164.
 прикија, чл. 44, 174.
 Прилеп, стр. 198.
 прилучати, чл. 159.
 примање туђих насељеника, стр.
 245.
 примати, чл. 140.
приμνιζιος, стр. 233.
 примити, чл. 101.
 примићур, стр. 233.
 принети, чл. 105.
 приносити, чл. 105.
 приписати, чл. 138.
 приповедати, чл. 56.
 припустити, чл. 159.
 приселица, чл. 125, 155, 156, 200;
 стр. 181, 222, 226, 231, 239.
 пристав, чл. 56, 91, 104, 107,
 108, 162, 163, 178; стр. 180,
 201, 206, 209, 211, 244, 245.
 прити, чл. 61, 66, 91, 133, 136,
 157, 197.
 прича, чл. 161.
 прихватити, чл. 150.
 приходити, чл. 67, 121, 133, 136,
 159, 160.
 пришалац или пришлац, чл. 18,
 125.
 Приштина, стр. 223.
 Прњавор, стр. 255.
 провађати, чл. 160.
 провод, стр. 166, 251.
 проводити, чл. 93.
 проводчија, чл. 132; стр. 225.
 провођење, чл. 93.
 ervoжденије, чл. 93.
 прогнати, чл. 10, 13, 24, 32.

прогонство, стр. 233, 239.
 продавати, чл. 63, 119.
 продавац, чл. 132.
 продајство, чл. 142.
 проданије, чл. 21, 132.
 продати, чл. 29, 40, 48, 59, 120,
 174.
 пројти, чл. 49.
 проклети, чл. 13.
 провљетије християнско, чл. 5.
 провљинати, чл. 5.
 променити, чл. 31.
 пронаћи, стр. 205.
 провија, чл. 59; стр. 182, 188,
 210, 229, 240.
 провијар, чл. 68; стр. 183, 188,
 210, 229.
 провијаревић, чл. 106; стр. 210.
 провијарски, чл. 59.
 прост, чл. 89.
 простагма, чл. 40, 124; стр. 171,
 221.
 простити, чл. 46.
 противна страна, стр. 244.
 протокол суђења, стр. 245.
 протопоп, чл. 7; стр. 263.
 проходити, чл. 120, 159, 179.
 проштеније, чл. 52.
 псар, чл. 189.
 псованије, чл. 50.
 псост, чл. 50, 95.
 пуст, чл. 41, 158; — -а гора, чл.
 92.
 пуста, чл. 123.
 пустиња, чл. 29; стр. 221.
 пустињик, чл. 29.
 пустити, чл. 159.
 пустош, чл. 92, 158.
 пут, чл. 143, 157, 158, 160; стр.
 241, 243.
 путник, чл. 159, 160; стр. 243.
 путовати, чл. 159.

Работа (мала или велика). чл. 26.
 34. 42. 67. 68. 91. 128. 192;
 стр. 189. 187. 223. 229. 252.
работати. чл. 29. 34. 67. 70. 139.
работник. чл. 174.
равуна. стр. 221.
равунка. стр. 221.
рад (војнички). стр. 184.
радни. стр. 215. 230. 257; —
 властоски. стр. 208; — сео-
 ски. стр. 202; — од куће. стр.
 187.
разарати. чл. 171.
разасути. чл. 111. 145. 169.
разбалати. чл. 118.
разбити. чл. 118.
разбој. чл. 192.
разбојник. стр. 216. 232. 233. 234.
разбојништво. стр. 233. 235. 243.
 257.
развалити. чл. 118.
разваљати. чл. 118.
разгнати. чл. 32.
разграбити. чл. 118.
раздрети. чл. 139.
разлучити се. чл. 3.
разметљив. стр. 205.
размирије. чл. 117.
рана. чл. 166.
раса. чл. 19.
раселити. стр. 161.
расипати. чл. 24.
раснаковати. стр. 217.
распачати. стр. 217.
распињање. стр. 233.
распорити. чл. 201.
расправити. чл. 181.
распустити. стр. 213.
растоварити. чл. 118; стр. 217.
расточити. чл. 111.
растрезнити се. чл. 166.
расудити. чл. 175. 181. 182.

расути. чл. 13. 24. 34. 111. 145.
 169; стр. 161.
ратар. стр. 251.
ратарско село. стр. 202.
Ратковић Степан. стр. 161.
ратно време. стр. 216.
рауна. стр. 221.
Рашка. стр. 263.
рашки вгуман. стр. 163.
ред. чл. 70.
Ресава. стр. 215. 255.
Ресавац Милосав. стр. 215.
ресник. чл. 20.
рећи. чл. 129. 193.
реч. чл. 138. 161. 167; — ба-
 бунска. чл. 85.
речкати се. чл. 79.
решити (духовно). чл. 11.
риза. чл. 151.
Римљани. стр. 200. 207.
роб. чл. 112; стр. 174. 176. 189.
 202. 208. 257.
род. чл. 41.
родбина и куће. стр. 179.
родим. чл. 52. 71. 151. 152.
родин. чл. 52.
родити. чл. 190.
рођак. стр. 238.
Рождество Христово. чл. 198.
рок. чл. 89. 91. 139. 198.
ропство. чл. 112. 224.
Рт. стр. 181.
руда (или руде). чл. 6. 20.
рударство. стр. 220.
рука (или руке). чл. 21. 53. 54.
 84. 87. 94. 97. 119. 131. 162.
 166; стр. 167. 196. 218. 225.
 233. 246.
русовољ. чл. 134; види хрисовуљ.
рухо. стр. 207.
Сабирати. чл. 194.

- саблазан, чл. 18.
 сабљусти, чл. 125.
 Сабор, чл. 13, 39, 69, 123, 124, 142, 151, 164; стр. 163, 189, 228; — болгарски, стр. 4; — православни, стр. 6; — светогорски, стр. 5; — српски, стр. 4. Види Збор.
 саборни, чл. 83.
 саборник, чл. 69.
 Сава патријарх, стр. 147.
 савакупљати, чл. 28.
 савесник, стр. 225.
 савет, чл. 15.
 саветник, чл. 132; стр. 225.
 савршити, чл. 136, 161, 162, 178.
 сагрешеније, чл. 52; — духовно, чл. 5.
 сагрешити, чл. 51, 52.
 садржати, чл. 89.
 сађати, чл. 123.
 сажећи, чл. 96, 99, 169.
 сажизати, чл. 20.
 sacramentum, стр. 207.
 самовољан, чл. 7.
 самоседми, чл. 93, 200.
 самоседмо, чл. 30, 102, 143, 187, 193.
 сан, чл. 13, 24.
 сатрети, чл. 139.
 Сас, чл. 123.
 Сасе (село), стр. 221.
 Саси, стр. 180, 220.
 Сасин, чл. 123; стр. 237.
 Сасин-поље, стр. 221.
 састав о суђењу, стр. 245.
 сатворити, чл. 40, 119, 142, 144; — бауд, чл. 53; — убиство, чл. 87.
 саучесник, стр. 225.
 свада, чл. 131.
 свадба, чл. 3.
 свадити се, чл. 131.
 свађа, стр. 192.
 сведок, чл. 80; стр. 209, 238, 251.
 сведоцба, чл. 83.
 свезан, чл. 145.
 свезати, чл. 187, 198.
 свесан, стр. 225.
 света трапеза, чл. 150.
 свети краљ, чл. 79, 123, 152, 153; стр. 193, 237.
 светитељ, чл. 5, 11, 13, 24, 45, 95, 196; стр. 203.
 световни, стр. 155.
 светник, чл. 132; стр. 225.
 светогорске међе, стр. 194.
 Светостефанска Христовуља, стр. 188, 257, 264.
 Светостефански Манастир, стр. 165.
 свештеник, чл. 4, 5, 6, 11, 151.
 свештенство, чл. 20; стр. 174, 253.
 свиније, стр. 218.
 свиња, чл. 190; стр. 267.
 свињар, чл. 189, 190.
 свита (велика бисерна), чл. 48, 108, 125; стр. 260.
 свобод, чл. 65, 113, 180.
 свободан, чл. 31, 42, 48, 64, 65, 112, 113.
 свободно, чл. 46, 119, 121.
 свод, чл. 180, 193; стр. 254.
 сводник, чл. 193, 194.
 свргнути, чл. 19.
 сврженије, чл. 19.
 себар, чл. 53, 55, 69, 85, 94, 98, 106, 152; стр. 174, 189, 202, 204, 210, 219, 238, 257.
 себрдија, чл. 152.
 седети, чл. 67.
 седморицеју, чл. 30.
 селити, чл. 123; стр. 183.

селани, чл. 74.

село, чл. 7, 11, 20, 22, 32, 34, 58, 67, 74, 75, 77, 79, 82, 92, 99, 100, 108, 110, 111, 125, 133, 134, 135, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 155, 157, 158, 159, 169, 174, 187, 199; стр. 191, 192, 202, 204, 217, 223, 226, 229, 233, 234, 235, 240, 242, 247, 257; — меропашко, чл. 34; — пастирско, стр. 195, 202; — ратарско, стр. 202; — сточарско, стр. 202; — црковно, чл. 22, 32, 38.

сељак, стр. 185, 238, 251, 253.

сељански, чл. 80.

сено, чл. 34, 68, 99, 100.

сенокоша, стр. 188.

сеоске међе, стр. 237.

сећи, чл. 123.

сечење главе, стр. 233.

сечење руку, види рука.

сила, чл. 43, 53, 66, 82, 87, 101, 110, 118, 180; стр. 213; — похвална, чл. 101.

сиџан, чл. 107.

силије, чл. 101, 110.

силовит, стр. 205.

син, чл. 46, 48, 51, 52, 70, 71, 128.

сир, стр. 265.

сиромах, чл. 59.

сирота, чл. 59, 64, 73; стр. 185, 190, 218.

scarlatum, стр. 218.

Скопије, стр. 148.

скот полични, чл. 92.

скрлат, чл. 119; стр. 218.

скерлет, стр. 218.

скинути, чл. 166.

скиптро царскоје, стр. 5.

скитати се, чл. 166.

скубеж, чл. 97, 98.

слама, чл. 99.

след, чл. 155.

слово, чл. 138; — печатноје 148.

слуга, чл. 139.

служба, стр. 182.

службена предаја, стр. 212.

службеник, стр. 210, 211, 222.

служити, чл. 34.

случити се, чл. 155, 160.

слушати, чл. 11, 65, 129.

смесан, чл. 157; — смесна жупа, стр. 241.

смрт, стр. 212.

снажан, чл. 92.

сокал, стр. 211.

сокалник, чл. 107; стр. 211.

сокалница, стр. 211.

sosamannus, стр. 211.

σωκρίσιον, стр. 266.

соко, стр. 162.

соколар, чл. 189.

Сопотски игуман, стр. 168.

соћ, стр. 211, 265.

соће, чл. 42, 198; стр. 261, 267.

сребро, чл. 48; — мерено, стр. 248.

средњи људије, чл. 152; стр. 238.

срез, стр. 182.

сплеткаш, стр. 246.

спор, стр. 164, 166, 230, 244, 253, 259; — грађански, стр. 253; — мешовит, стр. 237; — о земљи, стр. 193, 196; — црквени о земљи, стр. 249, 250.

срамота, чл. 111, 166.

Србин, чл. 39, 173; стр. 238.

Србљи, чл. 153; стр. 3, 147.

сродник, чл. 18, 152.

српскаја земља, стр. 3.

српски, стр. 7.

срџба, чл. 171.

ставити, чл. 13, 14, 45, 73.
 стављати, чл. 14.
 стадо, стр. 195, 260, 265.
 стајати, чл. 170, 177, 188.
 стан, чл. 125, 187, 189; стр. 222, 257, 261; — и храна, стр. 181.
 станак, стр. 257.
 станар, стр. 195, 260.
 станик, чл. 183, 187; стр. 209, 256, 258, 260.
 станишта свиња, стр. 262.
 становник градски, стр. 185.
 стањанин, чл. 125; стр. 222.
 стал, чл. 50, 85, 166.
 старац, чл. 15; стр. 5.
 стареј, чл. 187.
 старејши, чл. 152.
 старејшина, чл. 146.
 старешина, стр. 233, 235, 240;
 — жупски, стр. 184, 230; —
 црквени, стр. 214.
 старешинство војно, стр. 177; —
 краљевско, стр. 177.
 стас, чл. 65; стр. 185.
 стати, чл. 82.
 стег, стр. 240.
 стеґоноша, чл. 155; стр. 240.
 стежаније, чл. 48.
 стежати, чл. 14, 68.
 Стефан деспот, стр. 223, 261.
 Стефан краљ Првовенчани, стр. 217.
 стожити, чл. 14.
 стока, стр. 191, 225, 254; — вла-
 даочева, стр. 267.
 Стон, стр. 181.
 Стонски Рт, стр. 181.
 стопа, чл. 50.
 стража, чл. 157, 158, 160; стр. 241.
 стражански, чл. 160.
 стражар, стр. 243.

странац, стр. 238.
 стране парничне, стр. 199.
 страх, чл. 172.
 стрмоглав, чл. 145.
 стројитељ, чл. 14, 16; стр. 7.
 стројити, чл. 142.
 струти, чл. 142, 187.
 Студеница, стр. 188, 257.
 Студенички игуман, стр. 168.
 сугуб, чл. 166.
 суд, чл. 30, 33, 54, 61, 66, 78, 79, 84, 89, 91, 92, 103, 104, 105, 115, 129, 139, 140, 145, 150, 151, 161, 162, 163, 164, 167, 176, 181, 183, 186, 190, 192; стр. 186, 201, 202, 215, 229, 230, 235, 236, 237, 252, 254, 255, 258, 267; — дворски, чл. 177; — духовни, чл. 12; — изборни мешовит, стр. 237; — краљевски, стр. 208; — ми-
 трополитски, чл. 13; — отро-
 часки, чл. 103; — поротни,
 стр. 220; — преки, стр. 215;
 — светога краља, стр. 220; —
 царски, чл. 169; стр. 257; —
 црковни, чл. 78.
 судабан, чл. 148.
 судба, чл. 84.
 судбени двобој, стр. 167.
 судбина, чл. 84; стр. 196.
 судија, чл. 84, 89, 91, 92, 103, 105, 110, 111, 132, 139, 148, 151, 152, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 167, 171, 172, 175, 177, 178, 179, 181, 183, 188; стр. 229, 241, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 262; — двор-
 ски, чл. 175, 177; стр. 252, 253.
 судијин, чл. 104, 107, 108, 111, 140, 162, 178; — двор, чл. 66;
 — судијина књига, чл. 62; —

помоћник, стр. 213: — суди-
 јина послуга, стр. 212, 213.
 судити, чл. 12, 24, 129, 139, 148,
 151, 163, 167, 171, 172, 175,
 176, 177, 181; — се, чл. 33,
 78, 84, 103, 123, 161, 183, 190,
 194.
 судски, чл. 148: — двобој, стр.
 206; — рад унутрашњи, стр.
 244.
 суђење, стр. 167; — државно,
 стр. 258.
 сужањ, чл. 112, 113.
 сужањство, чл. 112, 115.
 сукоб, стр. 192.
 сумненије, чл. 119, 120.
 Талир, стр. 155.
 тамница, чл. 3, 19, 112, 166, 184,
 185; стр. 241, 259.
 тамнични, чл. 112.
 тат, чл. 103, 116, 132, 145, 146,
 147, 148, 149, 150, 157, 160,
 165, 173, 183; стр. 209.
 Татари, стр. 3.
 татба, чл. 145.
 творити, чл. 51.
 тврд, чл. 39, 40, 59, 124, 137.
 тежак, стр. 165.
 тежати, чл. 123.
 тисушта, стр. 203.
 тогов, чл. 52.
 Томашевић Стефан, стр. 161.
 топик, чл. 18.
 тражбина, стр. 244.
 травник, стр. 264.
 травнина, чл. 197; стр. 261, 264.
 травничар, стр. 264.
 трапеза света, чл. 150.
 трг, чл. 7, 118, 119, 120, 121,
 123, 141, 168, 169, 184; стр.
 219, 230, 247.

трговати, чл. 118, 120.
 трговац, чл. 118, 119, 121, 122,
 153, 159, 160; стр. 217, 238:
 — дубровачки, стр. 217.
 трговачка штета, стр. 205.
 трговачки уговори, стр. 237.
 треба, чл. 123.
 требовати, стр. 217.
 Трескавац манастир, стр. 261.
 трошкови путни и подвозни, стр.
 222.
 туђ, чл. 49, 114, 115, 116, 132,
 133, 143; — туђа земља, стр.
 202, 215; — туђе властелин-
 ство, стр. 215.
 тужба, стр. 199.
 тужд, чл. 93, 114, 115, 132, 140.
 тужилац, стр. 199.
 туцак, чл. 113.
 Ћелија, чл. 15.
 ћепалија, чл. 160.
 њепалија, чл. 157, 160, 184, 194:
 стр. 184, 240, 241, 251, 253,
 259.
 Убећи, чл. 115.
 убиство, чл. 86, 87, 96, 107; стр.
 166, 198, 203, 211, 257; —
 непронађено, стр. 209.
 убити, чл. 94, 95, 96, 107, 126,
 130, 199, 200; — се, чл. 86.
 убица, чл. 96, 101; стр. 213, 214.
 убог, чл. 28, 112, 179.
 уврћи, чл. 166.
 угаљ, стр. 221.
 угарски, стр. 7.
 уговори трговачки, стр. 218, 237.
 угровлахијски, стр. 7.
 удава, чл. 84; стр. 187, 197.
 удавити, чл. 180.
 удаја кћери, стр. 224.

- ударити, чл. 95, 107, 166; стр. 246.
- удржати, чл. 18, 122, 139; — се, чл. 4.
- ужећи, чл. 99, 100.
- ужизати, чл. 100.
- узаконити, чл. 142.
- узбљустити, стр. 158.
- узговорити, чл. 167.
- узданије, чл. 102.
- уздање, стр. 206, 224.
- узети, чл. 43, 48, 53, 57, 68, 105, 107, 110, 111, 116, 123, 124, 142, 154, 160, 162, 166, 174, 180, 200, 201; — се, чл. 101.
- узимати, чл. 20, 63, 150, 154, 156, 188, 194.
- узмоћи, чл. 181.
- узнајуће, чл. 154.
- ујемчавање, стр. 196, 215.
- ујемчити, чл. 139, 201.
- украсити, чл. 145.
- украсти, чл. 92, 126, 157, 180, 190, 193.
- укратити, чл. 145.
- умес, чл. 155.
- умеса, чл. 155.
- умирити, чл. 151.
- умреније, чл. 58.
- умрети, чл. 58, 94, 199, 200.
- унча, стр. 266.
- упалити, чл. 99.
- уписати, чл. 79, 149, 163, 188.
- уписивати, чл. 163, 181.
- управа жупска, стр. 241.
- управитељ, стр. 240.
- управник градски, стр. 253.
- упрети, чл. 139, 199; — се, чл. 88, 199.
- упросити, чл. 51, 78.
- упрошеније, чл. 3.
- упустити, чл. 159.
- уработати, чл. 68.
- уђваније, чл. 30.
- уђвати, чл. 30.
- урезати, чл. 21, 53, 54, 69, 162.
- Урош краљ (престолонаследник), стр. 5.
- Урош Стефан цар, стр. 147.
- Урош Трећи, стр. 3.
- усећи, чл. 131, 162.
- усипати, чл. 198.
- усписати, чл. 148.
- успрети, чл. 88.
- устав, чл. 36, 56, 68, 105, 139, 145, 152; стр. 7.
- установити, стр. 147.
- устати, чл. 144.
- утврдити, чл. 79; стр. 148.
- утвржденије, стр. 148.
- утећи, чл. 112, 113.
- утеченије, чл. 112.
- ухватити, чл. 149, 166, 180.
- учинити, чл. 30, 51, 124, 137, 139, 144, 157, 158, 166, 168, 175, 186; — блуд, чл. 54; — зло, 76; — убиство, чл. 87.
- уч'ме, чл. 162.
- уши, чл. 69.
- Фалсификовање, стр. 228.
- Фоскари Ф. дужд, стр. 208.
- Фругија, стр. 3.
- Фрузи, стр. 200.
- Хајдук, стр. 234.
- хајдучија, стр. 215.
- хаљина, чл. 166.
- харач, стр. 265.
- хатар, стр. 223.
- хватање у котао, стр. 210.
- хватање самовласно (удава), стр. 197.
- хватити, чл. 106.

Хиландар, стр. 223.
хитити, чл. 106.
хлеб, чл. 70.
ходити, чл. 34, 118, 125, 159, 160, 162.
хотеније, чл. 110.
Хоџино Село, стр. 255.
храна, чл. 38; — и стан, стр. 181.
хранити, чл. 65.
хрисовољ, чл. 124, 137, 138, 194;
види хрисовуљ и хрисовуља.
хрисовуљ, чл. 35, 39, 40, 134, 137, 138; стр. 147; види хрисовољ и хрисовуља.
хрисовуља, чл. 124; стр. 221, 263;
— баштинска, стр. 228; види хрисовољ и хрисовуљ.
христијанин, чл. 6, 8, 9, 10, 21;
види хришћанин.
христијанка, чл. 9.
христијански, чл. 21.
христијанство, чл. 1, 6, 7, 9.
Христово Рождество, чл. 198.
хришћанин, стр. 153.
хтитор, види ктитор.
хуса, види гуса.
хусар, види гусар.
хусити, чл. 126.

Царев двор, чл. 66, 214.
царев поклон, стр. 209.
царева земља (планине, села, итд.), стр. 194.
царева планина, чл. 81.
цариник, чл. 120, 122; стр. 218.
царица, чл. 43, 136, 139, 140, 187.
царска наредба, стр. 171.
царскаја црква, чл. 27.
царски човек, стр. 214.
цека (госпође Маре, господина деспота), стр. 249.
ценити, чл. 76.

црква, чл. 45, 47, 81, 130, 139, 140, 148, 151, 174, 176, 183, 194; стр. 186, 214, 258; — баштиничка, стр. 186; — велија, чл. 27, 45; — велика, чл. 45; стр. 154; — властеска, стр. 186; — и спор о земљи, стр. 249; — наследствена, стр. 175; — Пећска, Охридска, стр. 163; — царскаја, чл. 27.

црвена земља (планине, села, итд.), стр. 194.

црвена порта, стр. 214.

црвени човек, стр. 214.

црков, чл. 59, 130, 148; — велика, чл. 7.

црковни, чл. 32, 33, 34, 78, 79, 81, 112, 113, 150, 157, 176, 194, 196; — човек, чл. 30; — село, чл. 75.

црковник, стр. 6.

Чабрина, стр. 261.

час, чл. 157.

част, чл. 133.

чедо, чл. 41, 96.

челник, чл. 146; стр. 233.

чесан, стр. 225.

чинити, чл. 133, 145, 151, 162, 167.

чиновник, стр. 210, 233; — државни, стр. 222; — царски, стр. 184, 259.

чиновничка плата, стр. 183.

чист, чл. 198.

човек, чл. 54, 92, 93, 97, 101, 112, 114, 115, 117, 118, 120, 132, 136, 140, 141, 144, 148, 160, 164, 182, 184, 185, 196, 197, 198, 200; стр. 181; — црковни, чл. 30. Види човек.

чловекопродавац, чл. 21.

човек, стр. 202, 216; — власте-
оски, црквени, царски, стр. 214;

— добар, стр. 203, 204.

чртог царски, стр. 147.

чтета, чл. 158.

чување, стр. 202.

чужд, чл. 59, 132, 140.

чути, чл. 5, 65, 129, 145.

Шабанц, стр. 255.

Шабачки Магистрат, стр. 255.

шатор, чл. 94.

Шашка, стр. 221.

штап, чл. 166.

штета, стр. 206; — случајна, стр.

192; — трговачка, стр. 205; —

хотимична (нахваљична), стр.

192.

штетина, стр. 221.

штетинка, стр. 221.

штуп, стр. 221.

www.libtool.com.cn

ИСПРАВКЕ

I

На стр. 16 у исправљеноме тексту при дну дошла је омашко пера реч **скитителниѣ** (у претпоследњој врсти) место назначене напред **архирен**.

II

На стр. 64, при чл. 79 треба додати да се у преписима Текелијином и Софијском од чл. 79 један део налази и после, прикључен чл. 33. Текст тај ваља видети при чл. 33 у овој истој књизи и упоредити га с текстом наведеним на овом месту при члану 79.

III

На стр. 74 при чл. 95 забележено је да Раванички текст има само другу половину тога члана. Међу тим препис је тај раздвојио 95 члан на два места. Прва половина му налази се у Флоринскога на стр. 40 под бр. 46 (**ѡштѣ кто обезъчѣститѣ архирѣа, илѣ калоуѣра, илѣ попа, да платитѣ .р. перперѣ и да се заточитѣ .м. дни оу тѣмъницѣ оушко роуѣгатеа божи**), а друга на стр. 42 под бр. 73 (**Кто се обрѣте оубивѣ свѣтитѣа илѣ калоуѣра, илѣ попа, тѣ оубица да се обѣси**). Исти је случај и у преписима Текелијином и Софијском. У овом последњем, нпр. прва се половина чита у Флоринскога на стр. 79 под бр. 16 с текстом као и Раванички, а друга на стр. 84 под бр. 51 с текстом на своме месту у нашој књизи наведеним. Узроци овога изложени су у Приступу при карактеристици дотичних преписа.

IV

На стр. 79 при чл. 103 и на стр. 142 при чл. 183 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС имају тај члан (Фло-

рински, стр. 80), и текст им (више к чл. 103) гласи: **Иште соу посадници да се соуде предъ своимъ соудіомъ, сирѣчь предъ своимъ господарн за свашто и за своє дългове, и за цареве да идоутъ предъ соудію, и за кривѣдоу и за правѣдоу, и за крадбоу и за гоусаре и за проузинъ людскы.**

V

На стр. 80 при члану 104 забележено је да их преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан (Флорински, стр. 80) и текст им гласи: **Законъ царскы. Да се не послааѣтъ посланикъ соудіинъ на женоу, ни да се позна жена кадъ моужа неѣ дома, нѣ да даѣтъ гласъ моужоу, оу толико да неѣтъ кривъ моужъ.**

VI

На стр. 106 код чл. 138 назначено је у тексту првога дела да тога члана преписи Текелијин и Софијски немају. Позније је опажено да је при првом поређењу учињена омашка. ТС. имају тај члан састављен са чл. 105 (Флорински, стр. 85), и он им гласи: **И оу книзм ако се обрештѣтъ коѣ рѣчь приписана или помрѣчена, да та нѣста книга ни за што не прѣнметъ се, и тко боудѣ то приписовалаъ, тоу нѣстоу книгоу, еѣсъ соудъ изгоуѣнѣ еѣнѣѣтъ.**

VII

К ономе што је на стр. 163—164 казано за чл. 30 и значење речи *урвати*, имали бисмо додати да је, по свој прилици, та реч изговарала се нѣ *урвати*, *урве* (како је на стр. 163 записано) него *уѣвати*, *уѣве*. По томе би *уѣвати* значило *савладати*, *ухватити*.

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

